

Rapport – nr. 117/2022

Roar Stokken (red)

Ny kunnskap om sosialt arbeid - 2022

Utval av bacheloroppgåver frå Institutt for sosialfag ved Høgskulen i Volda

Redaktør	Roar Stokken
Utgjevar	Høgskulen i Volda
År	2022
Serie	Rapport
ISBN	978-82-7661-370-4 (digital utgave)
ISSN	1891-5981
Sats	Roar Stokken
Fagleg vurdering	Randi Bergem
Forsidebilde	Merete Rotevatn

Ny kunnskap om sosialt arbeid - Utval av bacheloroppgåver våren 2022

Lov om opphavsrett og vanleg sitatrett gjeld. Teksten er frigitt i samsvar med Creative Commons lisens (CC BY-NC-ND 4.0).

Du har lov til:

Dele — kopiere, distribuere og spre verket i kva som helst medium eller format.

Lisensgivar kan ikkje kalle tilbake desse rettane så lenge du respekterer lisensvilkåra.

På følgande vilkår:

Navngivelse — Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi ei lenke til lisensen, og indikere om endringar er gjort. Du kan gjere dette på einkvar rimeleg måte, men utan at det kan forståast slik at lisensgivar bifaller deg eller din bruk av verket.

IkkjeKommersiell — Du kan ikkje bruke materialet til kommersielle formål.

IngenBearbeidelser — Dersom du remixer, bearbeider eller bygger på materialet, kan du ikkje distribuere det endra materialet.

Ingen ytterligare avgrensingar — Du kan ikkje ta i bruk juridiske betingelsar eller teknologiske tiltak som hindrar andre i å gjere noko som lisensen tillet.

Innhold

ARBEIDSLIVSRELEVANSEN TIL NY KUNNSKAP OM SOSIALT ARBEID	1
ROAR STOKKEN OG ELLEN AARSETH	
Skiljet mellom utdanning og arbeidsliv	2
Kva studentane skal lære.....	3
Dei ulike kapitla	5
Kjelder.....	8

Teoretiske oppgåver

MAKT TIL Å STYRKE	11
KRISTIANE INGEBRIKTSSEN PERSSON	
Innledning	11
Bakgrunn.....	13
Teoretisk grunnlag	16
Anerkjennelse.....	18
Tidligere forskning.....	21
Diskusjon	24
Den private sfære	24
Avslutning.....	30
Litteraturliste	32
DEN TERAPEUTISKE RELASJONENS MULIGHETER I TVUNGENT PSYKISK HELSEVERN	35
THERESE SOLSTAD HANSEN	
Innledning	35
Bakgrunn.....	37
Teoretiske perspektiv	40
Forskning på feltet	44
Diskusjon	47
Avslutning.....	54
Referanseliste	55
TRAUMEBEVISST OMSORG I EN ATFERDSANALYTISK BEHANDLING	59
MARTE EMILIE DAHL	
Innledning	59
Bakgrunn.....	61
Teoretisk grunnlag og forskning på feltet.....	63
Diskusjon	68
Avsluttende diskusjon og konklusjon	77
Referanseliste	79
EN ILLUSJON OM ARBEID ELLER SAMARBEID?	81
ELISABETH BARSTAD	
Innledning	81
Kunnskapsgrunnlag.....	85
Teori.....	87

Forskning på feltet	90
Diskusjon	94
Konklusjon	99
Kildeliste	100

Empiriske oppgaver

RELASJONSARBEID MED SEKSUALLOVBRUDDSDØMTE I FENGSEL.....	107
JULIE SÆVAREID OG EMMA LOKØY FJÆREIDE	
Innledning	107
Kunnskapsgrunnlag.....	109
Metode	112
Funn	115
Diskusjon	119
Konklusjon.....	123
Bibliografi	125
ØKONOMISK SOSIALHJELP – EIT SPENNINGSFELT FOR SOSIALARBEIDAREN	127
MARIANNE KARLSBAKK OG MARGUNN SUNDE	
Innleiing	127
Kunnskapsstatus.....	129
Rolla som bakkebyråkrat:	132
Metode	135
Funn	137
Drøfting av funn.....	140
Avsluttande drøfting	145
Referanser	146
PERSONLIG MED IKKE PRIVAT	149
ANNE-GRY RIISE BRUNSVIK OG CHRISTINE GRENDAL	
Innledning	149
Kunnskapsgrunnlag.....	151
Teori	153
Forskning på feltet	156
Metode	157
Funn	160
Diskusjon	165
Konklusjon.....	169
Kilder	169
BRUKERMEDVIRKNING I NAV	173
HELENAH REIMERS-HANSSSEN ZAUBI OG ANN KARIN RUDI	
Innledning	173
Kontekst	175
Teoretiske perspektiver.....	176
Forskning på feltet	179
Metode	180
Funn	183
Diskusjon	186
Avslutning.....	191
Referanser	192

BARNEVERNETS BARNEPERSPEKTIV I FORELDREKONFLIKT	195
ISABEL DREVIK OG LIANA NATACHA SÆTERNES	
Innledning	195
Kunnskapsgrunnlag.....	196
Metode	200
Presentasjon av funn	204
Diskusjon	207
Avslutning.....	213
Litteraturliste	214
SAMARBEID MELLOM FORELDRE OG BARNEVERNET	217
EMMA HAGEN OG MARTE HOLM	
Innledning	217
Bakgrunn.....	219
Teori.....	220
Forskning på feltet	223
Metode	224
Funn	227
Diskusjon	232
Konklusjon.....	237
Bibliografi	237

Arbeidslivsrelevansen til ny kunnskap om sosialt arbeid

Roar Stokken og Ellen Aarseth

Dei seinare åra har kravet til arbeidslivsrelevans i høgare utdanning auka¹. Omgrepet reflekterer ei tru på at utdanningar som møter behovet for kompetansen i arbeidslivet er eit gode. Tanken er såleis at kvaliteten på ei utdanning aukar, om relevansen for arbeidslivet aukar. For ei profesjonsutdanning som sosialt arbeid, er dette vanskeleg å vere usamd i. I eit profesjonsstudium er det aller viktigaste at studentane klarer å kople den teoretiske kunnskapen til praktiske situasjonar og dermed kunne forstå og reflektere over praksis. Mange studentar klarer dette godt, men trass i god forståing har somme studentar hatt problem med å vise slik forståing i bacheloroppgåvene sine. Endringar i krava til bacheloroppgåva og det pedagogiske opplegget rundt denne, er eitt av verkemidla vi har valt for å styrke studentane sitt høve til å gjere og vise fram koplingar mellom studieinnhald og den praktiske yrkesutøvinga.

I sosialarbeidarutdanningane er vi særleg opptekne av at studentane får verktøy til å kunne gripe inn og handle på ein tenleg måte i praktiske yrkesutøving. Dette føreset at dei i ein gitt situasjon kan bruke dei «rette» kunnskapskjeldene, gjere dei «rette» etiske vurderingane og finne den «rette» løysinga innanfor dei gitte praktiske rammene. Undervisninga må difor organiserast på ein måte som gir dei øving i å samle informasjon, analysere denne og uttrykke resultatet av analysen. I ein slik prosess er det viktig at studentane erfarer at det å bruke tid på å forstå og tolke situasjonar og informasjon før dei konkluderer og foreslår tiltak er svært viktig. Bacheloroppgåva er ein viktig arena for slik øving. Studentane må uttrykke kunnskapen dei hentar inn og utviklar gjennom bachelorprosjektet, og ikkje minst gjere bidraget dei skaper relevant for praksis. Dette er viktig i seg sjølv, men minst like viktig er det at dei får erfaring med ein tenke- og arbeidsmåte som er viktig for god yrkesutøving; å finne og ta utgangspunkt i tilgjengeleg informasjon, reflektere rundt fenomen, og kople desse saman med teoretiske og faglege perspektiv. Gjennom denne tilnærminga får studentane trening i å sjå samanhengar og utvikle heilskapleg forståing.

¹ Googlesøk for 2017 gir 117 treff, søk i 2018 gir 325 treff, søk i 2019 gir 338 treff, søk i 2020 gir 437 treff, 2021 gir 617 treff, og søk i første halvår av 2022 gir 829 treff.

Sosialarbeidarutdanningane skal vere praksisrelevante og ruste studentane for profesjonsutøving. Dette er etter vår forståing arbeidslivsrelevans, og den deler vi med resten av profesjonsutdanningane. Det er likevel ikkje heilt slik det vert definert utanfor profesjonsutdanningane. Stortingsmelding 16 (2020-2021) er meint å styrke kvaliteten og arbeidslivsrelevansen i høgare utdanning. Meldingar formidlar ei klar forventning om eit auka og meir systematisk samarbeid mellom høgare utdanning og arbeidslivet om både kva studentane skal lære og korleis dei skal lære. Slik skal ein sikre at det vert utdanna studentar som møter kompetansebehovet vi har i dag, og som kan bidra til utvikling. Dette har profesjonsutdanningar vore opptekne av til alle tider. Når då omgrepet «arbeidslivsrelevans» i første rekkje vert diskutert opp mot andre utdanningar enn profesjonsutdanningane, vert det viktig å diskutere kva arbeidslivsrelevans er, og ikkje minst kven som skal definere noko som arbeidslivsrelevant innanfor profesjonsutdanningane. Vi meiner det er særleg viktig å merke seg og diskutere to underliggende idear i meldinga til Stortinget: 1) Det er eit skilje mellom utdanning og arbeidsliv. 2) Kva studentar skal lære for å kunne delta i og utvikle arbeidslivet.

Skiljet mellom utdanning og arbeidsliv

Forståinga for utdanning og yrkesliv som to ulike fenomen kjem til dømes fram når regjeringa Solberg søkjer breiare dialog og meir systematisk samarbeid mellom universitet, høgskular og «verksemder» i stat og kommune, privat næringsliv og frivillig sektor (Kunnskapsdepartementet, 2021a). Ei verksemd er ein såkalla juridisk person som produserer varer eller tenester. Det er klart at eit universitet og ein kommune er å definere som ei verksemd, men å fokusere på denne forståinga tilslører noko viktig.

Kommunane og universitet/høgskular er først og fremst ytarar av velferdstenester. Kommunen skal ta hand om innbyggjarane på ein så god måte som råd, medan høgare utdanning skal syte bidra til eit godt og berekraftig samfunn. Slik er både utdanninga i sosialt arbeid og sosialt arbeid to ulike delar av velferdsstaten sin samla innsats for å løyse sosiale problem. Om ein forstår forholdet som at utdanningane skal levere gode kandidatar til arbeidslivet, gjer ein seg bruk av den New Public Management (NPM) baserte og nyliberalistiske bestillar-utførarmodellen som har vist seg å vere ein trussel mot sosialt arbeid på mange måtar (t.d.: Connell et.al., 2009, Spolander et.al., 2014, Su et.al, 2021). Skiljet mellom arbeidsliv og utdanning, som er på sin plass mellom til dømes industri og ingeniørutdanning, er dermed beint fram problematisk innanfor profesjonsutdanningane.

Også verkemidla som regjeringa Solberg ser føre seg, kan lett vere problematiske. Til dømes vert det ønskt mobilitet blandt tilsette på tvers av utdanningsinstitusjonar og arbeidslivet, for å «styrke kunnskapsflyten mellom sektorene» (Kunnskapsdepartementet, 2021b). På eitt vis er det tale om ulike sektorar, som UH-sektoren og kommunal sektor. På den andre sida er sosialarbeidarutdanninga og NAV ein del av sosialektoren, på same måte som lærarutdanninga og grunnskulen begge er ein del av skulesektoren. Det er altså ikkje slik som med industri og ingeniør og IT-utdanning og IT-konsulentbransjen der oppgåvene er ulike; utdanningane skal skape kandidatar til arbeidsmarknaden og bedriftene skal syte for god inntening. Når både høgare utdanning og arbeidslivet bryr seg om det same, altså det å skape

betre tenester og eit betre samfunn for borgarane, er det tale om utdanning og praksisfelt som b  e er opptekne av at velferdstenestene skal vere gode. I dette biletet kan studentane sine arbeid bli ein ressurs ogs  a for feltet. Dette prøver vi å sikre gjennom vurderingskriterium for bacheloroppg  vene.

Alle dei oppgåvene som er med i denne samlinga har blitt vurdert til å ha eit bidrag som er «svært relevant for profesjonsutøving», og som i tillegg er «relevant for samfunn, praksisfeltet og teoretisk felt». Når studentane v  re lærer å skape ny kunnskap med desse kvalitetane, så er det ikkje berre oppgåvene som har kvalitet. Vi meiner ogs  a at studentane f  r utvikla kvalitetar som vil vere til god nytte når det skal gjennomførast omstilling, nyskaping og utvikling i arbeidslivet. Dette er ikkje dei same kvalitetane som regjeringa Solberg i første rekkje ønskjer seg. Den oppfordrar alle utdanningar til å styrke arbeidet med innovasjon og entreprenørskap, der studentane sjølve f  r høve til å eksperimentere meir gjennom utprøving av nye måtar å arbeide på. Her er det to problem. Det første er knytt til innovasjon, der studentane på ingen måte bør bli oppfordra til å «eksperimentere» med korleis dei arbeider med sårbare grupper. Det neste er knytt til entreprenørskap. Innan profesjonsutdanningane utdannar vi studentar som skal delta i velferdssamfunnet gjennom å jobbe i til dømes skulen, barnevernet og psykisk helsevern. Skal vi d   bruke tid og ressursar på entreprenørskap?   nskjer vi at studentane skal opprette egne firma? Nei, vi gjer ikkje det. Vi ønskjer at dei skal utvikle det feltet dei skal inn i.

Kva studentane skal lære

Ein viktig premiss i Stortingsmelding 16 (2020-2021) er at studentar som lærer å delta i og utvikle arbeidslivet er bra for både arbeidslivet og Noreg som samfunn. I profesjonsutdanningar som sosialarbeidarutdanningane har målet alltid vore at studentane skal lære å delta i og utvikle den profesjonen dei skal inn i. Det som er meir problematisk med meldinga, er at den uttrykkjer at arbeidslivet er dei som veit best kvar skoen trykkjer, og at høgare utdanning må tilpasse seg dette. Når utdanning og arbeidsliv ikkje er skilt i to ulike sektorar, felt og praksisar, er biletet ikkje slik. Det er meir komplekst og meir samanvevd enn meldinga tek høgde for.

Regjeringa Solberg er heller ikkje nøgd med pedagogikken i høgare utdanning, og meiner at sektoren bør tilpasse seg den måten kunnskapsutviklinga skjer i arbeidslivet (Kunnskapsdepartementet, 2021b). I meldinga heiter det ogs  a at universitets- og høgskulesektoren må bli flinkare til å fortelje studentane relevansen av det dei lærer. Føremålet bør i følgje meldinga difor kome til uttrykk i tydeleg formulerte mål for det studentane skal lære og korleis læringsutbyttet skal sikrast i nært samarbeid med praksisplassen. Når ein student startar på eit studium i sosialt arbeid, så gjer dei det for å bli sosialarbeidarar. Målet er med andre ord tydeleg for utdanning, student og praksisstad. Det oppstår difor ikkje den same typen usikkerheit om føremål som når ein student tek fag som til dømes sosiologi, statsvitskap, fysikk eller norsk.

For at studentane skal lære å delta i profesjonen, har sosialarbeidarutdanningane to særs viktige komponentar. Den eine er at studiet skal innehalde praksis. Den andre at ein vesentleg

del av sosialarbeidar-utdannarane har profesjonsutdanning. Slik sikrar ein at studentane vert kulturerte inn i profesjonen. I Stortingsmelding 16 (2020-2021) uttrykkjer regjeringa Solberg ei forventning om at ein har eit medvite forhold til kva ein ønskjer å oppnå med praksis som læringsarena. På eit overordna plan er dette sjølv sagt heilt unødvendig i profesjonsutdanningane. Ein sosialarbeidar skal bli i stand til å utøve yrket. Det same gjeld sjukepleiaren, læraren og presten. Det er dermed ikkje sagt at det ikkje er rom for å gjere dette betre. Ved Institutt for sosialfag har vi dei seinare åra jobba for å auke kvaliteten på denne prosessen. Til dømes er talet på profesjonsutdanna sosialarbeidarutdannarar auka, og i samsvar med dei nye nasjonale retningslinjene for helse- og sosialfagutdanningane er praksis styrka. Vidare har vi dei seinare åra oppfordra til meir dialog mellom student og praksisfelt, og studentane imellom, ved å oppfordre til at studentane gjer datainnsamling i feltet og samarbeider i grupper. Vi har også auka kravet til at oppgåva skal omhandle profesjonsutøving. Alt for å auke relevansen for profesjonsutøving.

For at studentane skal lære å utvikle profesjonen, må dei få noko anna enn dei treng for å lære å delta i den. Utvikling av profesjonen kviler på fagleg og etisk refleksjon over praksisar. Slik refleksjon kviler igjen på både kunnskap om profesjonen og eit blick utanfrå. På same måte som det til dømes er vanskeleg å oppnå kritisk distanse til kognitiv åtferdsterapi ved hjelp av teorien som underbyggjer denne, er det vanskeleg å få kritisk distanse til profesjonen berre ved hjelp av kunnskapen frå profesjonen. Det er derfor viktig at studentane også får eit sett av omgrep, tenkemåtar og arbeidsmåtar frå utsida av profesjonen. For å oppnå dette, har sosialarbeidarutdanningane alltid hatt fagpersonar utan profesjonsutdanning, men som gjennom meir klassiske universitetsfag kan gi studentane viktige bidrag til å forstå profesjonen. Ved Institutt for sosialfag har vi dei seinare åra jobba målretta med å kombinere profesjonsutdanna og fagutdanna undervisarar sine kompetansar. Dette gir seg mellom anna utslag i måten vi set saman kommisjonar ved sensur. Ved sensur av bacheloroppgåver har vi til dømes ein regel om at kommisjonen skal vere sett saman av ein sensor med tett kopling til feltet og ein med doktorgrad eller tilsvarande. På den måten får vi sikra at studentane sitt arbeid vert vurdert opp mot relevans i feltet og at den nye kunnskapen vert skapt på basis av den akademiske tenkemåten og metodologien.

Stortingsmeldinga (KD, 2021b) legg opp til ein arbeidsmåte der arbeidslivet veit best kva studentane må lære. Denne ideen kan det altså vere grunn til å vere på vakt mot. Som vi har poengtert over, kviler utviklinga av profesjonsutøving på samspelet mellom kunnskap om profesjonen og eit blick utanfrå. Det er dermed ikkje slik at arbeidslivet åleine er den parten som veit best kva som er den beste kunnskapen eller den beste studenten. Potensialet ligg derimot i at desse perspektiva møtest og utfordrar kvarandre. Dette er det same som vi ønskjer for bachelorprosjekta til studentane våre: At problemstillingar frå feltet vert kombinert med kunnskap frå utdanninga.

Dei ulike kapitla

Første del av denne rapporten inneheld fire teoretiske oppgåver. Her nyttar studentane forskingskunnskap for å drøfte problemstillingar frå praksisfeltet. I bidraga deira hentar dei

såleis kunnskap frå andre kunnskaps- og/eller praksisfelt og tek denne kunnskapen i bruk i sosialt arbeid. Dette er slik kunnskapsutvikling innanfor praktisk yrkesutøving burde gå føre seg, og metoden studentane nyttar er såleis førebiletleg for slik aktivitet.

I den første oppgåva diskuterer Kristiane Ingebriktson Persson anerkjenninga sin verdi når biologiske foreldre får oppfølging etter omsorgsovertaking. Ho er oppteken av korleis sakshandsamarar i barnevernet kan styrke biologiske foreldre i oppfølginga etter omsorgsovertaking. Oppgåva tek utgangspunkt i at sakshandsamarar har makt til å både anerkjenne og krenke foreldra i alle anerkjenningsfærene til Honneth. Persson konkluderer med at anerkjennings teorien kan vere eit fruktbart rammeverk å ta i bruk for å forstå arbeidet med å styrke foreldre i oppfølginga etter omsorgsovertaking. Det å ha fokus på anerkjennning, og liknande konsept som reflekterer ideologien bak sosialt arbeid på ein god måte, er særleg viktig sidan styringsregime som NPM og ideologiar som nyliberalisme i utfordrar viktige profesjonsverdier i utøvinga av velferdstenester.

I neste oppgåve undersøker Therese Solstad Hansen den terapeutiske relasjonen i tvunge psykisk helsevern. Ho har fokus på mogelegheiter i relasjonsbygginga under tvangsbehandling i arbeid med spiseforstyringar. Spenningsfeltet mellom hjelp og kontroll står sentralt. Ho nyttar sjølvbestemmingsteorien og koplar denne til eksisterande forskning på feltet. Tvang skaper utfordringar for relasjonsbygginga, men også tid er ein avgjerande faktor. Spesielt kopla til omsorg og interesse for pasienten. Sjølvbestemmingsteorien vektlegg relasjonsarbeid, men terapeuten må også skape situasjonar for meistring gjennom pasienten sine eigne val. Ho konkluderer med at til saman vil ein på denne måten kunne skape ein «motivert relasjon». Her har Hansen utvikla eit nytt fagleg omgrep. I all profesjonsutøving er relasjonsbygging sentralt, og det å utvikle omgrepsapparatet for relasjonsarbeid er dermed viktig for at ein skal kunne snakke om kvalitetar i relasjonsarbeid. Ho utfører her det Tjora (2021) kallar konseptuell generalisering. Bidraget hennar strekkjer seg dermed langt utover den konteksten ho har studert.

Tredje teoretiske oppgåve handlar om traumebevisst omsorg i arbeidet med utfordrande åtfærd hos menneske med psykisk utviklingshindring. I denne oppgåva tek Marte Emilie Dahl utgangspunkt i at personar med psykisk utviklingshindring har stor risiko for traumatiske opplevingar og at dette utviklar PTSD. Traumebevisst omsorg er mykje brukt blant andre traumeutsette grupper, men det er ikkje overført til arbeid med utviklingshindra der åtfærdsanalytisk tilnærming er mykje brukt. På dette grunnlaget undersøker Dahl korleis traumebevisst omsorg og åtfærdsanalytisk tilnærming kan kombinerast. Ho konkluderer med at det å forstå utfordrande åtfærd som potensielt uttrykk for traume kan føre til ei meir nyansert behandling som førebyggjer avmakt, traumatisering og re-traumatisering. Eit viktig bidrag til fagleg utvikling, er at Dahl nyttar TBO-perspektivet i arbeidet med utviklingshindra – eit felt der det åtfærdsteoretiske perspektivet har hatt forrang. I staden for at desse to perspektiva vert sett opp mot kvarandre som konkurrerande, argumenterer ho for at perspektiva kan samhandle og utfylle kvarandre. Denne kombinasjonen av perspektiv vert no diskutert også i institusjonsbarnevernet. Det å sjå koplingar mellom kontekstar, og å overføre

frå ein kontekst til ein annan, er viktig for fagleg utvikling, sidan det bidrar til å styrke handlingsrommet i ein kompleks arbeidskvardag.

I den siste teoretiske oppgåva tek Elisabeth Barstad opp problematikk knytt til sosionomen sine relasjonsferdigheiter i møte med menneske som har ei autismespekterforstyrning. Ho stiller spørsmål om sosionomane sine relasjonsferdigheiter er nok til å kunne legge til rette og utforme tiltak ut frå personar med autismespekterforstyrningar sine eigne perspektiv. Ho drøftar menneskesyn og relasjonsferdigheiter med grunnlag i litteratur om utfordringane målgruppa kan ha. Konklusjonen til Barstad er at kompetansegrunnlaget både i kommunane og på det sosialfaglege feltet er avgjerande for at sosionomar kan nyttast som habilitorar i møte med denne målgruppa. Barstad peikar på at det ikkje er nok med generelle ferdigheiter, som til dømes relasjonelle ferdigheiter, men at ein må ha fagkunnskap og evne til å ta denne i bruk på rett måte i den rette samanhengen. Ho koplar seg her til ein viktig diskusjon innanfor sosionom-profesjonen, nemleg kor langt ein kjem med å vere «generalist» i dagens spesialiserte samfunn.

Andre delen av rapporten inneheld seks empiriske oppgåver. Her hentar studentane kunnskap frå praksisfeltet, analyserer denne, koplar den til teoretiske perspektiv, og kjem fram til noko ein ikkje visste før. Dette er førebiletleg både for korleis ein skal undersøkje saker i sosialt arbeid, og for korleis ein bør jobbe for å utvikle kunnskapar og rutinar på ein arbeidsplass.

Den første oppgåva er ein studie av korleis profesjonelle handterer det å jobbe med menneske som har gjort noko som hjelparen finn problematisk. Her tek Julie Sævareid og Emma Lokøy Fjæreide utgangspunkt i relasjonsarbeid med seksuallovbruddsdømde i fengsel. Med verdiar som likeverd, ikkje-diskriminering og respekt i botnen, skal alle bli møtt med respekt av hjelpeapparatet. På denne bakgrunnen undersøker Sævareid og Fjæreide korleis sosialarbeidarar opplever relasjonsarbeid med menneske som er dømde for seksuelle handlingar mot barn. Studien konkluderer med at dei opplever relasjonsarbeidet som krevjande og at dei derfor etablerte ein profesjonell distanse. Dette gjer at dei kan stå i relasjonen, men det påverkar også endringsarbeidet. Forfattarane set søkelyset på det emosjonelle arbeidet som er en stor del sosialt arbeid. Profesjonsutøvarar må bruke seg sjølv aktivt, noko som krev at dei må meistre eigne kjensler i møte med brukarar. Dette kan føre til emosjonelt stress og undertrykking av eigne kjensler, og vert spesielt synleg når den kjenslemessige tilstanden til profesjonsutøvaren er i konflikt med det som vert venta av rolla som profesjonsutøvaren står i. Sævareid og Fjæreide peikar på eit svært viktig aspekt ved profesjonsutøvinga, fordi opplevinga av å vere utbrend og omsorgstrøtt fort vert konsekvensen om ein ikkje tek i bruk strategiar for å meistre situasjonen på ein god måte.

I den andre oppgåva rettar Marianne Karlsbakk og Margunn Sunde merksemda sosialarbeidarar si bakkebyråkrat-rolle. Dei legg særleg vekt på korleis dei opplever og handterer spenningar i sosialt arbeid. Konteksten er dei sosiale tenestene i NAV, og studien viser at sosialarbeidarane opplever krysspress i arbeidet med dei mest sårbare brukarane. Dei hadde handteringsmekanismar for desse spenningane, men desse kunne også gje negative konsekvensar for brukarane gjennom skjulte mekanismar i bakkebyråkratiet. Dei avsluttar med å peike på at det profesjonsetiske stresset kan påverke oppfølgingsarbeidet, og at det må

vere rom for at sosialarbeidarane kan utføre arbeidet sitt i tråd med dei profesjonsetiske verdiane. Det er kjent at profesjonsutøvarar har ei krevjande rolle, og at spenningar, krysspress og lojalitetskonfliktar lett kan oppstå. Spesielt gjeld dette mellom organisatoriske, politiske, sosialfaglege og personlege ideal. Det viktige i arbeidet til Karlsbakk og Sunde ligg såleis ikkje «i» at det skjer, men i «korleis» dette går føre seg i den konteksten dei har valt.

Neste oppgåve i rekkja av empiriske oppgåver studerer korleis dei som jobbar i rusfeltet skil mellom den profesjonelle og private rollen. Her tek Anne-Gry Riise Brunsvik og Christine Grendal utgangspunkt i at faglitteraturen viser til at det er viktig å vere profesjonell og ha gode relasjonar til brukarane. Det er likevel lite litteratur som omhandlar korleis dette skal gjerast. Dei har difor intervjuar profesjonsutøvarar i rusfeltet om balansegangen mellom personleg og privat. Dei konkluderer med at dei ikkje finnast *ein* rett måte å balansere skiljet mellom privatpersonen og profesjonsutøvararen, men må skapast individuelt ut frå erfaringar og lærdom hos den enkelte. Arbeidet til Brunsvik og Grendal har relevans langt utanfor rusfeltet. Det kan til dømes sjåast som eit bidrag i debatten rundt kjærleiksomgrepet i barnevernet. Dette omgrepet stiller krav om emosjonell involvering, men utfordrar også balansen mellom personleg og privat, då det vert stilt eit krav til kjærleik, noko som i utgangspunktet vert skapt individuelt ut frå erfaringar med kvarandre.

Fjerde oppgåve i kategorien empiriske oppgåver handlar om rettleiarar sine arbeidsmetodar i møte med brukarar med aktivitetsplikt. Forfattarane Helenah Reimers-Hanssen Zaubi og Ann Karin Rudi legg særleg vekt på brukarmedverknad. Dei tek utgangspunkt i at menneske som har behov for tenester frå Nav, både har rett og plikt til å medverke i eigen prosess. Målet er å skape kunnskap om korleis rettleiarar i NAV arbeider for å sikre denne medverknaden. Studien viser at rettleiarane hadde sterk styring med brukarane sine prosessar, og at dei opplevde aktivitetsplikta som eit nyttig arbeidsverktøy. Studien konkluderer med at når rettleiarane lukkast, kan dei ved hjelp av produktiv makt skape ein empowermentprosess gjennom overføring av makt og kunnskap til brukar. Zaubi og Rudi undersøker her ein sentral del av profesjonsutøvinga, men som ofte vert omtalt som noko negativt. Forfattarane sine funn viser at makt også har ei positiv kraft, om den vert brukt på ein god måte. Dei bidrar dermed til å justere biletet av makt i retning av ein verdifull ressurs i møte med brukarane.

I femte empiriske oppgåve studerer Isabel Drevik og Liana Natacha Sæternes barnevernet sitt barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. Studien viser at det vett lagt vekt på å løfte barneperspektivet gjennom eige arbeid og ved å oppfordre foreldra til å ha fokus på korleis barn har det i konflikten. Det kjem også fram at det kan vere utfordrande å ha barneperspektivet i søkelyset gjennom heile saksbehandlinga. I tillegg er store saksmengder og avgrensa tid i kombinasjon med høg turnover ein trussel mot barneperspektivet. Foreldrekonfliktsaker skjer ofte i skjeringspunkt mellom ulike lovverk. Dette er utfordrande for profesjonsutøvarane i barnevernet, fordi ein må omsyn til og stilling til mange faktorar i ulike kontekstar. Dette gjer at barneperspektivet lett kan forsvinne for mange partar. Trass i at det Drevik og Sæternes finn som mest utfordrande er vanskeleg å gjere noko med, har det å drøfte denne problematikken stor verdi. Dette skuldast at medvit om problematikkar kan ha

stor påverknad på korleis profesjonelle forhold seg til noko innanfor dei rammene som er vanskelege å gjere noko med.

I siste oppgåva i rapporten studerer Emma Hagen og Marte Holm samarbeidet mellom foreldre og barnevernet. Dei er særleg opptekne av kva som vert vektlagt under foreldrerettleiing. Dei finn at mistillit til barnevernet pregar samarbeidet i særleg grad, og at aspekt som relasjon, tillit og medverknad kan bidra til å styrke samarbeidet. Det at profesjonsutøvarer ser den enkelte forelder sitt behov og utgangspunkt er vesentleg, men rettleiinga må skje på ein måte som gjer at foreldra opplever å bli høyrde. Relasjon, tillit og medverknad er ein føresetnad for dette. Vidare er det i praksis viktig å vere medviten om at desse heng tett saman og påverkar kvarandre. Relasjonen mellom profesjonsutøvarar og brukarar er heilt avhengig av tillit. Når tilliten manglar eller forvitrar, kan dette gå ut over medverknaden, noko som igjen er ein trussel mot ein kunnskapsbasert barnevernsfagleg praksis. Hagen og Holm koplar seg dermed opp mot kvalitetsdiskusjonen i barnevernet der store saksmengder, knapt med tid og ein pressa arbeidssituasjon reduserer kvaliteten på tenestene. Her viser forfattarane at det også kan gå utover det relasjonelle arbeidet, som er avgjerande for å bidra til endring i brukarane sine liv.

Kjelder

- Connell, R., Fawcett, B., & Meagher, G. (2009). Neoliberalism, New Public Management and the human service professions: Introduction to the Special Issue. *Journal of Sociology*, 45(4), 331–338. <https://doi.org/10.1177/1440783309346472>
- KD (2021a). *Meld. St. 16 (2020–2021)*. regjeringen.no. [nettside] <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-16-20202021/id2838171/>
- KD (2021b, mars 12). *Meld. St. 16 (2020–2021)* [Stortingsmelding]. Regjeringen.no. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-16-20202021/id2838171/>
- Spolander, G., Engelbrecht, L., Martin, L., Strydom, M., Pervova, I., Marjanen, P., Tani, P., Sicora, A., & Adaikalam, F. (2014). The implications of neoliberalism for social work: Reflections from a six-country international research collaboration. *International Social Work*, 57(4), 301–312. <https://doi.org/10.1177/0020872814524964>
- Su, X., Liang, K., & Wong, V. (2021). The Impact of Psychosocial Resources Incorporated with Collective Psychological Ownership on Work Burnout of Social Workers in China. *Journal of Social Service Research*, 47(3), 388–401. <https://doi.org/10.1080/01488376.2020.1817229>
- Tjora, A. H. (2021). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (4. utgave.). Gyldendal.

Teoretiske oppgaver

Makt til å styrke

– en teoretisk diskusjon om anerkjennelsens verdi i empowermentbasert oppfølging av biologiske foreldre etter omsorgsovertakelse

Kristiane Ingebriktsen Persson

Når barnevernet overtar omsorgen for barn, utløses samtidig saksbehandlers plikt til å følge opp både barnet og foreldrene i den nye livssituasjonen. Oppfølgingsansvaret innebærer å tilrettelegge for tilbakeføring av barna der dette er til barnets beste, og krever et endringsarbeid sammen med foreldrene basert på plasseringsvilkårene i den enkelte sak. Ut over gjenforeningsmålet vises oppfølgingen å kunne ha verdi for både foreldre og barn, og gir et etisk ansvar for å styrke foreldre. Biologiske foreldre vises å være underrepresenterte i forskningsfeltet og i barnevernets praksis.

Studien undersøker hvordan saksbehandlere i barnevernet kan styrke biologiske foreldre i oppfølgingen etter omsorgsovertakelse, med grunnlag i målet om å gjenforene barn og foreldre og å styrke foreldres levekår og samfunnsposisjon. Studien anvender sentrale elementer fra empowermentteori, med fundament i målet om å arbeide for å styrke foreldrenes ressurser og kontroll over sine egne liv. Empowermentteoriens abstrakte natur samt barneverntjenestens manglende rutiner for oppfølgingen åpner for en undersøkelse av det relasjonelle handlingsgrunnlaget med utgangspunkt i Axel Honneths anerkjennelsesteori.

Opgaven er en ren litteraturstudie, og anvender eksisterende empirisk forskning om foreldre og saksbehandlers erfaringer fra oppfølgingen for å analysere handlingsrommet for anerkjennelse. Det fremkommer at saksbehandlere innehar makt til å anerkjenne og krenke foreldrene innen Honneths anerkjennelsesteori, og at de ved å bidra til foreldrenes selvutvikling gjennom anerkjennende holdninger og handlinger kan legge fundamentet for empowerment. Studien har funnet at anerkjennelsesteorien kan være fruktbar som forståelses- og handlingsramme og inngangsport for empowerment for saksbehandlere i arbeidet med å styrke foreldre i oppfølgingen etter omsorgsovertakelser.

Innledning

Å fratas omsorgen for barna er mange foreldres verste mareritt. Statistisk mangler vi fullstendige oversikter over hvor mange foreldre som er fratatt omsorgen, men ved utgangen av 2020 var i overkant av 8 100 barn under plasseringstiltak (Statistisk sentralbyrå, 2021). Barnevernet har et selvstendig ansvar for å følge opp både foreldre og barn (Barnevernloven, 1992, § 4-16). Oppfølgingen må tilrettelegges den enkelte forelders ønsker og behov (Barne-

og likestillingsdepartementet, 2009, s. 9), og ettersom biologiske foreldre ikke er noen homogen gruppe kan rutiner være vanskelig å tilpasse.

Likevel finner vi gjerne noen likhetstrekk ved mange av foreldrene, da de ofte kjennetegnes av krevende levekår, lav utdanning, manglende sosiale nettverk og kan stå utenfor arbeidslivet. Mange har en problemhistorikk som kan omfatte relasjonelle utfordringer, psykisk helse, rus, vold og fattigdom – utfordringer en omsorgsovertakelse gjerne forsterker (Granerud et al., 2021, s. 74). Sentralt i oppfølgingen er at det skal tilrettelegges for gjenforening hvis mulig, hvilket vil innebære å arbeide for å hjelpe foreldrene å komme i posisjon til å få barnet tilbakeført (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009, s. 9). Dette kan innebære å styrke foreldrenes sosiale nettverk, samt bidra til endring av materielle forhold som økonomi og bolig (Bunkholdt, 2017, s. 281). Foreldreoppfølging vil også ha verdi når gjenforeningsmålet tilsidesettes, og kan da innebære å hjelpe foreldre bearbeide sorg og bidra til bedre levekår og livskvalitet (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009, s. 9). Barn kan ha sterke emosjoner knyttet til foreldrenes situasjon og vansker med å slå seg til ro i sine nye livsomstendigheter. Oppfølging av foreldre kan gi bedre tilpasning i fosterhjemmet, bedre samarbeid og flere tilbakeføringer (Sundt, 2016a, s. 414–415).

Foreldre som fratas omsorgen for barna er en særlig utsatt gruppe og kan stå i fare for stigmatisering, da de bryter med samfunnets forventninger til foreldre (Slettebø, 2008, s. 40). Som følge av oppfølgingskravet, og i lys av gjenforeningsmålet, vil det derfor være viktig for saksbehandlere å styrke foreldres posisjon i egne liv og i samfunnet.

Empowermentperspektivet har grobunn i tanken om at mennesker og grupper oppnår økt makt og kontroll over sine liv, hvor saksbehandlers rolle innebærer å fasilitere makt gjennom å fremme foreldrenes ressurser og evner (Ellingsen & Skjefstad, 2015a, s. 103–105). I studiens styrkeperspektiv legges det derfor til grunn et empowermentperspektiv som inngang til livsendring hos foreldrene. Mangel av strukturerte rutiner for oppfølgingen og empowermentperspektivets abstrakte natur kan gjøre dette vanskelig å praktisere. Studien tar derfor utgangspunkt i det relasjonelle aspektet i oppfølgingen i møtet mellom saksbehandlere og foreldre. Axel Honneth har formulert en omfattende samfunnsteori, hvor anerkjennelse anses som et grunnleggende menneskelig behov for utviklingen av positive selvforhold (Honneth, 2008, s. 145). Studiens formål er å utforske fruktbarheten i Honneths anerkjennelsesteori som forståelses- og handlingsmodell for praktisk arbeid rettet mot empowerment for foreldrene, hvor tidligere empirisk forskning om foreldre og saksbehandlers erfaringer med oppfølgingen anvendes som bindeledd.

Forskning om omsorgsovertakelser og oppfølging har i stor grad fokusert på barnas tilpasning i fosterhjem. Det foreligger generelt lite forskning på foreldrenes utgangspunkt, særlig med tanke på oppfølging (Egelund & Hestbæk, 2003, s. 27). I nyere tid har barnevernets praksis blitt ytterligere belyst, gjennom en rekke dommer i den europeiske menneskerettsdomstol (EMD). I flere av sakene dømmes Norge for brudd på den europeiske menneskerettskonvensjonens artikkel 8, som handler om retten til privat- og familieliv. Dommene viser til at det norske barnevernet ikke har lagt tilstrekkelig vekt på familieband og at det ikke tilrettelegges godt nok for gjenforening mellom barn og foreldre, med særlig vekt

på samværsordninger (Hotvedt, 2022, s. 397–398). Dommene i EMD har hatt direkte innflytelse på lovforslagene til den nye barnevernloven, med en erkjennelse om at barnevernsfaglig praksis må videreutvikles (Prop. 133 L, 2020-2021, s. 34). De juridiske føringene for praksis gir likevel få konkrete innslag til rutiner og handling i møte med foreldrene. Manglende forskning og fokus på verdien av foreldreoppfølging og saksbehandlers handlingsrom i ly av strukturerte rutiner vil derfor kunne gi en reduktiv forståelse av det praktiske potensialet som ligger i relasjonen. Ved å utforske empowerment og anerkjennelsesteori sammen kan det gi en innfallsvinkel som styrker koblingen mellom teori og praksis. I profesjonsutdanningene opprustes vi som studenter med et arsenal av teoretiske virkemidler for arbeidet, men uten en forståelse for hvordan teoretiske perspektiver kan omsettes til handling vil vi risikere å miste viktige bindeledd mellom fag og praksis i møte med brukere. Foreldre fratatt omsorgen for barna er kun en av svært mange utsatte grupper vi vil kunne møte i de sosialfaglige yrkeskontekstene. Kunnskap om hvordan vi kan forene teori og praksis, og hvilken verdi Honneths anerkjennelsesteori kan ha i empowermentbasert arbeid, vil kunne være et viktig tilskudd for andre profesjoner. Studiens relevans vil derfor kunne overskride barnevernsfaglige forskningsfelt, og bidra til videreutvikling av andre velferdsfag og yrker.

Problemstilling

Studien søker å finne svar på følgende problemstilling:

Hvordan kan saksbehandlere i barnevernet styrke biologiske foreldre i oppfølgingen etter omsorgsovertakelser?

Her pekes det på et styrkeperspektiv som representeres gjennom empowermentperspektivet, og studien viser til arbeid rettet både mot gjenforeningsmålet og et arbeid for foreldregruppen på et kollektivt nivå. Studien tar utgangspunkt i omsorgsovertakelser etter barnevernlovens § 4-12, og innebærer ikke frivillige plasseringer med foreldrenes tillatelse etter § 4-4 (Barnevernloven, 1992). Dette grunner både i hensyn til studiens omgang, og at ved å forholde oss til tvangsaspektet settes saksbehandler og foreldres relasjon på ytterkanten, hvor foreldre står i en naturlig underlegen posisjon i den asymmetriske relasjonen, som utfordrer styrkearbeidet ytterligere. Konteksten synliggjør derfor behovet for en relasjonell innfallsvinkel som kan innebære også de mest utfordrende omstendigheter.

Bakgrunn

Barneverntjenestens praksis formes og utvikles i tråd med det til enhver tid gjeldende juridiske mandat (Kojan & Christiansen, 2016, s. 19). Saksbehandlere må navigere i organisasjonens strukturer og i relasjonen til foreldrene for å finne handlingsrom for å styrke foreldrene i oppfølgingen. Det er derfor vesentlig å utdype de formelle vilkårene for oppfølgingen, nedfelt i juridiske og politiske føringer.

Barnevernets overordnede formål er å sikre barn og unge god og trygg oppvekst og utvikling, og barnevernloven skal bidra til at de møtes med trygghet, kjærlighet og forståelse

(Barnevernloven, 1992, § 1-1). «Kjærlighet» ble lagt til i 2018 (Endringer i barnevernloven mv. (bedre rettssikkerhet for barn og foreldre), 2018, § 1-1), og kan anses å reflektere en kulturell og faglig utvikling, hvor saksbehandlers balansegang mellom den profesjonelle og den personlige omsorgsrollen synliggjøres (Økland & Sørsdal, 2020, s. 129).

Kjærlighetsbegrepet er ikke nytt i sosialfaglig kontekst, og fremkommer i de yrkesetiske prinsippene som verdier om å møte brukere med omsorg og nestekjærlighet gjennom å identifisere og møte brukeres uttalte og uuttalte behov (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 5). I forlengelsen av plikten til å møte barn med kjærlighet kan vi derfor se omsorg og kjærlighet som vesentlig også i arbeidet for å styrke foreldre.

For å bidra til formålsoppnåelsen gir barnevernloven saksbehandlere myndighet til å utføre undersøkelser og iverksette tiltak (Sundt, 2016c, s. 41), hvorav å flytte barn ut av hjemmet anses på vidstrakt basis å være noe av det mest inngripende. Nettopp grunnet tiltakets alvorsgrad er vilkårene for å treffe vedtak strenge: Det må finnes alvorlige mangler i den daglige omsorgen, den personlige kontakten og tryggheten barnet trenger, mishandling og overgrep eller at foreldrene er ute av stand til å ta tilstrekkelig ansvar for barnet. Vedtak om omsorgsovertakelser kan ikke treffes dersom det er mulig å skape tilfredsstillende forhold for barnet ved hjelp av hjelpetiltak (Barnevernloven, 1992, § 4-12). Omsorgsovertakelser er slikt sett en «siste utvei» innenfor barneverntjenestens myndighet, hvor andre tiltak er vurdert nytteløse.

Omsorgsovertakelse skal i utgangspunktet være midlertidig, og barneverntjenesten skal jobbe for å bidra til endring i foreldrenes liv slik at barna kan gjenforenes med sine biologiske foreldre, der dette ikke strider mot barnets beste (Barnevernloven, 1992, § 4-16). Barnevernets praksis bygger på noen sentrale prinsipper, hvorav prinsippet om barnets beste er overordnet og nedfelt flere plasser i det norske lovverket (Barnevernloven, 1992, § 4-1; Forente nasjoner, 1989, artikkel 3; Grunnloven, 1814, § 104). Å handle til barnets beste betyr at man gjennom konkrete og individuelle vurderinger arbeider for å legge til rette for løsninger som er til det beste for det barnet (Sundt, 2016b, s. 51). Det er slikt sett et stort rom for skjønsmessige vurderinger som krever en etisk forankring i helhetsperspektivet sosialfaglige yrker er kjent for å skulle inneha. En del av vurderingen av barnets beste må derfor også innebære foreldrene, også når barnet er plassert ute av hjemmet. Barnets beste skal ha avgjørende vekt i barnevernets beslutninger (Barnevernloven, 1992, s. § 4-1), noe som kan innebære en vurdering av at å styrke foreldre vil være underordnet oppfølgingen av barnet i fosterhjemmet. Oppfølging og styrking av foreldrerollen kan derimot på flere måter være til barnets beste, deriblant for å legge til rette for gjenforening, styrke barnets identitetsforankring og etablere gode samarbeidsrelasjoner mellom barn, foreldre, fosterhjem og saksbehandlere (Sundt, 2016a, s. 414–415)

Med bakgrunn i bl.a. gjenforeningsmålet er derfor saksbehandlers oppfølging av foreldrene en sentral del av oppfølgingen av barna. Gjenforeningsmålet gjenspeiler et annet sentralt prinsipp for barnevernsfaglig praksis: det biologiske prinsipp. Dette omhandler en samfunnsmessig verdi om at barn har det best ved å vokse opp med sine biologiske foreldre, og ved å opprettholde kontakten og relasjonen med dem etter en eventuell plassering utenfor

hjemmet (Sundt, 2016b, s. 50). Prinsippet kan forstås som grunnmuren i mye av kritikken mot barnevernet, særlig synliggjort i media i senere tid gjennom de tidligere nevnte EMD-dommene, som har pekt på den norske barneverntjenestens manglende tilrettelegging for gjenforening, da særlig gjennom samværsordninger. Avgjørelsene har hatt innflytelse på de kommende lovendringene i barnevernloven (Prop. 133 L, 2020-2021, s. 34).

Etter en utredning av barneverntjenestens reformbehov i 2000 anbefalte Befringutvalget (NOU 200:12, 2000, s. 328) at barneverntjenesten skulle få et selvstendig ansvar for oppfølgingen av barn og foreldre etter omsorgsovertakelser, en anbefaling som ble tatt inn i lovendringen i 2006. Utvalget fant at uten tilstrekkelig oppfølging vil vilkårene for plasseringen ikke kunne endres, og det som i utgangspunktet skulle være en midlertidig plassering forblir langvarig (2000, s. 202). I dette synliggjøres innslaget av det biologiske prinsipp og gjenforeningsmålet, og satte barnevernets oppgave med å styrke foreldrene på agendaen. Innføringen av oppfølgingsansvaret ble trukket inn i lovverket:

Barneverntjenesten har etter omsorgsovertakelsen et løpende og helhetlig ansvar for oppfølgingen av barnet, herunder et ansvar for å følge utviklingen til barnet og foreldrene. [...] Barneverntjenesten skal kort tid etter omsorgsovertakelsen kontakte foreldrene med tilbud om veiledning og oppfølging. Dersom foreldrene ønsker det, skal barneverntjenesten som en del av oppfølgingen formidle kontakt med øvrige hjelpeinstanser. Der hensynet til barnet ikke taler mot det, skal barneverntjenesten legge til rette for at foreldrene skal få tilbake omsorgen for barnet. (Barnevernloven, 1992, § 4-16)

I forslaget til ny barnevernslov (Prop. 133 L, 2020-2021) styrkes barnevernets oppfølgingsansvar ytterligere. Uten voldsomme endringer i innhold, tydeliggjør omstrukturering og reformulering av lovteksten at foreldres posisjon har vært og er for svak. Paragrafene om oppfølgingsansvaret samles i den nye barnevernloven i kapittel 8, og fokuset på strukturert planarbeid økes. Dog gir lovteksten få tydelige retninger for hvordan saksbehandlere kan styrke foreldrene i oppfølgingsarbeidet.

Barne- og likestillingsdepartementets veileder (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009) har som formål å bidra til barneverntjenestens videre utforming av oppfølgingsarbeidet med foreldrene (2009, s. 9). Et hovedelement er at saksbehandlere ved å klargjøre mål for oppfølgingen og etablering av samarbeid med foreldrene kan bidra til å hjelpe foreldre bedre sin livssituasjon, og utvikle foreldrerollen etter plasseringen (2009, s. 20). Oppfølgingen skal være individuelt tilpasset foreldrenes selvstendige behov og skal bygge på deres medvirkning. Ved bl.a. å aktivt vise interesse for foreldres kunnskaper og erfaringer, etterspørre deres ønsker om medvirkning, lytte til deres forslag og involvere dem i saksbehandlingen der det er mulig, kan saksbehandlere bidra til å styrke foreldrenes selvfølelse gjennom et samarbeid bygget på respekt og tillit (2009, s. 13). Verdigrunnet som synliggjøres i de yrkesetiske prinsippene står også i tråd med grunnet om medvirkning: profesjonsutøveren skal legge til rette for dialog, medvirkning og tillit gjennom åpen kommunikasjon og forståelig informasjon (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 5). De overordnede politiske og juridiske føringene kan derfor vise til en relasjonell komponent i arbeidet med å styrke foreldrene, da oppfølgingsarbeidet utspiller seg først og fremst i møtet mellom saksbehandlere og foreldre.

Teoretisk grunnlag

Empowerment

I studiens problemstilling fremkommer en antakelse som posisjonerer foreldre som er fratatt omsorgen for sine barn i en avmaktsposisjon. Å «styrke» viser både til saksbehandleres handlinger i møte med foreldrene og et mål for arbeidet, hvor foreldrene styrkes.

Empowermentperspektivet kan derfor være fruktbart, da det retter seg både mot å styrke brukeres ressurser og bidra til bedre tilgang på samfunnsressurser (Hutchinson, 2010, s. 21). I lys av barnevernets gjenforeningsmål og foreldrenes individuelle hjelpebehov kan vi se på styrkeperspektivet som et utgangspunkt for livsendring, og det er derfor behov for å utdype hvilken tolking av empowermentbegrepet som legges til grunn.

Empowermentbegrepet

Empowerment er et begrep som heller enn å gi klarhet ved utdypende litteratursøk, blir mer komplekst og flersidig jo mer det utforskes. Andre velbrukte synonymer er eksempelvis: myndiggjørelse, selvsoppreising, maktmobilisering, brukermedvirkning og styrke (Brok et al., 2000, s. 17; Askheim, 2012, s. 12; Jenssen & Tronvoll, 2012, s. 16). Det engelske ordet «empowerment» oversettes ofte til myndiggjøring på norsk, men jeg vil i hovedsak forholde meg til den engelske varianten. Begrepet finner sin ideologiske forankring i demokratitankegangen, hvor individet må ta ansvar for seg selv og fellesskapet, samt at alle mennesker gis like rettigheter og muligheter til selvrealisering (Stang, 1998, s. 19). Tross mange ulike definisjoner kan fellesideen om at empowerment handler om å styrke de avmektige slik at de kan komme ut av avmakten og ta styring og kontroll over sine egne liv, finnes i flere av definisjonene (Askheim, 2012, s. 12).

Empowerment kan ses som både en prosess, en metode og et mål i seg selv. Prosessuelt vektlegges kampen om sosial rettferdighet og forandring i samfunn og kultur for å svekke de undertrykkende strukturer som ligger til grunn for avmaktsdanning (Brok et al., 2000, s. 14–15), som i sosialfaglig kontekst vil innebære arbeid rettet mot system- og samfunnsnivå (Hutchinson, 2010, s. 21). Metodisk handler det om hvordan sosialarbeidere kan arbeide for å hjelpe mennesker oppnå økt kontroll over sine liv. Som mål vil empowerment innebære å ha kunnskaper, kompetanse og ferdigheter som anvendes for å utøve makt over eget liv (Brok et al., 2000, s. 15). Både som prosess, metode og mål reflekterer empowermentperspektivet idealet i sosialfaglig arbeid, hvor individuelle problem også ses i samfunnsperspektiver, et helhetssyn som skal ligge til grunn for arbeidet (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 5). Likevel er det i det i de relasjonelle møtene mellom saksbehandler og foreldre at styrkearbeidet vil måtte starte, basert på deres konkrete situasjon og behov. Det abstrakte idealet i empowermenttanken kan derfor være vanskelig å realisere i praksis uten å utforske det mer konkrete handlingsrommet perspektivet peker på.

Empowerment i praksis

Når vi snakker om empowerment som handlingsgrunnlag må dette ikke forveksles med en konkret arbeidsmodell. Det er heller snakk om hvordan sosialarbeideren gjennom styrkende

holdninger, menneskesyn og gode samarbeidsrelasjoner kan bidra til å mobilisere brukernes iblevende ressurser slik at de selv kan ta makten over sitt eget liv (Brok et al., 2000, s. 21). Sosialarbeiderne blir da katalysatorer for endring, hvor de gjennom sin eksperterolle kan dele kunnskaper og erfaringer for å fasilitere makt og endring for brukerne (2000, s. 130). I en åpen tillitsrelasjon mellom saksbehandler og foreldre vil det måtte innebære å avdekke foreldrenes behov, ressurser og evner ved å se dem i et helhetsperspektiv. Empowerment er ikke noe som kan gjøres på vegne av brukeren, men *sammen* med brukeren, som selv må være aktivt med i egen endringsprosess (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 105). Empowerment er slikt sett forutsatt reell brukermedvirkning.

Brukermedvirkning innebærer at de som omfattes av en beslutning skal selv ha mulighet til å påvirke beslutningsprosessen og beslutningen (Bunkholdt, 2017, s. 141). Implisitt i idégrunnlaget for empowerment ligger et verdigrunnlag og et menneskesyn som fungerer som ramme for arbeidet. Empowerment forutsetter et humanistisk menneskesyn, som bygger på en tanke om at mennesker ses som aktører i egne liv, med kompetanse til å ta valg til sitt eget beste, rett til å ta beslutninger som omhandler dem og evne til å foreta endringer i eget liv (Brok et al., 2000, s. 96).

Muligheten til innflytelse og brukermedvirkning sikter også til et annet basalt begrepspar i empowerment; makt og avmakt. Maktperspektivene kan anses som fundamentet i empowerment både på individ- og samfunnsnivå. Vi skal utforske maktens innflytelse på saksbehandlere og foreldres handlingsrom i oppfølgingen, men grunnet studiens omfang vil det ikke være mulig å gjennomgå alle aspekter av relevans. Relasjonene i sosialt arbeid er asymmetriske av natur, da den hjelpetrequende har behov som hjelperen kan dekke med sine ressurser og kunnskap (Askheim, 2012, s. 77). Saksbehandlere representerer statens handlingsmakt som gir lovhjemmel til å gripe inn i foreldrenes privatliv, hvor omsorgsovertakelser kan tenkes å være det mest omfattende inngrepet makten gir myndighet til. I relasjonen vil foreldrene også kunne oppleve saksbehandlerens definisjonsmakt – makten til å fremme sine verdier og problemdefinisjonen (Ellingsen & Levin, 2015, s. 49), makten til å definere virkeligheten. I empowermentteorien handler makt ikke bare om å ha makt over andre, men noe som kan utvikles og tas av de maktesløse selv, med støtte fra profesjonelle hjelpere som katalysatorer (Brok et al., 2000, s. 93). En maktoverføringsprosess vil da kunne innebære å fremme foreldrenes egen problemdefinisjon, samt å ta deres virkelighetsforståelser på alvor. Ellingsen og Skjefstad (2015, s. 105) peker på et dominerende syn på maktoverføring i sosialt arbeid som innebærer en tanke om at økt makt hos noen vil gå på bekostning av andre, eksempelvis ved at sosialarbeiderens faglige innflytelse svekkes ved å styrke brukeres makt og kontroll. Ved å anse makt som dynamisk og foranderlig vil den totale makten utvikles og økes gjennom kompetanse og kunnskap heller enn å gå på bekostning av andre. I en maktoverføringsprosess i relasjonen mellom saksbehandler og foreldre vil saksbehandlere derfor ha behov for en forståelse for hvordan de gjennom å dele sin kunnskap, erfaring og problemdefinisjon kan utvikle foreldrenes makt over egen situasjon.

Makten i relasjonen mellom saksbehandler og foreldre vil påvirkes av samfunnsstrukturer og forventninger som bidrar til undertrykkelse. En sentral del av å styrke foreldre må derfor

innebære en bevisstgjøringsprosess som går ut over en indre psykologisk bevisstgjøring. En bevisstgjøring om brukeres utfordringer og ressurser uten å synliggjøre samfunnsstrukturer som bidrar til å opprettholde ulikheter og marginalisering vil kunne bli reduktiv og *disempowering* (Lichtwarck & Clifford, 2010, s. 52–53). Å styrke foreldrene vil dermed måtte innebære en bevisstgjøring og anerkjennelse av deres ressurser og på strukturelle barrierer som hindrer muligheten til å ta makt over egne liv.

Anerkjennelse

Å anerkjenne foreldres ressurser som ledd i empowermentbasert arbeid viser saksbehandlerens handlingsrom i relasjonen med foreldrene, og at om vi ser relasjonen som et utgangspunkt for å kunne styrke foreldrene i oppfølgingsarbeidet vil anerkjennelsesbegrepet måtte utdypes. Anerkjennelsesbegrepet finnes innen ulike tradisjoner og fag samt i hverdagspråket. I det daglige kan det bety å verdsette, respektere eller akseptere. Gjennom tidene har begrepet hatt skiftende og ulike meninger, og er slikt sett både historisk, kulturelt og geografisk forankret (Løw, 2021, s. 15; Pettersen & Simonsen, 2010, s. 19). Innenfor anerkjennelsesteorien finner vi ulike retninger, der en av de fremste sosialfilosofene står i front. Denne studien tar utgangspunkt i Axel Honneths (2008, s. 145) forståelse av begrepet, hvor han fastslår at mennesket er basalt avhengig av anerkjennelse for å oppnå et vellykket selvforhold.

Honneth har formulert en omfattende samfunnsteori basert på Hegels tanker om at subjektet dannes gjennom anerkjennelse fra andre (Løw, 2021, s. 44). Teorien gir et normativt samfunnsperspektiv, og sier at det finnes noe som utgjør «det gode liv». Dette vil ifølge anerkjennelsesteorien være opplevelsen av anerkjennelse (Skjefstad, 2012, s. 57).

Honneths utdypelse av anerkjennelse viser det relasjonelle i begrepet, da han vektlegger gjensidighetskravet som en forutsetning for reell anerkjennelse. Gjensidigheten forutsetter at partene i relasjonen inntar den andres posisjon, da anerkjennelse bare er meningsfull dersom den kommer fra mennesker man selv anerkjenner. Tanken bygger på en grunnleggende forståelse for menneskets sosiale natur, om en grunnholdning i våre møter med omverdenen hvor vi har blick for andres opplevelser av verden og deres intensjoner og handlingsgrunnlag (Løw, 2021, s. 27–29). En del av menneskets natur er at vi formes i de gjensidige sosiale sammenhenger vi inngår i, hvor vi skaper vår identitet gjennom intersubjektive prosesser og utvikler vårt selvilde basert på tillit, respekt og aktelse. Denne utviklingen oppnås gjennom opplevelsen av forskjellige former for anerkjennelse innen tre ulike sosiale sfærer.

Anerkjennelsesformene knyttes til tre forhold til selvet: selvtillit, selvrespekt og selvaktelse. I sfærene finner vi også ulike krenkelser som truer anerkjennelsen og identitetsutviklingen. Dette kan illustreres som i tabellen på neste side.

Anerkjennessfære	Anerkjennelsesform	Selvforhold	Krenkelse
Den private	Kjærlighet, følelsesmessig oppmerksomhet	Selvtillit	Mishandling, kroppslig krenkelse og fravær av omsorg og kjærlighet
Den rettslige	Rettigheter, rettsmessig likeverdig behandling	Selvrespekt	Rettighetsberøvelse og ekskludering
Den solidariske	Solidaritet, sosial verdsettelse	Selvaktelse	Nedverdiggelse og sosial ekskludering

(Honneth, 2008, s. 139; Pettersen & Simonsen, 2010, s. 23; Skjefstad, 2012, s. 58)

Alle anerkjennelsesformene må erfares for å utvikle en intakt identitet og en positiv selvforståelse. Likevel må prosessen ikke anses som statisk eller trinnvis, men som sirkulære, overlappende prosesser (Skjefstad, 2012, s. 57–58).

Anerkjennelse i den private sfære

Anerkjennelsen vi opplever i den private sfæren gjennom primære relasjoner er en sentral bidragsyter i utviklingen av vår identitet, og anses som en grunnleggende forutsetning for individets selvrealisering (Jerlang, 2011, s. 127). Anerkjennelsesformen i den private sfære handler om behovet for kjærlighet, omsorg og nærhet. Kjærlighet er en emosjonell anerkjennelsesform, og en anerkjennende relasjon i privatsfæren må være gjensidig og betingelsesløs (Skjefstad, 2012, s. 58–59). De anerkjennende relasjonene mellom eksempelvis foreldre og barn er av sentral betydning for utviklingen av selvforholdet selvtillit, og anses av Honneth som den primære anerkjennelsesformen som gir psykiske forutsetninger til å kunne delta autonomt i samfunnet (2008, s. 104;116). Krenkelse i privatsfæren kan komme i ulik karakter og med ulik grad av psykisk skade. Ved fysiske overgrep som mishandling og vold som fratår mennesket makt over sin egen kropp, eller gjennom tilbakeholdt anerkjennelse som skader trygghetsfølelsen og den grunnleggende selvtilliten (Honneth, 2008, s. 141; Løw, 2021, s. 60).

Kjærlighet som anerkjennelsesform har blitt diskutert i sosialfaglig kontekst som belyser balansegangen mellom den private, personlige og profesjonelle sosialarbeideren. Honneth mener at anerkjennelsesformen ikke kan tillegges relasjoner som overskrider konteksten av primære relasjoner, da positive følelser til andre mennesker er ukontrollerbare impulser basert på sympati og tiltrekning (2008, s. 116). Likevel mener Skjefstad (2012, s. 60) at det også i profesjonell sammenheng må tas i betraktning anerkjennelsesformens betydning for brukerens selvtillit i den profesjonelle relasjonen. Mange brukere har manglende erfaring med

anerkjennelse i privatsfæren, og har et stort behov for kjærighet og omsorg som saksbehandlere kan bidra til å dekke.

Anerkjennelse i den rettslige sfære

Dette omhandler menneskets erfaring med at samfunnet og en selv anerkjenner det som rettsperson, som gir mulighet for å inngå i et samfunnsmessig rettsfellesskap (Honneth, 2008, s. 129). Anerkjennelsesformen rettigheter gjør at individet kan utvikle en positiv innstilling til seg selv som et autonomt og myndiggjort individ, og kan utvikle selvforholdet selvrespekt (Honneth, 2008, s. 129; Løw, 2021, s. 49–50).

Rettslig anerkjennelse rommer en rettighetsforståelse som innebærer kulturelle, politiske, legale og materielle forhold. I lys av gjensidighetsprinsippet handler anerkjennelsesformen om å se andre i et normativt perspektiv og skal bidra til likeverd i samfunnet (Pettersen & Simonsen, 2010, s. 28). Å bli tildelt legale rettigheter er ikke nok for å oppleve anerkjennelsesformen, rettighetene må anerkjennes av andre som rettigheter (Skjefstad, 2012, s. 63). Krenkelser i den rettslige sfæren handler om frarøvelse eller nektelse av rettigheter, hvor mennesket erfarer å ikke ha fullverdig status som moralsk tilregnelig subjekt (Honneth, 2008, s. 142). For foreldre i barnevernet kan det bety å ikke få innfridd sine krav om innflytelse og medvirkning både ved strukturell ekskludering og i samhandling med saksbehandler. Å frarøves rettigheter vil ifølge Honneth (2008, s. 142) kunne hindre menneskets selvrespekt.

De sosialfaglige profesjonenes arbeid er ofte synligst i den rettslige sfære, og kunnskap om rettigheter og etikk er derfor sentralt for utøvelsen (Pettersen & Simonsen, 2010, s. 26). Saksbehandler i barnevernet forvalter de rettigheter gitt til barn og foreldre gjennom formell lov, og i dette en strukturell makt til å anerkjenne og krenke foreldrene ved å innfri eller nekte deres rettmessige krav. Pettersen og Simonsen (2010, s. 26) påpeker at strukturelle vilkår for arbeidet som ressursmangler og prioriteringer kan gjøre det krevende å fremme likeverdige rettigheter for den enkelte. For saksbehandlere i barnevernet kan eksempelvis prinsippet om barnets beste og foreldrenes medvirkning komme i konflikt og påvirke den anerkjennende relasjonen til foreldrene. Løw (2021, s. 50) mener at å sette rettigheter til side kan innebære å krenke den enkelte bruker.

Anerkjennelse i den solidariske sfære

Den solidariske anerkjennelsesformen handler om å bli sosialt verdsatt for de spesielle egenskaper og ressurser som utgjør det enkelte mennesket (Honneth, 2008, s. 131). Anerkjennelsesformen fås gjennom en sosial livssammenheng i ulike verdifellesskap, hvor mennesket møtes med respekt og ses som likeverdig deltaker i fellesskapet (Løw, 2021, s. 49). Foreldrene vil kunne stå i ulike verdimesse fellesskap, deriblant arbeidslivet og utdanningssituasjon, men vi kan også se rollen som forelder som uttrykk for en verdiutfoldelse, basert på samfunnets verdier og forventninger til familie, oppvekst og samhold.

Sosial verdsettelse er viktig for hvordan mennesket forstår seg selv på et eksistensielt nivå. Gjennom å oppleve seg selv som en verdifull bidragsyter i samfunnet med ressurser og evner

av verdi, utvikles selvforholdet selvverdsetting (Skjefstad, 2012, s. 64). I samfunnsmessig kontekst vil menneskets «verdi» vurderes i kriteriene i samfunnets kulturelle og etiske selvforståelse (Honneth, 2008, s. 131). En solidarisk relasjon er symmetrisk, og krever gjensidig følelsesmessig deltakelse i den andres livsverden (Skjefstad, 2012, s. 63–64), et relasjonelt perspektiv som står i tråd med yrkesetiske forventninger til saksbehandlere i barnevernet, som gjennom et helhetlig menneskesyn og respekt for menneskeverdet skal møte foreldrene med gjensidig deltakelse (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 5). Krenkelser i den solidariske sfære innebærer en nedvurdering av individer eller gruppers livsformer, og vil ha negativ innvirkning på deres sosiale verdi (Honneth, 2008, s. 143). Dette kan spenne seg fra relativt harmløse uttrykk til alvorlige former for sosial stigmatisering (Løw, 2021, s. 60). Som bindeledd mellom staten og privatlivet vil saksbehandlere i barnevernet gjennom sin relasjon til foreldrene kunne tilskrive en sosial verdi til foreldrerollen, eksempelvis gjennom dialog og samhandling, eller i kategorisering og omtale om foreldrene i kollegiet og dokumentasjon.

Den moralske grammatikk – anerkjennelse som profesjonsetikk

Pettersen og Simonsen (2010, s. 20–21) viser til Honneth som ser anerkjennelse som en form for kommunikasjon – et språk med egen grammatikk. Grammatikken gir regler for bruk av et språk, og når vi kjenner språket behersker vi grammatikken. Honneths grammatikk er ikke et skriftspråk, men kommunikasjon i vid forstand. Når vi kjenner anerkjennelsens språk, kan den moralske grammatikken være et redskap i etisk og moralsk refleksjon. Løw (2021, s. 60) fremhever videre tre aspekter ved den moralske grammatikken; kunnskap om hva anerkjennelse er, forståelse for hva krenkelser er og innsikt i de grammatiske «reglene» for å oppheve krenkelser. For å kunne reflektere over etikk og saksbehandlers handlingsrom i de anerkjennende relasjonene til foreldrene må de dermed ta i betraktning alle leddene i den moralske grammatikken. Løw (2021, s. 60) påpeker også behovet for faglig kompetanse i et slikt etisk resonnement, da man uten innsikt i brukernes erfaringer kan risikere å mistolke anerkjennelsesbehovene, med krenkelse og ringeakt som mulige konsekvenser.

Tidligere forskning

I de påfølgende avsnittene redegjøres det for tidligere forskning som har informert studien. Søkeprosessens første fase innbefattet databasene Idunn, Oria, Academic Search Slite og Google Scholar. Særlig brukte søkeord var: «oppfølging», «omsorgsovertakelse», «foreldre» og «samarbeid» i kombinasjon med «barnevern». Opprinnelig inneholdt søkeprosessen også begreper som «relasjon», men søkene gav resultater med relevans utenfor studiens kontekst, i en mer overordnet barnevernsfaglig sammenheng og ble derfor snevret inn til oppfølgingsarbeid og omsorgsovertakelser. Det ble tidlig behov for å inkludere internasjonal forskning da resultatene av søkeprosessen gav få funn, og søkekombinasjonene ble gjort både på norsk og engelsk. Andre fase av prosessen innebar å se nærmere i relevante tidsskrift, og å gjennomgå primær- og sekundærkilder brukt i andre forskningsartikler.

I en forskningsgjennomgang med fokus på studier fra Norden og Storbritannia finner Egelund og Hestbæk (2003, s. 27), tross den alvorlige karakteren i tiltaket omsorgsovertakelse, generelt mangelfull forskning på feltet. Forskningsmaterialet består av kvalitative studier med

individuelle intervju om foreldres erfaringer med omsorgsovertakelsesprosessen og oppfølgingen fra barnevernet og intervjuer med saksbehandlere om samme tema. Schofield et al. (2011, s. 17) finner i sin studie at tross ulikheter i de systemiske vilkårene, er det sammenfallende funn på tvers av internasjonale grenser ang. foreldres erfaringer og følelser i møte med barnevernet. Dette kan tenkes å ha sammenheng med at utenfor juridiske rammer og institusjonelle rutiner er foreldrenes opplevelser og følelser grunnleggende menneskelige og vil ikke nødvendigvis være avhengige av kulturelle eller strukturelle vilkår for yrkesutøvelsen. Med bakgrunn i dette finnes en overføringsverdi i studier gjort utenfor den norske barneverntjenesten, og norske og internasjonale studier blir heretter derfor behandlet sammen.

Foreldres opplevelser med omsorgsovertakelser og oppfølging

I flere undersøkelser fremkommer gjennomgående likheter i foreldrenes opplevelse av omsorgsovertakelsen og tiden etter. Følelser av dyp sorg, sinne og frustrasjon, manglende forståelse for tiltaket, håpløshet og maktesløshet går igjen i flere studier (Syrstad & Slettebø, 2020, s. 105; Höjer, 2011, s. 118; Schofield et al., 2011, s. 7; Otterlei et al., 2021, s. 200) og betegnes av Otterlei et al. (2021, s. 198) som krisereaksjoner. I sin studie beskriver en av Ellingsens (2007, s. 266) informanter det som «en forbudt sorg», en sorg som ikke kan vises da den kompliseres av skamfølelser og manglende forståelse fra barnevernet. Opplevelsen av å ikke bli tatt på alvor for sine emosjoner og manglende anerkjennelse av foreldreidentiteten gjør at mange foreldre utvikler ulike strategier i samhandlingen med barnevernet etter omsorgsovertakelsen. Moldestad & Skilbred (2009, s. 44) finner at foreldre som selv har følt innflytelse under prosessen virker til lettere å akseptere utfallet.

Gjennomgående i flere studier er også den foreldrenes komplekse balansegang i håndteringen av sine krisereaksjoner og sorg og i samhandlingen videre med barnevernet. Flere forteller om en frykt for at deres reaksjoner skal brukes mot dem heller enn å anses som normale reaksjoner på unormale omstendigheter (Höjer, 2007, s. 62; Schofield et al., 2011, s. 13). Thrana og Fauske (2014, s. 13) fant viktigheten av å innta et emosjonelt perspektiv i møte med foreldrene for å utvikle gode samarbeidsrelasjoner. Foreldrene knyttet positive emosjoner til å bli møtt med respekt, forståelse og aksept som foreldre, og at saksbehandlere ser foreldrene som mer enn deres livsutfordringer (2014, s. 7–8). Den store andelen foreldre som beskriver negative emosjoner i møtet knytter dette til å oppleve seg usynlig, oversett og misforstått av barnevernet (2014, s. 6). Höjer (2007, s. 154) finner i sitt materiale at foreldrene kan undertrykke sine emosjoner i håp om et friksjonsfritt samarbeid med barnevernet, men at dette kan tolkes som passivitet eller manglende interesse. På den andre siden kan de som aktivt engasjerer seg og søker informasjon og medvirkning erfare å oppfattes som aggressive, og foreldrene frykter at det skal øke bevismengden på deres manglende foreldreevner heller enn et engasjement i kampen om gjenforening.

Flertallet av foreldrene i det utvalgte forskningsgrunnlaget betegner seg fortsatt som barnas foreldre enten direkte eller indirekte gjennom sine beskrivelser av deres følelser og rolle i barnas liv, dog med ulike muligheter for utøvelse av foreldreskapet (Moldestad & Skilbred, 2009; Ross et al., 2017; Schofield et al., 2011). Syrstad & Slettebø (2020, s. 106) informanter

beskriver kontakten med barnevernet som en trussel mot deres identitet og egenverd. Forfatterne foreslår et annet perspektiv på foreldreforståelse, hvor man heller enn et problemfokus forsøker å skape mening *sammen* med foreldrene ved å utforske foreldrenes forståelse fra foreldrenes ståsted. Ifølge Schofield et al. (2011, s. 12) peker foreldrene på tre viktige ledd i sosialarbeiderens handlingsrom for å bidra til å beskytte og utvikle foreldreidentiteten: å respektere dem som foreldre, gi informasjon om barna og legge til rette for innflytelse i barnas liv. En av informantene beskrev sin involvering i barnas liv gjennom å få informasjon om barnas hverdagslige situasjoner, sykdom eller spesielle begivenheter, hvor saksbehandlers villighet til å involvere henne som mor la en positiv grunnmur for relasjonen (2011, s. 13).

Ønsket om involvering, medvirkning, samarbeid og informasjon er gjennomgående i studier om kontakten mellom foreldre og barnevernet, og er synlig både hos foreldre som er relativt fornøyde med samarbeidet og hos de som har negative erfaringer med tjenesten (Slettebø, 2008, s. 147; Höjer, 2007, s. 74; Otterlei et al., 2021, s. 199; Schofield et al., 2011, s. 12; Ross et al., 2017, s. 36). Slettebøs studie (2008, s. 129) viste at gruppen med minst innflytelse i samhandling med barnevernet var foreldre som var fratatt omsorgen. Kjennetegn på henholdsvis god og dårlig samhandling og mulighet for innflytelse ble tillagt egenskaper hos saksbehandleren. Evnen til å være uenig men å kunne lytte til foreldrenes synspunkter og å verdsette de ble vektlagt (2008, s. 134). Det så også ut til å være av stor betydning for foreldre at deres egen problemdefinisjon tas på alvor, at de involveres i beslutninger hvor det er mulig, at deres kunnskaper og erfaringer som barnas foreldre anerkjennes og at kontakten er preget av åpenhet og tillit (Höjer, 2011, s. 116; Slettebø, 2008, s. 145; Ross et al., 2017, s. 36; Moldestad & Skilbred, 2010, s. 38). En sentral utfordring som kan hemme foreldrenes deltakelse er deres manglende kunnskap og tilgang på kunnskap om eksempelvis juridiske føringer som påvirker deres sak, som kan forsterke maktasymmetrien i samarbeidet med barnevernet (Ross et al., 2017, s. 25).

Saksbehandleres synspunkter

Det manglende fokuset på oppfølging av foreldre i barnevernet som tema i forskningsfeltet gjenspeiles også i søk etter saksbehandleres erfaringer. Studien inkluderer derfor masteravhandlinger som kan bidra til å utvide forståelsen for temaet. Informantene til Schofield et al. (2011, s. 14–15) beskriver en krevende balansegang mellom å fremme barnet, foreldrene og fosterforeldrenes rettigheter, en balansegang som gjøres ytterligere krevende grunnet manglende struktur og rutiner i oppfølgingen. Manglende struktur i oppfølgingsarbeidet finner vi også hos Moldestad og Skilbred (2010, s. 36), som legger til at dette kan være årsak til at oppfølging av foreldre kan fortrenses til fordel for fokus på barna. Tangenes (2011, s. 38–39) ser nedprioriteringen av foreldreoppfølging som en måte saksbehandlere kan håndtere utilstrekkeligheten i tilbudet på; det blir en måte å tåle arbeidet på. Dog peker saksbehandlere på forståelsen for foreldrenes situasjon, og forteller om positive erfaringer med relativt beskjedne innsatser, som å sende en ekstra tekstmelding for å vise at de er der (Moldestad & Skilbred, 2010, s. 36). Schofield et al. (2011, s. 14) finner at sosialarbeidernes holdninger over foreldrene som «verdige eller uverdige» og deres empati for foreldrenes situasjon var vesentlige momenter sosialarbeidernes prioriteringer. Svalastog

(2018, s. 57) finner at den emosjonelle og relasjonelle tolkingen av foreldrene hadde betydning for oppfølgingen. Saksbehandlere beskrev signifikansen av å skille sak og person, men også at de strakk seg lengre i velfungerende samarbeid, hvor foreldre var enige i saksbehandlers problemdefinisjoner. Schofield et al. (2011, s. 16) fant at et underliggende moment var hvordan sosialarbeiderne håndterte sine egne blandede følelser i møte med foreldrene, eksempelvis sinne og sorg over både barnet og foreldrenes situasjon og historikk.

Diskusjon

I det følgende kapitlet drøftes sentrale momenter fra tidligere forskning og den juridiske bakgrunnen sammen med det teoretiske utgangspunktet i studien for å besvare problemstillingen:

Hvordan kan saksbehandlere i barnevernet styrke biologiske foreldre i oppfølgingen etter omsorgsovertakelser?

Med Honneths anerkjennelsesteori som basis for analysen av foreldrenes erfaringer finner jeg at en naturlig inndeling av kapitlet blir å besvare problemstillingen i lys av de tre ovennevnte anerkjennelsessfærene; den private, rettslige og solidariske sfære. Gjennom å analysere tidligere forskning i lys av anerkjennelsesteorien muliggjøres en utforsking av fruktbarheten av et anerkjennelsesperspektiv i empowermentbasert arbeid med foreldrene.

Den private sfære

Først belyser jeg hvordan barnevernet kan arbeide for å styrke biologiske foreldre etter omsorgsovertakelse i den private sfære. Honneth (2008, s. 104) beskriver den private sfære som kilde til anerkjennelsesformen kjærlighet fra våre primære relasjoner. Gjennom å oppleve anerkjennelse i den private sfære utvikler man en del av selvforholdet selvtillit, som Jerlang (2011, s. 128) mener er basalt for å kunne delta i samfunnet som et autonomt og myndig individ. Vi må ikke strekke oss langt for å se koblingene til empowermentbegrepet, hvis demokratiske ideologi sikter seg inn på en idé om at individet ansvarliggjøres i forhold til seg selv og samfunnet som fellesskap, samtidig som det gis like rettigheter og muligheter til deltakelse og selvrealisering (Stang, 1998, s. 19). Ser vi selvtillit som en grunnleggende tro på seg selv så vel som andre, vil vi kunne si at for å kunne jobbe mot empowerment må det starte med en tro på sine egne og samfunnets ressurser, og en tillit til egne evner til å benytte seg av samfunnets muligheter for deltakelse. Å bidra til at foreldre opplever anerkjennelsesformen kjærlighet, og utvikler selvtillit vil da være en viktig del av saksbehandlers arbeid for å styrke foreldrene i oppfølgingen.

Honneth beskriver foreldre/barn og familierelasjoner som særlig vesentlige bidragsyttere til anerkjennelsesformen kjærlighet (2008, s. 104). Ved omsorgsovertakelse er det naturlig å peke på relasjonsbruddet som oppstår i foreldre/barn-relasjonen, og i min egen praksistid fikk jeg det beskrevet som «å miste en del av seg selv». Vedtaket kan derfor oppleves som en alvorlig krenkelse i den private sfæren, og saksbehandlers arbeid med foreldre/barn-relasjon vil derfor være sentral. Forskning viser hvor viktig det kan være å opprettholde relasjonen både

for foreldrene og barna (Sundt, 2016a, s. 414–415). I et godt samarbeid med foreldre og fosterhjem kan det være rom for saksbehandlere å legge til rette for besøk og aktiviteter også utenfor samværsavtaler hvor foreldrene kan delta, samt søke å opprettholde foreldre/barnkontakten gjennom telefonkontakt og informasjon om hverandres liv der dette er forsvarlig. Omsorgsovertakelsen er ikke det eneste som truer anerkjennelsen i den private sfæren, da flere foreldre har små eller dårlige sosiale nettverk, som kan ytterligere utfordres av vedtakets alvorsgrad, og foreldre kan miste sosial støtte og omsorg (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009, s. 9). I denne utfordringen for foreldrene ligger også en mulighet for saksbehandlere å tilrettelegge for anerkjennelsesformen kjærlighet. Ved å samarbeide i foreldrenes nettverk kan man kartlegge gode, støttende relasjoner som kan opprettholdes eller utvikles ved å identifisere kilder for anerkjennelse.

Når Honneth beskriver ulike sosiale fellesskap og relasjoner av signifikans for sin forståelse av anerkjennelsesteori er det ikke innenfor en sosial- og barnevernsfaglig kontekst som denne studien rommer. Sfærene aktualiseres dog også innen sosialfaglig arbeid, da vi ofte møter brukere som har opplevd krenkelser i privatsfæren, som tilbakeholden kjærlighet og omsorg, voldelige relasjoner, tvang og maktbruk fra systemverdenen – brukere med særlig behov for kjærlighet og omsorg (Christiansen et al., 2016, s. 116; Skjefstad, 2012, s. 60). Inntaket av kjærlighetsbegrepet i barnevernlovens formålsparagraf (Barnevernloven, 1992, § 1-1) synliggjør også det relasjonelle aspektet i saksbehandlers arbeid, hvor hjelperperspektivet basert på nestekjærlighet og omsorg er en viktig sosialfaglig verdi (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 5). For å utvikle omsorgsfulle og anerkjennende relasjoner vil saksbehandlere måtte dele av seg selv og evne å sette seg inn i foreldrenes posisjon på et emosjonelt nivå.

Det emosjonelle aspektet løftes tydelig frem i forskningen, hvor foreldre beskriver et bredt affektivt spekter trigget i møtet og samarbeidet med barnevernet. Krisereaksjoner som dyp sorg, sinne, maktesløshet, skam og frykt er gjennomgående for mange av foreldrene i etterkant av barnas plassering (Otterlei et al., 2021, s. 198–200; Syrstad & Slettebø, 2020, s. 105; Höjer, 2011, s. 118; Schofield et al., 2011, s. 7). Å miste barna sine er de fleste foreldres største frykt i livet, og følelser som sorg, sinne og frustrasjon kan tenkes å være svært naturlige uavhengig av konteksten. Likevel opplever flere foreldre at deres emosjoner knyttet til omsorgsovertakelsen er forbundet med skam og manglende forståelse fra saksbehandler; en mor beskrev det som «en forbudt sorg» (Ellingsen, 2007, s. 266). Ved å tilegne foreldrenes emosjoner intensjoner basert på en virkelighetsforståelse og en problemdefinisjon uten basis hos foreldrene selv, kan vi risikere å feilanerkjenne foreldrene, og heller krenke deres opplevelse av aksept og trygghet, og bidra til at emosjonene undertrykkes. Dette ser vi hos Höjer (2007, s. 154), hvor foreldrene undertrykker sine emosjoner i håp om et konfliktfritt samarbeid. Ved å oppleve at motstridende emosjoner anerkjennes som «korrekte» kan det tenkes at foreldrene sår tvil om sine egne opplevelser og deres selvtillit svekkes. I dette tydeliggjøres sosialarbeiderens mulighet til å krenke foreldrene, som heller enn å bidra til å styrke dem, kan lede til ytterligere undertrykkelse og pasifisering og direkte motvirke empowerment.

For å styrke foreldrene må de anerkjennes for sine emosjoner. Dette kan komme gjennom å akseptere foreldrenes emosjonelle uttrykk som normale reaksjoner på en unormal situasjon. For å synliggjøre saksbehandlers aksept og forståelse, kan det være hjelpsomt å aktivt søke foreldrenes perspektiver, ved å spørre foreldrene om deres opplevelser og søke forståelse for deres følelser. Saksbehandler kan gjennom en reell empatisk forståelse for foreldrenes krisereaksjoner skape trygge rammer for deres affektive utfoldelse, hvor frykten for å misforstås, slik som Thrana og Fauske (2014, s. 133) beskriver det, kan minkes. I deres studie løfter foreldre frem det å bli møtt med respekt, forståelse og aksept heller enn usynlighet og misforståelse som sentralt for positive emosjoner (2014, s. 226-228). Videre forteller saksbehandlere om verdien av relativt beskjedne innsatser, som en ekstra sms for å synliggjøre sin tilgjengelighet for foreldrene (Moldestad & Skilbred, 2010, s. 36). Både foreldrene og saksbehandlers beskrivelser av det emosjonelle aspektet av oppfølgingen synliggjør et handlingsrom i relasjonen som går ut over strukturer og rutiner for oppfølgingen, hvor verdi av den empatiske kontakten kommer til syne.

Det emosjonelle aspektet i relasjonen kan også overføres til saksbehandleren, som i sin egen frustrasjon kan unnlate å møte foreldrene med den anerkjennende holdningen de har behov for, da Schofield et al. (2011, s. 16) finner at samarbeidet kan tilsløres av saksbehandlers eget sinne og sorg på vegne av barna og foreldrene. Tangenes (2011, s. 38–39) finner at å nedprioritere kontakten med foreldrene kan være en måte for saksbehandlere å håndtere utilstrekkeligheten i oppfølgingen.

Den store forskjellen i utfordringene i det emosjonelle aspektet vises da å ligge i maktaspektet, hvor saksbehandlers virkelighetsforståelse og rasjonaliseringer får direkte innslag i foreldrenes rettmessige oppfølging. I dette ligger en utfordring for i anerkjennelsesteorien, da gjensidigheten kan ikke garanteres i slike komplekse relasjoner. Likevel er det sosialarbeiderens oppgave å balansere mellom sine egne holdninger, verdier og emosjoner i møte med foreldrenes opplevelsesverden. De to kan sameksistere, en eksistens som er utgangspunktet for en anerkjennende relasjon. Saksbehandler må da ha mot til å innta den andres posisjon, lytte og akseptere en annen virkelighetsforståelse enn sin egen, og kanskje arbeide for en felles virkelighetsforståelse sammen med foreldrene. Det vil også skje at relasjonen låser seg, eller at saksbehandler eksempelvis ikke har tilstrekkelig kompetanse til å hjelpe foreldrene bearbeide sine emosjoner. En anerkjennende handling som ivaretar det emosjonelle aspektet vil da kunne være å sammen med foreldrene etablere kontakt med andre hjelpeinstanser med en mer tilspisset kompetanse, som krisepsykolog eller fastlege. Ansvar for å henvise foreldrene til andre instanser etter Bvl § 4-16 (1992) vil da ikke behøve gå på bekostning av relasjonen, men komme som en erkjennelse av den utfordrende konteksten relasjonen opererer i.

En bevissthet rundt verdien av det emosjonelle aspektet i samhandlingen kan belyse arenaer i den private sfæren hvor både anerkjennelse og empowerment kan finne sted. For å bidra til utviklingen av foreldrenes selvtillit vil sosialarbeideren ved å møte foreldrene med aksept og empati for deres emosjoner, åpenhet og villighet til å forstå, og ved å arbeide med sine egne emosjoner og holdninger, kunne anerkjenne foreldrene til tross for å være en del av systemet

som kan oppleves krenkende og undertrykkende. Det vises å være i de små handlingene kjærligheten kommer til uttrykk, eksempelvis et kort «hvordan har du det?». I arbeidet for å styrke foreldrene etter en omsorgsovertakelse er det i dette perspektivet empowerment starter, i den gjensidige relasjonen mellom foreldre og saksbehandler.

Den rettslige sfære

I den rettslige sfæren handler det om individets mulighet til å inngå i et samfunnsmessig rettsfellesskap gjennom å anerkjennes som et autonomt og myndig rettsindivid med rettigheter og muligheter for deltakelse (Honneth, 2008, s. 129). I kontrast til den private anerkjennelsessfæren er den sosialfaglige konteksten noe synligere i den rettslige sfæren, kanskje særlig i en barnevernssammenheng. Saksbehandlere i barnevernet representerer en kilde til både foreldres rettigheter, en makt til å gripe inn i deres privatliv, og en kunnskaps- og erfaringskilde i oppfølgingen. Empowermentperspektivet er trolig også enklere å vise til i den rettslige sfære, da empowerment retter seg både mot system- og samfunnsnivå og et individuelt nivå (Hutchinson, 2010, s. 21; Brok et al., 2000, s. 15). Gjennom anerkjennelse i den rettslige sfære utvikler vi selvforholdet selvrespekt (Honneth, 2008, s. 129). For å kunne delta aktivt i sin egen empowermentprosess kan vi tenke at selvrespekt vil kunne gi en grunnleggende tro på at man er verdig en samfunnsmessig deltakelse som likeverdig deltaker, og evnen til å ta i bruk sine rettigheter i samfunnet. For saksbehandlere å skulle arbeide *sammen* med foreldrene mot empowerment vil selvrespekt derfor være et sentralt element.

Medvirkning er en verdi med sterk forankring i sosialfaglige yrkeskontekster (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 106). Foreldrene forteller om manglende innflytelse i samhandlingen med barnevernet, og gruppen med minst mulighet for innflytelse er nettopp foreldre som er fratatt omsorgen for barna (Slettebø, 2008, s. 129). Det kan ha en mulig sammenheng med at forventningen om medvirkning og innflytelse fra både foreldre og saksbehandler kan være ulik i etterkant av en omsorgsovertakelse, og at rommet for medvirkning ikke nødvendigvis alltid er like synlig. Forskningsfeltet viser at det er signifikant for foreldrenes opplevelse at de får mulighet til å medvirke der det er mulig, at deres problemdefinisjon tas alvorlig og deres synspunkter verdsettes (Slettebø, 2008, s. 134; Höjer, 2007, s. 75; Ross et al., 2017, s. 50). Manglende innflytelse og respekt kan oppleves krenkende, da et vesentlig moment for at man skal føle seg anerkjent som rettsperson ikke er om rettighetene er nedfelt i skriftlig lov, men at de anerkjennes av andre som rettigheter (Skjefstad, 2012, s. 63). Det er derfor ikke nok at saksbehandlerne kjenner til foreldrenes rettigheter, de må aktivt fremme foreldrenes anvendelse av sine rettigheter i praksis.

Sosialarbeidere kan ha utfordringer med å balansere mellom barn og foreldres rettigheter, blant annet på grunn av manglende rutiner, tid og struktur for oppfølgingen (Schofield et al., 2011, s. 14–15; Moldestad & Skilbred, 2010, s. 36). I Norge er prinsippet om barnets beste overordnet for alt arbeid som innebærer beslutninger og handlinger som berører barn (Grunnloven, 1814, § 104), et prinsipp som kan bidra til at foreldrenes oppfølging kan fortrenkes i fordel for fokus på barna (Moldestad & Skilbred, 2010, s. 36). Sammenhengen mellom barnets beste og foreldreoppfølging synliggjøres ved at barn kan påvirkes i stor grad av foreldrenes utfordringer i form av manglende kontakt, dårlige samvær eller bekymringer

for foreldrene sine (Granerud et al., 2021, s. 74). Ved å belyse koblingen mellom det biologiske prinsipp i form av verdien av foreldre/barn-kontakt etter omsorgsovertakelsen, foreldreoppfølging og barnets beste kan balansegangen i rutinemangelen og rettighetsfordelingen kanskje bli lettere å gå.

Kontradiktorisk er det ikke rutinene som påpekes av foreldre, men kjennetegn på henholdsvis god og dårlig samhandling og deltakelse tillegges egenskaper hos saksbehandler. Saksbehandlere som evner å være uenige, men samtidig lytter og verdsetter foreldrenes perspektiver vektlegges (Slettebø, 2008, s. 134). Foreldre vektlegger følgelig det relasjonelle aspektet i medvirkning og deltakelse over rutiner for oppfølging. I dette kan vi finne at saksbehandlerens makt til å fremme foreldrenes rettigheter kan fremkomme i de relasjonelle møtene, hvor det kan tilrettelegges for medvirkning gjennom å etterspørre deres meninger og perspektiver, uavhengig av om man er faglig eller verdimessig enig. Oppfølgingen av foreldrene skal ta utgangspunkt i deres behov og konkrete situasjon (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009, s. 9), og foreldrenes egen problemdefinisjon er derfor av stor verdi både for å anerkjenne foreldrene i den rettslige sfære, og for å arbeide sammen med dem mot empowerment. Å etterspørre foreldrenes perspektiver må dermed også oversettes til handling, hvor tiltak og veiledning baseres på et samarbeid med formål basert på foreldrenes ønsker.

En utfordring for mange foreldre i den rettslige sfære er manglende kunnskaper, tilgang på kunnskaper eller ferdigheter innen den juridiske og strukturelle siden av en barnevernssak og hjelpeapparatet som helhet (Ross et al., 2017, s. 25). Sentralt i empowermentperspektivet er maktaspektet og maktoverføringer på individuelt og kollektivt nivå. En anerkjennende handling vil da kunne innebære en erkjennelse av saksbehandlers kunnskaps- og erfaringsmakt, som kan bidra til å styrke foreldrenes ferdighetsnivå slik at de kan dra nytte av sine rettigheter. En slik maktoverføring kan komme gjennom god og forståelig informasjon om rettigheter, lovverk, barneverntjenestens bidrag og hvordan foreldrene kan gjøre seg hørt. For å imøtekomme foreldrenes eventuelle behov for økonomisk eller annen materiell støtte, kan saksbehandler formidle informasjon om andre velferdsinstanser, eksempelvis hvordan de kan opprette kontakt, forstå skjemaer og dokumenter, samt øvrige rettigheter. I dette vil det også måtte ligge en bevisstgjøring om undertrykkende samfunnsstrukturer og forhold som påvirker foreldrenes deltakelsesmuligheter. Empowermentprosessen i den rettslige anerkjennelsessfæren vil også måtte innebære å styrke foreldregruppen på et kollektivt nivå, hvor det overordnede arbeidet med rettighetstildeling foregår.

På kollektivt nivå kan vi anse lovverkets presisering av barnevernets oppfølgingsansvar etter Bvl § 4-16 (1992) som et steg i empowermentprosessen for foreldregruppen, og som vi ser i lovforslaget til den nye barnevernloven (Prop. 133 L, 2020-2021) har foreldrestemmene i EMD hatt direkte innflytelse på lovverksutformingen. I barne- og likestillingsdepartementets veileder for foreldreoppfølging legges det også til grunn at barneverntjenestene skal tilby likeverdige tilbud og utviklingsmuligheter (2009, s. 11). Ved å arbeide innad i egen organisasjon for å utvikle rutiner kan saksbehandlere fremme foreldrenes rettigheter også utenfor relasjonen, og bidra til en større empowermentprosess.

For å styrke foreldre i den rettslige sfære vil saksbehandlere gjennom sin strukturelle og relasjonelle makt kunne arbeide både på individuelt og kollektivt nivå. Gjennom videreutviklingen av strukturer og rutiner basert på foreldres erfaringer og rettigheter og gjennom å anerkjenne foreldrene som rettspersoner verdsatt både som rettighetsmottakere og samfunnsbidragsyttere, vil barnevernet kunne motvirke undertrykkende og krenkende strukturer i systemet, og bidra til å utvikle foreldrenes selvrespekt.

Den solidariske sfære

I den solidariske anerkjennelsessfæren oppleves anerkjennelse gjennom solidariske, symmetriske relasjoner hvor man anerkjennes som en verdifull bidragsyter, med ressurser og egenskaper av verdi (Skjefstad, 2012, s. 63–64). Den solidariske sfæres relasjonelle perspektiv går ut over primærrelasjonene i privatsfæren, og omhandler også større sosiale verdifelleskap i samfunnet, ofte eksemplifisert gjennom arbeidslivet eller utdanning (Løw, 2021, s. 49). For å kunne styrke foreldrene i den solidariske sfære kan vi se foreldrene i kontekst av et verdifelleskap. Foreldrerollen er et fellesskap vi kanskje ikke alltid betegner som sådan, som et stort flertall av oss er eller blir deltakere i. I Norge står familien og foreldreskapet sterkt i våre sentrale verdier, med tydelige forestillinger som fremkommer blant annet gjennom kultur, politikk, tradisjon og lov. Brudd eller avvik fra disse verdimeslige forestillingene vil kunne gjøre at foreldre settes på ytterkanten av det sosiale fellesskapet, som vises i at mange foreldre som mister omsorgen opplever stigma og sosial utstøtelse (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009, s. 9).

De juridiske vilkårene for omsorgsovertakelse etter Bvl § 4-12 (1992) eksemplifiserer forestillingene vi har om foreldreskapet, og setter forventningsstandarden for foreldre i Norge. Selv om ordlyden i lovverket er streng, er det snakk om overordnede kategorier, og beslutninger hjemlet i paragrafen vil basere seg på familiens unike situasjon. Hva vil det si at foreldre er «ute av stand» til å ta tilstrekkelig ansvar for barnet? I samfunnet trenger vi ikke juridisk kompetanse for å bedømme foreldrerollen som avvikende ved omsorgsovertakelser, noe som kan være årsak til at mange opplever skam og frykter ytterligere marginalisering dersom deres situasjon blir kjent i nettverket og nærmiljøet (Bunkholdt, 2017, s. 201).

Ved å erfare anerkjennelse i den solidariske sfære utvikles menneskets selvaktelse – en selforståelse på et eksistensielt nivå av betydning for hvilke holdninger og verdier man tillegger seg selv (Honneth, 2008, s. 138; Skjefstad, 2012, s. 64). I det utvalgte forskningsmaterialet vises det at for de fleste av foreldrene er selve foreldreidentiteten svært viktig, og at de enten direkte eller indirekte i studiene betegner seg selv som barnas foreldre også etter en omsorgsovertakelse (Moldestad & Skilbred, 2010; Ross et al., 2017; Schofield et al., 2011). Deres foreldreskap er innprentet i deres grunnleggende identitet, forståelsen av seg selv som menneske. Når foreldre da beskriver kontakten med barnevernet som en trussel mot deres identitet og egenverd (Syrstad & Slettebø, 2020, s. 106) kan vi se hvordan krenkelser i form av stigmatisering og negative verdivurderinger kan undertrykke deres selvaktelse (Honneth, 2008, s. 143). Det vises å ikke være bare i møte med samfunnet som helhet at foreldrene opplever stigmatisering, men også i møte med saksbehandler.

Scofield et al. (2011, s. 14–15) finner at også sosialarbeidere gjør vurderinger av foreldrene som «verdige eller uverdige» deres tid og emosjonelle investering i oppfølgingen. Disse vurderingene kan ha sammenheng med forestillingene saksbehandlerne selv har til forelderrollen og deres egne verdier, og detaljer i den konkrete situasjonen. Det kan tenkes at ved en vurdering av foreldrenes utfordringer som selvforsynte heller enn som sosiale problem grunnet i samfunnsmessige strukturer, vil sosialarbeideren ha lettere for å vurdere foreldrene negativt, og slikt sett bidra til stigmatisering og sosial ekskludering. Anerkjennelse vil da måtte innebære et ressursfokus basert på en grunnleggende humanistisk holdning, hvor man evner å sette seg inn i den andres situasjon og å se dem som mennesker med iboende ressurser og kvaliteter av verdi og evne til endring av sin livssituasjon.

Det humanistiske menneskesynet ligger som base i empowermenttanken også, hvor mennesket ses som aktør i sitt eget liv, med makt til å foreta endringer i eget liv og i samfunnet som helhet (Løw, 2021, s. 49). Likevel vil det i empowermentbasert arbeid kunne være problematisk med et rendyrket ressursperspektiv, da vi kan stå i fare for å skyggelegge vesentlige strukturer som bidrar til undertrykkelse (Askheim, 2012, s. 68). Å bidra til å løfte foreldrene ut av avmakt vil da måtte innebære erkjennelse og bevisstgjøring rundt saksbehandlers egen rolle i stigmatiseringen av foreldrene, og aktiv handling for å motvirke dette. Et rendyrket ressursperspektiv vil dermed kunne feilanerkjenne foreldrene og virke *disempowering*. I oppfølgingen av foreldrene vil ressursperspektivet kunne innebære å anerkjenne foreldrene som kunnskaps- og erfaringskilder i arbeidet med barna, da de uavhengig av vedtakets kontekst som regel vil ha verdifull informasjon om barnas personlighet og liv som kan bidra i oppfølgingen i fosterhjemmet. Likeledes vil det å tilrettelegge for at foreldrene får utøve sitt foreldreskap i de nye rammene kunne innebære å dele informasjon om barnas hverdag med dem. En mor beskriver å få informasjon om barnets hverdag eller spesielle situasjoner som synlighet av saksbehandlers vilje til å tilrettelegge for hennes involvering (Schofield et al., 2011, s. 13).

Å anerkjenne foreldrene vil også kunne innebære å arbeide innover i egen organisasjon. Kritiske spørsmål til egen struktur om *hvorfor* det er manglende rutiner for oppfølgingen, *hvorfor* man selv prioriterer slik man gjør og *hvordan* man fordeler tilgjengelige ressurser innebærer i seg selv en anerkjennende handling overfor foreldregruppen, da det påpeker et etisk ansvar for å arbeide for likeverdig behandling og utvikling av styrkende kulturer i tjenesten. Å anerkjenne foreldrene i den solidariske sfære vil kunne styrke dem på individnivå, men uten å arbeide i organisasjon og samfunn i tillegg vil vi stå i fare for å psykologisere foreldrenes utfordringer uten å gjøre endringer i samfunnets syn på gruppen.

Avslutning

Studien søker å besvare problemstillingen: Hvordan kan saksbehandlere i barnevernet arbeide for å styrke biologiske foreldre i oppfølgingen etter omsorgsovertakelser?

Forskning viser at å styrke foreldrene vil være essensielt for å komme i posisjon for tilbakeføring (Bunkholdt, 2017, s. 281), men at det også har verdi utenfor gjenforeningsmålet

ved å kunne bidra til bedre relasjoner og kontakt mellom foreldre og barn, samt bidra til at foreldre kan ta makt over sitt eget liv i sin nye tilværelse (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009, s. 9). I barnevernets oppfølgingsansvar ligger det likevel få konkrete føringer for arbeidet, og uten strukturer og rutiner har vi sett til relasjonen mellom saksbehandler og foreldre for å utforske handlingsrommet for å styrke. Med utgangspunkt i et empowermentperspektiv som baseres på et humanistisk menneskesyn hvor saksbehandlere kan fasilitere maktoverføringsprosesser (Brok et al., 2000, s. 93;96), har det relasjonelle aspektet ved Honneths anerkjennelsesteori vist seg fruktbart som en inngang til styrkearbeidet. Studien trekker linjer fra Honneths tre selvforhold (2008, s. 139) hvor selvtillit, selvrespekt og selvaktelse utgjør deler av en helhetlig identitetsforankring som kan gi forutsetninger for foreldrene å kunne ta kontroll over eget liv.

Honneth beskriver anerkjennelsens moralske grammatikk som et regelsett for moralsk forståelse og refleksjon (Pettersen & Simonsen, 2010, s. 20), som i sosialfaglig kontekst vil kunne være til nytte i etiske resonnement rundt foreldreoppfølgingen. De grammatiske reglene består av kunnskap om anerkjennelse, krenkelse, hvordan vi kan motvirke krenkelse og faglig kunnskap om brukergruppens kontekst (Løw, 2021, s. 60). Ved å anvende de grammatiske reglene for å styrke foreldrene i oppfølgingen kan vi se at saksbehandlere gjennom sin relasjon til foreldrene kan tilrettelegge for anerkjennelse i form av kjærlighet og omsorg på et emosjonelt plan, hvor foreldrenes emosjonelle uttrykk etterspørres, aksepteres og søkes forstått. Likedan kan de gjennom informasjonsdeling, kunnskapsoverføring om foreldres rettigheter og utvikling av rutiner for medvirkning fremme anerkjennelsesformen rettigheter. For å motvirke krenkelser i den solidariske sfære kan arbeid med å utvikle foreldrerollen i kultur og i den konkrete sak gi uttrykk for verdsettelse av foreldrenes kunnskaps- og erfaringsressurser, hvor stigmatisering og kategorisering kan unngås.

Studien søker på denne bakgrunn å bidra å forene teori og praksis, hvor refleksjon rundt den moralske grammatikken blir en etisk forpliktelse – et moralsk ansvar for styrkende barnevernspraksis. Hverken anerkjennelsesteorien eller empowermentperspektivet sikter til en konkret metode, men gjennom diskusjonen tydeliggjøres innvirkning på foreldrenes liv innen flere samfunnsarenaer, som kan ha betydning for videreutviklingen av struktur og rutiner i velferdsapparatet. Erfaringer med krenkelser i hjelpeapparatet vil ikke være unike for foreldre fratatt omsorgen for sine barn, og en kritisk refleksjon rundt egen praksis' betydning for krenkende strukturer i møte med hjelpetrengende grupper bør oppmuntres også utenfor barnevernsfaglig kontekst.

Manglende forskning på foreldres erfaring vil kunne skyggelegge sentrale momenter rundt oppfølgingen, og særlig i norsk sammenheng vil et økt forskningsfokus på foreldrene kunne bidra til en kollektiv empowermentprosess, hvor deres stemmer løftes frem i utviklingen av rutiner og prosedyrer. Det begrensede forskningsmaterialet har vært en utfordring i denne studien, og belyser et viktig etisk spørsmål som kan videreføres i forskningsfeltet. Ved å ha et flertall informanter som fortsatt står uten omsorg for sine barn kan det gi et særlig fremmet problemfokus, og en spennende problemstilling å utforske videre kan være hvordan foreldre

som har blitt gjenforent med sine barn har erfart oppfølgingen fra sine saksbehandlere i barnevernet.

Det er tydelig at for saksbehandlere i barnevernet er det en utfordrende posisjon å stå mellom strukturelle vilkår for arbeidet, interne rutiner og i relasjon til foreldre og barn, og maktasymmetrien kan vanskeliggjøre styrkingsarbeidet. Likevel finner studien at anerkjennelsesteorien kan være fruktbar som forståelses- og handlingsramme og inngangsport for empowerment for saksbehandlere i arbeidet med å styrke foreldre i oppfølgingen etter omsorgsovertakelser. Den kan også synliggjøre et stort handlingsrom i relasjonen mellom saksbehandlere og foreldre, hvor anerkjennelse ikke lenger forblir en bisetning eller kun et synonym for respekt og aksept. Anerkjennelse blir i dette perspektivet selve grunnmuren for å kunne erfare og arbeide med empowerment som prosess, mål og metode. En bevissthet over saksbehandlers makt til å krenke foreldrene i oppfølgingen, vil da også synliggjøre deres makt til å styrke.

Litteraturliste

- Askheim, O. P. (2012). Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid: Floskel, styringsverktøy, eller frigjøringsstrategi? Gyldendal akademisk ;
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2009). Oppfølging av foreldre med barn/undom plassert i fosterhjem eller på institusjon.
<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/barnevern/oppfolging-av-foreldre-med-barn-ungdom-plassert-i-fosterhjem-eller-pa-institusjon.pdf?id=2284613>
- Barnevernloven. (1992). Lov om barneverntjenester (LOV-1992-07-17-100). Lovdata.
<https://lovdata.no/lov/1992-07-17-100>
- Brok, P., Lundemark Andersen, M. & Mathiasen, H. (2000). Empowerment på dansk. Dafolo.
- Bunkholdt, V. (2017). Fosterhjemsarbeid fra rekruttering til tilbakeføring (4. utg.). Gyldendal akademisk.
- Christiansen, Ø., Iversen, O. & Kojan, B. H. (2016). Beslutninger om plassering utenfor hjemmet. I Ø. Christiansen & B. H. Kojan (Red.), Beslutninger i barnevernet (s. 108–128). Universitetsforlaget.
- Egelund, T. & Hestbæk, A.-D. (2003). Anbringelse af børn og unge uten for hjemmet (03:04). Socialforskningsinstituttet. <https://pure.vive.dk/ws/files/322091/0304Anbringelse.pdf>
- Ellingsen, Ingunn T. (2007). Å miste omsorgen for sitt barn. Nordisk sosialt arbeid, 27(4), 263–275.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3037-2007-04-05>
- Ellingsen, Ingunn T. & Levin, I. (2015). Det sosiale i sosialt arbeid. I Ingunn T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L. C. Kleppe (Red.), Sosialt arbeid: En grunnbok (s. 47–64). Universitetsforl.
- Ellingsen, Ingunn Tollisen & Skjefstad, N. S. (2015). Anerkjennelse, myndiggjøring og brukervedvirkning. I Ingunn T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L. C. Kleppe (Red.), Sosialt arbeid: En grunnbok (s. 97–111). Universitetsforlaget.
- Endringer i barnevernloven mv. (bedre rettssikkerhet for barn og foreldre). (2018). Lov om endringer i barnevernloven mv. (Bedre rettssikkerhet for barn og foreldre (LOV-2018-04-20-5). Lovdata.
<https://lovdata.no/LTI/lov/2018-04-20-5>
- Fellesorganisasjonen. (2019). Yrkesetisk grunnlagsdokument. Fellesorganisasjonen.
<https://www.fo.no/getfile.php/1324847-1580893260/Bilder/FO%20mener/Brosjyrer/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument.pdf>
- Forente nasjoner. (1989). FNs konvensjon om barnets rettigheter: Vedtatt av De forente nasjoner 20. November 1989 Ratifisert av Norge 8. Januar 1991. Barne- og familiedepartementet.
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bfd/bro/2004/0004/ddd/pdfv/178931-fns_barnekonvensjon.pdf

- Granerud, A., Syrstad, E. & Andersen, E. W. N. (2021). Etter fylkesnemnda—Hva med foreldrene? Oppfølging av foreldre etter omsorgsovertakelse—Ansvar og rollefordeling. *Fontene forskning*, 14(1), 73–78.
- Grunnloven. (1814). Kongeriket Norges Grunnlov (LOV-1814-05-17). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1814-05-17-bm>
- Honneth, A. (2008). Kamp om anerkjennelse—Om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk (L. Holm-Hansen, Overs.). Pax.
- Hotvedt, M. J. (2022). Menneskerettigheter og diskrimineringsvern. I Kjønsstad Asbjørn, A. Syse & M. Kjelland (Red.), *Velferdsrett II- Barneverns- og sosialrett* (6. utg., s. 387–456). Gyldendal.
- Hutchinson, G. S. (2010). Samfunnsarbeid: Mobilisering og deltakelse i sosialfaglig arbeid (3. utg.). Gyldendal akademisk.
- Höjer, I. (2007). Föräldrars röster – hur är det att ha sina barn placerade i fosterhem? Brukare och forskare samverkar. Stiftelsen Allmänna Barnhuset. <https://www.wallmannabarnh.cdn.triggerfish.cloud/uploads/2014/10/F%C3%B6r%C3%A4ldrarsr%C3%B6ster.pdf>
- Höjer, I. (2011). Parents with Children in Foster Care—How Do They Perceive Their Contact with Social Workers? *Practice: Social Worker in Action*, 23(2), 111–123. <https://doi.org/10.1080/09503153.2011.557149>
- Jenssen, A. G. & Tronvoll, I. M. (2012). Brukermedvirkning—Likeverd og anerkjennelse. I A. G. Jenssen & I. M. Tronvoll (Red.), *Brukermedvirkning: Likeverd og anerkjennelse* (s. 15–25). Universitetsforlaget.
- Jerlang, E. (2011). Anerkendelse og myndiggørelse. I E. Jerlang (Red.), *Myndiggørelse i den professionelle praksis* (s. 125–146). Hans Reitzel.
- Kojan, B. H. & Christiansen, Ø. (2016). Å fatte beslutninger i barnevernet. I Ø. Christiansen & B. H. Kojan (Red.), *Beslutninger i barnevernet* (s. 19–33). Universitetsforlaget.
- Lichtwarck, W. & Clifford, G. (2010). Ideologi, tiltak og barnevernsklinter. I W. Lichtwarck & G. Clifford (Red.), *Modernisering i barnevernet: Ideologi, kontekst og kompetanse*. Universitetsforlaget.
- Løw, O. (2021). Anerkendelse—I professionelle relationer. *Samfundslitteratur*.
- Moldestad, B. & Skilbred, D. (2009). Foreldres opplevelse av et foreldreskap på avstand. *Fontene forskning*, 09(2), 41–52.
- Moldestad, B. & Skilbred, D. (2010). Når barn bor i fosterhjem – Ufordringer i samarbeidet mellom foreldre og barneverntjenesten. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 87(1), 32–45. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1838-2010-01-04>
- NOU 200:12. (2000). Barnevernet i Norge: Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer. Barne- og familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/051e391fbb3d4ef2be97a4478dd62e86/no/pdfa/nou20020000012000dddpdfa.pdf>
- Otterlei, M. T., Ilstad, J. T. & Paulsen, E. (2021). Foreldre i krise: Foreldres opplevelser med en omsorgsovertakelsesprosess. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 98(3), 192–209. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1838-2021-03-04>
- Pettersen, K.-S. & Simonsen, E. (2010). Anerkjennelse og profesjon. Cappelen akademisk.
- Prop. 133 L. (2020-2021). Lov om barnevern (barnevernsloven) og lov om endringer i barnevernloven. Barne- og familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/f325e4de00fb472f85a7a2b94124f531/no/pdfs/prp202020210133000dddpdfs.pdf>
- Ross, N., Cocks, J., Johnston, L. & Stoker, L. (2017). ‘No voice, no opinion, nothing’: Parent experiences when children are removed and placed in care. University of Newcastle. <https://www.lwb.org.au/assets/Parent-perspectives-OOHC-Final-Report-Feb-2017.pdf>
- Schofield, G., Moldestad, B., Hojer, I., Ward, E., Skilbred, D., Young, J. & Havik, T. (2011). Managing Loss and a Threatened Identity: Experiences of Parents of Children Growing Up in Foster Care, the Perspectives of their Social Workers and Implications for Practice. *British Journal of Social Work*, 41(1), 74–92. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcq073>

- Skjefstad, N. (2012). Brukermedvirkning sett i et anerkjennelsesteoretisk perspektiv. I A. G. Jenssen & I. M. Tronvoll (Red.), *Brukermedvirkning: Likeverd og anerkjennelse* (s. 54–69). Universitetsforlaget.
- Slettebø, T. (2008). Foreldres medbestemmelse i barnevernet: En studie av foreldres erfaringer med individuell og kollektiv medvirkning [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/267646/124503_FULLTEXT01.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Stang, I. (1998). Makt og bemyndigelse: Om å ta pasient- og brukermedvirkning på alvor. Universitetsforlaget.
- Statistisk sentralbyrå. (2021). Hovudtal for barnevernsstatistikken. <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/barne-og-familievern/statistikk/barnevern>
- Sundt, H. (2016a). Fosterbarnas foreldre. I H. Sundt (Red.), *Fosterhjemshåndboka* (7. utg., s. 413–424). Kommuneforlaget.
- Sundt, H. (2016b). Hva styrer fosterhjemsomsorgen? I H. Sundt (Red.), *Fosterhjemshåndboka* (7. utg., s. 48–64). Kommuneforlaget.
- Sundt, H. (2016c). Organiseringen av barnevernet. I H. Sundt (Red.), *Fosterhjemshåndboka* (7. utg., s. 39–47). Kommuneforlaget.
- Svalastog, A. I. A. (2018). «Det kommer an på»: Saksbehandlers oppfølging av biologiske foreldre etter omsorgsovertakelse [Masteroppgave, Universitetet i Stavanger]. Brage. https://uis.brage.unit.no/uis-xmlui/bitstream/handle/11250/2575912/Svalastog_Ane.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Syrstad, E. & Slettebø, T. (2020). To understand the incomprehensible: A qualitative study of parents' challenges after child removal and their experiences with support services. *Child & Family Social Work*, 25(1), 100–107. <https://doi.org/10.1111/cfs.12662>
- Tangnes, S. N. (2011). «Det må vi jo være ærlige på...»: En kvalitativ studie av barneverntjenestens oppfølging av foreldre etter en omsorgsovertakelse [Masteroppgave, Høgskolen i Oslo og Akershus]. ODA. https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/10642/1049/Tangnes_Silje_Njarde.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Thrana, H. M. & Fauske, H. (2014). The emotional encounter with child welfare services: The importance of incorporating the emotional perspective in parents' encounters with child welfare workers. *European Journal of Social Work*, 17(2), 221–236. <https://doi.org/10.1080/13691457.2013.798628>
- Økland, I. H. & Sørdsdal, L. M. (2020). Lov til kjærlighet. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 97(2), 126–145. <https://doi.org/10.18261/ISSN.1891-1838-2020-02-05>

Den terapeutiske relasjonens muligheter i tvungent psykisk helsevern

En teoretisk studie om relasjonsbygging under tvangsbehandling

Therese Solstad Hansen

Sosialt arbeid opererer innenfor spenningsfeltet mellom hjelp og kontroll. Innen tvungent psykisk helsevern kommer dette spenningsfeltet tydelig frem da hjelpen ofte innebærer utøvelse av tvang. Spiseforstyrrelser har den siste tiden blitt en «hot case» og ungdomspsykiatriske avdelinger landet over melder om sprengt kapasitet med pasienter helt ned i syvårsalderen. Psykisk helsevern handler vel så mye om relasjonsarbeid som selve behandlingen, også når tvang er involvert. Når pasientene blir både yngre og sykere, avdelingene strekkes til maks kapasitet og ventelistene ved behandlingsinstitusjonene er lengre enn noensinne viser det hvor stort behov det er for kunnskap som kan gjøre behandlingen lettere for både pasienten og terapeuten. Ved å rette fokus mot den terapeutiske relasjonen og selvbestemmelsesteorien søker denne studien å undersøke hvordan relasjonsarbeid kan fremmes innen tvungent psykisk helsevern, og retter fokus på pasienter med spiseforstyrrelser innlagt på ungdomspsykiatrisk avdeling. Oppgaven er en teoretisk oppgave som baserer seg på eksisterende litteratur og forskning. I diskusjonen kobles de ulike teoretiske perspektivene sammen med eksisterende forskning på feltet for å finne svar på problemstillingen. Tvang byr på utfordringer for relasjonsbyggingen og kontakten mellom terapeut og pasient. Nok en utfordring relasjonsarbeidet møter på er tid. Når tidsmangel er et faktum er det viktig at terapeuten gjennom sitt arbeid og sin væremåte viser omsorg og interesse for pasienten. Selvbestemmelsesteorien vektlegger også relasjonsarbeid, men terapeuten må også arbeide for å skape situasjoner for mestring for pasienten, samt legge til rette for at pasienten kan ta egne valg. Gjennom denne måten å arbeide på vil terapeuten kunne skape det vi kan kalle «en motivert relasjon».

Innledning

Relasjonsbygging i psykisk helsevern kan være en utfordring. En sammensetning av at pasientene opplever ambivalens, samtidig som behandlingsforløpet innebærer tvang gjør at relasjonsbygging kan være utfordrende. Pasienter med spiseforstyrrelser har problemer med å forholde seg til mat og til sine egne tanker og følelser, noe som kan gi vesentlige terapeutiske utfordringer (Skårderud et al., 2018, s. 396–402). Terapeutens kunnskap om disse utfordringene, samt kunnskap og erfaring med relasjonsarbeid og den terapeutiske relasjonen kan være avgjørende for behandlingens effektivitet og resultat.

Morvik (2016) finner i sin masteroppgave at fagpersoner er opptatt av å skape tillit og trygghet til sine pasienter, og at dette er vesentlig for å skape en god relasjon. Studien trekker

frem individuelle og strukturelle forhold som påvirker muligheten til å skape tillit, trygghet og relasjoner. Samtidig trekker Vatne (2015) og Wyder et al. (2015) frem at tvang i psykisk helsevern byr på utfordringer for relasjonsarbeidet og den terapeutiske relasjonen. Som Esser (2017) nevner i sin hovedoppgave handler tvangen om holding for å kunne gjennomføre sondeernæring. Likevel kan den uformelle tvangen og følelsen av tvang som tvangsbehandling gir være utfordrende for å skape og opprettholde en god terapeutisk relasjon.

Spiseforstyrrelser og psykiske lidelser generelt er et viktig tema i sosialt arbeid, da psykiske lidelser blir sett på som et sosialt problem. Levin og Ellingsen (2015, s. 47–50) hevder at et sosialt problem må være et produkt av sosialt liv, ha betydning for flere mennesker og ha en sosial opprinnelse for at det skal være et sosialt problem. Ifølge FHI er anoreksi den lidelsen som har størst dødelighet sammenlignet med andre psykiske lidelser, og vi kan anslå at ca. 50 000 norske kvinner i alderen 15-45 år har en spiseforstyrrelse (Torgersen, 2016). Disse tallene er fra en undersøkelse gjort i 2002, og vi kan anta at tallene har blitt høyere etter pandemien. Spiseforstyrrelser har de siste åren blitt en «hot-case», og synligheten i både media og helsevesenet har eksplodert under og etter pandemien.

Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet for sosialarbeidere (FO, 2019) poengterer viktigheten av relasjonen mellom bruker og sosialarbeider. For å skape en så god relasjon som mulig til våre brukere trenger vi kunnskap om forhold og faktorer som påvirker relasjoner (Levin & Ellingsen, 2015, s. 112–123). Levin og Ellingsen (2015, s. 116) hevder at sosialarbeideren har det største ansvaret for relasjonen, og at kunnskap om relasjoner og forhold som kan virke positivt eller negativt på relasjonen er vesentlig i sosialt arbeid. I arbeid med alvorlige psykiske lidelser, i denne oppgaven spiseforstyrrelser, trengs en utvidet kunnskap om relasjonsarbeid i kombinasjon med tvang og ambivalens til tilfriskning. Å videreutvikle den eksisterende kunnskapen om relasjoner i en tvangspregget behandlingssituasjon vil kunne føre til at terapeuter i psykisk helsevern lettere kan opprette og opprettholde en terapeutisk relasjon til sine pasienter med fokus på selvbestemmelse. At terapeuter har kunnskap om relasjonsbygging og selvbestemmelse, også i en tvangspregget behandling, vil føre til at terapeutene klarer å skape en større behandlingsmotivasjon hos pasientene.

Gjennom økt kunnskap og kompetanse om relasjonsbygging, tvang og selvbestemmelse vil sosialarbeidere kunne yte mere og bedre behandling og miljøterapi i arbeid med pasienter med psykiske lidelser og spiseforstyrrelser. Ved at de profesjonelle kan yte bedre behandling vil pasientene ha mulighet til å få bedre nytte av behandlingsforløpet og dermed være bedre rustet for livet utenfor avdelingen. Et kunnskaps- og kompetanseløft innad i psykiatrien vil kunne føre til færre tilbakefall, økt bedringsprosent og dermed at flere pasienter fortere kommer tilbake i samfunnet. Samfunnskostnadene ved å ha pasienter med alvorlige psykiske lidelser er enorme, dermed vil en økning i vellykket behandling resultere i færre økonomiske utgifter for samfunnet. Samfunnsnyttan strekker seg også utover det økonomiske, da alvorlige psykiske lidelser har store ringvirkninger for både pasienten, familien og nettverket.

Media har den siste tiden viet stor oppmerksomhet til spiseforstyrrelser. Dokumentaren Selvpportrett omhandler livet til fotograf og kunstner Lene Marie Fossen (Høgset et al., 2020). Gjennom dokumentaren får man sett hvordan Lene lever med anoreksi, hvordan sykdommen

har preget henne og familien, og vi får høre hvordan hun har opplevd tvang i behandling. Lene Marie døde av anoreksi høsten 2019. Bl.a. Aftenposten, VG og forskning.no har viet sin oppmerksomhet til spiseforstyrrelser, hovedsakelig unge pasienter, og rapporterer om en økning i antall pasienter med spiseforstyrrelser innen psykisk helsevern, og at pasientene stadig blir både yngre og sykere (Ervik, 2021; Løndal, 2021; Skogstrøm, 2022). Når pasientene blir flere, yngre og sykere merkes det på kapasiteten på avdelingene. Overlege Janne Hassfjord forteller i aftenpostens artikkel at avdelingen har hatt pasienter helt ned i syv-årsalderen (Skogstrøm, 2022).

På bakgrunn av dette ble følgende problemstilling utarbeidet: «Hvordan kan sosialarbeidere arbeide for å fremme relasjonsbygging med pasienter med spiseforstyrrelser i tvungent psykisk helsevern?»

Oppgaven setter søkelys på ungdommer med spiseforstyrrelser underlagt tvungent psykisk helsevern i ungdomspsykiatrisk avdeling (UPA). For å kunne svare på problemstillingen ble det utarbeidet tre forskningsspørsmål som hver underbygger og støtter opp om problemstillingen. Det første elementet som skal forsøkes å besvare angår sosialarbeideres kunnskap og mulighet til å fremme relasjonsbygging gjennom en terapeutisk relasjon. Første forskningsspørsmål er derfor: «Hvordan kan sosialarbeidere arbeide for å fremme relasjonsbygging gjennom en terapeutisk relasjon?». Det neste elementet som skal forsøkes å besvare angår sosialarbeideres kunnskap og mulighet til å fremme autonomi og selvbestemmelse hos pasientene. Andre forskningsspørsmål er derfor: «Hvordan kan sosialarbeidere arbeide for å fremme selvbestemmelse og autonomi hos pasientene med utgangspunkt i selvbestemmelsesteorien?». Det siste forskningsspørsmålet omhandler tvang og utfordringer som dukker opp grunnet tvang. Siste forskningsspørsmål er derfor: «Hvilke utfordringer finnes ved tvang?».

Bakgrunn

Spiseforstyrrelser

I løpet av de siste årene har spiseforstyrrelser gått fra å være uvanlig til å bli en «hot-case», noe som igjen har ført til større oppmerksomhet i media og større trykk i helsevesenet. ICD-10 presenterer to hovedsyndromer av spiseforstyrrelser; anorexia nervosa og bulimia nervosa. (World Health Organization, 1999, s. 173–177). Anorexia kjennetegnes ved vektnedgang som fremprovoseres og vedlikeholdes av pasienten selv (Skårderud et al., 2018, s. 403), i tillegg poengterer ICD-10 at frykten for fedme og overvekt fremstår som en påtrengende idé for personer med anorexia (World Health Organization, 1999, s. 175). Bulimia beskrives i ICD-10 som et syndrom kjennetegnet av overspising og overdreven opptatthet av kontroll over kroppsvekten (World Health Organization, 1999, s. 176). Bulimia kjennetegnes altså ved overspising og renselse, som ofte skjer på ekstreme måter – i form av fremprovosert oppkast, mye fysisk aktivitet, eller bruk av slankende, vanddrivende eller lakserende preparater (Skårderud et al., 2018, s. 403). Felles for anorexia og bulimia er at de fører til et anstrengt forhold til mat, kropp og utseende, samt ambivalens til tilfriskning.

Mange med spiseforstyrrelser har en ambivalens til det å skulle bli frisk, som kan være vanskelig for pårørende og hjelpere å forstå (Skårderud et al., 2020, s. 119). Det er ikke bare mat og aktivitet som er vanskelig, også det å forholde seg til egne tanker og følelser er vanskelig, og totalen av dette kan føre til hindring av den daglige funksjonen (Skårderud et al., 2018, s. 402). Ved alvorlig spiseforstyrrelse kan sykdomsbildet bli så stort at det blir behov for somatisk behandling (Skårderud et al., 2018, s. 402), eller i verste fall føre til død. Dersom en person med alvorlig spiseforstyrrelse nekter å ta imot hjelp og behandling, og de somatiske konsekvensene av å motstå hjelp vil føre til fare for liv og helse vil pasienten bli underlagt tvungen psykisk helsevern (Hage, 2020, s. 205), altså at pasienten mottar behandling mot sin vilje.

Komorbiditet er høyt representert ved spiseforstyrrelser. Skårderud et al. (2018, s. 404–405) viser til Braun et al. (1994) som fant en høy samsykelighet mellom spiseforstyrrelser og depresjon, mens Kaye et al. (2004), fant at opptil 65 prosent av pasienter med spiseforstyrrelser også erfarte angstlidelser gjennom livet samt at tvangslidelser også var høyt representert. Skårderud et al. (2018, s. 404–405) viser også til Huke et al. (2013) som rapporterer at 23% av voksne personer med anorexia også tilfredsstillte kriteriene for autismspekterlidelsen. Rosenvinge et al. (2000) (Siteret i Skårderud et al., 2018) fant i sin metaanalyse at ca. 60% av spiseforstyrrede pasienter tilfredsstillte diagnosekriteriene for en personlighetsforstyrrelse, men at prosentandelen er høyere for pasienter innlagt i psykisk helsevern. Komorbiditet kan føre til større utfordringer ved behandling, og det er en felles forståelse at dobbeltdiagnosen spiseforstyrrelse og personlighetsforstyrrelse kan representere et lavere nivå av funksjon, og at det dermed også er vanskeligere å behandle (Skårderud et al., 2018, s. 405).

Spiseforstyrrelsens symptomer byr på terapeutiske utfordringer, og Skårderud et al. (2018, s. 396) påpeker at møtet med helsevesenet ikke har vært godt ifølge flere spiseforstyrrede pasienter og deres pårørende. At spiseforstyrrelser i seg selv byr på terapeutiske utfordringer er klart, men det kan tenkes at både de terapeutiske og relasjonelle utfordringene blir mer komplisert når pasientene har komorbide lidelser. Anoreksi kan i sin mest alvorlige form forstås som en alvorlig sinnslidelse og dermed behandles med tvungen sondeernæring (NOU 2019: 14, s. 69). Psykiatriens mest dødelige lidelse er anorexia (Skårderud & Sommerfeldt, 2014, s. 254)

Ungdomspsykiatrisk avdeling, kontekst og lovverk

Ungdomspsykiatrisk avdeling, forkortet UPA, er underlagt spesialisthelsetjenesten og finnes ved flere sykehus i Norge. UPA er en akutt døgnbehandlingsenhet med øyeblikkelig-hjelpplikt som tar imot ungdommer med alvorlige psykiske lidelser, og er godkjent for anvendelse av tvang (Oslo Universitetssykehus, u.å.). Aldersgruppen på UPA er fra 12-18 år, men innleggelse av yngre barn kan også være nødvendig i visse tilfeller (Døgnseksjonen PHBU, u.å.; Vandvik, 2021). Ungdomspsykiatrien går under spesialisthelsetjenesten og reguleres etter psykisk helsevernloven og barnevernloven (Vandvik, 2021). Ungdomspsykiatrisk avdeling tar imot pasienter med ulike psykiske lidelser, men gjennom denne studien vil søkelyset settes på pasienter med spiseforstyrrelser. Gjennom pandemien har det vært en stor økning i antall

pasienter med spiseforstyrrelser, og ifølge spesialister har pasientene blitt både yngre og sykere (Ervik, 2021; Skogstrøm, 2022).

For en bedre forståelse av lovgrunnet til UPA og tvangsbestemmelser vil jeg trekke frem noen viktige lovbestemmelser fra psykisk helsevernloven og pasient- og brukerrettighetsloven. Jfr. § 3-3 kan personer, dersom de oppfyller alle vilkårene, få et vedtak om tvungen psykisk helsevern (Psykisk helsevernloven, 1999, §3-3). Jfr. § 4-2 skal den personlige integriteten vernes om så langt det er mulig, og restriksjoner og tvang skal innskrenkes til det strengt nødvendige (Psykisk helsevernloven, 1999, §4-2). Jfr. § 4-4 i pasient- og brukerrettighetsloven er det foreldrene som gir samtykke på vegne av barn frem til de er 16 år (Pasient- og brukerrettighetsloven, 1999, §4-4). For barn under 16 år er det foreldrene som samtykker på vegne av barna, dermed blir ikke barn under 16 år innlagt med tvangsvedtak selv om barnet ikke samtykker til behandling og nødvendig helsehjelp. Behandlingen av anoreksi skjer både ved uformell tvang for de under 16 år og ved formell tvang for de over 16 år (NOU 2019: 14, s. 272).

Tvang

Sosialarbeidere vil i sitt arbeid oppleve å stå i spenningsfeltet mellom hjelp og kontroll, og kan gjennom arbeidet ta i bruk ulike former for tvang og makt i den praktiske utførelsen av arbeidet (Kojan & Storhaug, 2015, s. 188). Tap av valgfrihet og adgangen til selvbestemmelse, samt ufrivillighet er noe av det som karakteriserer tvang (Norvoll, 2019, s. 68). Norvoll (2019, s. 68–69) trekker frem at makt og tvang finnes som formell, uformell, synlig og usynlig. Den formelle tvangen er nedfelt i lovverket, eks. tvangsbehandling i psykisk helsevernloven, mens den uformelle tvangen sammenlignes ofte med trusler eller falske handlingsalternativer. Den åpne og synlige tvangen er ofte den formelle og lovregulerte tvangen, mens den skjulte tvangen ofte skjer under helt hverdagslige forhold.

Ifølge helsedirektoratet har tvangsbruken i psykisk helsevern økt fra 2015 til 2020 (Helsedirektoratet, u.å.). Skårderud og Sommerfeldt (2014, s. 255) hevder det er viktig å spørre seg selv om bruken av tvang var for å hindre død og skade eller om tvangen var et resultat av dårlig poliklinisk arbeid eller en konsekvens av personalets mentaliseringssvikt. Det er mye som går gjennom hodet til profesjonelle før, under og etter utførelse av tvang. Skårderud og Sommerfeldt (2014, s. 255) trekker frem en rekke elementer som profesjonelle kan tenke på når tvang blir et tema, enten det er frykten for liv, VG-oppslag, familiens forestilling eller deres eget omdømme, samt at frustrasjon, sinne og frykt kan føre til profesjonelles utagering.

Tvang i behandling kan ikke gjennomføres uten hjemmel i lov (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 108), dette gjelder dog formell tvang da uformell tvang ikke er lovregulert. Det finnes mange beskrivelser fra pasienter som har opplevd tvangsinnleggelse og -behandling som overgrep og grov krenkelse av sin autonomi (Skårderud & Sommerfeldt, 2014, s. 255). Tvang i behandling kan by på store utfordringer, særlig i de tilfellene hvor pasienten gjør terapeuten til fienden fremfor lidelsen (Skårderud & Sommerfeldt, 2014, s. 255). De terapeutiske

utfordringene, ofte knyttet til relasjonen, vil kunne virke negativt inn på behandlingsforløpet og tilfriskningsprosessen.

Teoretiske perspektiv

Den terapeutiske relasjonen

Psykisk helsearbeid som fag handler om å være bevisst og forberedt på ulike krevende utfordringer som kan oppstå, men også å ha et bevisst perspektiv på møtet mellom terapeut og bruker – den terapeutiske relasjonen (Skårderud et al., 2018, s. 126). Litteraturen viser til ulike begreper og synonymer for begrepet terapeutisk relasjon. Synonymer som terapeutisk -samarbeid, -holdning og -allianse blir brukt sammen med begrepet terapeutisk relasjon, noe som gjør det vanskelig å hente ut en nøyaktig definisjon på begrepet. Terapeutisk -relasjon, -samarbeid, -holdning og -allianse vil derfor bli brukt litt om hverandre i den videre teksten.

Psykisk helsearbeid handler vel så mye om relasjonsbygging som behandling, og relasjonskompetanse er en vesentlig kompetanse. Den terapeutiske relasjonen skal være preget av åpenhet, ærlighet og nærhet, samtidig som at holdningen til terapeuten skal bære preg av omtanke, varme og omsorg (Haugsgjerd et al., 2009, s. 260). Den terapeutiske relasjonen skiller seg fra hverdagslige relasjoner ved at det er en hjelperelasjon der terapeuten skal hjelpe brukeren, relasjonen er derfor usymmetrisk. Samtidig kan den terapeutiske relasjonen på mange måter ha fellestrekk med tanken på en god omsorgsperson. Relasjonen skal være preget av omsorg og genuinitet. Relasjonen er ment å være et hjelpemiddel i behandlingen ved at terapeuten gjennom relasjonen kan starte en endringsprosess i brukeren.

Lidelsen spiseforstyrrelse er godt kjent, og de aller fleste i Norge har hørt om lidelsen. Likevel er det fortsatt mye som ikke vites om lidelsen, noe som er en utfordring for både terapeuter, klinikere og behandlere. Skårderud et al. (2020, s. 41) hevder at klinikers problemer med å forstå spiseforstyrrelser i noen tilfeller kan føre til begrenset mentalisering hos terapeuten, som igjen kan føre til brudd i den terapeutiske relasjonen.

Relasjonsarbeid handler om mer enn bare å skape en relasjon til brukeren, det handler også om å være bevisst egne følelser, holdninger, handlinger og erfaringer (Levin & Ellingsen, 2015, s. 116). Dette gjelder også for den terapeutiske relasjonen. Ifølge Levin og Ellingsen (2015, s. 123) innebærer en viktig del av relasjonskompetansen å kunne ha et kritisk blikk på seg selv, sitt eget menneskesyn og kunne se kritisk på hvordan ens egne kommunikasjonsferdigheter påvirker relasjonen.

Rognes (1979) har gjengitt noen av Rogers sentrale punkter i et terapeutisk samarbeid; empati, ekthet, kongruens, bevissthet om følelser samt frigjøring og vekst (Haugsgjerd et al., 2009, s. 260). For å få et godt terapeutisk samarbeid må terapeuten kunne vise og uttrykke empati, ekthet og kongruens, samtidig som hen er bevisst egne følelser.

Empati handler om å oppleve brukerens fortvilelse og smerte, men samtidig stå utenfor følelsene (Haugsgjerd et al., 2009, s. 260–261). Empati er en egenskap, men også et

gjerningsord – å empatisere (Levin & Ellingsen, 2015, s. 118). Ved å oppleve brukerens fortvilelse og smerte, uten å stå i følelsene, kan terapeuten være en støttespiller for brukeren. Ved å være empatisk opptrer terapeuten som et medmenneske og en støttespiller, ikke bare noen som skal bestemme over brukeren, noe som igjen kan føre til en god relasjon.

For å oppnå ekthet må terapeuten tørre å være åpen for sine egne følelser som angår brukerens situasjon og vise de slik de virkelig er, uavhengig av om følelsene er positive eller negative (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). Ved å ikke reagere og vise sine ekte følelser kan dette føre til at brukeren opplever manglende ekthet i forholdet og relasjonen (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). Når brukeren opplever manglende ekthet vil det igjen kunne føre til at brukeren opplever usikkerhet, som kan være en forstyrrende faktor i tilliten til terapeuten. Å være trygg i sine oppgaver og sin posisjon som terapeut innebærer å erkjenne og være bevisst ens personlige historie, interesser og verdier, samt begrensninger i persepsjon, kunnskaper og rasjonalitet (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). Haugsgjerd et al. (2009, s. 261) påpeker at samarbeidet med brukeren avhenger av terapeutens erfaring og kunnskap. Ved å akseptere brukeren og vise en varm interesse for hen vil brukeren oppleve at terapeuten lever med i hens situasjon. I det terapeuten klarer å leve med i brukerens vanskeligheter må terapeuten også tørre å lete etter og leve med sine egne vanskeligheter (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261).

Kongruens handler om at det er samstemthet mellom følelser og atferd (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). For at terapeuten skal kunne fremstå som kongruent må det hen sier stemme overens med det hen gjør i forhold til andre (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). Haugsgjerd et al. (2009, s. 261) påpeker at terapeuten vil gjennomgå en personlig og menneskelig vekst når hen oppnår er stor grad av kongruens. Ved å lære seg selv å kjenne på denne måten vil terapeuten etter hvert mestre å vise egne følelser samt ta imot andres følelser. Denne modningsprosessen som terapeuten befinner seg i vil kunne influere og inspirere brukeren til å lære det samme som terapeuten (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). Denne modningsprosessen skjer ettersom en trygg og aksepterende atmosfære har blitt skapt i den terapeutiske relasjonen (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261).

Bevissthet om følelser bygger videre på empati, ekthet og kongruens. I en terapiprosess vil brukeren kjenne på en følelse av frigjøring ved å endelig tørre å oppleve sin egen situasjon (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). Ved at brukeren selv har uttrykt en situasjon eller opplevelse, og terapeuten har gjengitt opplevelsen i en tydeligere utgave vil brukeren forstå opplevelsen bedre (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261). Brukeren får gjennom terapiprosessen hjelp fra terapeuten, gjennom hens bekreftelse, til å se og oppfatte seg selv som det brukeren er i dag (Haugsgjerd et al., 2009, s. 262). Når terapeuten klarer å akseptere, romme og gi tilbake brukerens følelser og opplevelser skapes det en bredere bevissthet og erkjennelse av følelsene hos brukeren (Haugsgjerd et al., 2009, s. 262). Denne endringsprosessen kan skje ettersom terapeuten fremstår som tolerant og trygg, slik som brukeren er på vei til å bli (Haugsgjerd et al., 2009, s. 262).

Frigjøring og vekst skapes når empati, ekthet, kongruens og bevissthet om følelser finner sted i terapiprosessen. Gjennom terapiprosessen vil brukeren etter hvert evne å bli kvitt følelsen av isolasjon, tristhet og tilbakeholdenhet, og videre oppleve færre forsvarsholdninger og redusert

fysisk og psykisk spenning og smerte (Haugsgjerd et al., 2009, s. 262). Brukeren vil så oppleve et mer ekte forhold til seg selv, samtidig som brukeren blir mer moden og forstående overfor andre og seg selv (Haugsgjerd et al., 2009, s. 262). Gjennom terapiprosessen har de ressursene og det potensialet som var iboende i brukeren blitt frigjort og fått vekstmuligheter (Haugsgjerd et al., 2009, s. 262). Haugsgjerd et al. (2009, s. 262) viser til Rogers (1966) som hevder at meningen med livet skapes når opplevelser og følelser knyttet til meningen med livet bringes frem.

Innen psykisk helsearbeid er det få unntak fra forutsetningen om at samarbeid er grunnleggende for en virksom behandling. Skårderud et al. (2018, s. 127) spissformulerer bokens posisjon ved å hevde at virksomt psykisk helsearbeid, hvor pasienten passivt hengir seg til behandlingen, ikke finnes. De mener at alt psykisk helsearbeid innebærer behandlingsmotivasjon fra pasienten, relasjonstillit og konflikt (Skårderud et al., 2018, s. 127). Skårderud et al. (2018, s. 127) refererer til Wampold og Brown (2005) som hevder at noen studier viser at effekten av legemidler kan avhenge av måten preparatene blir introdusert og forklart, de hevder at effekten er koblet til fortelling og relasjon. Skårderud et al. (2018, s. 127) hevder at dette også kan gjelde ved tvangsinnleggelse og tvangsbehandling.

Selvbestemmelsesteorien og autonomi

Selvbestemmelsesteorien, eller Self-determination Theory (SDT) ble utviklet av Deci og Ryan. Selvbestemmelsesteorien vil i den videre teksten bli forkortet til SDT. I dette kapitlet skal vi se på SDT og dens psykologiske behov autonomi, kompetanse og tilhørighet. Grunnet oppgavens fokus blir det størst søkelys på autonomi, men kompetanse og tilhørighet vil også bli gjort rede for, dog i mindre grad enn autonomi. Først blir SDT som teori presentert, deretter kommer det en kort presentasjon av kompetanse og tilhørighet før det kommer en dypere utgreiing om begrepet autonomi.

SDT indikerer at mennesker har tre spesifikke medfødte psykologiske behov – kompetanse, autonomi og tilhørighet, og at alle behovene må dekkes for at mennesket skal fungere på et optimalt nivå av vekst og integrering for å skape sosial utvikling og personlig velvære (Gaine et al., 2022; Matusitz & Martin, 2013; Stanton et al., 2020). Dersom de psykologiske behovene ikke dekkes, kan det føre til negative psykologiske konsekvenser. Danielsen (2020, s. 225) viser til Deci og Ryan (1985, 2000) som mener at de psykologiske behovene kan sammenlignes med de fysiske behovene, som f.eks. mat og drikke, fordi både psykologiske og fysiske behov må dekkes for at mennesker skal føle seg frisk. Ifølge teorien vil menneskets selvbestemmelse påvirke den iboende motivasjonen. Motivasjon er kjernen i kognitiv, biologisk og sosial regulering, og har derfor vært et sentralt emne innen psykologi. Matusitz og Martin (2013) referer til Pugno (2008) som mener at det å erkjenne at det er en forskjell mellom behov og motivasjon er viktig, fordi motivasjon er en bevisst intensjon om å følge aktiviteter.

SDT skiller mellom to ulike typer motivasjon – indre og ytre. Den indre motivasjonen dukker opp når de tre psykologiske behovene er dekket, mens ytre motivasjon oppstår når mennesket mottar belønninger etter gjennomført aktivitet (Matusitz & Martin, 2013). Ved ytre

motivasjon er det altså ikke aktiviteten i seg selv som fører til motivasjon, slik som ved indre motivasjon, men de belønningene mennesket får ved å gjennomføre aktiviteten.

Det første psykologiske behovet, autonomi, refererer til behovet for å kjenne på selvbestemmelse i egne handlinger fremfor å føle at noen andre kontrollerer handlingene (Matusitz & Martin, 2013). Motivasjonen bak handlingene til et menneske vil altså bli påvirket av hens nivå av autonomi, noe vi snart skal se nærmere på. For at mennesker skal tilfredsstillende det andre psykologiske behovet, kompetanse, må de kunne føle at de evner å mestre sitt eget miljø på en effektiv måte (Matusitz & Martin, 2013). Tilhørighet, det tredje psykologiske behovet, tilfredsstillende når mennesket er i stand til å bygge tillitsfulle og tilfredsstillende relasjoner med andre mennesker, å bli tatt vare på og akseptert av andre (Matusitz & Martin, 2013; Stanton et al., 2020).

For at mennesker skal tilfredsstillende behovet for kompetanse må de føle at de evner å mestre sitt eget miljø på en effektiv måte (Matusitz & Martin, 2013). Kompetanse kan knyttes til følelsen og opplevelsen av å mestre en oppgave eller en situasjon (Langeland & Horverak, 2021, s. 36). Et menneske som i liten grad kjenner på mestringsfølelse på de ulike arenaene i livet vil føle på liten grad av kompetanse. Kompetanse handler, ifølge selvbestemmelsesteorien, om å gi uttrykk for en indre drivkraft (Danielsen, 2020, s. 228–229). Danielsen (2020, s. 229) poengterer at mennesker får energi av å tilfredsstillende behovet for kompetanse, og at mennesker, ifølge selvbestemmelsesteorien, føler seg fornøyd, lykkelig og trives når de videreutvikler sine ferdigheter, uttrykker egen kapasitet, talent og potensiale. Danielsen (2020, s. 229–230) påpeker at menneskets behov for kompetanse kan stimuleres ved å bli gjort oppmerksom på hvilke forventninger som stilles til dem, på en tydelig og strukturert måte, samtidig som de får hjelp og støtte til å sette seg realistiske mål, samt informasjon om hvordan målene kan bli nådd.

Tilhørighet, det tredje psykologiske behovet, tilfredsstillende når mennesket er i stand til å bygge tillitsfulle og tilfredsstillende relasjoner, samt å bli tatt vare på og akseptert av andre (Matusitz & Martin, 2013; Stanton et al., 2020). Tilhørighet er oversatt fra det engelske ordet *relatedness*, og handler om behovet for å skape emosjonelle bånd og en relasjon til andre mennesker (Danielsen, 2020, s. 226). Langeland og Horverak (2021, s. 38) viser til Deci og Ryan (2000) som hevder at selvbestemmelsesteorien vektlegger tilhørighet i mindre grad enn behovene for autonomi og kompetanse, men eksisterende forskning finner likevel at det psykologiske behovet for tilhørighet er betydningsfullt (Langeland & Horverak, 2021, s. 38).

I et humanistisk menneskesyn innebærer autonomibegrepet et brukersyn der bruker kan ta vare på seg selv og ha muligheten til å fremstå med selvrespekt og verdighet (Haugsgjerd et al., 2009, s. 276). At mennesket er autonomt handler om at mennesket er selvstyrt når det kommer til valg av egne handlinger (Eide & Skorstad, 2019, s. 106). Terapeuter skal i sitt arbeid og sine beslutninger ha respekt for brukerens autonomi og personlige integritet (Skjerve, 2017, s. 354). Prinsipper som baserer seg på autonomi er blant annet selvbestemmelse og brukermedvirkning (Eide & Skorstad, 2019, s. 169). Selvbestemmelse og brukermedvirkning er rettigheter som bruker har i sitt behandlingsforløp og i møte med hjelpeinstansen. Selvbestemmelsesretten kommer blant annet til syne i lov om psykisk

helsevernlovens §1-1 hvor det står at helsehjelpen skal tilrettelegges med respekt for brukerens selvbestemmelsesrett (Psykiskhelsevernloven, 1999, §1-1). Selvbestemmelsesretten er nedfelt i lovverket, noe som gjør at sosialarbeideren er pålagt å ta brukerens ønsker og meninger på alvor. Likevel kan det være en utfordring å overholde brukerens autonomi innen tvungent psykisk helsevern.

Autonomibegrepet inneholder begrepet brukermedvirkning, noe vi skal se nærmere på. Brukermedvirkning handler om den makten man har over sitt eget liv, i den forstand at man har makt over hjelpetiltakene en benytter seg av, og kan medvirke og ha innflytelse i egen sak (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 106; Skårderud et al., 2018, s. 49). For å kunne praktisere brukermedvirkning forutsettes det at miljøterapeuten er opptatt av og interessert i å forstå brukerens perspektiv (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 107). Selve begrepet brukermedvirkning fastslår ikke i hvilken grad brukeren skal medvirke før det kategoriseres som brukermedvirkning (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 107), noe som kan føre til usikkerhet og varierende grad av brukermedvirkning i praksis. Ellingsen og Skjefstad (2015, s. 108) poengterer at også i tvangssituasjoner kan og skal miljøterapeuten legge til rette for brukermedvirkning, så sant dette er mulig. Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet for sosionomer fremhever prinsippet om respekt for enkeltindivider, herunder enkeltindividets frihet, selvbestemmelse og livsverdier (Eide & Oltedal, 2015, s. 93; FO, 2019).

Forskning på feltet

Søkeprosess

Artiklene som benyttes i dette kapitlet er i hovedsak funnet gjennom Oria, Idunn og Scholar, dog er noen av artiklene funnet gjennom kilder som litteraturen jeg har lest viser til. Prosessen med å finne artikler har likhetstrekk og kan sammenlignes med det Tjora (2018, s. 135–136) kaller for «førstekontakter» og snøballmetoden. Søkeordene som er brukt for å finne frem til artiklene er: terapeutisk relasjon/therapeutic relation(ship), tvang/coercion, selvbestemmelsesteori/self-determination theory, spiseforstyrrelse/eating disorder, anorexia, psykisk helsevern, ungdom/adolescents og involuntary treatment. Søkeordene er brukt både alene og sammen med hverandre, enten for å snevre inn eller utvide søkeresultatene. Den eksisterende forskningen på feltet er i stor grad rettet mot sykepleiere og sykepleie som profesjon, både nasjonalt og internasjonalt. Forskning som omtaler sosialarbeidere innenfor dette temaet er minimal, noe som igjen styrker begrunnelsen om at dette er noe som må forskes mer på.

Den terapeutiske relasjonen:

Relasjonsarbeid kan være både krevende og vanskelig, spesielt når tvang skal utføres (Esser, 2017; Morvik, 2016; Vatne, 2015). Pasienter i tvungent psykisk helsevern forteller at en opplevelse av å være ivaretatt og at personalet viser interesse og omsorg for pasienten er positivt for relasjonen også etter utførelsen av tvang (Lorem et al., 2014; Wyder et al., 2015).

Tillitt og omsorg trekkes frem som viktige momenter for at deltakerne skal kunne se på tvangen som ivaretagende og beskyttende (Lorem et al., 2014).

Når tvang kommer inn i bildet er det et større moment av brudd i relasjonen som kan oppstå. Fagpersoner som gjennomfører sondeernæring ved tvang vil i mange tilfeller oppleve motgang og avvisning fra pasientene, men ved å stå i motgangen og ikke gi seg kan man oppleve å få en styrket relasjon når motgangen minker (Esser, 2017). Morvik (2016) trekker i sin masteroppgave frem trygghet og tillit som grunnleggende for å skape en god relasjon til ungdommer, og at fagpersonens personlige og faglige trygghet medvirker til at ungdommer føler seg trygge. Lorem et al. (2014) og Morvik (2016) finner i sine studier at anerkjennelse, empati og innflytelse er viktig i en arbeidsrelasjon hvor tvang er involvert. Deltakerne i studien til Lorem et al. (2014) trekker frem viktigheten av at helsepersonellet klarer å vise empati og anerkjenne følelser, oppfatninger og erfaringer, og hevder at dette kan føre til at man unngår å bruke tvang.

Individuelle og organisatoriske forhold kan virke både positivt og negativt inn på relasjonsbyggingen (Morvik, 2016). Individuelle forhold som trekkes frem er blant annet personlige egenskaper, holdninger, verdier og hvordan disse blir vist i samhandlingen (Morvik, 2016). Lorem et al. (2014) skriver at det per nå er begrenset med forskning som sier noe om hvilken effekt tvangsbruk har på arbeidsrelasjonen, men poengterer at måten tvangen blir utført på har betydning får både relasjonen og hvordan pasienten opplever omsorgen.

Svensson og Hansson (1999) fant i sin forskning at en dårlig arbeidsallianse mellom pasienter med alvorlige psykiske lidelser og deres terapeuter førte til en dropout-rate på 72% for denne gruppen. Pasientene i studien var under frivillig behandling og kunne dermed avslutte behandlingen når som helst, men studien viser dog viktigheten av en terapeutisk allianse i et behandlingsforløp, enten det er frivillig eller under tvang.

Wyder et al. (2015) undersøkte, i en kvalitativ studie, pasienters erfaringer med terapeutisk relasjon under tvangsinnleggelse og -behandling. De fant at pasientene opplevde tvangsinnleggelsen og -behandlingen som skremmende. Gjennom intervjuene ble det blant annet påpekt viktigheten av at de ansatte lyttet til pasientenes bekymringer, at de ansatte kunne se mennesket bak diagnosen og vise respekt for hvem de var. Det ble også påpekt at pasientene ønsker å bli sett for den de er, ikke som et nytt nummer eller navn, og at de ønsker at personalet arbeider sammen med pasienten som et team i relasjonen, fremfor at behandlingen består av enda en oppgave personalet må gjøre. Noen av pasientene beskrev i intervjuene hvordan følelsen av avmakt ble forsterket av utførelsen av tvang, samt deres manglende forståelse for tvangsbehandlingen.

Autonomi i lys av selvbestemmelsesteorien:

Gainé et al. (2022) viser til Deci et al. (1994) som nevner at autonomi kan forsterkes dersom pasienten får meningsfulle valg og begrunnelser, blir oppmuntret til å ta initiativ og får empati. Jang et al. (2010) (Siteret i Gainé et al., 2022) hevder at kompetanse støttes ved å gi struktur,

informasjon og ikke-evaluerende tilbakemeldinger, mens Grolnick og Ryan (1989) (Sitert i Gaine et al., 2022) mener at tilhørighet forsterkes av andres bekymring, involvering og varme.

Gaine et al. (2022) fant i sin studie at genuine og varme relasjoner til personalet, å hjelpe og bli hjulpet av medpasienter, samt å utvikle forståelse og omsorgsfulle relasjoner på tvers av avdelingen bidro til en følelse av tilknytning. I studien fant Gaine et al. (2022) at deltagerne følte seg kompetente når ansatte var interesserte og ekte, jordnære mennesker. Motsatt førte personale som var dømmende og lite imøtekommende til at pasientene følte seg mindre kompetent. I studien fant Gaine et al. (2022) at ytringsfrihet, ustrukturert fritid og valgfri deltagelse i aktiviteter var elementer som bidro til økt følelsene av autonomi.

Studien til Gaine et al. (2022) finner at de sosiale begrensningene, som begrenset besøkstid og obligatorisk tid på rommet påvirket følelsen av tilhørighet og kompetanse. Likevel fant de at å opprettholde en positiv involvering med ansatte, medpasienter, familie og venner var avgjørende for å skape en følelse av tilknytning og tilhørighet (Gaine et al., 2022). Stanton et al. (2020) fant i deres studie at når personalet var tilgjengelig, positive, omsorgsfull, kompetent og kunne bruke humor, så var det positivt for pasientenes følelse av trygghet og tilhørighet.

Selve innleggelsen på avdelingen førte til tap av kompetanse hos pasientene, men det blir også nevnt at følelsen av kompetanse økte når pasientene fikk ta egne valg, samt at å lære ulike strategier for blant annet søvn og følelsesregulering var medvirkende til følelsen av økt kompetanse (Stanton et al., 2020). Ønsket om selvstendighet og det å bli behandlet som ansvarlige voksne som kan ta egne valg og beslutninger ble nevnt i sammenheng med autonomi og kompetanse (Gaine et al., 2022).

Lorem et al. (2014) finner i sin forskning at følelsen av redusert innflytelse og kontroll over eget liv er noe pasienter trekker frem som frustrerende ved utøvelse av tvang. Noen av pasientene i studien til Lorem et al. (2014) sier at økt motstand mot behandling og innleggelse er noen av konsekvensene av tvangsbruk. En annen deltaker i studien til Lorem et al. (2014) fortalte at hun opplevde at hennes interesser ble ivaretatt til tross for at tvang var involvert, da hun beskriver det som godt å slippe å ta beslutninger hun ikke var i stand til å ta selv. Morvik (2016) fant i sin studie at fagpersoner bør bygge relasjon over tid, være tilgjengelig og ivareta ungdommens autonomi for å skape trygghet hos ungdommene. Autonomi ble, til en viss grad, ivaretatt ved at personalet ga pasientene valgmuligheter når det gjaldt aktiviteter (Stanton et al., 2020).

Wyder et al. (2015) fant i sin studie at flere av pasientene opplevde tvungent psykisk helsevern som en invasjon av deres frihet, integritet og autonomi, samt at en form for handlingsfrihet og personlig kontroll var viktig under tvungen behandling. At pasienter føler seg krenket i møte med tvangsinnleggelse og -behandling støttes også av Vatne (2015). Wyder et al. (2015) fant også at pasientene kjente på økt følelse av maktesløshet når tvangsbehandling og tvangstiltak ble iverksatt.

Diskusjon

Problemstillingen ble i innledningen delt opp i tre forskningsspørsmål. Dette kapitlet er derfor delt inn i tre del-kapittel som gir svar på hvert enkelt forskningsspørsmål. Hvert del-kapittel tar utgangspunkt i teorien og forskningen som har blitt presentert tidligere. I første del-kapittel blir det forsøkt å svare på hvordan sosialarbeidere kan skape relasjoner gjennom den terapeutiske relasjonen, deretter en drøfting av hvordan autonomi og selvbestemmelsesteorien kan implementeres i tvungent psykisk helsevern. Til slutt kommer en oppsummering og drøfting av hvilke utfordringer som oppstår ved tvang.

Relasjonsbygging og den terapeutiske relasjonen

Som Skårderud et al. (2018, s. 127) hevder innebærer alt psykisk helsearbeid behandlingsmotivasjon fra pasienten, relasjonstillit og konflikt, samt at samarbeid er en grunnleggende forutsetning for en virksom behandling. Ifølge teori om den terapeutiske relasjonen skal terapeuten ha et bevisst perspektiv på møtet mellom terapeut og pasient. Den terapeutiske relasjonen skal være preget av åpenhet, ærlighet og nærhet (Haugsgjerd et al., 2009, s. 260). Som vi vet fra teorien krever det også at terapeuten er bevisst sine egne følelser, holdninger, handlinger og erfaringer. Likevel vet vi, som teorien viser, at klinikers problemer med å forstå spiseforstyrrelser kan føre til begrenset mentalisering hos terapeuten, som igjen fører til brudd i den terapeutiske relasjonen (Skårderud et al., 2020, s. 41). For å minimere muligheten for at terapeuter opplever begrenset mentaliseringsevne er det viktig at terapeutene har tilstrekkelig kunnskap om lidelsen og dens komplekse symptomer. Gjennom å styrke terapeutenes kunnskap, erfaring og personlige styrker vil muligheten for at en mentaliseringssvikt oppstår minkes. Ved at ansatte og ledelsen er bevisst på faren for mentaliseringssvikt i arbeid med spiseforstyrrelser kan det tenkes at dette rettes mer oppmerksomhet til på avdelingene.

For å legge til rette for både behandlingsmotivasjon og utvikling av en god terapeutisk relasjon krever det at terapeuten og pasienten tilbringer tid sammen. Dette kan være krevende å få til ved avdelinger som UPA, da UPA hovedsakelig er en akutt døgnbehandlingsenhet og derfor ofte har kortere innleggelse. Derfor er det viktig at terapeuten klarer å følge Rogers sentrale punkter for terapeutisk samarbeid. Rogers fem sentrale punkter i et terapeutisk samarbeid viser til hvordan terapeuten må være bevisst seg selv, sine holdninger og meninger i arbeidet med pasienten (Rognes, 1979). Ved å vise empati viser terapeuten at hen forstår pasientens fortvilelse og smerte, opptrer som et medmenneske og en omsorgsperson, som igjen vil føre til at en grunnmur for den terapeutiske relasjonen opprettes. Lorem et al. (2014) og Wyder et al. (2015) fant i sine studier at pasienters opplevelse av å være ivaretatt, samt at terapeutene viste interesse og omsorg virket positivt inn på relasjonen til terapeuten. Ved å vise empati er det naturlig å tenke at terapeuten også vil vise interesse og omsorg.

Når Rogers snakker om ekthet viser han til terapeutens evne til å være åpen for sine egne følelser og være trygg i sine oppgaver og sin posisjon som terapeut. Som terapeut for ungdom med spiseforstyrrelser er det mange faktorer som påvirker terapeutens mulighet til å vise ekthet. Som Skårderud et al. (2020, s. 41) og Skårderud og Sommerfeldt (2014, s. 255)

poengterer kan arbeid med spiseforstyrrelser føre til mentaliseringssvikt hos terapeuten. Når terapeuten opplever mentaliseringssvikt vil hens evne til å tenke nyansert og reflektsivt falle, og terapeuten vil dermed finne det utfordrende å vise ekthet. For å unngå at dette skjer bør terapeuten ha et godt støtteapparat rundt seg på arbeidsplassen. For å oppnå ekthet må terapeuten, som nevnt, være åpen for egne følelser og uttrykke de slik de er. Ved manglende ekthet vil pasienten oppfatte at terapeuten ikke er seg selv, og pasienten vil da kjenne på en usikkerhet knyttet til tilliten ved den terapeutiske relasjonen. For å hindre at dette skjer må terapeuten erkjenne og være bevisst sine egne styrker og svakheter, både faglig og personlig. Behovet for ekthet kommer også frem i Wyder et al. (2015) sin studie ved at pasienter uttrykker ønske om å bli sett for den de er, ikke bare et nytt navn eller nummer. Ved å vise ekthet i møte med pasienten vil pasienten få et inntrykk av at terapeuten ser pasienten for den hen er i form av interesse og følelsesmessige reaksjoner på pasientens situasjon.

Fra teorien vet vi at kongruens handler om samstemthet mellom følelser og atferd, altså at det terapeuten sier stemmer overens med det terapeuten gjør i forhold til andre. Kongruens bør ikke bare etterstrebtes innen psykisk helsevern, men også ellers i relasjonelle sammenhenger. For at terapeuten skal kunne oppnå stor grad av kongruens må terapeuten først anerkjenne sine følelser, holdninger og perspektiver, deretter må terapeuten evne å være tro mot seg selv og andre i sin samhandling med andre mennesker.

Gjennom teorien kan vi se at bevissthet om følelser handler om at terapeuten evner å gjengi pasientens følelser på en forsterkende måte, slik at pasienten kan se seg selv og bli bevisst sine egne følelser gjennom terapeutens gjengivelse (Haugsgjerd et al., 2009, s. 261–262). For at terapeuten skal kunne gjengi pasientens følelser på en måte som er positiv for pasienten må terapeuten være bevisst sine egne følelser, samtidig som hen må opptre som trygg og tolerant. For at terapeuten skal kunne fremstå som trygg og tolerant må terapeuten ha en personlig og faglig trygghet i bunnen, noe som vises i forskningen til Morvik (2016). Likevel må terapeuten ha fokus på empati, ekthet og kongruens i sitt samarbeid med pasienten for å kunne skape den bevisstheten om følelser som pasienten trenger.

Som vi vet kan lidelsen spiseforstyrrelse i seg selv skape utfordringer for den terapeutiske relasjonen, noe terapeuten må være bevisst i sitt møte med pasienten. Likevel kan de terapeutiske utfordringene bli ytterligere større dersom pasienten har komorbide lidelser som f.eks. autismespekterforstyrrelser eller personlighetsforstyrrelser, som er høyt representert hos pasienter med spiseforstyrrelser.

Forskning viser at pasienter med psykiske lidelser som opplever en dårlig terapeutisk relasjon til sin terapeut har en dropout-rate på 72% (Svensson & Hansson, 1999). Pasientene i studien var underlagt frivillig behandling, noe som gav de mulighet til å avslutte behandlingen. Likevel vil resultatene av studien ha betydning for pasienter i tvungent psykisk helsevern. Når pasienter med spiseforstyrrelser i utgangspunktet har en ambivalens knyttet til det å bli frisk, og i tillegg opplever en dårlig relasjon til sin terapeut kan det tenkes at behandlingsmotivasjonen heller minker enn øker.

Ved å hevde at effekten av tvangsinnleggelse og tvangsbehandling avhenger av måten dette blir introdusert og presentert for pasienten gir Skårderud et al. (2018, s. 127) terapeuten et stort ansvar. Likevel trekker Lorem et al. (2014) frem i sin forskning at det er begrenset med forskning som sier noe om hvilken effekt tvangsbruk har på relasjonen, men at måten tvangen blir utført på virker inn på både relasjonen og pasientens opplevelse av omsorg. På en akuttavdeling, slik som UPA er, vil det komme både nye pasienter som har sin første innleggelse og pasienter som har vært innlagt ved tidligere anledninger. Uavhengig av om det er en ny eller eksisterende relasjon vil det første møtet på avdelingen være viktig. For å skape trygghet og tillit i det første møtet er det viktig at terapeuten er åpen og empatisk, men samtidig direkte og spørrende. Som Morvik (2016) trekker frem i sin studie vil det også være positivt dersom terapeuten er trygg på seg selv og viser faglig og personlig trygghet på en synlig måte overfor pasienten, da det vil kunne medvirke til at pasienten føler seg trygg.

Hvordan kan sosialarbeidere arbeide for å fremme relasjonsbygging gjennom en terapeutisk relasjon? Når det er terapeuten som har hovedansvaret for relasjonen faller det største relasjonsarbeidet på terapeuten, likevel kan terapeuten ved å følge Rogers fem punkter stimulere pasienten til å ville ta større del i relasjonen. En god terapeutisk relasjon krever at terapeuten er oppmerksom og bevisst seg selv, sine styrker og svakheter. Likevel må det terapeutiske og relasjonelle arbeidet bære preg av genuin interesse og omsorg, samt at terapeuten, til tross for en begrenset tidsramme, må gi tid til pasienten og vise dette utad. Også når tvang utøves må terapeuten ha pasienten i fokus og tørre å stå i motgang.

Autonomi og selvbestemmelse

Selvbestemmelsesteorien består av de tre komponentene autonomi, kompetanse og tilhørighet. I det følgende del-kapitlet vil autonomi bli vektlagt i størst grad, men kompetanse og tilhørighet vil likevel bli nevnt, dog i noe mindre grad enn autonomi. Videre i del-kapitlet blir det først lagt vekt på kompetanse og tilhørighet, før kapitlet avsluttes med autonomi.

Ifølge selvbestemmelsesteorien (SDT) må de tre psykologiske behovene; autonomi, kompetanse og tilhørighet, dekkes for at mennesket skal fungere på et optimalt nivå av vekst og integrering for å skape sosial utvikling og personlig velvære (Gaine et al., 2022; Matusitz & Martin, 2013; Stanton et al., 2020). Selvbestemmelsesretten kommer blant annet til syne i lov om psykisk helsevern, og terapeuter skal i sitt arbeid og sine beslutninger ha respekt for pasientens autonomi og personlige integritet (Skjerve, 2017, s. 354). Likevel viser forskning at mange pasienter opplever det motsatte. Både individuelle og strukturelle forhold kan påvirke hvordan terapeuten evner å fremme pasientens psykologiske behov, samt at helsevesenets klima enten kan støtte eller hindre de psykologiske behovene. På en avdeling med mye ressurser og personell vil de ansatte ha bedre tid til å legge til rette for selvbestemmelse og autonomi enn på en avdeling med få ressurser og lite personell tilgjengelig. Avdelingens kultur og normer vil kunne påvirke terapeutenes vilje og ønske for å fremme autonomi og selvbestemmelse hos pasienten.

Som teorien viser handler kompetanse om å mestre de oppgavene og situasjonene en møter i det miljøet man er i. For ungdommer med spiseforstyrrelser som er innlagt på UPA vil miljøet

være helt annerledes enn det er for friske ungdommer som bor hjemme og går på skolen og aktiviteter som normalt. Å kjenne på mestringsfølelse er vesentlig for at behovet for kompetanse skal dekkes, noe som kan være utfordrende å få til når pasienten i utgangspunktet ikke ønsker behandling. Som Stanton et al. (2020) fant i sin studie førte selve tvangsinnleggelsen til en følelse av tapt kompetanse hos pasientene. Selv om tvangsinnleggelsen fører til svekket kompetanse viser likevel forskning at terapeuten kan legge til rette for økt kompetanse hos pasienten. Forskningen viser at kompetanse kan støttes ved å gi struktur, informasjon og ikke-evaluerende tilbakemeldinger (Gaine et al., 2022). Samtidig trekkes individuelle egenskaper ved terapeuten som kan føre til økt følelse av kompetanse frem, i form av å være interessert, ekte og jordnær overfor pasienten. På den andre siden viser forskning at terapeuter som er dømmende og lite imøtekommende fører til at pasienter føler seg mindre kompetent.

For å skape mestringsfølelse må terapeuten være villig til å legge til rette for at pasienten skal få muligheten til å oppleve mestring, og dermed også kompetanse. Forskning viser at pasienter kjenner på økt følelse av kompetanse når de får ta egne valg, samt at opplæring i ulike strategier for regulering av bl.a. søvn og følelser er medvirkende til en følelse av økt kompetanse (Stanton et al., 2020). På en lukket avdeling med tvangsbehandling slik som UPA er, er det viktig at pasientene får mulighet til å ta egne valg til tross for at mulighetene til å treffe egne valg i behandlingen er få. Danielsen (2020, s. 229–230) hevder at behovet for kompetanse kan stimuleres ved at pasientene blir gjort oppmerksom på hvilke forventninger som stilles til dem på en tydelig og strukturert måte, samtidig som de får hjelp og støtte til å sette seg realistiske mål, samt at de får informasjon om hvordan målene kan bli nådd.

Behovet for tilhørighet handler, som teorien viser, om behovet for å skape emosjonelle bånd og en relasjon til andre mennesker, samt å bli tatt vare på og akseptert av andre (Danielsen, 2020, s. 226; Matusitz & Martin, 2013; Stanton et al., 2020). For at behovet for tilhørighet skal kunne dekkes må pasientene føle at terapeuten og annet personale på avdelingen bryr seg om pasienten. Gjennom forskningen kan vi se at pasienter kjenner på en følelse av tilknytning når det oppstår genuine og varme relasjoner til personalet, samt at å utvikle forståelse og omsorgsfulle relasjoner på tvers av avdelingen bidrar til en følelse av tilknytning (Gaine et al., 2022). Samtidig vil følelsen av tilhørighet forsterkes av andres bekymring, involvering og varme, noe som naturlig vil skje dersom terapeuten er interessert i pasienten, relasjonen og behandlingen. Som Gaine et al. (2022) finner i sin studie er sosiale begrensninger noe som svekker følelsen av tilhørighet, samtidig som de finner at opprettholdelse av positiv involvering fra ansatte, medpasienter og nettverket rundt er positivt for følelsen av tilhørighet. Selv om involvering fra medpasienter kan være positivt for følelsen av tilhørighet er det likevel grunn til å være forsiktig med denne involveringen. Mennesker påvirkes av hverandre, både positivt og negativt, uavhengig av om man har en lidelse eller ei. Med spiseforstyrrelser er det viktig å passe på at påvirkningen ikke er av den negative typen hvor pasientene skaper et «kappløp» hvor minst vekt og minst mat er målet.

Gjennom teorien kan vi se at autonomi handler om selvbestemmelse og brukermedvirkning i egne handlinger og behandling. Ifølge teorien vil menneskets grad av selvbestemmelse

påvirke menneskets grad av motivasjon. Pasienter som er motivert for endring og behandling opplever en raskere tilfriskningsprosess enn pasienter som ikke er motivert. Pasienter med spiseforstyrrelser har som kjent ofte en ambivalens til tilfriskning, og dermed også mangel på motivasjon for behandling og tilfriskning. Ideelt sett skulle alle pasienter hatt en indre motivasjon for å bli frisk, men realiteten er at svært få av de alvorlig syke pasientene har det. Dermed må terapeutene ofte ty til ytre motivasjon i form av bestiklinger eller belønninger. En måte å skape ytre motivasjon på kan være å si at pasienten må spise en banan for å få lov til å gå tur. Denne måten å skape ytre motivasjon på kategoriseres også som skjult tvang. Ytre motivasjon har mindre effekt enn indre motivasjon i det lange løpet, men ved å legge til rette for ytre motivasjon kan terapeutene i noen tilfeller unngå tvangsbruk, som igjen er positivt for pasientens følelse av autonomi og selvbestemmelse.

Teorien fastslår ikke i hvilken grad pasienten skal medvirke før det kategoriseres som brukermedvirkning. Det blir dermed opp til hver enkelt terapeut å definere hva som er passelig mengde, noe som igjen fører til usikkerhet og varierende grad av brukermedvirkning i praksis. Forskningen viser at autonomi kan forsterkes dersom pasienten får meningsfulle valg og begrunnelser, blir oppmuntret til å ta initiativ og får empati, samt at ytringsfrihet var medvirkende til økt følelse av autonomi (Gaine et al., 2022). Ved å la pasienten ta del i utformingen av kostlisten kan terapeuten gi pasienten mulighet til å ta meningsfulle valg, som igjen vil kunne være positivt for pasientens videre behandling. Som teorien viser er det en forutsetning at terapeuten er opptatt av og interessert i å forstå pasientens perspektiv for å praktisere brukermedvirkning. Dersom terapeuten ikke er interessert i å forstå pasientens perspektiver og dermed ikke ønsker å legge til rette for brukermedvirkning vil det få negative konsekvenser for relasjonsbyggingen og pasientens behandlingsforløp, samt at det strider mot terapeutens etiske ansvar.

Ved å legge til rette for at pasienten kan ta egne valg, slik som både teori og forskning foreslår, vil pasienten oppleve en økt følelse av autonomi. Selv om behandlingen og oppholdet på avdelingen foregår under tvang, har terapeuten likevel mulighet til å la pasienten ta egne valg. Ved å gi pasienten valgmuligheter når det gjelder aktivitet, pålegg på brødsreven eller smak på næringsdrikken kan pasienten få en opplevelse av å ta valg, til tross for at valgene ikke er helt fri. I behandling av spiseforstyrrelser er det stort fokus på inntak av kcal og begrenning av aktivitet, noe som kan innskrenke mulighetene for å kunne ta egne valg og kjenne på en følelse av autonomi. Wyder et al. (2015) fant i sin studie at pasienter opplever tvungent psykisk helsevern som en invasjon av deres frihet, integritet og autonomi, samt at å ha en form for handlingsfrihet og personlig kontroll var viktig under tvungen behandling. Ved at pasienten selv får velge om hen vil ha sjokoladesmak fremfor jordbærsmak på næringsdrikken, eller skinke fremfor leverpostei på brødsreven vil terapeuten både legge til rette for at pasienten får ta egne valg, oppleve handlingsfrihet og personlig kontroll, samtidig som at pasienten får mulighet til å innta et måltid som er tilrettelagt med pasientens ønsker. Alternativer til aktivitet er også viktig. Pasienter med alvorlige spiseforstyrrelser skal i hovedsak være lite fysisk aktiv, noe som innskrenker muligheten til å velge aktiviteter i stor grad. Likevel har terapeuten mulighet til å tilby rolige, gjerne kreative, aktiviteter som

pasienten kan foreta seg. Hovedmålet er at pasienten skal kunne føle på at det er hen som tar valgene, ikke noen andre.

Dersom terapeutene klarer å arbeide slik at de fyller de psykologiske behovene som SDT inneholder vil det være mulig å øke pasientenes motivasjon og trivsel. Ved å dekke de psykologiske behovene for autonomi, kompetanse og tilhørighet vil den indre motivasjonen til pasientene øke. Dette vil igjen føre til at behandlingen og tilfriskningsprosessen vil bli kortere, og at pasientene får en indre motivasjon for å fortsette behandlingen når de skrives ut fra avdelingen.

Hvordan kan sosialarbeidere arbeide for å fremme selvbestemmelse og autonomi hos pasientene med utgangspunkt i selvbestemmelsesteorien? Som drøftingen viser handler selvbestemmelsesteorien om de tre psykologiske behovene for kompetanse, autonomi og tilhørighet. For terapeutene er det ikke nok å bare være bevisst disse behovene, de må også aktivt arbeide for at pasientene skal få dekket disse behovene, og dermed også opparbeide en indre motivasjon for behandling og tilfriskning. Gjennom diskusjonen ser vi at struktur og informasjon i behandlingshverdagen, samt terapeuter som er interessert og jordnær, og samtidig gir mulighet for å oppleve mestring i møte med pasienten fører til en følelse av kompetanse. For å dekke behovet for tilhørighet må terapeuten strebe etter å skape emosjonelle og relasjonelle bånd til pasienten, og samtidig legge til rette for at pasienten kan utvikle og styrke nye og eksisterende relasjoner. Behovet for autonomi dekkes når pasienten opplever en følelse av selvbestemmelse og brukermedvirkning. Som diskusjonen viser må terapeuten la pasienten være delaktig i valgene som blir tatt enten det er snakk om mat eller aktivitet.

Utfordringer ved tvang

I det følgende kapitlet vil utfordringer ved tvang trekkes frem. Utfordringene er allerede nevnt i både teori og tidligere forskning, dermed vil dette kapitlet ikke gå grundig inn på temaet, men heller skape en bedre oversikt over utfordringer som finnes ved tvang.

Tvang i psykisk helsevern er ofte nødvendig da pasienter med alvorlige psykiske lidelser kan utgjøre fare for seg selv eller andre. Denne tvangen kategoriseres både som formell og uformell. Som nevnt er formell tvang nedfelt i lovverket som regulerer psykisk helsevern, hovedsakelig tvungent psykisk helsevern. Selv om formell tvang kan utføres lovlig og de profesjonelle dermed har loven på sin side er det ulike utfordringer som dukker opp når tvang utføres. Vatne (2015) fant i sin studie at tvang blant annet førte til utfordringer knyttet til relasjon og tillitt mellom pasient og terapeut etter utført tvang.

Det å utføre tvang kan for mange oppleves som vanskelig og sårt. Når tvangen utøves vil mange terapeuter oppleve at pasientene yter motstand og er avvisende (Esser, 2017). Som terapeut skal man på den ene siden utøve tvangen, men på den andre siden også legge til rette for pasientens selvbestemmelse og autonomi. I selve tvangssituasjonen kan det være vanskelig å legge til rette for selvbestemmelse og autonomi, derfor er det viktig at terapeuten gir

pasienten mulighet til å kjenne på autonomi og selvbestemmelse før og etter tvangen blir utført.

En av utfordringene som viser seg når tvang er en del av behandlingen er at pasienter kan gjøre terapeuten til fienden fremfor lidelsen (Skårderud & Sommerfeldt, 2014, s. 255), som igjen kan føre til en større distanse mellom terapeuten og pasienten. Terapeuten er i motsetning til sykdommen en fysisk person som pasienten kan sanse. I kombinasjon med at pasienten gjerne er ambivalent til tilfriskning gjør det at terapeuten, i pasientens øyne, blir en naturlig fiende.

Norvoll (2019, s. 68) nevner at tap av valgfrihet og adgangen til selvbestemmelse, samt ufrivillighet karakteriserer tvang. Når tvang utføres er det en alvorlig inngripen i noens liv, enten det er ungdommer eller voksne. Det er likevel forskjell på ulike typer tvang. Tvangsbehandling i seg selv innebærer at pasienten blir tvunget til å gjennomgå behandling, mens tvangsernæring derimot innebærer at et menneske, mot sin vilje, blir tilført næring via en sonde som går fra nesen til magesekken. Dersom pasienten også er urolig og fysisk motstår sondeernæringen kan det resultere i at pasienten må holdes fast.

Det å fysisk bli holdt fast er ikke bare en inngripen i en persons liv, det er også en invasjon av vedkommendes personlige rom og integritet. Som Skårderud og Sommerfeldt (2014, s. 255) påpeker, finnes det mange pasienter som beskriver tvang som et overgrep og en grov krenkelse av deres autonomi. I sondesituasjoner vil terapeuten delta i tvangen ved å holde fast pasienten dersom pasienten er urolig, utagerende, motvillig eller kverulant. Fysisk makt overfor en pasient vil kunne oppleves som nedverdiggende og skremmende for pasienten, som igjen kan føre til at pasienten tar avstand fra terapeuten etter utført tvang.

Wyder et al. (2015) fant i sin studie at pasienter opplever tvang som skremmende, og at de kjente på en følelse av avmakt, noe som også støttes av studien til Lorem et al. (2014) som fant at tvang fører til følelsen av redusert innflytelse og kontroll over eget liv. Lorem et al. (2014) fant også at økt motstand mot behandling og innleggelse er konsekvenser av tvang. Det kan dermed tenkes at tvangsbehandling skaper en mur mellom pasient og terapeut som terapeuten må arbeide med å rive ned for å nå inn til pasienten.

Utfordringene som finnes ved tvang kan, som vi har sett, være krevende og ha stor betydning for relasjonen og samarbeidet mellom terapeut og pasient. Utfordringene handler i størst grad om konsekvensene tvang får for relasjonsbyggingen, både i den etablerende og vedlikeholdende delen av relasjonsbyggingen. Utfordringene viser seg ved at pasientene viser motstand og avvisning overfor terapeuten, som igjen skaper en distanse mellom dem. Utfordringen med at pasienten gjør terapeuten til fienden skaper også en distanse og en mur som må brytes ned før relasjonen kan videreutvikles. Når tvangen utføres opplever pasientene en viss form for frihetsberøvelse, som igjen kan skape motstand mot behandling og terapeuten.

Avslutning

I denne oppgaven har det blitt studert hvordan sosialarbeidere kan arbeide for å fremme relasjonsbygging med spiseforstyrrede pasienter i tvungent psykisk helsevern. Når problemstillingen nå skal besvares ser vi fra svaret på det første forskningsspørsmålet at terapeuten må ha fokus på empati, ekthet, kongruens og være bevisst egne følelser, samtidig som at kontakten mellom terapeut og pasient må være preget av genuin interesse og omsorg fra terapeuten. Dette i kombinasjon med å sette av tid til pasienten fører til en større grobunn for relasjonsarbeidet. Fra forskningsspørsmål to ser vi at relasjonelle faktorer også har innvirkning pasientens følelse av tilhørighet og selvbestemmelse. Likevel kan vi se at terapeuten må skape mulighet for mestring og følelse av medbestemmelse, samt skape muligheten for å ta egne valg for pasienten slik at pasienten får dekket sine psykologiske behov, og dermed kjenne på selvbestemmelse og autonomi i en slik grad at det skaper indre motivasjon. Fra det tredje og siste forskningsspørsmålet ser vi at tvangen utgjør et forstyrrelseselement i relasjonsbyggingen og skaper en distanse mellom pasienten og terapeuten.

Fra svarene på forskningsspørsmålene ser vi at tvang byr på utfordringer for relasjonsarbeidet og den terapeutiske relasjonen ved å skape en distanse mellom terapeuten og pasienten, samtidig som tvangen skaper et forstyrrende element i arbeidet med å skape en god relasjon. Videre ser vi at omsorg, interesse, tid og terapeutens personlige og faglige trygghet er sentrale faktorer for en god terapeutisk relasjon. Til slutt ser vi at selvbestemmelse og autonomi krever en innsats fra terapeuten, både for å skape motivasjon hos pasienten, og for å bidra til en sterkere relasjon. Kompetanse og autonomi økes når terapeutene gir pasientene mulighet til å mestre, være delaktig og kunne ta egne valg. Gjennom å stå i motstanden og avvisningen fra pasienten, og samtidig legge til rette for relasjonsbygging og selvbestemmelse kan terapeuten oppnå det som kan kalles en «motivert relasjon». Det finnes ingen fasitsvar på hvordan terapeuter bør arbeide for å fremme relasjonsarbeid, og noen fasit kommer heller ikke denne studien frem til. Likevel kommer denne studien frem til at terapeuter kan arbeide relasjonsfremmende ved å arbeide på en måte som er preget av omsorg og interesse, samt med fokus på mestring og brukermedvirkning.

Oppgaven er skrevet med utgangspunkt i at terapeuten er utdannet sosionom, likevel vil studien kunne være aktuell for andre profesjoner som arbeider innen psykisk helsevern hvor tvang er involvert. Studien tar utgangspunkt i ungdommer, likevel vil det være naturlig å tenke at de samme faktorene er relevant i arbeid med voksne. Selv om studien ikke kommer frem til en fasit, gir den en pekepinn på hvordan man som sosialarbeider bør arbeide for å tilrettelegge for relasjonsbygging. Studien belyser hvordan relasjonsarbeid kan fremmes i møte med tvang, likevel vises det at kunnskap om den terapeutiske relasjonen i samfunnsfaglig kontekst bør videreutvikles, gjerne i lys av selvbestemmelsesteorien.

Den eksisterende forskningen som denne studien baserer seg på er som nevnt dels funnet gjennom snøballmetoden og dels gjennom «førstekontakter». Eksisterende forskning om sosialarbeidere i rollen som terapeut er også meget snever. Det er derfor naturlig å tenke at studien kunne fått et annet svar dersom annen forskning ble brukt. Videre kunne

relasjonsbygging i tvungen behandling, gjerne med bakgrunn i pasienter med spiseforstyrrelser, andre psykiske lidelser eller ROP-lidelser vært spennende å undersøke empirisk, gjerne i en større skala enn en bacheloroppgave da tvang og relasjonsarbeid er et stort og spennende tema hvor det eksisterer lite sosialfaglig forskning.

Referanseliste

- Danielsen, A. G. (2020). Selvbestemmelsesteori og det psykososiale læringsmiljøet. I A. G. Danielsen (Red.), *Til elevens beste: Pedagogiske perspektiver* (s. 220–242). Gyldendal.
- Døgnseksjonen PHBU. (u.å.). Helse Møre og Romsdal. Hentet 17. april 2022 fra <https://helsemr.no/avdelinger/klinikk-for-psykisk-helse-og-rus/avdeling-for-psykisk-helsevern-barn-og-ungdom/akutt-og-utgreiingseininga-psykisk-helsevern-barn-og-ungdom>
- Eide, S. B. & Oltedal, S. (2015). Verdiens betydning for vår forståelse og vår handling. I L. C. Kleppe, I. T. Ellingsen, I. Levin & B. Berg (Red.), *Sosialt arbeid—En grunnbok* (s. 80–96). Universitetsforlaget.
- Eide, S. B. & Skorstad, B. (2019). *Etikk—Til refleksjon og handling i sosialt arbeid*. Gyldendal.
- Ellingsen, I. T. & Levin, I. (2015). Det sosiale i sosialt arbeid. I L. C. Kleppe, I. T. Ellingsen, I. Levin & B. Berg (Red.), *Sosialt arbeid—En grunnbok* (s. 47–64). Universitetsforlaget.
- Ellingsen, I. T. & Skjefstad, N. S. (2015). Anerkjennelse, myndiggjøring og brukervedvirkning. I L. C. Kleppe, I. T. Ellingsen, I. Levin & B. Berg (Red.), *Sosialt arbeid—En grunnbok* (s. 97–111). Universitetsforlaget.
- Ervik, H. J. (2021, 19. juli). Stor økning i spiseforstyrrelser under pandemien: De er yngre og sykere. VG. <https://www.vg.no/i/EwWjJK>
- Esser, S. M. (2017). Det større bildet Helsepersonellets opplevelse av å tvangsernære pasienter ved behandling av anorexia nervosa [Hovedoppgave, Universitetet i Oslo]. Duo Research Archive. <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/56865/Hovedoppgave-PSYC6100-Sarah-Maria-Esser.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- FO. (2019). Yrkesetikk—FO - Din fagforening. Fellesorganisasjonen. <https://www.fo.no/getfile.php/1324847-1580893260/Bilder/FO%20mener/Brosjyrer/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument.pdf>
- Gainé, G. S., Dubue, J. D., Purdon, S. E. & Abba-Aji, A. (2022). Psychiatric hospital experiences that support and frustrate emerging adults' psychological needs: A self-determination theory perspective. *Early Intervention in Psychiatry*, 16(4), 402–409. <https://doi.org/10.1111/eip.13179>
- Hage, T. W. (2020). Døgnbehandling og miljøterapi ved spiseforstyrrelser i psykisk helsevern. I V. W. Torsteinsson, Ø. Rø & T. W. Hage (Red.), *Spiseforstyrrelser: Forståelse og behandling: En håndbok* (s. 192–210). Fagbokforlaget.
- Haugsgjerd, S., Jensen, P., Karlsson, B. & Løkke, J. A. (2009). *Perspektiver på psykisk lidelse—Å forstå, beskrive og behandle*. Gyldendal.
- Helsedirektoratet. (u.å.). Tvangsmidler og skjerming i psykisk helsevern. <https://statistikk.helsedirektoratet.no/bx/Dashboard/031bdc12-43f1-4a6d-974a-631473ba7016?e=false&vo=viewonly>
- Høgset, K., Wallin, E. & Olin, M. (2020, 19. juni). Selvpportrett. <https://tv.nrk.no/program/KMTE30000618>
- Kojar, B. H. & Storhaug, A. S. (2015). Erfaringsbasert kunnskap og refleksiv praksis. I L. C. Kleppe, I. T. Ellingsen, I. Levin & B. Berg (Red.), *Sosialt arbeid—En grunnbok* (s. 184–195). Universitetsforlaget.
- Langeland, G. M. & Horverak, M. O. (2021). *Hvordan legge til rette for mestring, medvirkning og motivasjon: I ungdomsskole og videregående skole*. Cappelen Damm.
- Levin, I. & Ellingsen, I. T. (2015). Relasjoner i sosialt arbeid. I L. C. Kleppe, I. T. Ellingsen, I. Levin & B. Berg (Red.), *Sosialt arbeid—En grunnbok* (s. 112–123). Universitetsforlaget.
- Lorem, G. F., Steffensen, M., Frafjord, J. & Wang, C. E. (2014). Omsorg under tvang—En narrativ studie av pasienters fortellinger om tvang og psykisk helsevern. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 11(2), 115–124. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3010-2014-02-03>

- Løndal, T. (2021, 11. oktober). Unge med spiseforstyrrelser har blitt flere, yngre og sykere under pandemien. *Forskning.no*. <https://forskning.no/forebyggende-helse-helsetjenester-mat-og-helse/unge-med-spiseforstyrrelser-har-blitt-flere-yngre-og-sykere-under-pandemien/1916560>
- Matusitz, J. & Martin, J. (2013). The Application of Self-Determination Theory to Eating Disorders. *Journal of Creativity in Mental Health*, 8(4), 499–517. <https://doi.org/10.1080/15401383.2013.850392>
- Morvik, H. (2016). Den gode relasjon med ungdom. En kvalitativ studie av fagpersoners erfaringer og refleksjoner om å skape god relasjon med ungdom som lever med helseutfordringer [Master, Høgskolen i Sør-Øst Norge]. USN Open Archive. https://openarchive.usn.no/usn-xmlui/bitstream/handle/11250/2407495/Masteroppgave_Helene_Morvik.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Norvoll, R. (2019). Makt og avmakt. I E. Brodtkorb & M. Rugkåsa (Red.), *Mellom mennesker og samfunn: Sosiologi og sosialantropologi for helse- og sosialprofesjonene* (s. 63–96). Gyldendal.
- NOU 2019: 14. (2019-juni). *Tvangsbegrensingsloven—Forslag til felles regler om tvang og inngrep uten samtykke i helse- og omsorgstjenesten*. Helse- og omsorgsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-14/id2654803/>
- Oslo Universitetssykehus. (u.å.). Akutt døgnbehandlingsenhet (UPA). Hentet 3. april 2022 fra <https://oslo-universitetssykehus.no/avdelinger/klinikk-psykisk-helse-og-avhengighet/barne-og-ungdomspsykiatrisk-avdeling/ungdomsseksjonen-psykisk-helse/akutt-dognbehandlingsenhet-upa>
- Pasient- og brukerrettighetsloven. (1999-juli). Lov om pasient- og brukerrettigheter (pasient- og brukerrettighetsloven)—Kapittel 4. Samtykke til helsehjelp—Lovdata (LOV-1999-07-02-63). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1999-07-02-63>
- Psykisk helsevernloven. (1999). Lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (LOV-1999-07-02-62). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1999-07-02-62>
- Rognes, W. (1979). Carl Rogers. Dreyer.
- Skjerve, J. (2017). Atferdsterapi og atferdsanalyse. I L. M. Gulbrandsen (Red.), *Oppvekst og psykologisk utvikling—Innføring i psykologiske perspektiver* (2. utgave, s. 338–360). Universitetsforlaget.
- Skogstrøm, L. (2022, 22. mars). I februar hadde Ida (11) nesten helt sluttet å spise. Nå behandles hun for spiseforstyrrelse. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/norge/i/7dwPMW/i-februar-hadde-ida-11-nesten-helt-sluttet-aa-spise-da-ble-hun-lagt>
- Skårderud, F., Haugsgjerd, S. & Stänicke, E. (2018). *Psykiatriboken—Sinn-kropp-samfunn* (2. utgave). Gyldendal.
- Skårderud, F. & Sommerfeldt, B. (2014). *Miljøterapi*. Gyldendal.
- Skårderud, F., Sommerfeldt, B. & Robinson, P. (2020). *Sult—Mentaliseringsbaserte tilnærminger til spiseforstyrrelser* (1. utgave). Gyldendal.
- Stanton, J., Thomas, D. R., Jarbin, M. & MacKay, P. (2020). Self-determination theory in acute child and adolescent mental health inpatient care. A qualitative exploratory study. *PLoS ONE*, 15(10), 1–15. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239815>
- Svensson, B. & Hansson, L. (1999). Relationships among Patient and Therapist Ratings of Therapeutic Alliance and Patient Assessments of Therapeutic Process: A Study of Cognitive Therapy with Long-Term Mentally Ill Patients. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 187(9), 579–585.
- Tjora, A. (2018). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (3. utgave). Gyldendal.
- Torgersen, L. (2016, 25. januar). Fakta om spiseforstyrrelser – anoreksi, bulimi og overspisingslidelse. Folkehelseinstituttet. <https://www.fhi.no/fp/psykiskhelse/psykiskelidelser/spiseforstyrrelser2/>
- Vandvik, I. H. (2021, 2. juni). Ungdomspsykiatri. I *Store medisinske leksikon*. <http://sml.snl.no/ungdomspsykiatri>
- Vatne, E. (2015). Bruk av tvangsmidler ved en akuttpsykiatrisk avdeling [Master, Høgskulen i Hedmark]. Brage. <https://brage.inn.no/inn-xmlui/bitstream/handle/11250/281912/Vatne.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- World Health Organization. (1999). *ICD-10 Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser—Kliniske beskrivelser og diagnostiske retningslinjer*. Universitetsforlaget.
- Wyder, M., Bland, R., Blythe, A., Matarasso, B. & Crompton, D. (2015). Therapeutic relationships and involuntary treatment orders: Service users' interactions with health-care professionals on the

ward. *International Journal of Mental Health Nursing*, 24(2), 181–189.
<https://doi.org/10.1111/inm.12121>

Traumebevisst omsorg i en atferdsanalytisk behandling

i arbeidet med utfordrende atferd hos mennesker med psykisk utviklingshindring

Marte Emilie Dahl

Personer med psykisk utviklingshindring har en større risiko enn den generelle befolkningen for å oppleve traumatiske opplevelser og for at dette utvikler seg til PTSD. Samtidig anslås det at nærmere halvparten av personer med psykisk utviklingshindring har utfordrende atferd. Dette gjør at diagnostisk overskygging også er en utfordring blant mennesker med psykisk utviklingshindring, fordi det finnes likheter mellom symptomer på PTSD og symptomer på utfordrende atferd. Traumebevisst omsorg er en tilnærming som er mye brukt blant andre traumeutsatte grupper, men forskning viser at dette ikke er overført til arbeidet med utviklingshindrede. Atferdsanalytisk tilnærming og behandling er mye brukt blant mennesker med psykisk utviklingshindring som har utfordrende atferd. Men dette er også en metode som blir kritisert av andre fagfelt og tar lite høyde for traumer. Denne bacheloroppgaven undersøker hvordan man kan komplementere disse to tilnærmingene og behandlingsmetodene i arbeidet med utfordrende atferd hos personer med psykisk utviklingshindring. Bacheloroppgaven er en teoretisk studie som baserer seg på teori og forskning. Diskusjonen viser noen etiske dilemmaer ved bruken av atferdsanalyse og hvordan man kan forstå traumer hos personer med utviklingshemming. Den viser også hvordan de tre grunnpilarene er gode hjelpemidler for å komplementere traumebevisst omsorg med atferdsanalyse. Konklusjonen i oppgaven er at ved å forstå utfordrende atferd som potensielt uttrykk for traume kan dette føre til en mer nyansert behandling og forebygge avmakt, traumatisering og re-traumatisering.

Innledning

Personer med psykisk utviklingshemming er sårbare for å utvikle utfordrende atferd (Helsedirektoratet, 2021). Holden, en anerkjent atferdsanalytiker, anslår at nærmere halvparten av personer med utviklingshindring som mottar omsorgstjenester, har problematisk eller utfordrende atferd (2021, s. 256). Samtidig har også personer med utviklingshemming en større sannsynlighet enn den generelle befolkningen for å oppleve traumer og at dette utvikler seg til posttraumatisk stresslidelse (PTSD)(Keesler, 2020, s. 332; Kildahl et al., 2019, s. 4-5). En annen problematikk som Kildahl og medarbeidere peker på blant mennesker med utviklingshindring er diagnostisk overskygging (2020, s. 1120). Det er altså en rekke utfordringer som sosialarbeideren må tenke på i arbeidet med denne gruppen. Behandlingsmetoden som er bevist mest effektiv i arbeidet med utfordrende atferd, er

atferdsanalyse (Holden, 2021, s. 256). Selv om dette er en anerkjent metode innenfor arbeidet med utviklingshindrede med utfordrende atferd, tar metoden lite høyde for traumer.

Traumebevisst omsorg (TBO) derimot er en tilnærming som har fått stor oppmerksomhet de siste årene i arbeidet med traumeutsatte grupper, likevel viser undersøkelsen til Rich og medarbeidere at det brukes lite i arbeidet med personer med utviklingshemming (2021, s. 604-605). Mangelen på kunnskap på dette område kan gjøre at denne gruppen mennesker ikke får den hjelpen eller det tilrettelagte tilbudet de trenger for å leve et fullverdig liv. På grunnlag av dette vil denne oppgaven undersøke hvordan to ulike tilnærminger kan komplementeres i arbeidet med utfordrende atferd hos mennesker psykisk utviklingshemming, gjennom en teoretisk studie. Mennesker med psykisk utviklingshindring, psykisk utviklingshemming og utviklingshindrede vil bli brukt som synonymer i denne oppgaven.

Grunntanken i atferdsanalyse er at all atferd, er lært atferd. Dette betyr at konsekvensen til en gitt atferd, vil bestemme sannsynligheten for at atferden gjentas (Holth & Svartdal, 2010, s. 21). På denne måten ser atferdsanalytikerne utfordrende atferd som noe som er lært, grunnet konsekvensene dette gir for personen (Holden, 2021, s. 59). Atferdsanalytisk behandling handler derfor om å endre eller fjerne disse konsekvensene, for på denne måten forhindre den utfordrende atferden. Selv om atferdsanalyse er vist effektivt i arbeidet med utfordrende atferd, har denne metoden også fått kritikk for å ikke fokusere på det relasjonelle, og noen hevder at denne metoden kan være undertrykkende (Bakken, 2015, s. 113). Traumebevisst omsorg er i motsetning til atferdsanalyse en tilnærming fremfor en bestemt metode. Fokuset til TBO er på mange måter det atferdsanalysen har fått kritikk på, nemlig det relasjonelle. Bath viser til at de viktigste komponentene for å drive en traumbasert praksis er trygghet, relasjon og følelsesregulering (2008). Hvorvidt en traumebevisst tilnærming er nyttet i arbeidet med utfordrende atferd hos personer med utviklingshemming er lite forsket på, men den forskningen som finnes på område viser til at en slik nærmring vil være gunstig (Keesler, 2020, s. 343).

Traumer blant mennesker med psykisk utviklingshemming blir lite snakket om, til tross for at litteratur og forskning fastslår at denne gruppen er høyt utsatt (McNally et al., 2021, s. 945). Det er også lite forskning på om traumer kan påvirke utfordrende atferd. Men det er en klar antakelse at det er en sammenheng. Fordi utfordrende atferd er såpass hyppig hos mennesker med psykisk utviklingshemming, vil kunnskap om dette temaet være nyttig for sosialarbeidere og yrkesutøvere for å forbedre tjenesten til mennesker med psykisk utviklingshemming på flere arenaer. Ved å samle teori og forskning, vil denne oppgaven ta for seg hvordan man kan komplementere atferdsanalyse og traumebevisst omsorg i arbeidet med mennesker med psykisk utviklingshindring.

Problemstillingen er derfor: «Hvordan kan atferdsanalytisk forståelse og behandling komplementeres med traumebevisstomsorg i arbeidet med utfordrende atferd hos personer med psykisk utviklingshindring». For å finne ut av dette tar oppgaven utgangspunkt i tre forskjellige forskningsspørsmål. Først vil det være naturlig å se på hvilken metode som er mest brukt i arbeidet med utfordrende atferd, det første forskningsspørsmålet er derfor «hvordan fungerer atferdsanalyse i arbeidet med utfordrende atferd hos mennesker med

psykisk utviklingshindring?». Det vil også være interessant å se på hvordan traumer kan påvirke mennesker med psykisk utviklingshindring og på hvilken måte man kan arbeide med disse. Det andre forskningsspørsmålet er derfor «hvordan kan traumebevisst omsorg brukes i arbeidet med mennesker med psykisk utviklingshindring». Tilslutt for å kunne svare på problemstillingen vil det være nødvendig og først kartlegge hvordan TBO og atferdsanalyse kan kombineres uten det aspektet som personer med psykisk utviklingshindring og utfordrende atferd vil tilføye. Det tredje forskningsspørsmålet er derfor: «Hvordan kan traumebevisst omsorg komplementeres med atferdsanalyse?».

Bakgrunn

Psykisk utviklingshemming

Psykisk utviklingshindring blir i den internasjonale sykdomsklassifikasjonen, ICD-10, definert som mennesker som har stagnert eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå (World Health Organization, 1999, s. 224). Hos en person med utviklingshindring er de ferdighetene, altså de motoriske, kognitive, sosiale og språklige ferdighetene, som bidrar til det generelle intelligensnivået, svekket. Fordi tilpasningsatferden alltid vil være svekket hos en person med utviklingshemming, må det foreligge utfordringer i dagliglivet til personen for å få denne typen diagnosen (World Health Organization, 1999, s. 224).

Diagnosen psykisk utviklingshemming er i ICD-10 inndelt i fire kategorier, der de i hovedsak er inndelt etter IQ-nivåer. Med dette sagt, er det viktig å nevne at WHO understreker at disse kategoriene er kun veiledende, altså de grensene mellom de ulike inndelingen er ikke absolutte. For å stille riktig diagnose, må det baseres på helhetlige ferdighetsmålinger og ikke kun etter IQ-nivået. De fire kategoriene er lett psykisk utviklingshemming, moderat psykisk utviklingshemming, alvorlig psykisk utviklingshemming og dyp psykisk utviklingshemming (World Health Organization, 1999, s. 224-225).

For å gi en kort beskrivelse av de ulike typene har jeg kortet det ned til IQ verdien og språkmestring. Personer med lett psykisk utviklingshemming vil ha en IQ verdi som ligger mellom 50-69. De fleste med denne diagnosen vil kunne mestre dagligtale, selv om språket vanligvis kommer noe sent. Ved moderat psykisk utviklingshemming vil IQ-nivået vanligvis ligge mellom 35-49. Variasjonen på det språklige er stor, noen lærer aldri å bruke språket mens andre kan delta i enkle samtaler. Ved alvorlig psykisk utviklingshemming ligger IQ-nivået vanligvis mellom 20-34. Språket vil være begrenset, og igjen, varierende. Noen vil kunne lære seg tegnspråk og kunne forstå enkle uttalelser. Ved dyp psykisk utviklingshemming vil IQ-nivået være under 20. Her vil språkforståelsen være svært begrenset for de fleste, men noen vil kunne forstå grunnleggende språk og ytre enkle uttalelser (World Health Organization, 1999, s. 225-228). Mennesker med utviklingshindring vil også ha en varierende grad av evne til selvregulering atferd og følelser (Bakken, 2015, s. 100).

ICD-10 beskriver også at mennesker med psykisk utviklingshemming er minst tre til fire ganger mer sannsynlig enn resten av befolkningen og rammes av andre psykiske lidelser. I

tillegg til dette har de også «større risiko for å bli utnyttet, mishandlet eller seksuelt misbrukt» (World Health Organization, 1999, s. 224).

Utfordrende atferd

Erik Emerson har den mest brukte definisjonen av utfordrende atferd, som lyder slik: “Culturally abnormal behavior(s) of such intensity, frequency or duration that the physical safety of the person or others is likely to be placed in serious jeopardy, or behaviors which is likely to seriously limit use of, or result in the person being denied access to, ordinary community facilities”(2001, s. 3). Det at atferden er utfordrende, betyr både at atferden kan være utfordrende for personen selv, men i all hovedsak betyr det at atferden er utfordrende for personene i omgivelsene, som familie eller andre omsorgsgivere (Holden, 2021, s. 29; Nøttestad & Søndena, 2009, s. 234). Det skilles gjerne mellom to ulike grader av utfordrende atferd, utfordrende atferd og mer krevende utfordrende atferd. Mer krevende utfordrende atferd innebærer at «atferden må forekomme daglig, og den må vanligvis forhindre den enkelte i å delta i opplæringsprogrammer eller andre aktiviteter» (Nøttestad & Søndena, 2009, s. 235). Vanligvis vil personen forårsake fysisk skade på seg selv eller andre og det krever at flere personale er tilstede for å kontrollere personen (Nøttestad & Søndena, 2009, s. 235). Utfordrende atferd kan være så mangt, men generelt sett kan vi dele det opp i fire hovedformer: selvskading, angrep mot andre, ødeleggelser og tilslutt annen vanskelig, forstyrrende og sosialt uakseptabel atferd (Alborz, Emerson, Kiernan & Quershi, referert i, Holden, 2021, s. 34).

Det er en utfordring i fagfeltet å kartlegge risikofaktorer for utfordrende atferd, grunnet at bakgrunnen for atferden vanligvis er sammensatt og kompleks (Bakken, 2015, s. 26). Likevel finner man noen sammenhenger mellom blant annet utfordrende atferd og alder, grad av utviklingshemming, somatiske lidelser, psykiske lidelser og bosituasjon (Holden, 2021, s. 37-45). Alder fordi utfordrende atferd viser en stigning frem til ungdomsalder, deretter er det relativt stabilt før det avtar noe etter 50 års alder (Nøttestad & Søndena, 2009, s. 235). Utfordrende atferd er også mer vanlig for personer med stort bistandsbehov, enn for de som er selvstendig i større grad (Nøttestad & Søndena, 2009, s. 237). Personer med dyp psykisk utviklingshemming har således en høyere forekomst av utfordrende atferd enn personer med lett psykisk utviklingshemming. Utfordrende atferd viser også en større forekomst hos utviklingshemmede som i tillegg har en psykisk lidelse. Samtidig peker Holden på at det ikke finnes en direkte sammenheng mellom diagnose og utfordrende atferd, at to personer med samme diagnose vil sjeldent ha samme type utfordrende atferd (2021, s. 43).

Tvang og makt

Mennesker med psykisk utviklingshemming mottar ofte tjenester fra kommunen, som dagtilbud, botilbud og avlastning. I den nasjonale veilederen til helsedirektoratet står det at kommunen skal arbeide systematisk for å forebygge utvikling av utfordrede atferd hos personer med utviklingshemming (2021). I veilederen anbefaler også Helsedirektoratet at når habiliteringstjenesten bistår med dette arbeidet, bør det brukes verktøy fra atferdsanalysen,

som funksjonelle analyser og atferdsspesifikke tiltak med utgangspunkt i disse analysene (2021).

Disse tjenestene ligger også under Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester (2011). Lovens formål er blant annet å behandle og tilrettelegge for mestring, fremme sosial trygghet, bidra til likeverd, bedre levekår og skape en meningsfull tilværelse for personer med psykisk utviklingshemming (Helse- og omsorgstjenesteloven, 2011, § 1-1). Helse- og omsorgstjenesteloven skal også «sikre at tilbudet er tilpasset den enkeltes behov» og at tjenesten «tilrettelegges med respekt for den enkeltes integritet og verdighet» (2011, §1-1). Kapittel 9 i helse- og omsorgstjenesteloven omhandler rettsikkerhet ved bruk av tvang og makt for personer med utviklingshemming (2011). Formålet med kapitlet er å «hindre at personer med psykisk utviklingshemming utsetter seg selv eller andre for vesentlig skade og forebygge og begrense bruken av tvang og makt» (Helse- og omsorgstjenesteloven, 2011, §9-1).

Berge og Ellingsen hevder at 25% av personer med utviklingshindring og som mottar omsorgstjenester fra kommuner, har tvangsbruk rette mot seg (2017). I loven som omhandler personer med psykisk utviklingshemming, kapittel 9 i helse- og omsorgstjenesteloven, presiseres det i §9-4 et krav til forebygging og at kommunen plikter å sørge for at det skal legges til rette for minst mulig bruk av tvang (2011). Likevel er det en økning av registrert tvangsbruk ovenfor personer med utviklingshindring (Dragsten & Søndena, 2014). Dragsten og Søndena konkluderer imidlertid om at denne økningen er et resultat av økt kunnskap og høyere etisk bevissthet som har ført til bedre registrering i bruken av tvang og makt (2014). Men det er fortsatt grunn til å tro at det mye mørketall. Dette viser også Fjeldvær i sin masteroppgave, der hun beskriver at tvang og makt ofte blir den enkle løsningen grunnet for liten kompetanse, og at det med stor sannsynlighet er mye tvang som ikke registreres (2014).

Teoretisk grunnlag og forskning på feltet

Traumebevisst omsorg

Traumebevisst omsorg, også kalt TBO, er ikke en spesifikk metode, men kan heller forklares som en tilnærming som bygger på kunnskaper om hvordan traumer påvirker hjernens utvikling, og hvordan dette vil påvirke evnen til regulering (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 69). Det handler på mange måter om å være bevisst på faktorer som kan være traumatiserende, slik at man kan forhindre nye traumer og re-traumatisering (Rich et al., 2021, s. 606). Som nevnt i innledningen har utviklingshindrede både en større risiko for å oppleve traumer samtidig som at disse traumene vil kunne påvirke den psykiske helsen i større grad enn den generelle befolkning, og dermed også en større sårbarhet for utvikling av posttraumatisk stresslidelse (Keesler, 2020; Kildahl et al., 2019, 2020; McNally et al., 2021). Likevel finner McNally i sin gjennomgang av Keesler sin undersøkelse om hvorvidt traumebevisst omsorg blir brukt i arbeidet med mennesker med psykisk utviklingshemming at mange organisasjoner har fokus på noen elementer av TBO, som eksempelvis trygghet, men at resterende elementer ikke var lagt særlig fokus på (2021, s. 943).

Varvin peker på at traumatisering særlig innebærer tre forhold, disse er, (en) noe forferdelig skjer, (to) personen opplever det som at ingen vil hjelpe og (3) personen har en opplevelse om at ingen bryr seg om hen (2018, s. 446). Traumer kan derfor også forklares som subjektive, for det handler om hvordan personen føler det. Hvordan personen påvirkes av traumene avhenger av mange faktorer, men visse type symptomer etter traumatisering vil kunne kvalifiseres som posttraumatisk stresslidelse (Varvin, 2018, s. 450). Blant annet flachbacks, altså gjenopplevelse av traumene, at man unngår og er redd situasjoner som kan minne om traume og det kan være «akutte utbrudd av frykt, panikk eller aggresjon» (World Health Organization, 1999, s. 146). Posttraumatisk stressforstyrrelse kan vise seg kort tid etter den traumatiske hendelsen har skjedd, men det kan også vise seg først ved nye belastninger (Varvin, 2018, s. 451).

HPA-aksen og konsekvensene av langvarig utskillelse av kortisol

Traumatiske hendelser vil kunne påvirke hjernens alarm- og reguleringssystem. Hjernen har komplekse systemer for å sette kroppen i beredskap ved potensielle truende situasjoner (Nordanger & Braarud, 2017, s. 59-69). Amygdala, også kalt hjernens alarmsentral, er den delen av hjernen som har i oppgave å oppfatte potensielle truende situasjoner og sende denne informasjonen videre til HPA-aksen for å omgjøre informasjonen til aktivitet (Nordanger & Braarud, 2017, s. 59). HPA-aksen består i hovedsak av den forbindelsen det er mellom hypothalamus og binyrebarken, og funksjonen til HPA-aksen er å gjøre kroppen klar for den potensielle trusselen. Hypothalamus sender altså et signal til binyrebarken, slik at binyrebarken sender ut stresshormonene adrenalin og kortisol (Nordanger & Braarud, 2017, s. 59). Kortisol gir ekstra energi til kroppen og setter de prosessene som er mindre viktige der og da i en slags ventetilstand, slik at kroppen kan fokusere på den aktuelle trusselen (Blindheim, 2012, s. 179). Nordanger og Braarud viser til at fordøyelse, immunresponser og vekst er eksempler på disse typene av prosesser som blir satt på vent (2017, s. 60).

Langvarig utskillelse av kortisol vil derfor kunne skade personen somatisk, ved at kroppslige funksjoner og immunsystemet blir svekket, men også den sosiale og atferdsmessige fungeringen (Blindheim, 2012, s. 179-180; Nordanger & Braarud, 2017, s. 88-90). Vedvarende kortisolutskillelse vil også kunne påvirke reguleringssystemet, ved at hippokampus og prefrontal korteks, som har i oppgave å huske og fortolke hendelser, blir svekket (Blindheim, 2012, s. 180; Nordanger & Braarud, 2017, s. 60-63). En person som har opplevd traumatiske hendelser, og da en langvarig utskillelse av kortisol, vil derfor både ha et alarmsystem som er hyperaktivt og vil finne potensielle farer, selv der det ikke er noen, samtidig som reguleringssystemet er svekket, som gjør at det ikke vil kunne klare å gjenkjenne «falsk alarm» (Nordanger & Braarud, 2017, s. 59-69). Nordanger og Braarud forklarer dette som at «reguleringssystemet mister kontroll over HPA-aksen», og det er også et symptom på PTSD (2017, s. 66).

Litteraturen og forskningen på PTSD hos utviklingshindrede er begrenset, både når det kommer til symptombylde og evidensbaserte behandlinger for dette (Keesler, 2020; Kildahl et al., 2019; McNally et al., 2021). Det forskningen er samstemt om er at finnes en rekke utfordringer ved diagnostisering og behandling av PTSD hos personer med utviklingshindring.

Både at det er manglende kunnskap i fagfeltet om PTSD hos mennesker med utviklingshemming, mangel på diagnostiske verktøy men også utfordringer gjeldene diagnostisk overskygging, altså at symptomer blir feiltolket som eksempelvis en del av diagnosen psykisk utviklingshemming eller som utfordrende atferd (Keesler, 2020; Kildahl et al., 2019; McNally et al., 2021).

De tre grunnpilarene

Howard Bath, som er en sentral figur innenfor TBO, fremmer spesielt tre ting som betydningsfulle i tilfriskningsprosesser innenfor traumebevisst omsorg (2008). Disse kaller han for de tre grunnpilarene og består av trygghet, relasjon og følelsesregulering (Bath, 2008, s. 18). En opplevelse av trygghet, både fysisk og psykisk, er sentralt for mennesker som har opplevd traumer. Denne tryggheten kan oppnås gjennom forutsigbarhet, åpenhet, tilgjengelighet og stabilitet fra omsorgsgivere (Bath, 2008, s. 19). Dette vil kunne roe ned nervesystemet som er blitt hypersensitivt som en konsekvens av traumene, men det vil også kunne gjøre toleransevinduet større (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 69).

Positive relasjoner er noe som lenge har vært anerkjent som helsefremmende i arbeidet med mennesker. Det man også ser er at ofte kan relasjonen mellom bruker og hjelper være mer effektivt i tilfriskningsprosessen, enn den spesifikke metoden som blir brukt (Bath, 2008, s. 20). I TBO snakker man ofte om at traumeutsatte barn kan ha lært seg å forbinde voksne med noe vondt, og at de er vare for tette relasjoner (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 69). Tilsvarende kan man også se hos mennesker med psykisk utviklingshemming, at de møter yrkesutøvere eller omsorgsgivere med en skepsis, på grunn av tidligere erfaringer. Det vil derfor være viktig at omsorgsgivere møter disse menneskene med sensitivitet og respekt (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 69).

Følelsesregulering er ikke en medfødt evne, men noe man vanligvis lærer seg som barn ved hjelp av reguleringsstøtte (Nordanger & Braarud, 2017, s. 37-38). Reguleringsstøtte, også kalt samregulering, er på mange måter det som skjer når omsorgsgiver trøster barnet. At omsorgsgiver samtidig som hen er beroligende, kjærlig og trøstende med kroppsspråket også setter ord på det barnet føler, slik at barnet kan lære både hvordan de forskjellige følelsene arter seg i kroppen men også at følelsene ikke er noe farlig (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 70). På denne måten vil et barn som har opplevd å bli møtt med trygghet i belastende situasjoner, lære at disse situasjonene kan mestres ved hjelp av samregulering fra omsorgsgiver (Nordanger & Braarud, 2017, s. 48). Etterhvert som barnet erfarer denne mestringen vil det dannes indre arbeidsmodeller om hvordan barnet kan regulere seg selv (Nordanger & Braarud, 2017, s. 49). Mestring er derfor en stor del av den traumebevisste omsorgen. Dersom man har opplevd traumer, vil man gjerne ha vanskeligheter med å regulere seg selv, og det vil være sentralt å ha en voksen som kan hjelpe til med følelsesreguleringen. På mange måter handler dette om en omsorgsperson som er lyttende og som hjelper til å reflektere over hvorfor man føler det som man føler (Bath, 2008).

Atferdsanalytisk tilnærming og behandling

Atferdsanalyse er en tilnærming og behandlingsmetode som ikke bygger på en konkret teori, men en samling av en rekke strategier som er basert på forskning med formål om å endre atferden til personer med psykiske vansker (Skjerve, 2019, s. 338). To sentrale begrep som har skapt grunnlaget til den atferdsanalytiske tilnærmingen er operant-og klassisk betinging (Holth & Svartdal, 2010, s. 21). Atferdsanalyse bygger derfor på Skinners arbeid om operant betinging og Pavlovs arbeid om klassisk betinging (Skjerve, 2019, s. 339-340).

Operant betinging «er en læringsform der følgene av en atferd påvirker sannsynligheten for at atferden gjentas» (Skjerve, 2019, s. 339). Altså at dersom effekten av en atferd er positiv, blir sannsynligheten for gjentakelse økt og en vane vil bli etablert (Skjerve, 2019, s. 339).

Konsekvensen for atferden styrer altså om atferden vil bli gjentatt. Klassisk betinging «er læring som innebærer at medfødte reaksjoner på bestemte stimuli blir utløst av andre typer stimuli» (Skjerve, 2019, s. 340). Et eksempel på dette er det Pavlovs eksperiment med hunder (Skjerve, 2019, s. 340). Han oppdaget at hunder ikke bare skilte ut spytt når de spiste, men også når de så maten. Det at hunden skiller ut spytt når den spiser, er en medfødt reaksjon, mens det at hundene skiller ut spytt når de ser mat, det er derimot en lært atferd (Skjerve, 2019, s. 340).

Atferdsanalytiske forståelsen for angstlidelser

Det at atferdsanalysen ikke har et fokus på traumer, finner Rajaraman og medarbeiderne hans flere grunner til (2022). Blant annet at traumbegrepet er vanskelig å ta tak i og at atferdsanalytikerne baserer sin behandling på problemer som er «her og nå» fremfor å se på historikken til personen (Rajaraman et al., 2022, s. 42-44). Dette skal vi se videre på i diskusjonen, men først blir det sentralt å se på det atferdsanalytiske synet på traumer.

«Fear conditioning» er en dyremodell som er blitt brukt av atferdsanalytikere for å forstå angstlidelser som eksempelvis PTSD (Bienvenu et al., 2021, s. 2380). Den omhandler å sammenkoble nøytral stimulus, gjerne en lyd, sammen med en mild form for fysisk sensasjon/smerte, som for eksempel elektrisk støt, slik at man fremkaller en type fryktatferd. Dette vil etterhvert gjøre den nøytrale stimulusen, altså lyden, skremmende fordi den blir assosiert med en form for smerte (Bienvenu et al., 2021, s. 2380-2381).

Et lignende eksperiment ble utført av John B. Watson og Rosalie Rayner, men der eksperimentet ble gjort på liten gutt som ble kalt for «lille Albert» (1920). Lille Albert ble presentert en rotte samtidig med en sterk lyd. Gutten viste i utgangspunktet ingen tegn på uro ved synet av rotten, men kort tid inn i eksperimentet endret dette seg. Lille Albert viste tilslutt sterke tegn på frykt på synet av rotten uten den sterke lyden og viste også frykt for gjenstander og dyr som lignet på rotten (Watson & Rayner, 1920). Dette fenomenet kan forklares ved hjelp av klassisk betinging. Det at gutten reagerer med frykt for den høye lyden er en medfødt reaksjon, men at han etterhvert reagerte slik på den nøytrale stimulusen (altså rotten), er en lært atferd. Videre kan man også forstå hvordan angsten opprettholdes ved bruk av operant betinging, fordi konsekvensen av atferden vil påvirke sannsynligheten for at denne atferden gjentas (Holth & Svartdal, 2010, s. 22). Som eksempelvis lille Albert vil nok sannsynligvis

prøve å unngå steder der det kan finnes rotter, grunnet at han assosierer rotter med fare og frykt.

Det er viktig å nevne at eksperimentet med lille Albert har av åpenbare grunner fått sterk kritikk, og et slikt eksperiment ville aldri blitt gjennomført den dag i dag. Eksperimentet har likevel vist seg å være verdifullt for den atferdsanalytiske forståelsen for angstlidelser og fobier.

Funksjonelle analyser

Det er finnes en rekke ulike metoder og retninger innenfor atferdsanalyse, men den metoden som kan hevdes å være den mest grunnleggende innenfor atferdsanalysen er funksjonelle analyser og behandling (Holden, 2021). I den nasjonale veilederen til helsedirektoratet, blir Løkke og Salthes «sjekkliste for målrettet tiltaksarbeid», som i all hovedsak er en måte å drive med funksjonelle analyser, anbefalt i arbeidet med utfordrende atferd (Helsedirektoratet, 2021; Løkke & Salthe, 2012). Derfor vil oppgaven fokusere på denne retningen innenfor atferdsanalyse.

Det er ikke alltid tydelig hva som kan forsterke en viss type atferd, i noen tilfeller kan hvordan tjenesteutøvere forholder seg til utfordrende atferden faktisk forsterke den, uten at tjenesteyterne er klar over dette. Holden viser til at tjenesteytere ofte tror at tilsnakk vil redusere forekomsten av den utfordrende atferden, men hvis personen liker den oppmerksomheten som tilsnakk gir, vil det kunne ha motsatt effekt (2021, s. 60). Funksjonelle analyser handler om å finne ut hvilke funksjoner en atferd har, og på denne måten utforme tiltak som kan redusere atferden (Arntzen, 2014, s. 59; Strømgren & Dønnum, 2013, s. 135).

Utførelsen av funksjonelle analyser kan deles inn i tre hovedmåter. Disse er indirekte metoder, ren observasjon og eksperimentelle metoder (Holden, 2021, s. 90-98). Disse kan både brukes individuelt, men vanligvis blir de benyttet sammen. Indirekte metoder er funksjonelle analyser som blir utført av en som ikke er i direkte kontakt med personen som atferden gjelder. Her kan man bruke redskaper som spørreskjemaer, og/eller man kan benytte seg av intervjuer av omsorgsgivere og yrkesutøvere som kjenner personen godt (Torve & Larsen, 2020, s. 83). Utarbeidede skjemaer kan være til hjelp i den tidlige fasen i en funksjonell analyse fordi det gjør at tjenesteutøvere kan gjøre mye av kartleggingen selv. Det kan dog være problematisk å bruke disse skjemaene fordi tjenesteutøverne ofte har ulike tanker om atferden og vil kunne svare forskjellig på disse slik at resultatet blir unøyaktig (Holden, 2021, s. 96). Ved intervjuer av en utenforstående, kan resultatet bli mer nøyaktig og er spesielt nyttig dersom den utfordrende atferden ikke skjer så ofte eller dersom den ikke skjer i det hele tatt når noen utenforstående er tilstede (Holden, 2021, s. 96-97).

Ren observasjon, også kalt deskriptive metoder handler om å observere personen, gjerne så mye som mulig med ulike yrkesutøvere, i forskjellige, men naturlige situasjoner (Torve & Larsen, 2020, s. 84). Dette er for å se om «atferden (1) utløses av spesielle etablerte operasjoner, (2) om komplekse motivasjonelle forhold spiller inn, eller (3) om spesielle konsekvenser forsterker den» (Holden, 2021, s. 93). Denne metoden blir utført av en

utenforstående som vil forsøke å være så usynlig som mulig, altså bare tilstede og observerer personen og tjenesteutøverne. Det hender likevel at den utfordrende atferden avstår når disse observasjonene skjer, og derfor anbefales det at intervjuer gjøres itillegg (Holden, 2021, s. 97).

Eksperimentelle metoder er en metode der man undersøker foranledningene til en atferd ved å teste ut ulike typer av betingelser (Holden, 2021, s.94-95). Dersom atferden har en høyere eller lavere forekomst ved den testede betingelsen, vil man kunne kartlegge hvorfor atferden forekommer. Selv om dette har vært en metode som har blitt sett opp til i USA, anbefaler ikke atferdsanalytikerne i Norge denne metoden, med mindre de øvrige metodene ikke har gitt noen resultater (Holden, 2021, s. 94-95; Torve & Larsen, 2020, s.83). Dette fordi det er etisk problematisk og faglig uforsvarlig å legge til rette for og i verste fall provosere frem utfordrende atferd (Holden, 2021, s. 96; Torve & Larsen, 2020, s.83).

Hva resultatene av den funksjonelle analysen brukes til

Resultatene fra funksjonelle analyser kan brukes i det Holden kaller for funksjonell behandling (2021, s. 103). Funksjonell behandling kan deles i to ulike kategorier, aktiv og passiv behandling. Aktiv behandling dreier seg om at personen skal «endre atferd gjennom læring, i hovedsak forsterkning og ekstinksjon» (Holden, 2021, s. 105). Dette kan skje på to måter. Den første er at personen bare oppnår forsterkere eller unnslippelse ved å avstå fra den utfordrende atferden (Holden, 2021, s. 106). I praksis betyr det at dersom de funksjonelle analysene resulterer i funn om at personen eksempelvis utøver utfordrende atferd fordi hen vil være alene, får ikke personen være alene med mindre hen avstår fra utfordrende atferd. Den andre er at forsterkerne opphører, altså ved ekstinksjon (Holden, 2021, s. 64). Enten ved at de opphører helt, eller at forsterkerne eller unnslippelsen skjer uavhengig av atferden.

Passiv behandling omhandler forandringer i miljøet, med mål om å fjerne eller redusere motivasjonen person har for utfordrende atferd. Et av mange eksempler på dette kan være dersom personen utagerer ved oppgaven hen må utføre, kan man dempe kravene eller gi personen mer hjelp i utførelsen (Holden, 2021, s. 121). Hvis det er sammenheng mellom somatiske plager og den utfordrende atferden, og personen får behandling for dette, vil det også ligge under passive metoder (Mydland, 2013, s. 55). Det samme gjelder «endring i boforhold, fritidstilbud og personalsammensetning» dersom disse endres for å påvirke personens atferd (Mydland, 2013, s. 55).

Diskusjon

Atferdsanalyse i arbeidet med utfordrende atferd hos utviklingshindrede
Denne delen av diskusjonen vil ta for seg det første forskningsspørsmålet som omhandler hvordan atferdsanalysen fungerer i arbeidet med utfordrende atferd hos personer med psykisk utviklingshindring.

De funksjonelle analysene og behandlingen

Funksjonelle analyser blir brukt i arbeidet med ulike typer av utfordrende atferd, med gode resultater (Arntzen, 2014; Holden, 2021; Torve & Larsen, 2020). Det er en behandlingsmetode som kan egne seg spesielt til mennesker med utviklingshindring som har en redusert evne til kommunikasjon, fordi mye av behandlingen baserer seg som nevnt på observasjoner og intervjuer av de nærstående.

Hovedpoenget med funksjonelle analyser er å finne ut hvilken funksjon en atferd har, og disse blir av atferdsanalytikerne delt inn i ulike grupper. For å se på de ulike gruppene atferdsanalytikerne bruker og hvilke som forekommer hyppigst kan man se på en undersøkelse gjort av Torve og Larsen, som har sammenfattet resultater av flere ulike forskningsartikler der konklusjonen av funksjonen for atferden var som følger: Oppmerksomhet 31,8%, unnslippelse eller unngåelse 22,7% og automatisk forsterkning 4,5 % (2020, s. 88). De resterende 9,1 % ble kategorisert som andre årsaker, grunnet at den funksjonelle analysen ikke ga resultater som gjorde at man kunne konkludere med at atferden hadde noen funksjon (Torve & Larsen, 2020, s. 88). Det denne undersøkelsen også viser er at i de fleste tilfellene som funksjonelle analyser ble brukt, har man kommet frem til en funksjon for atferden som kan brukes når man utformer behandlingen. Men faren ved si at funksjonen for den utfordrende atferden eksempelvis er oppmerksomhet, er at man kan mangle en mer nyansert forståelse for atferden. Et eksempel Strømgren og Dønnum peker på er at dersom en person ofte slår seg selv på ørene, kan dette «tolkes som lært atferd som gir tilgang på oppmerksomhet», men det kan også være at personen er i ubehag på grunn av smerter eller støy (2013, s. 134). Dersom man ser på utageringen kun som en funksjon for personen for å få et gode eller en forsterkning i form av for eksempel oppmerksomhet på en eller annen måte, kan dette føre til en forenkling av en situasjon som kan være svært kompleks.

En forutsetning for å drive med funksjonelle analyser og behandling er at man har en høy faglig kompetanse, for det er mange aspekter som skal tas hensyn til. Blant annet valget mellom hvilken type metode innenfor funksjonell analyse som vil være riktig i forhold til hvilken type atferd. Noen atferdsanalytikere mener at enkle analyser, eksempelvis ved hjelp av observasjoner, vil kunne avdekke essensen i funksjonen til atferden, mens andre mener at en slik forenkling av analyser kan være svært uheldige og at dette kan virke mot sin hensikt (Torve & Larsen, 2020, s. 67). Dette er altså noe atferdsanalytikerne selv er uenige om, for slik som Larsen og Tore peker på, finnes det lite grunnlag for å si hvilke kombinasjoner av funksjonelle analysen som vil være nyttige i hvilke tilfeller av utfordrende atferd (2020, s. 89-90). To ulike metoder, som eksempelvis indirekte metoder og ren observasjon gjort hver for seg kan i noen tilfeller gi helt ulike svar på hva som er funksjonen til atferden, og det kan være vanskelig å avgjøre hvilket svar man skal «stole» på (Torve & Larsen, 2020, s. 89-90). Hvorfor analysene kan gi forskjellig svar, er grunnet i at den utfordrende atferden gjerne ikke bare er én spesifikk type av utfordrende atferd, men flere. Ofte er de ulike typene av utfordrende atferd bunnset i samme type funksjon, altså hva personen oppnår ved å vise atferden, men det kan også være at én type utfordrende atferd har én type funksjon og den andre har en annen. Dette krever at man må til en viss grad sortere den utfordrende atferden og

analysere handlinger som har ulike foranledninger og funksjoner eller konsekvenser hver for seg (Holden, 2021, s. 89).

Det er heller ikke slik at atferdsanalyse er en «rask behandlingsmetode», det krever tid og ressurser, for ikke å glemme faglig kompetanse. Mennesker med utviklingshindring har gjerne mange yrkesutøvere som jobber med vedkommende og funksjonelle analyser og behandling krever at alle utfører tjenesten så likt som mulig for at behandlingen skal fungere, og spesielt om behandlingen skal fungere over tid og hindre tilbakefall (Holden, 2021, s. 220). Blant annet kan to tjenesteutøvere utføre samme type metode, som eksempelvis holde tilbake forsterkere, der personen aksepterer at den ene gjøre det men ikke den andre (Holden, 2021, s. 121). Dette kan for eksempel ha noe med kroppsspråk og stemmeleie å gjøre, at selv om de to yrkesutøverne gjør det samme på papiret, så er det noe med utførelsen som likevel ikke blir lik og som kan skape utfordringer i arbeidet.

Et etisk perspektiv på behandlingsmetoder

Det finnes altså to ulike måter og bruke de funksjonelle analysene, dette er enten passive eller aktive metoder, eller en kombinasjon av disse (Holden, 2021, s. 105-132). Ved aktive metoder, er målet at personen skal endre atferd gjennom læring, enten ved å avstå fra forsterkere eller lære seg en ny mer akseptert atferd (Mydland, 2013, s. 55). På mange måter handler det om å lære personen å stå i ubehagelige situasjoner som personen selv ikke vil være i. Passive metoder krever ikke like mye fra personen, fordi det handler om å endre miljøet og på mange måter endre forventningene til personen. Dette kan for eksempel gjøres ved å redusere opplevde mangler og ubehag (Holden, 2021, s.120-121). Dette kan handle om å gi personen mer tilgang på aktiviteter som personen vanligvis vil utagere for å få, eller at man stiller lavere krav og hjelper personen med aktiviteter som personen vanligvis utagerer for å unngå (Holden, 2021, s.120-121).

Personer med utviklingshindring som mottar kommunale tjenester som eksempelvis botilbud har, selv om lovbestemmelser krever at tjenestene skal utøve brukermedvirkning, generelt sett lite kontroll over eget liv. De har i mange tilfeller ikke mulighet til å samtykke til forskjellige behandlingsmetoder, og tjenesteyterne må hele tiden balansere etiske dilemmaer knyttet rundt hva som er for brukerens beste og samtidig behovet for selvbestemmelse (Bakken, 2015, s. 182). Det finnes derfor et tydelig etisk dilemma med de aktive metodene i arbeidet med personer med utviklingshindring. For slik Mydland peker på, skal personen måtte tåle de ulike former for ubehag som følger med de aktive metodene og i så fall hvorfor? (2013, s.55). Hvorfor skal man ikke tillate en person å trekke ut av ubehagelige situasjoner som er konstruert av oss som tjenesteutøvere? Disse spørsmålene bør ha noen gode svar, både etisk og faglig basert, før et eventuelt valg av metoder.

Dersom man ser på ulike typer av behandling av utfordrende atferd i et historisk perspektiv, kan man se slik Berge og Ellingsen forteller at «fortiden rommer mange eksempler på handlinger utført i «beste evne» som i ettertid må ansees som rene overgrep» (2017, s. 80). Disse tvangsmetodene ble altså utført med en god hensikt og på mange måter ga de nok gode resultater, men som man i ettertid ser er et resultat av direkte overgrep (Berge & Ellingsen,

2017, s. 80). Med andre ord må grunnlaget for å velge aktive metoder kanskje være sterkere enn at det er effektivt. For jo, det kan være effektivt på den måten at personen lærer seg en mer akseptert form for atferd, men det kan også være undertrykkende og i verste fall en form for overgrep.

Svar på forskningsspørsmålet

Atferdsanalytikerne er som sagt opptatt av bevis og dokumentasjon, og ifølge Hovden, men også Eikeseth og Svartdahl er det ingen andre tilnærminger som har så god dokumentasjon og som viser seg så effektivt som atferdsanalyse (2010; 2021). Fordi håndfaste bevis og dokumentasjon blir holdt høyt, blir det for atferdsanalytikerne et spørsmål om man egentlig kan basere en vitenskapelig tilnærming på folks subjektive tanker (Baer, 2010, s. 209-210). Dette kan kritiseres, fordi dersom behandlingen kun baserer seg på det man kan se og bevise, mangler man en vesentlig del av et menneske, altså indre tanker og følelser. Svaret på forskningsspørsmålet hvordan fungerer atferdsanalyse i arbeidet med utfordrende atferd hos mennesker med psykisk utviklingshindring er noe delt. På en måte er funksjonelle analyser et godt hjelpemiddel når personen har en redusert evne for kommunikasjon som nevnt ovenfor. Den funksjonelle behandlingen viser seg også effektivt i arbeidet med å redusere utfordrende atferd. Men likevel er det mange etiske dilemma som atferdsanalysen diskuterer lite, og som kan være forskjellen for om behandlingen fungerer fordi personen får det bedre eller om behandlingen fungerer fordi personen blir utsatt for undertrykkelse og avmakt.

Traumebevisst omsorg i arbeidet med mennesker med psykisk utviklingshindring

Videre i denne delen, skal oppgavens andre forskningsspørsmål, som handler om hvordan traumebevisst omsorg kan brukes i arbeidet med utviklingshindrede, utgreies.

Traumer hos mennesker med utviklingshindring

Det er en samstemthet mellom fagpersoner at utviklingshindrede har en større sårbarhet for å oppleve traumer og at disse traumene vil kunne påvirke den psykiske helsen i større grad enn hos den generelle befolkningen (Keesler, 2020; Kildahl et al., 2020; World Health Organization, 1999). McNally og medarbeidere peker på at en av grunnene til dette kan være at personer med utviklingshindring har manglende evner til å forutse potensielle farlige situasjoner (2021, s. 928). Samtidig peker også informantene i undersøkelsen til Kildahl m.fl. at det er mange mennesker med utviklingshindring som har opplevd negative livserfaringer som en følge av diagnosen sin, som eksempelvis at omgivelsene ikke er tilpasset deres behov, sosiale vansker knyttet til diagnosen men også uhensiktsmessig håndtering av utfordrende atferd (2020, s. 1127). Denne sårbarheten for traumer vil også variere ut i fra hvilken grad av psykisk utviklingshindring personen har. Dette forklarer Kildahl og medarbeidere er grunnet i at dess lavere IQ personen har, jo større risiko for å oppleve traumer (2019, s. 5). Dette betyr at en person med dyp utviklingshindring vil ha en større sannsynlighet for å oppleve traumatiske opplevelser enn en person med lett psykisk utviklingshemming. Utviklingshindrede vil også, grunnet de kognitive utfordringene som er en del av diagnosen, være dårligere rustet til å håndtere disse traumene (Kildahl et al., 2020, s. 1125).

Konsekvensen hos den generelle befolkningen for langvarig utskillelse av kortisol er blant annet svekket kognitive funksjoner og utfordringer ved emosjonsregulering, samt en reduksjon i den sosiale og atferdsmessige fungeringen (Nordanger & Braarud, 2017, s. 89-90). Dette er konsekvenser den generelle befolkningen får av langvarig utskillelse av kortisol, men som utviklingshindrede allerede har i utgangspunktet som en del av diagnosen psykisk utviklingshindring. Konsekvensene av langvarig utskillelse av kortisol og PTSD hos en person med utviklingshindring kan derfor antas å være enda mer påtagende, fordi de allerede har utfordringer knyttet til dette.

Traumer er som nevnt subjektive, og opplevelser som for den generelle befolkningen ikke vil klassifiseres som et traume, kan skape traumerelaterte symptomer hos mennesker med psykisk utviklingshindring (Kildahl et al., 2020, s. 1128). Rittmannberger som Kildahl og medarbeidere referer til, viser til et godt eksempel på dette, der midlertidig hørselstap fra en øreinfeksjon kan føles traumatisk for en person med utviklingshindring, fordi dersom man ikke forstår hvorfor dette skjer eller at det faktisk bare er midlertidig, vil det kunne oppleves som svært skremmende (Kildahl et al., 2020, s. 1127). Et annet eksempel på dette er tap av omsorgsgivere på grunn av eksempelvis stor «turnover» i omsorgsinstitusjonen de bor på som er relativt vanlig for personer med utviklingshemming, noe som igjen må forstås som potensielt traumatisk (Kildahl et al., 2020, s. 1128). Med dette i bakhodet, vil det være naturlig å forstå at eksempelvis bruken av tvang og spesielt dersom personen blir lagt i bakken eller hold fast, at dette vil kunne være med å skape nye traumer eller rive opp i eldre negative opplevelser.

PTSD hos mennesker med psykisk utviklingshindring og diagnostisk overskygging

Det er som nevnt lite kunnskap om PTSD og hvordan dette arter seg hos mennesker med utviklingshemming. De få studiene om dette temaet varierer metodisk, noe som gjør det vanskelig å trekke likhetslinjer mellom de (Kildahl et al., 2019, s. 10). Det studiene har til felles er at negative endringer i følelser og tanker kan sees på som et symptom på PTSD. Symptomer som flashbacks, som er et vanlig symptom i den generelle befolkningen, er vist i noen undersøkelser, men er vanskelig å stadfeste grunnet personer med utviklingshemming sin evne til å forstå og kommunisere sine indre tanker til andre (Kildahl et al., 2019, s. 10-15). Det er altså for lite kunnskap på feltet til å stadfeste konkrete symptomer, men Keesler viser at emosjonelle utbrudd, aggresjon og selvskading kan være eksempler på potensielle symptomer (2020, s. 332-333). Problemet er at disse symptomene ikke er eksklusivt til PTSD, men det kan også være tegn på eksempelvis utfordrende atferd, og dette gjør diagnostisk overskygging til en utfordring (Kildahl et al., 2019, s. 19).

Mennesker med psykisk utviklingshindring har varierende grad av språk og forståelse, som kan være med på å forverre opplevelsen av traumer. En person med utviklingshindring som ikke kan gjøre seg forstått ved språk vil desto mer forsøke å gjøre seg forstått med kroppsspråket, derav en økt risiko for at PTSD vil kunne bli uttrykt gjennom utfordrende atferd (Kildahl et al., 2020, s. 1135). Spesielt vil opplevelsen av traumer forverres dersom smerteuttrykket for PTSD hos en person med utviklingshindring viser seg i utagering og at

denne atferden blir håndtert ved bruk av makt, som eksempelvis fastholding av hender eller å bli lagt i bakken (Bakken, 2015, s. 109). En slik håndtering vil ikke bare forsterke triggere, men det vil også kunne bidra til re-traumatisering. Selv om ikke alle som viser utfordrende atferd har PTSD og ikke alle med PTSD har utfordrende atferd, kan man se en slags sammenheng mellom disse. Over halvparten av mennesker med utviklingshindring som mottar omsorgstjenester har en form for utfordrende atferd, samtidig som vi vet at det ligger en så stor sårbarhet for traumeopplevelser i denne gruppen (Holden, 2021; World Health Organization, 1999). Det vil derfor ikke være umulig at mange av disse har traumeopplevelser, og på grunn av kommunikasjonsvanskene som ligger i denne diagnosen, at symptomene på PTSD faktisk er den utfordrende atferden. Dette vil være selve grunnlaget i den traumebevisste tilnærmingen, å ha en bevissthet om at personer med utviklingshindring kan ha en traumehistorie, og forsøke å forstå smerteuttrykkene og triggere for å forhindre nye traumer og re-traumatisering.

Traumebevisst omsorg, de tre grunnpilarene og hvordan disse kan brukes i arbeidet

Traumebevisst omsorg har fått stor oppmerksomhet som tilnærming i arbeidet med eksempelvis barnevernsarbeid og i rusbehandling. Blant annet viser studier gjort knyttet institusjon for unge mennesker med psykiske problemer at traumebevisst omsorg kan ha en sammenheng med reduksjonen av tvang og isolasjon (Rich et al., 2021, s. 604-606). Selv om det er lite studier som viser at TBO blir brukt i arbeidet med personer med utviklingshindring eller hvordan det eventuelt kan fungere, er det en samstemthet i at denne tilnærmingen vil kunne være hensiktsmessig (Keesler, 2020; McNally et al., 2021; Rich et al., 2021).

For å kunne bruke den traumebevisste omsorgen, kan vi gå tilbake til de tre grunnpilarene til Bath, som består av trygghet, relasjon og følelsesregulering (2008). Disse ansees som viktig i tilfriskningsarbeidet for personer som har opplevd traumer, men samtidig er det viktig å nevne at disse vil være viktige i arbeidet med mennesker generelt, fordi grunnpilarene baserer seg på relativt grunnleggende behov. Man trenger således ingen bevis på at personen har opplevd traumer for at TBO skal vise seg effektivt.

For en person med utviklingshindring som har en lavere evne til kommunikasjon, vil trygghet være essensielt, uavhengig om personen har opplevd traumatiske hendelser. Dette er grunnet, slik som eksempelet med øreinfeksjon viser ovenfor, at dersom man ikke forstår hvorfor noe skjer, vil det kunne oppleves som svært skremmende. En person med psykisk utviklingshindring som i tillegg har opplevd traumer, og på denne måten har et oversensitivt alarmsystem og et reguleringsystem som er «defekt», vil denne stabile tryggheten være desto viktigere (Nordanger & Braarud, 2017). I kroppens nervesystem er overlevelse prioritert så høyt at det vil ta mange gode erfaringer, over lang tid, før kroppen forstår at man er trygg etter å ha opplevd noe traumatisk (Blindheim, 2012, s. 177). På denne måten vil den eller de traumatiske opplevelsene påvirke personen lenge etter hendelsen, selv om personen er i et trygt miljø. Det vil derfor være helt nødvendig at yrkesutøvere viser åpenhet, tilgjengelighet og at tjenestetilbudet er forutsigbart og stabilt for å skape denne tryggheten (Bath, 2008, s. 19). Det kan blant annet handle om å validere personens opplevelse, som eksempelvis dersom

man ser at personen er redd kan man sette ord på følelsene, gi trøst og støtte. Det motsatte vil være å ignorere personen eller på en eller annen måte si til personen at følelsene hen føler ikke er valide (Bakken, 2015, s. 116).

Positive relasjoner kan ifølge Bath være mer effektivt i behandlingen, enn selve metoden (2008, s. 20). Bakken viser også til at positive og personlige relasjoner kan være med å gjøre vanskelige livshendelser enklere (2015, s. 161-162). En trygg relasjon i arbeidet med utviklingshindrede kan på mange måter handle om at yrkesutøverne ser og forstår personens utagering som smerteuttrykk, for slik som Berge og Ellingsen peker på, en person som utagerer har det sjeldent bra eller føler seg trygg (2017). Det vil derfor være yrkesutøveren sin jobb og skape denne tryggheten, og den kan skapes via nettopp relasjoner.

Personer med psykisk utviklingshindring vil ha en redusert evne til selvregulering, som en del av de sviktende kognitive funksjonene som ligger i diagnosen (World Health Organization, 1999, s. 224-228). Dersom personen samtidig har opplevd traumer, og derfor har et forhøyet kortisolnivå, vil evnen til å regulere seg være ytterligere redusert (Blindheim, 2012, s. 180; Nordanger & Braarud, 2017, s. 60-63). De vil derfor være helt avhengige av å ha noen som kan hjelpe å regulere følelsene. Følelsesregulering i arbeidet med personer med utviklingshindring kan derfor handle om at yrkesutøvere tåler å møte personens følelsesuttrykk og sette seg inn i de vanskelige følelsene sammen med personen (Bakken, 2015, s. 113). Denne samreguleringen vil kunne føre til at personen føler mestring, og dette igjen vil kunne gjøre at personen utvikler en større evne til selvregulering (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 69).

Svar på forskningsspørsmålet

For å svare på forskningsspørsmålet hvordan kan traumebevisst omsorg brukes i arbeidet med mennesker med psykisk utviklingshindring, kan man hovedsakelig si at det handler om å ha kunnskap om risikoen for traumer innenfor denne gruppen, og også om hvordan traumeresponsene kan uttrykke seg. De tre grunnpilarene er gode hjelpemidler i arbeidet, fordi de ikke bare dekker behov som mennesker som har opplevd traumer har, de dekker også behov som mennesker med psykisk utviklingshindring har i utgangspunktet grunnen naturen av diagnosen sin. Det vil derfor være mulig å bruke en slik tilnærming i arbeidet med utviklingshindrede uavhengig om de har opplevd traumer eller ikke fordi de baserer seg på grunnleggende behov, samtidig som at det kan forebygge nye traumer eller re-traumatisering.

Atferdsanalyse og Traumebevisst omsorg

Denne siste delen av diskusjonen skal ta for seg oppgavens tredje forskningsspørsmål, som handler om hvordan traumebevisst omsorg kan komplementeres med atferdsanalyse.

Utfordringer vedrørende TBO i atferdsanalysen

Som nevnt er det noen mulige grunner for hvorfor TBO ikke diskutert i atferdsanalyse. Rajaraman og hans kolleger fant spesifikt tre grunner til dette (2022, s. 42-44). Det første er at atferdsanalytikerne kan være nølende til å diskutere traumer, grunnet at traumer og

traumeresponser er begrep som er vanskelig å ta tak i. Dette fordi det er vanskelig å definere hva et traume er, fordi det som er traumatisk for én trenger ikke være traumatisk for en annen (Varvin, 2018, s. 450). Det samme gjelder traumeresponser og hvordan disse kan utspille seg. Den andre grunnen til at det kan være vanskelig å komplementere traumer i atferdsanalyse er vår konseptualisering av årsaker til atferd. For til tross at man vet at klienten har en kompleks historie, er atferdsanalytisk praksis i stor grad fokusert på «her og nå». Rajaraman og medarbeidere finner at en større andel av atferdsanalytiske studier viser at atferdsanalytikerne ikke har som rutine å kartlegge eventuelle traumer eller ta hensyn til disse når behandlingen blir planlagt (2022, s. 43). Den tredje grunnen handler som nevnt om dokumentasjonen for om traumebevisst omsorg faktisk fungerer positivt for klienten. For selv om TBO er vist seg gunstig i arbeidet med andre traumeutsatte grupper, er det lite forskning som beviser at dette er en tilnærming som viser forbedrede klientresultater (Rajaraman et al., 2022; Rich et al., 2021). Dette handler mye om at forskningen som er gjort på område, ikke fyller alle vilkårene for en profesjonell fagfelleverdert studie.

Anerkjenne traume, fremme trygghet, fokus på det relasjonelle og mestring i atferdsanalysen

For å kunne utøve en traumebevisst omsorg i atferdsanalysen vil det være nødvendig at atferdsanalytikerne anerkjenner og legger til rette for at alle personer man arbeider med kan ha opplevd traumatiske opplevelser, og å forstå hvordan disse traumene kan ha konsekvenser selv lenge etter (Amble & Dahl-Johansen, 2016; Blindheim, 2012; Nordanger & Braarud, 2017). Det handler om å ha en bevissthet i arbeidet om faktorer som kan være med på å skape traumer eller re-traumatisering (Rich et al., 2021, s. 606). Samtidig som det betyr at man må forsøke å være åpen for at problematisk atferd kan være mulige smerteuttrykk for tidligere traumer. Det vil derfor handle om en slags holdningsendring hos atferdsanalytikerne, men også rent praktisk kan det omhandle å kartlegge traumehistorikken eller faktorer som kan være traumatiserende i den funksjonelle analysen.

De tre grunnpillarene vil være et godt hjelpemiddel for å kunne utøve en traumebevisst omsorg i atferdsanalysen. Slik som Bath forklarer det, er opplevelsen av trygghet helt sentralt i TBO, og er også forenlig i atferdsanalysen dersom man har et fokus på potensielle traumer (2008). Et eksempel på hvordan man kan ha et fokus på trygghet i atferdsanalysen, vil være at man tar hensyn til personens forhistorie før man bearbeider en behandlingsplan. Eksempelvis dersom man vet at personen er blitt utsatt for omsorgssvikt vil ekstinksjon av forsterkere, som kan i praksis bety for eksempel en «time-out» kunne oppleves som utrygt men også re-traumatiserende (Rajaraman et al., 2022, s. 52). I et slikt tilfelle vil det kanskje være mer hensiktsmessig og enten bruke det Holden kaller for passiv behandling, altså fjerne eller redusere motivasjonen personen har for atferden eller forsterkning av alternativ atferd, altså atferd som er akseptert og som fører til de samme forsterkningene (2021, s. 106-123). Det samme gjelder bruken av fysisk tvang. For en person som har opplevd overgrep, vil ikke dette bare føre til avmakt, men det kan også føre til traumatisering eller re-traumatisering (Bakken, 2015, s. 108; Rajaraman et al., 2022, s. 47-48). Selv om tvang ofte blir brukt for å sikre personens egen fysiske sikkerhet, vil et traumebevisst perspektiv handle om å forstå hvordan

den psykiske tryggheten blir kompromittert, og ha et enda større fokus på alternative løsninger som vil kunne redusere bruken av tvang (Rajaraman et al., 2022, s. 47). Det at man justerer behandlingen ut i fra personens forhistorie vil kunne gjøre at den atferdsanalytiske behandlingen gir ønskede resultater, samtidig som man sikrer personens opplevelse av trygghet.

Atferdsanalysen har også fått kritikk for å ikke være relasjonsorienterte, dette er imidlertid noe som kan diskuteres fordi atferdsanalysen jobber på mange måter med nettopp relasjoner. Kritikken ligger nok mer på at noen atferdsanalytikere setter metoden høyere enn verdien av relasjoner (Holden, 2009, s. 218). Det er dette som står i strid med den traumebevisste tilnærmingen, der Bath finner at relasjonen faktisk kan være mer effektiv i en behandling, enn selve behandlingsmetoden som blir brukt (2008, s.20). Det at atferdsanalytikeren og yrkesutøverne som bistår i behandlingen har et større fokus på relasjonen mellom seg selv og klienten kan gi de funksjonelle analysene og behandlingen en større forståelsesramme for atferden. En trygg relasjon i seg selv kan faktisk være med på å forebygge den uønskede atferden, dersom man ser på det i et traumebevisst perspektiv (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 69). Relasjoner kan for eksempel også bli kartlagt i den funksjonelle analysen. For dersom personen viser en uønsket atferd med eksempelvis bare noen av yrkesutøverne/omsorgsgiverne, hva er det i den relasjonen som kan spille inn på atferden? Kan det være til hjelp for behandlingsplanen å forstå hvorfor noen relasjoner eller samspill fører til uønsket atferd, mens andre ikke? Dette er spørsmål en må spørre seg dersom man skal bruke en traumebevisst tilnærming i atferdsanalysen.

Relasjon i en traumebevisst tilnærming handler også mye om å forstå at for mennesker som har opplevd negative livserfaringer eller traumer, vil relasjoner kunne oppleves som vanskelig (Amble & Dahl-Johansen, 2016). Dette fordi det ofte er nettopp i relasjoner traumene på en eller annen måte har oppstått. Det at personen opplever relasjoner i livet sitt som er trygge, anerkjennende og sensitive er derfor høyt verdsatt i den traumebevisste omsorgen, men det er mye som tyder på at dette også vil være fordelaktig i en atferdsanalytisk tilnærming (Bath, 2008; Rajaraman et al., 2022). Dette kan også gjøre at atferdsanalytikerne får en større forståelse for når en person trenger å bli møtt i sine følelser, ved eksempelvis trøst, versus når en person trenger en praktisk løsning for å forhindre uønsket atferd (Holden, 2009 s. 212-213). Så selv om atferdsanalysen på sin måte er relasjonsorienterte, vil det kunne løfte behandlingen å ha mer fokus på relasjonelle komponenter og det å anerkjenne at dersom relasjonen er utrygg eller på en annen måte dårlig, vil det være vanskelig å få en vellykket funksjonell analyse og behandling.

Mestring i en traumebevisst tilnærming handler om å mestre både sine indre følelser men også ytre problemstillinger (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 70). Dette kan blant annet handle om følelsen av å få være med å bestemme over sitt eget liv. Dette er ikke noe som er helt ukjent for atferdsanalytikerne, men som kanskje ikke blir gjort like mye i praksis. Det å gi klientene et valg i behandlingen, kan ifølge Rajaraman handle om å la personen selv velge hvilken type behandlingsmetode, om det for eksempel skal være det Holden kaller passive

behandlingsmetoder eller aktive behandlingsmetoder, for å undersøke de positive effektene av å inkludere valg (2021, s. 105-121; 2022, s. 49).

Svar på forskningsspørsmålet

Svaret på forskningsspørsmålet: «hvordan kan traumebevisst omsorg komplementeres med atferdsanalyse?», er altså at man kan komplementere TBO med atferdsanalyse ved å både bygge ut det atferdsanalysen allerede har, men også åpne for nye forståelsesrammer. Dette kan gjøres ved å utvide de allerede eksisterende rammene i atferdsanalysen, ved å vise en anerkjennelse til mulige traumer og hvilke konsekvenser disse har, samtidig som man fremmer trygghet og mestring og har fokus på relasjonelle aspektet i behandlingen. I teorien kan altså traumebevisst omsorg komplementeres med atferdsanalyse, og det er også en mulighet for at dette kan forbedre den atferdsanalytiske behandlingen.

Avsluttende diskusjon og konklusjon

For å oppsummere de viktigste funnene i diskusjonsdelen, så har altså mennesker med psykisk utviklingshindring en større sårbarhet til å oppleve traumatiske opplevelser og at dette påvirker de mer enn den generelle befolkningen, noe som blant annet er grunnet i vansker som er en del av diagnosen (Keesler, 2020; Kildahl et al., 2019, 2020; McNally et al., 2021; World Health Organization, 1999). De har også en større sannsynlighet for å utvikle utfordrende atferd, og symptombylde på dette er så likt PTSD at det kan være vanskelig å skille mellom tilstandene (Kildahl et al., 2019, s. 19). Dette gjør at diagnostisk overskygging er en utfordring. Atferdsanalyse viser seg effektivt i arbeidet med utfordrende atferd, men tar lite høyde for traumer og på denne måten vil behandlingsmetoden kunne være med på føre til avmakt eller i verste fall traumatisere eller re-traumatisere. TBO som en tilnærming vil kunne gi en større forståelse for hvordan man bør være ekstra varsomme i arbeidet med utviklingshindrede og er et godt utgangspunkt for alle som skal arbeide med denne gruppen mennesker (Keesler, 2020; McNally et al., 2021; Rich et al., 2021). De tre grunnpilarene kan gi personer med utviklingshindring en tryggere og mer forutsigbar hverdag, positive relasjoner som kan gi støtte og bidra med følelsesreguleringen. Samtidig er det viktig å huske på at traumebevisst omsorg ikke er en spesifikk behandlingsmetode, men en tilnærming. Selv om den vil kunne gi alternative forståelser for utfordrende atferd, som eksempelvis at det kan handle om smertetrykk for tidligere traumer, er det grunn til å tro at tilnærmingen alene i mange tilfeller vil komme til kort i arbeidet med utfordrende atferd.

Atferdsanalysen er bevist effektiv, og funksjonelle analyser og behandling er en del av anbefalingen til helsedirektoratet i arbeidet med utfordrende atferd (Helsedirektoratet, 2021; Holden, 2021). Likevel kan denne tilnærmingen kritiseres for å ikke ta hensyn til nettopp det traumebevisst omsorg har sitt hovedfokus på, nemlig traumer og det relasjonelle aspektet. Det at atferdsanalysen ikke tar høyde for dette, kan gjøre at behandlingen blir utført uhensiktsmessig. For eksempel dersom en person blir trigget av å være alene, og under et angstanfall blir forlatt som en del av behandlingen for ekstinksjon av forsterkere som i dette tilfelle kan være oppmerksomhet, vil dette kunne forsterke den fysiologiske beredskapen (Bakken, 2015, s 109). Dette vil både kunne gjøre at personen føler enda mer avmakt og på

denne måten vise mer utfordrende atferd (Bakken, 2015, s 109). Det å komplementere TBO inn i atferdsanalysen kan derfor handle om å kartlegge triggere i den funksjonelle analysen og ta hensyn til disse i behandlingen. I mange tilfeller kan nok dette føre til mindre bruk av aktive behandlingsmetoder og mer bruk av passive.

De tre grunnpilarene er gode verktøy for å bruke den traumebevisste omsorgen aktivt i den atferdsanalytiske behandlingen i arbeidet med utfordrende atferd hos personer med utviklingshindring. Dette fordi denne gruppen har en stor sannsynlighet for å oppleve traumer og for å utvikle PTSD, men også fordi diagnosen psykisk utviklingshindring i seg selv skaper noen utfordringer som vil kunne ta nytte av en slik måte å arbeide på. Stabilitet og forutsigbarhet, og at yrkesutøvere anerkjenner personens følelser og tørr å stå i disse sammen med personen vil kunne gi en opplevelse av trygghet i atferdsanalysen. Fokus på positive og trygge relasjoner, samt følelsesregulering i atferdsanalysen vil kunne føre til mestring hos personen med psykisk utviklingshindring og dette i seg selv vil kunne forebygge utfordrende atferd. Et traumebevisst syn på utfordrende atferd, som at den utfordrende atferden faktisk kan stamme fra opplevde traumer, kan på en slik måte gjøre de funksjonelle analysene og behandlingene mer nøyaktige. Dette kan igjen fremme mestring og forebygge avmakt hos en person med utviklingshindring.

For å gi et presist svar på problemstillingen, hvordan kan atferdsanalytisk forståelse og behandling komplementeres med traumebevisstomsorg i arbeidet med utfordrende atferd hos personer med psykisk utviklingshindring, kan man si at fordi traumebevisst omsorg er en tilnærming, vil det være mulig å bruke det aktivt sammen med atferdsanalysen. Å komplementere TBO med atferdsanalyse handler i store drag om å være åpen for at utfordrende atferd kan være mulige smerteuttrykk for traume, og at det er mulig å kartlegge triggerne for disse i de funksjonelle analysene, samtidig som man kan ta hensyn til det i behandlingen. Samtidig er det viktig å nevne at det nok finnes atferdsanalytikere som allerede gjør dette, uten å kalle det traumebevisst omsorg. Det er likevel viktig å skape en større bevissthet rundt en slik måte å bruke atferdsanalysen på. Dette fordi det vil kunne være forskjellen på å utøve en undertrykkelsesbehandling og en behandling som gir den utviklingshindrede en mulighet for mestring av eget av liv, som igjen kan forebygge utfordrende atferd og på en slik måte også forebygge bruken av tvang.

Avslutningsvis vil det være nødvendig å nevne at selv om denne oppgaven kritiserer elementer innenfor atferdsanalysen, har den også tatt utgangspunkt i atferdsanalytikernes egen fremstilling av metoden. Særlig ved bruk av Holdens verk (2009, 2021). Dette vil naturligvis prege oppgaven og problemstillingens konklusjon. Andre fagfelt har som nevnt kritisert bruken av atferdsanalyse, både deler av den, men også i sin helhet. Denne oppgaven har ikke tatt stilling til, eller diskutert kritikken om at atferdsanalysen ikke bør brukes i det hele tatt, men heller sett på hvordan man kan komplementere atferdsanalysen med TBO. Det er derfor noen synspunkt om atferdsanalysen som ikke er blitt tatt i betraktning og som derfor skaper en begrensning i oppgaven.

Det vil kunne styrke tjenestetilbudet å forske videre på hvordan TBO kan komplementeres med atferdsanalysen i arbeidet med utfordrende atferd hos utviklingshindrede og hvordan

omsorgstjenestene kan gjøre dette rent praktisk. For å kunne gjøre dette vil det også være nødvendig og få mer kunnskap om hvordan traumer og PTSD arter seg og hvordan de kan variere mellom de ulike gradene av psykisk utviklingshemming.

Referanseliste

- Amble, L., & Dahl-Johansen, C. (2016). Traumesensitiv tilnærming. I *Miljøterapi som behandling ved komplekse traumer hos barn og unge* (s. 61–81). Universitetsforlaget.
- Arntzen, E. (2014). Funksjonelle Analyser: Status, utfordringer og veien videre. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 41(1), 59–73.
- Baer, D. M. (2010). Valg av atferdsanalyse og måter å bruke den på. I S. Eikeseth & F. Svartdal (Red.), *Anvendt atferdsanalyse—Teori og praksis* (2. utg., s. 207–219). Gyldendal Norsk Forlag.
- Bakken, T. L. (2015). *Utviklingshemning og hverdagsvansker*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Bath, H. (2008). The Three Pillars of Trauma-Informed Care. *Reclaiming Children and Youth : Journal of Emotional and Behavioral Problems*, 17(17–21), 5.
- Berge, K., & Ellingsen, K. E. (2017). Hva er det ved diagnosen psykisk utviklingshemming som legaliserer bruk av tvang og makt? *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 14(1), 80–86. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3010-2017-01-09>
- Bienvenu, T. C. M., Dejean, C., Jercog, D., Aouizerate, B., Lemoine, M., & Herry, C. (2021). The advent of fear conditioning as an animal model of post-traumatic stress disorder: Learning from the past to shape the future of PTSD research. *Neuron*, 109(15), 2380–2397. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2021.05.017>
- Blindheim, A. (2012). Ettervirkninger av traumatiserende hendelser i barndom og oppvekst. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 89(3), 168–195. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1838-2012-03-05>
- Dragsten, F., & Søndena, E. (2014). Fagpersonells forståelse av økt registrert tvangsbruk overfor personer med utviklingshemming. *Nordisk tidsskrift for helseforskning*, 10(2), 19–32. <https://doi.org/10.7557/14.3320>
- Emerson, E. (2001). *Challenging Behaviour: Analysis and Intervention in People with Severe Intellectual Disabilities* (2. utg.). Cambridge University Press.
- Fjeldvær, E. M. (2014). *Bruk av tvang og makt overfor utviklingshemmede. Når loven og virkeligheten møtes*. [Masteroppgave i retts sosiologi, Universitetet i Oslo]. UiO: DUO Research Archive. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-44625>
- Helse- og omsorgstjenesteloven. (2011). *Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. (LOV-2011-06-24-30)*. Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2011-06-24-30>
- Helsedirektoratet. (2021). *Kommunen skal arbeide systematisk for å forebygge utvikling av utfordrende atferd hos personer med utviklingshemming*. Helsedirektoratet. <https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/gode-helse-og-omsorgstjenester-til-personer-med-utviklingshemming/habilitering-og-bistand-i-dagliglivet/kommunen-skal-arbeide-systematisk-for-a-forebygge-utvikling-av-utfordrende-atferd-hos-personer-med-utviklingshemming>
- Holden, B. (2009). Er gode relasjoner mellom terapeut og klient forenlig med atferdsanalyse i behandling og opplæring av personer med utviklingshemming? *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 36(4), 199–220.
- Holden, B. (2021). *Utfordrende atferd og utviklingshemming—Atferdsanalytisk forståelse og behandling* (2. utg.). Gyldendal Norsk Forlag.
- Holth, P., & Svartdal, F. (2010). Grunnleggende begreper: Operant betinging. I S. Eikeseth & F. Svartdal (Red.), *Anvendt atferdsanalyse—Teori og praksis* (2. utg., s. 21–41). Gyldendal Norsk Forlag.
- Keesler, J. M. (2020). Trauma-Specific Treatment for Individuals With Intellectual and Developmental Disabilities: A Review of the Literature From 2008 to 2018. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 17(4), 332–345. <https://doi.org/10.1111/jppi.12347>
- Kildahl, A. N., Bakken, T. L., Iversen, T. E., & Helverschou, S. B. (2019). Identification of Post-Traumatic Stress Disorder in Individuals with Autism Spectrum Disorder and Intellectual

- Disability: A Systematic Review. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 12(1–2), 1–25. <https://doi.org/10.1080/19315864.2019.1595233>
- Kildahl, A. N., Helverschou, S. B., Bakken, T. L., & Oddli, H. W. (2020). “If we do not look for it, we do not see it”: Clinicians’ experiences and understanding of identifying post-traumatic stress disorder in adults with autism and intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 33(5), 1119–1132. <https://doi.org/10.1111/jar.12734>
- Løkke, J. A., & Salthé, G. (2012). Sjekkliste for målrettet tiltaksarbeid: Fra normative og deskriptive premisser til tiltak og evaluering. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 39(1), 17–32.
- McNally, P., Taggart, L., & Shevlin, M. (2021). Trauma experiences of people with an intellectual disability and their implications: A scoping review. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 34(4), 927–949. <https://doi.org/10.1111/jar.12872>
- Mydland, K. (2013). Effektiv langtids- behandling av utfordrende atferd ved hjelp av passive atferdsanalytiske metoder. *SOR Rapport*, 3, 54–63.
- Nordanger, D. Ø., & Braarud, H. C. (2017). Utviklingstraumer—Regulering som nøkkelbegrep i en ny traumepsykologi. Fagbokforlaget.
- Nøttestad, J. A., & Søndena, E. (2009). Utagering—Utfordrende atferd. I J. Eknes & J. A. Løkke (Red.), *Utviklingshemming og habilitering—Innspill til habiliteringsprosessen*. Universitetsforlaget.
- Rajaraman, A., Austin, J. L., Gover, H. C., Cammilleri, A. P., Donnelly, D. R., & Hanley, G. P. (2022). Toward trauma-informed applications of behavior analysis. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 55(1), 40–61. <https://doi.org/10.1002/jaba.881>
- Rich, A. J., DiGregorio, N., & Strassle, C. (2021). Trauma-informed care in the context of intellectual and developmental disability services: Perceptions of service providers. *Journal of Intellectual Disabilities*, 25(4), 603–618. <https://doi.org/10.1177/1744629520918086>
- Skjerve, J. (2019). Atferdsterapi og atferdsanalyse. I L. M. Gulbrandsen (Red.), *Oppvekst og psykologisk utvikling—Innføring i psykologiske perspektiver* (2. utg., s. 338–360). Universitetsforlaget.
- Strømgren, B., & Dønnum, M. S. (2013). En multimodal kontekstuell tilnærming til analyse og behandling utfordrende atferd hos personer med utviklingshemming. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 40(2), 133–146.
- Torve, B. A., & Larsen, R. (2020). Funksjonelle analyser i norske studier av behandling av utfordrende atferd. Hvilke metoder brukes og hvor nyttige er det? *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 47(2), 81–96.
- Varvin, S. (2018). Alvorlig traumatisering: Oppfølging og behandling. I F. Skårderud, S. Haugsgjerd, & E. Stänicke, *Psykiatriboken: Sinn—Kropp—Samfunn* (2. utg., s. 446–460). Gyldendal akademisk.
- Watson, J. B., & Rayner, R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 3(1), 1–14. <https://doi.org/10.1037/h0069608>
- World Health Organization. (1999). ICD-10: Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser; Kliniske beskrivelser og diagnostiske retningslinjer (Blåboka) (1. utg.). Universitetsforlaget.

En illusjon om arbeid eller samarbeid?

En litteraturstudie om sosionomens relasjonsferdigheter i møte med mennesker som har en autismespekterforstyrrelse

Elisabeth Barstad

Antall mennesker som diagnostiseres med autismespekterforstyrrelser øker i samfunnet. Kompetansegrunnlaget om autismespekterforstyrrelser i Norge ser likevel ut til å være begrenset, og ikke alle som har behov for kommunale habiliteringstjenester får den hjelpen de trenger eller har rett på. Sosionomer ser ut til å arbeide i tverrfaglige kommunale team, også i rollen som koordinatører, men er kompetansegrunnlaget i sosialt arbeid tilstrekkelig for å kunne imøtekomme og identifisere ønskene, behovene og preferansene til disse menneskene? Politiske og juridiske ambisjoner om at kommunale habiliteringstjenester skal yte omsorg for hele mennesket og tilrettelegge habiliteringen ut ifra tjenestemottakernes egne livssituasjoner og mål, må likevel kunne realiseres gjennom de enkelte profesjonsutøvernes profesjonelle møter med tjenestemottakerne.

I denne litteraturstudien stilles det spørsmålsteget ved om sosionomers relasjonsferdigheter er tilstrekkelig for å kunne tilrettelegge og utforme tiltak ut ifra tjenestemottakernes egne perspektiver. Dette gjøres ved å forsøke å knytte menneskesynet og relasjonsferdighetene i sosialt arbeid opp mot hva forskningslitteraturen sier hvilke utfordringer mennesker med autismespekterforstyrrelser kan ha. Habilitering for voksne mennesker med en autismespekterforstyrrelse kan se ut til å være svært utfordrende arbeid, som kan være både tid og ressurskrevende, hvilket understreker viktigheten av å belyse betydningen av å utvikle kompetansegrunnlaget både i kommunene og på det sosialfaglige feltet, dersom sosionomer skal kunne anvendes på habiliteringsfeltet i fremtiden i møte med denne målgruppen.

Innledning

Autismespekterforstyrrelser viser til en diagnostisk samlekategori som kan skape en slags «utvendighet» (Shibbye, 2009, s.33), med egenskapsforklaringer som ikke nødvendigvis samsvarer med personens indre subjektive opplevelse (Brodtkorb & Rugkåsa, 2019, s.17). Det mest karakteristiske i samhandling med mennesker som har en autismespekterforstyrrelse er ofte mangel på gjensidig sosioemosjonell kontakt, som vil si mangel på synkronitet eller samstemthet i det mellommenneskelige samspillet (Snoek & Engedal, 2017, s. 200). Grensen mellom «normalitet» og «autismespekterforstyrrelse» er imidlertid flytende (Kaland, 2008), og fordi mennesker er sosiale vesener, er den gjensidige avhengigheten av våre relasjoner uunngåelig (Eide & Skorstad, 2013, s.90), da sosiale, kulturelle, økonomiske og politiske omgivelser påvirker enkeltmenneskets fungeringsevne og utvikling (Gulbrandsen, 2017).

Kunnskap om at mennesket utvikler seg i «et gjensidig vekselspill» med miljøet (Fyrand, 2016, s.40), utgjør det man kan kalle helhetsperspektivet i sosialt arbeid (Berg et.al., 2015, s. 26). Det er derfor interessant at utenlandske studier hevder at de fleste voksne med autismespekterforstyrrelse “står utenfor arbeidslivet, bor i omsorgsboliger eller sammen med foreldrene og har sjelden stiftet egen familie” (NOU 2020:1, s.30), men at det likevel finnes lite litteratur og forskning som sier noe om hvordan sosionomer kan bistå mennesker med autismespekterforstyrrelser. I en studie utført av *the National Association of Social Workers (NASW)* i 2006 rapporterte nemlig 75% av sosialarbeiderne at de har arbeidet med mennesker som har en utviklingsforstyrrelse, inkludert autismespekterforstyrrelser, selv om bare 3% mente at dette er innenfor deres fagfelt (Haney, 2018).

Aktualisering

Antall mennesker som diagnostiseres med autismespekterforstyrrelser øker sterkt i samfunnet (NOU 2020:1, s.24), men det gjør også samfunnets krav til enkeltmenneskets sosiale og relasjonelle ferdigheter (Skårderud et.al., 2018). Individualisering og kulturell frisetting kan se ut til å skape underliggende holdninger om at selvrealisering og kontroll over eget liv er enkeltmenneskets eget personlige ansvar (Brodtkorb & Rugkåsa, 2019, s. 26). Likevel kan i realiteten mennesker med autismespekterforstyrrelse ha behov for hjelp fra både spesialisthelsetjenesten og kommunale helse- og omsorgstjenester gjennom hele livet (Helsedirektoratet, 2015), gjerne i forbindelse med skolegang, arbeidslivet og bistand i hjemmet (NOU 2020:1, s.140). *Evaluering av opptrappingsplan for habilitering og rehabilitering (2017-2019)* viser likevel at mesteparten av de øremerkede tilskuddsmidlene fra staten til kommunene har gått til utvikling av rehabiliteringstilbudene, og at habiliteringstilbudene ser ut til å preges av dette, slik at ikke alle får den hjelpen de trenger (Helsedirektoratet, 2020, s. 35-36).

I *Forskrift om habilitering og rehabilitering* (2011, §3) defineres «habilitering» som: «målrettede samarbeidsprosesser på ulike arenaer» mellom tjenestemottaker, pårørende og tjenesteyterne, og i Helse- og omsorgstjenesteloven (§3-2, 2011) konstateres kommunens plikt til å tilby samlede tverrfaglige habiliteringstilbud til innbyggere som har behov for «sosial, psykososial og medisinsk habilitering». Det ser i tillegg ut til å være en økende forekomst av unge voksne mennesker i aldersgruppen 16-30 år, inkludert mennesker med autismespekterforstyrrelser (Helsedirektoratet, 2015), som har behov for kommunale helse- og omsorgstjenester i Norge (Eikås & Djupvik, 2016, s.191). De tverrfaglige kommunale teamene får i økende grad hovedansvaret for koordinering av tjenester (Djupvik & Eikås, 2016, s. 183), der sosionomer ofte tillegges den koordinerende funksjonen (Willumsen, 2015, s.165). Dette innebærer oppfølgingen av tjenestemottakeren og sørge for samordning mellom ulike velferdstjenester (Helse- og omsorgstjenesteloven, §7-2, 2011), men hvilken kompetanse har sosionomer til å kunne tilrettelegge ut ifra behovene til mennesker med autismespekterforstyrrelser?

Habiliteringstjenestene skal tilrettelegges ut ifra tjenestemottakers egen livssituasjon og mål (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §3), slik at hjelpen kan bidra til «egen læring, motivasjon, økt funksjons- og mestringsevne, likeverdighet og deltakelse» for

tjenestemottakeren (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §1). Regjeringens ambisjoner om at habiliteringstjenestene skal «ha omsorg for hele mennesket» og bidra til «et verdig liv» med «like sjanser» høres bra ut (Meld. St. 21(1998-1999)), men samtidig så rapporteres kunnskapsgrunnlaget om voksne mennesker med autismespekterforstyrrelser i Norge som «begrenset» og hos eldre «mangelfullt» (NOU 2020:1, s.29). Vage politiske og juridiske intensjoner er altså ikke tilstrekkelig for å kunne gjennomføre arbeidet og skape endringer praksis (Herberg & Johannesdottir, 2018, s.93), da det er den enkelte profesjonsutøver som står ansikt til ansikt i møte med tjenestemottakerne i hverdagen som skal realisere denne politikken (Gjersøe, 2019, s.41).

Idealene om å se «personen i situasjonen» i sosialt arbeid (Berg et.al., 2015, s.19), og ivareta «brukerperspektivet» i habiliteringstjenestene (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §1), kan miste sin betydning og bli «tomme» lovnader hvis det ikke tilføres konkrete holdepunkter for *hvordan* det kan oppnås overfor de menneskene man skal hjelpe (Ellingsen & Skjefstad, 2015, s. 97). Dette gjelder spesielt i møte med mennesker som har utfordringer knyttet til sosial samhandling, slik som mennesker med autismespekterforstyrrelse gjerne har (Verdens helseorganisasjon, 2019). Dette kan i verste fall føre til at tjenestemottakerne opplever å bli møtt med det reduksjonistiske menneskesynet som kan oppstå i det spesialiserte hjelpeapparatet (Eide & Skorstad, 2013, s.186). Ivaretagelse av et helhetssyn på mennesket og respekt for enkeltindividet er viktige yrkesetiske prinsipper i sosialt arbeid (Fellesorganisasjonen, 2019).

Sosialt arbeid er relasjonelt arbeid, og utføres «i, med og gjennom» relasjoner (Levin & Ellingsen, 2015, s. 112). Som profesjon er sosionomer generalister, hvilket innebærer at de skal kunne anvendes i et bredt spekter av hjelpetjenester og i møte med ulike mennesker med forskjellige utfordringer (Eikås & Djupvik, 2016). Relasjonsferdighetene til sosionomer knyttes imidlertid ikke direkte opp mot autismespekterforstyrrelser, selv om sosionomer likevel kan se ut til å arbeide med denne målgruppen i praksisfeltet. Relasjonsarbeidet retter fokus mot interaksjonen mellom enkeltmennesket og omgivelsene (Askheim, 2012, s.100-101), der menneskets tanker, følelser og handlinger kan anses som formålsrettede slik vedkommende finner det meningsfylt (Norvoll, 2019b, s.103). Det vil kunne innebære at hvis sosionomen lytter til og bekrefter tjenestemottakers indre opplevelsesverden, kan anerkjennelse og empati «bringe frem noe i den andre» (Shibbye, 2009, s.258). Dette krever at sosionomen prøver sette seg inn i og forstå tjenestemottakers opplevelsesverden, samtidig som sosionomen er bevisst på hvordan egen væremåte og kommunikasjon kan påvirke samhandlingen (Heyerdahl-Larsen & Hansen, 2018, s.133-134).

Denne litteraturstudien undersøker dermed hvordan sosionomens relasjonsferdigheter kan brukes til å utføre etisk forsvarlig og kunnskapsbasert sosialt arbeid i møte med unge voksne menn i aldersgruppen 18-30 år, som har en autismespekterforstyrrelse. Har egentlig sosionomprofesjonen noen fremtid i møte med denne målgruppen? Hvordan kan sosionomen tilnærme seg mennesker med autismespekterforstyrrelse, og eventuelt oppnå tilstrekkelig med forståelse til å kunne fungere som potensiell koordinator for denne målgruppen?

Problemstilling og forskningsspørsmål

For at vurderinger og tiltak skal være hensiktsmessige, heller enn avmaktsskapende, er det viktig å kunne komme i posisjon til å se og anerkjenne tjenestemottakernes forventninger til de tjenestene som tilbys (Johansen, 2007, s.111), da habiliteringstjenestene skal tilrettelegges med utgangspunkt i den enkelte tjenestemottakers egen livssituasjon og mål (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §3). På grunnlag av dette stilles følgende problemstilling:

«Hvordan kan relasjonsferdighetene i sosialt arbeid brukes i møte med mennesker som har autismespekterforstyrrelser for å ivareta tjenestemottakerens eget perspektiv?»

For å svare på problemstillingen, formuleres tre forskningsspørsmål, som videre anvendes i diskusjonskapittelet. Som nevnt er sosialt arbeid relasjonelt arbeid «i, med og gjennom» relasjoner (Levin & Ellingsen, 2015, s. 112). Noe av det mest grunnleggende vil være å kunne oppnå kontakt med tjenestemottakeren det gjelder. Første forskningsspørsmål er: *Hvordan kan relasjonsferdighetene i sosialt arbeid brukes i møte med tjenestemottakere som har autismespekterforstyrrelse for å ivareta tjenestemottakerens eget perspektiv?*

Sosionomer skal også kunne arbeide «med» tjenestemottakers relasjonelle forbindelser. Kommunale tjenester er forpliktet til å samarbeide med pårørende, samtidig som de kan være en viktig ressurs for støtte, både for tjenestemottakeren og hjelpetjenestene (Helsedirektoratet, 2017). Andre forskningsspørsmål er: *Hvordan kan relasjonsferdighetene i sosialt arbeid brukes i møte med pårørende til mennesker som har autismespekterforstyrrelser for å ivareta tjenestemottakerens eget perspektiv?*

For å kunne yte forsvarlige offentlige velferdstjenester vil det også være nødvendig at sosionomen klarer å skape et godt samarbeid innad i det kommunale habiliteringsteamet, slik at det kan skapes åpne refleksjoner og en felles forståelsesramme rundt ulike profesjoners oppfatninger av tjenestemottakers uttrykte behov. Tredje forskningsspørsmål er: *Hvordan kan relasjonsferdighetene i sosialt arbeid brukes innad i habiliteringsteamet i arbeid med mennesker som har autismespekterforstyrrelser for å ivareta tjenestemottakerens eget perspektiv?*

Begrepsavklaringer og avgrensninger

Grunnet oppgavens omfang er følgende avgrensninger nødvendige. Begrepet «autismespekterforstyrrelse» omtales som ASF, selv om betegnelsen «voksne med ASF» og «tjenestemottaker» viser til voksne menn med ASF over 18 år, uten betydelige språkutfordringer eller psykisk utviklingshemming, det som i Norge går under diagnosekategorien Asperger syndrom (Verdens helseorganisasjon, 2019). Det tas utgangspunkt i at tjenestemottakerne har samtykkekompetanse, og selv om utarbeiding av en individuell plan er en sentral del av arbeidet, dersom tjenestemottakeren ønsker det (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §16), og tjenestemottaker har rett til å få tildelt en koordinator (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §21), behandles ikke dette i denne sammenheng grunnet oppgavens fokus på selve samhandlingen innad i det kommunale habiliteringsteamet. Relasjonsarbeidet «med» relasjoner avgrenses til pårørendesamarbeidet.

Kunnskapsgrunnlag

Kunnskapsgrunnlaget deles inn i tre delkapitler med følgende overskrifter: «Bakgrunn», «Teori» og «Forskning på feltet».

Bakgrunn

I dette delkapittelet presenteres først hva som kjennetegner en autismspekterforstyrrelse, Deretter presiseres hva som ligger i begrepet habilitering, hva en habiliteringsprosess kan innebære, og hva som er sosionomens rolle i habiliteringsarbeidet.

Autismspekterforstyrrelser (ASF)

Autismspekterforstyrrelser (ASF), eller autismspektertilstander (AST), som det også blir kalt, viser til en type medfødte og gjennomgripende utviklingsforstyrrelse som kan forårsake forsinkelser i utviklingen av motoriske, kognitive, emosjonelle og sosiale ferdigheter (Snoek & Engedal, 2017, s. 198). I Norge i dag deles autismspekterforstyrrelsene inn i kategoriene barneautisme, atypisk autisme og asperger syndrom i diagnosesystemet ICD-10 (Verdens helseorganisasjon, 2019). Veldig forenklet kan dette forklares som «vedvarende svikt i sosial fungering og kommunikasjon og repetitiv, begrenset og ensformig atferd» (NOU 2020:1, s.23). ASF betraktes generelt som relativt stabile, livslange tilstander, da det ser ut til å eksistere lite resiliensforskning som viser «forbedringer» (Borge, 2018).

Begrepet «gjennomgripende» viser til at de fleste funksjoner og situasjoner i personens liv vil kunne påvirkes av utviklingsforstyrrelsen, men i variert grad (Verdens helseorganisasjon, 2019). Atferd og personlige væremåter kan derfor se ut til å ha svært ulik «utforming og intensitet», da diagnostisering skjer på grunnlag av definerte enkeltsymptomer (NOU 2020:1, s.23). Nina Vesterbro mener at barn med ASF kan være så ulike at det er vanskelig å begripe at de har samme diagnosen, og på 1980-tallet introduserte Lorna Wing begrepet «autismspektrum» for å beskrive hvordan vanskene opptrer i mange ulike «former», avhengig av intelligensnivå og eventuelle tilleggsdiagnoser (Bingham, 2010).

Det kan se ut til å være vanskelig å identifisere de «skjulte» kognitive og sosiale vanskene, da ASF av flere omtales som en «skjult» eller «kognitiv funksjonshemming» (Bakken, 2015). Dette kan innebære at mange voksne med ASF utvikler kompensasjonsstrategier for å dekke over sine utfordringer i hverdagen (Frith, 2005, s. 26). Diagnostisering av ASF hos voksne skjer ofte i forbindelse med utredning av psykiske lidelser (NOU 2020:1, s.72). Det kan se ut til å være vanskelig å skille utfordringer knyttet til ASF og psykiske lidelser. Dette viser til betydningen av kontinuerlig og koordinert samarbeid med spesialisthelsetjenesten (Hovden & Bakken, 2015), som har lovfestet veiledningsplikt overfor kommunale helse- og omsorgstjenester (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §14).

Kommunale habiliteringstjenester og sosionomens rolle

Det har vært en økt oppmerksomhet på rehabiliterings- og habiliteringsfeltet etter opptrappingsplanen for habilitering og rehabilitering (2017-2019), som inngikk i regjeringens forslag til statsbudsjettet for 2017, etter at det har vært et nedprioritert område (Helsedirektoratet, 2020). Definisjonen på habilitering ble endret i 2018 i *Forskrift om*

habilitering og rehabilitering (2011, §3) fra å være «tidsavgrensede, planlagte prosesser med klare mål og virkemidler» til «målrettede *samarbeidsprosesser* på ulike arenaer» mellom tjenestemottakeren, pårørende og habiliteringstjenesten. Begrepene «habilitering» og «rehabilitering» kan være vanskelig å skille i praksis, da de ofte kan se ut til å brukes om hverandre, men mens «rehabilitering» brukes om gjenopptrening eller forsøk på å gjennerve tidligere ferdigheter, retter «habilitering» seg mot å erverve nye ferdigheter og funksjonsnivå (Normann et.al., 2019).

Kommunale habiliteringstjenester skal tilbys til tjenestemottakere, enten barn, unge eller voksne, som har «medfødte eller tidlig ervervede funksjonsnedsettelse» (Helsedirektoratet, 2020, s.14). Dette er viktig for å skape rom for endringer og innføring av hverdagsrutiner som kan bidra til mestring, motivasjon og livskvalitet i tjenestemottakerens hverdag (Normann et.al., 2019). Formålet med habilitering er ikke nødvendigvis å «helbrede» tjenestemottakeren eller oppnå mest mulig «lykke», men at tjenestemottakeren skal få oppleve mest mulig «følelse av egenverdi og sosial kompetanse», samt «langvarig ivaretagelse» (Amble & Dahl-Johansen, 2016, s. 21), og gjennom den daglige samhandlingen kan det være muligheter for å skape et felles erfaringsgrunnlag mellom tjenestemottaker og det kommunale teamet som arbeider rundt tjenestemottakeren (Lillevik & Øien, 2014, s.80).

Profesjonell samhandling i sosialt arbeid kan sies å være alliansebygging (Solem & Hansen, 2017), der et styrkebasert relasjonsarbeid innebærer at sosionomen forsøker å identifisere og mobilisere ressurser og helsefremmende aktiviteter (Solem, 2017), både hos tjenestemottaker, i det sosiale nettverket og i velferdstjenestene (Kleppe, 2015, s.148). Kommunalt habiliteringsarbeid retter seg altså mot å forsøke å tilrettelegge for et helse- og utviklingsfremmende miljø for tjenestemottakeren (Skårderud et.al., 2018), da tjenestene jamfør *Forskrift om habilitering og rehabilitering* (2011, §1) skal utføres «i eller nærmest mulig» tjenestemottakerens «vante miljø». Begrepet «miljø» kan forstås som alle de faktorer i omgivelsene som kan påvirke tjenestemottakerens liv (Lillevik & Øien, 2014, s. 79).

I spenningsfeltet mellom individ og samfunn (Berg et.al., 2015, s. 25), skal sosionomen forsøke å “bygge broer” mellom menneskets ulike sosiale arenaer i rollen som «bakkebyråkrat» (Lipsky, 2010), for å kunne tilby mest mulig samordnede og koordinerte tjenester (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §3), slik at hele mennesket imøtekommes. Det kan i praksis bety at sosionomen opplever å fungere som et «bindeledd» mellom systemet og tjenestemottakers «livsverden», det vil si tjenestemottakers subjektive virkelighetsoppfatning (Hundeide, 2003). Begrepet «systemverden» viser til sammenfatningen av ulike virkelighetsoppfatninger som danner strukturer mellom mennesker (Levin & Ellingsen, 2015, s.120). Kontakten mellom det kommunale habiliteringsteamet og fastlegen, spesialisthelsetjenesten, skole eller aktivitetstilbud er et eksempel på hva «systemet» kan bety for tjenestemottakeren og pårørende.

Det å ha behov for hjelp kan se ut til å oppleves uverdigg og avmaktsskapende i seg selv, da mange mennesker gjerne ønsker å være så selvhjulpne som mulig (Normann et.al., 2019, s. 52). Det kan likevel være aktuelt å måtte formidle «fellesskapets behov» overfor tjenestemottakeren, som en del av det kommunale arbeidsteamet (Skårderud et.al., 2018,

s.210). Dette fordi sosionomen har makt til å utøve skjønn gjennom sitt samfunnsmandat (Levin, 2015, s.42), i spenningsfeltet mellom hjelp og kontroll (Levin, 2015, s.40), og i spenningsfeltet mellom å være «omsorgsbyråkrat» og «regelbyråkrat» (Berg, 2015, s.77). Makt kan defineres som muligheten til å få gjennom sitt syn eller vilje selv om man møter motstand (Levin, 2015, s.42). Maktens former og funksjoner kan, ifølge Foucault, være undertrykkende eller produktiv (Heyerdahl-Larsen & Hansen, 2017), som vil kunne innebære at tjenestemottakeren opplever krenkelser selv om sosionomens intensjoner ikke i utgangspunktet er maktutøvelse (Norvoll, 2019a, s. 69).

Skjønnsutøving betyr at sosionomen kan fatte beslutninger etter egne faglige vurderinger, innenfor de organisatoriske, yrkesetiske og juridiske rammene (Oterholm, 2015, s.172). Ofte er skjønnsmessige beslutninger normative (Askheim, 2012, s.112). En «norm» kan defineres som et mønster av regler for hvordan man skal eller bør handle i en situasjon (Gjøsund & Huseby, 2015, s. 47). Samfunnets normaliseringsideologi (Normann et. al., 2019, s. 59), gjør at det hviler en underliggende forventning om å «forbedre» eller «gjøre noe med» (Aamodt, 2003, s.158). I habiliteringsarbeidet vil «hverdagsmestring» eller «dulting» være svært aktuelt (Norvoll, 2019b, s. 109), men hjelp som foretas mot personens vilje, kan føre til følelser som skam, sinne og motvilje (Hansen, 2017, s.90), overfor mennesker som allerede føler seg avmektige og sårbare (Norvoll, 2019a, s.81). Dette viser til at makten også kan være et «et relasjonelt og prosessuelt fenomen», der makten befinner seg i mellommenneskelige gjensidige påvirkninger over tid (Norvoll, 2019a, s. 66).

Teori

Sosialt arbeid er, som nevnt i innledningen, arbeid «i, med og gjennom» relasjoner (Levin & Ellingsen, 2015, s. 112). I det følgende forklares derfor først hva som menes med menneskesyn i sosialt arbeid. Deretter forklares hva som menes med tverrprofesjonelt samarbeid. Det presenteres hva som menes med relasjonsferdigheter i sosialt arbeid, der noen av Lawrence Shulmans (2003) samhandlingsferdigheter inkluderes. Betydningen av sosionomens fenomenologiske og hermeneutiske tilnærming vektlegges og kobles opp mot det asymmetriske maktforholdet mellom sosionomen og tjenestemottaker. Grunnet oppgavens omfang og habiliteringsarbeidets dynamiske, hverdagslige samspill, forklares kun de mest relevante ferdighetene knyttet opp mot habiliteringsarbeidet i møte med mennesker som har ASF.

Menneskesynet i sosialt arbeid

Menneskesyn kan forklares som måten man tenker om andre mennesker på, som kan vise seg gjennom holdninger og handlinger (Eide & Skorstad, 2013, s.156). En «holdning» viser til et menneskes tilbøyeligheter til å reagere eller handle på en bestemt måte (Gjøsund & Huseby, 2015, s. 47), mens en verdi er noe man synes er viktig. Systemverden kan oppleves som uoversiktlig og oppsplittet (Djupvik & Eikås, 2016), og et reduksjonistisk menneskesyn kan oppstå (Eide & Skorstad, 2013, s.186). Det betyr at enkeltmennesket reduseres til å inndeles i sosiale kategorier, som for eksempel «tjenestemottaker» eller «autisten». Sosialt arbeid bygger på et humanistisk menneskesyn, der alle mennesker har samme verdi i kraft av å være

menneske (Eide & Oltedal, 2015, s.82). I habiliteringsarbeid vil det derfor kunne være spesielt viktig å motarbeide et funksjonalistisk menneskesyn, der tjenestemottakernes verdi reduseres til deres funksjonsnivå (Eide & Oltedal, 2015, s.82). Selv ved blandede forventninger fra tjenestemottaker, pårørende og det tverrfaglige teamet sosionomen arbeider i, vil det være viktig å være bevisst på hvilke verdier og holdninger som formidles (Eide & Oltedal, 2015).

Det tverrprofesjonelle samarbeidet

Sosialt arbeid er relasjonsarbeid «i» relasjoner (Levin & Ellingsen, 2015, s. 112). Som ansatt i kommunen, og en del av arbeidsmiljøet i det kommunale teamet, må sosionomen kunne tilpasse seg og samarbeide med de andre profesjonene som samhandler med tjenestemottakeren i hverdagen, slik at det kan skapes en «kunnskapsmessig merverdi» for tjenestemottakeren (Willumsen, 2015, s. 158). Molander og Terum definerer en «profesjon» som «en type yrke som utfører tjenester basert på teoretisk kunnskap ervervet gjennom en spesialisert utdanning» (Gjersøe, 2019, s. 42). Tverrprofesjonelt samarbeid kan forklares som at flere tjenesteytere med ulike profesjonsutdanninger arbeider sammen mot en og samme målsetning eller oppgave (Herberg & Johannesdottir, 2021, s. 94), der den enkelte profesjonsutøvers «personlige stil» ser ut til å ha spesielt stor betydning (Willumsen, 2015, s.178). Som profesjonsutøver består denne personlige stilen av teoretisk kunnskap, yrkesspesifikke ferdigheter og personlig kompetanse (Kleppe, 2015, s.142).

I denne sammenheng er det felles «prosjektet» samordning og tilrettelegging rundt tjenestemottakerens behov og livssituasjon, der det er viktig at de menneskene som arbeider for å bistå tjenestemottakeren i hverdagen arbeider etter de samme målsetningene og formidler like verdier og holdninger overfor tjenestemottakeren. Inndeling i sosiale kategorier, standardisering og prosedyrer kan slik bidra til å sikre «forutsigbarhet, likebehandling og rettferdighet» (Eide & Skorstad, s. 88). Ulike interessekonflikter kan oppstå i teamet dersom profesjonsutøverne ikke kommuniserer åpent om hvordan arbeidet skal tilrettelegges (Berg, 2015, s.76). Kanskje fokuserer vernepleieren på forbedringer av tjenestemottakers medisinerutiner, mens sosionomen fokuserer på de relasjonelle gjensidige påvirkningene i miljøet. Dersom habiliteringsteamet ikke har tid eller ressurser til å bygge et godt arbeidsmiljø, kan det ifølge Ekeland (2019) føre til følelsesmessige reaksjoner hos profesjonsutøverne som resulterer i konflikter, spesielt dersom habiliteringsteamet opplever forventningspress fra kommuneadministrasjonen, ressursmangel og tidspress (Berg, 2015).

Relasjonsferdigheter i møte med tjenestemottaker

Sosialt arbeid er relasjonsarbeid «gjennom» relasjoner (Levin & Ellingsen, 2015, s. 112), og i den daglige samhandlingen, møter tjenestemottaker først og fremst et annet menneske (Johansen, 2007, s. 111). Sosionomen skal ivareta tjenestemottakers rettigheter og verdighet (Eide & Skorstad, 2013, s.183), og er dermed forpliktet til å formidle de yrkesetiske prinsippene som ivaretar menneskelivets ukrenkelighet, respekt for enkeltindividet, helhetssynet på mennesket og likeverd (Fellesorganisasjonen, 2019). Det vil si at sosionomen ikke bør fremstå som en ekspert (Solem & Hansen, 2018), men forsøke å gi tjenestemottaker en “stemme som subjekt” heller enn et objekt (Skårderud et.al., 2018, s. 48), slik at også

tjenestemottakers krav til sosionomen og hjelpetjenestene kan imøtekommes (Johansen, 2007, s.111). Å møte tjenestemottaker som et «subjekt» betyr at sosionomen tildeler tjenestemottaker rollen som «aktiv deltaker» heller enn å redusere tjenestemottaker til en «passiv mottaker» av hjelpen (Levin & Ellingsen, 2015, s.119).

Før første møtet med tjenestemottakeren, er det viktig at sosionomen klarer å «stille seg inn» eller «tuning in» (Shulman, 2003, s.82). Fra hermeneutikken vet vi at mennesket ikke kan tre ut av sin egen forståelseshorisont, men prøve å videreutvikle sin forståelse, og fordømmer oppstår i det man forsøker å forstå (Brodtkorb & Rugkåsa, 2019, s.28). Det betyr at sosionomen må gjøre seg bevisst på sine egne følelser slik at man i møte med tjenestemottakeren kan fremstå som «et ekte menneske», og kan rette opp i det Shulman kaller «aktive feilgrep», hvis sosionomens følelser aktiveres i samhandling med tjenestemottakeren (Shulman, 2003, s.89). Følelser og tanker påvirker menneskets handlinger (Shulman, 2003, s.93). Ved å komme i kontakt med egne følelser og forforståelse, kan sosionomen ta kontroll over egen kommunikasjon, for å unngå uheldige reaksjoner overfor tjenestemottakeren, samt bli mer oppmerksom på tjenestemottakers kommunikasjon, ved å reagere «proaktivt» istedenfor «reaktivt» (Irgens, 2007). Det betyr at sosionomen ligger et skritt foran, slik at man kan gi direkte respons på indirekte signaler, som er viktig for å kunne hjelpe tjenestemottaker til å sette ord på og mestre sine følelser og utfordringer (Shulman, 2003, s. 88).

I symbolsk interaksjonistiske termer representerer sosionomen et symbol på det profesjonelle hjelpeapparatet (Askheim, 2012). Den formelle makten gjør at både sosionomen og tjenestemottakeren er klar over det asymmetriske maktforholdet mellom dem, hvilket fremmer betydningen av at sosionomen er bevisst på de mer skjulte maktformene i den daglige samhandlingen med tjenestemottakeren. Dette kan omtales som symbolsk makt, og hvis sosionomen ikke er seg bevisst denne, kan den manifestere seg som det Askheim (2012, s.97) kaller «symbolsk vold». Det Shulman (2003, s. 83) kaller «autoritetstemaet» er derfor viktig å ta opp i kontaktetableringen, slik at forventninger kan avklares og skape tydelighet i det fremtidige samarbeidet. Dette kaller Shulman kontraktarbeid, og her er rolleavklaringer spesielt viktig.

En rolle er en sosial posisjon det er knyttet forventninger til (Raaheim, 2019). Sosionomens forventninger overfor tjenestemottaker vil dermed kunne påvirke hvordan tjenestemottaker ser seg selv, og mange mennesker med funksjonsnedsettelse kan se ut til å ha manglende håp og oppleve lave forventninger fra andre mennesker (Normann et. al., 2019, s. 69). Dette fremhever betydningen av å avklare forventninger og roller både mellom sosionomen og tjenestemottaker, habiliteringsteamet og pårørende, og innad i habiliteringsteamet, for å unngå senere «spenninger» eller interessekonflikter mellom partene (Bakken, 2015, s.159).

Sosionomen har en profesjonell rolle i møte med tjenestemottakeren, og Shulman mener at det er viktig å skille mellom det å være «personlig» og «privat» (Shulman, 2003). Det innebærer at sosionomen for eksempel ikke trenger å dele opplysninger om seg selv som ikke er relevante i møte med tjenestemottakeren, og at det kan være hensiktsmessig å unngå det han kaller «sosialarbeiderstemmen» (Shulman, 2003, s.89). En «kunstig» måte å snakke på kan gjøre at sosionomen fremstår som autorativ, hvilket han hevder man bør være forsiktig med

når man også er en representant for systemverdenen i en asymmetrisk maktrelasjon (Levin, 2015, s.42).

Tjenestemottakere kan uttrykke ulike former for motreaksjoner, eller motmakt, i samhandlingen, og dette kan være viktige budskaper å reflektere over idet man forsøker å forstå tjenestemottakers følelser og indirekte signaler (Christensen & Nilssen, 2006, s. 171). Shulman (2003) mener at «motstand» ikke nødvendigvis er negativt, da det også kan tyde på at sosionomen har handlet riktig. Ved å bruke ferdighetene «fokusert lytting» og «tilbakeholdenhet» (Shulman, 2003), som kan innebære å tåle stillhet, uten å gi etter for normative forestillinger om at det er «pinlig», kan sosionomen forsøke å finne ut hvilket meningsinnhold utfordringene har for tjenestemottakeren, observere og utforske hvordan livssituasjonen er, bli kjent med livshistorien og eventuelt tjenestemottakerens tanker om egne livserfaring (Vatne, 2006).

Tilbakeholdenhet kan handle om å «tåle å bære den andres annerledeshet» (Skårderud et.al., 2018, s.130). Lytting kan sies å være en forutsetning for å oppnå forståelse (Shibbye, 2009, s.263). For å kunne identifisere styrker og muligheter i miljøet er det nødvendig å la «fenomenet fremtre for oss» slik det i realiteten er (Shibbye, 2009, s. 267), i møte med tjenestemottaker som et «tolkningsobjekt» (Brodtkorb & Rugkåsa, 2019, s.28). Det å bekrefte tjenestemottakers oppfatninger og følelser er viktig for å gi «gyldighet» til tjenestemottakers subjektive livsverden for at tjenestemottaker skal kunne se seg selv som et handlende subjekt (Vatne, 2006).

Irgens (2007) mener at tillit oppstår hvis tjenestemottaker opplever samsvar mellom ord og handlinger over tid. Sosionomens språkbruk er altså viktig, i betydningen «språkbruk er maktbruk» (Askeland & Molven, 2017, s.37), da måten vi snakker om og til tjenestemottakeren på, kan avsløre holdninger og bidra til å definere tjenestemottakeren (Mandelid, 2016, s.23). Det å forsøke å formidle anerkjennelse og respekt kan altså forstås som et sammenhengende sett av væremåter som sosionomen og tjenestemottaker har overfor hverandre (Vatne, 2006). Mangel på samsvar mellom handlinger og ord kan bidra til at sosionomen formidler dobbeltkommunikasjon (Gjøsund & Huseby, 2015, s.77), hvilket kan oppleves som «støy» for tjenestemottakeren (Gjøsund & Huseby, 2015, s.70). Dette kan føre til motstridende følelser eller forventinger overfor tjenestemottakeren.

Forskning på feltet

Mesteparten av forskningen på ASF ser ut til å være forsøk på å finne alternative tilpasningsmetoder slik at mennesker med ASF skal kunne tilpasse seg «normen» i samfunnet, men lite forskning peker på hvordan kommunale tjenesteytere og habiliteringstjenester kan imøtekomme disse menneskenes perspektiver, da hovedfokuset ser ut til å være av mer nevrobiologisk og spesialpedagogisk karakter (NOU 2020:1). Det oppstod derfor utfordringer med å finne nok forskning på feltet om habilitering og autismspekterforstyrrelser knyttet opp mot sosialt arbeid.

Forskningen på feltet er dermed hovedsakelig basert på pensumlitteratur og annen relevant litteratur på feltet. Forskningslitteraturen ble forsøkt funnet gjennom det Jensen (2021, s.114) kaller «snøballmetoden», med utgangspunkt i pensumlitteratur, samt databasene «Oria» og «Google Scholar». Søkeordene var: «autismespekterforstyrrelser», «autismespekterforstyrrelser sosialt arbeid», «autism social work», «habilitering autisme», «kommunale tjenester autisme», «pårørende autisme», «family autism» og «habilitering sosialt arbeid».

Forskningen på årsakene til ASF, kan se ut til å bestå av tre hovedteorier, nemlig svekket «Theory of mind»-ferdigheter eller mentaliseringsevne, eksekutive dysfunksjoner og sentral koherens (Kalland, 2002, s.54). Dermed tas det videre utgangspunkt i hvordan dette kan vise seg i samhandlingen med tjenestemottakerne og hvilke hensyn som kan måtte tas i henhold til dette i habiliteringsarbeidet. Til slutt presenteres et avsnitt om hvordan pårørende til mennesker med ASF kan oppleve og påvirkes av familiesituasjonen.

Mentalisering og emosjonell kontakt

Honneth konkluderte sine studier med at potensialet for at barn med ASF kan inngå i gjensidig anerkjennende relasjoner er «fraværende», fordi de ser ut til å mangle evnen til følelsesmessig innlevelse overfor andre mennesker, og dermed ikke kan «tre inn i det symbolske» (Honneth, 2019, s. 21), og i 1943 omtalte Leo Kanner ASF som en «autistisk forstyrrelse i den emosjonelle kontakten» (Bakken, 2015, s. 88). Mangel på emosjonell gjensidighet kan være svært påfallende i samhandling med en person som har ASF (Snoek & Engedal, 2017, s. 200), og det kan i noen situasjoner virke som personen «lever i sin egen verden» (Bingham, 2010, s.44). Theory of mind-eksperimenter viser at manglende eller svekket mentaliseringsevne forekommer hos mennesker med ASF (Kaland, 2002). Enkelt forklart betyr mentalisering evnen til å kunne lese og forstå seg selv «utenfra» og andre «innenfra» (Larsen, 2022, s.23). Felles oppmerksomhetsfokus eller delt oppmerksomhet kan være en «forløper» til mentaliseringsevne, og noen mennesker med ASF ser ut til å være «blind for andres sinn» (Skårderud & Sommerfeldt, 2013).

Fred Volkmar og hans kollegaer ved Yale University brukte “Vineland Adaptive Behavior Scale”, et spørreskjema som kartlegger sosiale ferdigheter i henhold til ulike aldersnivå, sammenlignet barn med ASD med andre barn med lærevansker. De fant at barna med ASD ikke hadde like store utfordringer på *alle* områder av sosial atferd, og at de ikke manglet fullstendig interesse for kontakt eller evne til å reagere på andre mennesker. Barna med ASD klarte seg bra når det gjaldt å “ta vare på seg selv” og i gjennomføring av enkle hverdagsferdigheter, men i den mellommenneskelige samhandlingen klarte de seg betraktelig dårligere enn de andre barna, spesielt ved samarbeid, å be om unnskyldning, å inngå og holde avtaler, å låne og levere tilbake, impuls kontroll og det å tilpasse sine reaksjoner til andre (Frith, 2005).

Fran Siddons, Francesca Happé og Uta Frith benyttet også Vineland Scales i et forskningsprosjekt. Hypotesen var at den “autistiske ensomhet” skyldes manglende evne til å tilskrive andre mennesker mentale tilstander (Frith, 2005, s. 122). Resultatene viste at barna

som behersket ferdighetene i laboratorium, mislykkes likevel i hverdagslige sosiale situasjoner der det var nødvendig å vurdere andre menneskers mentale prosesser. Frith nevner at det kan skyldes at barna behersker det å sette seg inn i andres sinn, dersom det gir dem mer tid enn det den hverdagslige samhandlingen tillater. Å trene på sosiale ferdigheter kan altså se ut til å være utfordrende (Hovden & Bakken, 2015), selv om det kan være mulig at mennesker med ASF utvikler sin mentaliseringsevne, bare at det tar lenger tid (Frith, 2005). Dermed vil sosial samhandling og samspill med andre mennesker kunne gjøre at de mentaliserer på en «annerledes» og «langsom og omstendelig måte» (Kalland, 2002, s.54).

Forutsigbarhet og detaljfokus

Forutsigbarhet og orden kan være spesielt viktig for mennesker med ASF (Stubrud, 2001, s.29). Det kan altså se ut som noen mennesker med ASF har behov for faste hverdagsrutiner som følges uten at det oppstår endringer, samt eventuelle ritualer som må tas hensyn til, for å unngå konsekvenser som aggressivitet eller ulike fryktreaksjoner, da selv små endringer i hverdagen kan se ut til å skape kaos for mennesker med ASF (Gillberg, 1999). Overskeid (2021) presenterer for eksempel en alternativ forståelse av «den sosiale ufølsomheten» som kan oppleves i relasjoner til mennesker med ASF, ved å forklare den som regelstyrt heller enn mentalistisk. Mennesker med ASF kan se ut til å ha stor respekt for regler og rutiner, og et spesielt godt øye til detaljer og langtidshukommelse når det gjelder faktakunnskaper, som kan gjøre at de utvikler spesifikke særinteresser og bli utmerket gode til disse interessene, hvilket kan vise seg i form av en ujevn evneprofil (Attwood, 2006). Disse særinteressene, rutinene og eventuelle personlige ritualer kan se ut til å være viktige for mange med ASF. Liten grad av mental forestillingsevne, det vil si utfordringer med å bruke fantasien til å lage seg indre mentale forestillingsbilder, samt et ensportet oppmerksomhetsfokus og eventuelle særinteresser, kan føre til monologer eller at personen snakker kun om det som opptar personens oppmerksomhet (Attwood, 2006). Likevel vil det kunne være mulig å bryte disse aktivitetene og enspretheten, dersom personen opplever en annen aktivitet som mer subjektivt meningsfull for personen (Gillberg, 1999).

Ordtolkninger, følelser og personlige kommunikasjonsstiler

I en dansk-norsk undersøkelse av barn og unge med Asperger-syndrom kom det frem at nesten alle viste tendenser til å tolke mentalistiske uttrykk på en konkret og bokstavelig måte (Kalland, 2004). For eksempel ved metaforer ga over 80 prosent en konkret, fysisk forklaring på utsagnene, og hadde vesentlig større utfordringer med å resonnerer seg frem til mentale tilstander som tanker, følelser og intensjoner enn om fysisk-mekaniske forklaringer, selv om de også brukte lenger tid på å løse kognitive oppgaver enn kontrollgruppen.

Personer med ASF kan se ut til å ha personlige, særegne måter å samhandle med andre mennesker på, noe som ofte refereres til som «idiokrynasier» (Bingham, 2010). Dette kan bety at mennesker med ASF tolker betydningen av ord på en annerledes måte enn hva som er den alminnelige tolkningen av ordet, det vil si at ordene tillegges en annen subjektiv betydning for personen med ASF. Begrepet «alexithymia» viser til utfordringer med å «gjenkjenne og beskrive egne følelser», noe mange mennesker med ASF også kan se ut til å ha utfordringer

med (Bingham, 2010, s.43). Mennesker med ASF kan i tillegg se ut til å ha utfordringer med å lese og gjenkjenne ansiktsuttrykk til andre mennesker (Attwood, 2006, s. 130). Kunnskap om ASF og tjenestemottakers personlige kommunikasjonsmåte kan derfor se ut til å være sentrale forutsetninger for å oppnå kontakt med tjenestemottakeren (Hovden & Bakken, 2015).

Kognitiv overbelastning og lav-affektiv tilnærming

Det kan virke som mennesker med ASF prosesserer informasjon og bearbeider sanseintrykk på en annerledes måte enn andre mennesker (Bingham, 2010). Wigaard forklarer at mennesker med ASF kan se ut til å ha en sårbarhet for «kognitiv overbelastning» (Bakken, 2015, s.46). Begrepet «meltdown» viser til en type sammenbrudd som følge av overbelastning (McDonnell, 2013, s.114). Det innebærer at hjernen kan bli svært sliten av å bearbeide informasjon, fordi mange av de «automatiske tankeprosessene» som andre mennesker ikke er bevisst på at de utfører, kan kreve bevisst oppmerksomhet og tenking. Samhandlingen kan se ut til å måtte tilpasses tjenestemottakers dagsform, og det kan se ut til å være hensiktsmessig med en «lav-affektiv-tilnærming», hvilket betyr at sosionomen unngår emosjonell overinvolvering og er sensitiv overfor tjenestemottakerens kommunikasjon og følelsesuttrykk (Hovden & Bakken, 2015). Bakken (2015) omtaler det å arbeide i andres hjem som en «balansekunst», da det å arbeide med utfordrende atferd over tid kan føre til utbrenthet.

McDonnell viser til forskning som peker på sammenhengen mellom fysiologisk aktivering og atferd (2013, s.48), samt forskning som videre hevder at faktorer i personalet kan bidra til aggressivitet, hvis negative levereregler og «skript» i kommunikasjonen innad i personalgruppen utvikler seg (McDonnell, 2013, s.46). McDonnell tar utgangspunkt i Banduras tanker om at menneskets motivasjonsnivå, sinnstilstand og handlinger som regel tar utgangspunkt i hva man tror, heller enn hva som er faktiske omstendigheter. Dermed kan det være hensiktsmessig å reflektere over dette i personalgruppen, da forskning viser at personalets oppfatninger av i hvilken grad de mener tjenestemottakeren har kontroll over egen atferd, kan påvirke personalets motivasjon til å hjelpe (McDonnell, 2013, s.47). Hvis personalet frykttfølelse tar overhånd, har flere studier vist at det kan føre til såkalt «deindividualisering», som betyr at man distanserer seg fra dem man skal hjelpe, og sannsynligheten øker for at straffereaksjoner anvendes (McDonnell, 2013, s.48). Tvang og stress kan true relasjonen mellom tjenestemottakeren og habiliteringsteamet (Bakken, 2015).

Det er ifølge Gillberg to «hovedkomponenter» i arbeid med mennesker som har en Aspergerdiagnose: «Å formidle kunnskaper til dem på en måte som kommer i kontakt med mennesker i denne tilstanden, og å endre sine holdninger til dem og akseptere deres preferanser og behov» (Kalland, 2002, s. 178). Det er for eksempel ikke en selvfølge at personen med ASF har hverken ønske om eller behov for å «bli forandret» eller «bli som oss andre» (Kalland, 2002, s. 179). Dermed kan det være mer nærliggende å omtale ASF som en «alternativ kognitiv profil» og «ikke utelukkende en funksjonshemming», ifølge Kalland (2004), da det kan se ut som at mennesker med ASF kan fasinere mer av objekter og systemer enn samhandling med andre mennesker. Det kan se ut som mennesker med ASF er svært fokusert på detaljer i informasjon og merker seg ting som andre ikke legger merke til (Attwood, 2006). Deres oppfatning av hva som er vesentlig og uvesentlig i en situasjon, kan være svært ulik andre

menneskers oppfatninger (Kalland, 2004), og det ser ut som så godt som alle har sterke, spesielle interesser, slik at deres utholdenhet kan være overlegne ved utførelse av rutinemessige arbeidsoppgaver som andre ikke har tålmodighet til.

Pårørende til mennesker med ASF

I habiliteringsarbeidet inngår også pårørendesamarbeid, da arbeidet også skal ta sikte på å «styrke samhandlingen» med pårørende dersom tjenestemottaker ønsker dette, og «i eller nærmest mulig» tjenestemottakers «vante miljø» (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §1). Relasjonelt sosialt arbeid «med» relasjoner innebærer å arbeide med tjenestemottakers relasjoner (Levin & Ellingsen, 2015, s. 112), og pårørende kan være tjenestemottakers viktigste kilde til sosial støtte og sitte på nyttig erfaringsbasert kunnskap om tjenestemottakers livssituasjon og behov, samtidig som de kan se ut til å oppleve store belastninger ved store omsorgsoppgaver (Helsedirektoratet, 2017). Pårørende kan oppleve seg utestengt i habiliteringsprosessen, hvilket kan se ut til å gjelde spesielt dersom de føler at de ikke får nok informasjon (Normann et.al., 2019).

Kalland (2004) påpeker at sett fra familiens perspektiv kan man se ASF som en lidelse, da foreldre kan bli «helt utslitt» grunnet «antisosial atferd, egenrådighet, infleksibilitet og tvangsmessighet» hos personen med ASF. Som følger av dette, kan pårørende selv bli tjenestemottakere av ulike velferdstjenester, da det vil påvirke hele familiesystemet dersom et familiemedlem har en alvorlig funksjonsnedsettelse (Normann et.al., 2019). Ifølge Meyer (2006) er også familie viktig for mennesker med ASF, men ikke alle ser ut til å syns dette er like viktig. Personer i omgivelsene til mennesker med ASF kan reagere med sinne og irritasjon, spesielt dersom personen med ASF opplever mas fra andre mennesker, da det ser ut til at mennesker med ASF da vil reagere med å gjøre mer feil og tempoet reduseres, hvilket kan kreve mye tålmodighet fra pårørende (Steindal & Martinsen, 2008).

Diskusjon

I diskusjonskapittelet diskuteres forskningslitteraturen og teorien opp mot hverandre idet det skal forsøkes å svare på problemstillingen i avslutningskapittelet. Forskningsspørsmålene diskuteres i samme rekkefølgen de ble presentert i innledningen.

Relasjonsferdighetene i møte med tjenestemottakeren

I habiliteringsarbeid er det tjenestemottakers «egen livssituasjon og mål» som skal være utgangspunktet for habiliteringsarbeidet (Forskrift om habilitering og rehabilitering, 2011, §3), men de subjektive behovene til hver enkelt tjenestemottaker kan se ut til å variere mye, ettersom vanskene kan vise seg over et svært bredt spekter. Hvis det virker som tjenestemottakeren «lever i sin egen verden», så kan det argumenteres for at det er nettopp det å forstå og imøtekomme personens livsverden som er habiliteringsteamets arbeidsoppgave, spesielt dersom tjenestemottakeren kan sies å ha en «annen type kognitiv stil» eller prosessere

informasjon og sanseinntrykk på en annerledes måte. Dette vil imidlertid kunne kreve mye tid og tålmodighet fra sosionomens side, for å bli kjent med tjenestemottakerens egen personlige kommunikasjonsstil og hvilket meningsinnhold vedkommende legger i dette. Selv hvor bevisst sosionomen er på å bruke tydelig og konkret språkbruk, samt forklare sine intensjoner bak et utsagn eksplisitt, fins ingen garanti for å unngå misforståelser, og det kan være mange miljøfaktorer som kan bidra til å skape kognitiv overbelastning eller «støy» i kommunikasjonen. «Sosialarbeiderstemmen» eller det å være for nysgjerrig og opptatt av å lytte til hva tjenestemottakeren har å si, kan for eksempel virke provoserende, dersom tjenestemottakeren opplever dette som overinvolvering eller forventningspress.

I denne forstand, kan det at mennesker med funksjonsnedsettelse ser ut til å ha manglende håp og oppleve lave forventinger fra andre mennesker, føre til at fastlåste indre representasjoner om at «ingen forstår» eller at det ikke nytter å be om hjelp eller at det «ikke er greit» å uttrykke sine behov, føre til at det er vanskelig for sosionomen å oppnå mellommenneskelig kontakt med tjenestemottakeren. Selv om sosionomen ikke skal være privat i samhandlingen, vil det kunne være spesielt viktig å unngå å fremstå som ekspert, men være personlig og ydmyk overfor tjenestemottakeren, da tjenestemottakeren kan ha motstridende følelser og føle på mistillit og avmakt i møte med sosionomen som et «symbol» på «systemet».

Fysisk aggresjon rettet mot sosionomen eller andre tjenesteytere kan måtte gjøre at man for eksempel må følge sikkerhetsrutiner på arbeidsplassen, i spenningsfeltet mellom hjelp og kontroll og innta rollen som regelbyråkrat. I slike akutte situasjoner vil ikke sosionomens samhandlingsferdigheter ha noen hensikt der og da, men ved å bruke fokusert lytting, kan altså sosionomens empati økes, som også styrker nysgjerrigheten til å møte personen med åpenhet, selv ved motreaksjoner og i ettertid av eventuell aggressivitet. Ved å flytte fokuset bort fra tjenestemottakers atferd eller væremåte, og for eksempel spørre tjenestemottaker "hva som skjedde" eller "hvilke faktorer i miljøet var det som bidro til dette?" kan tjenestemottaker oppleve å føle seg imøtekommet som et subjekt, og dermed også kunne føle dette som anerkjennelse og respekt. Det at sosionomen spør tjenestemottakeren om egen opplevelse og samtidig forklarer eksplisitt intensjonene bak de foretatte handlingene, vil kunne øke tjenestemottakers trygghetsfølelse, og dermed også sannsynligheten for at tjenestemottaker føler nok tillit i relasjonen til å kunne dele sine bekymringer tanker om opplevelsen med sosionomen.

Håp og fokus på egne styrker kan gjøre at tjenestemottakeren motiveres til å gjennomføre de daglige gjøremål og utfordringer som vedkommende har ferdigheter til å gjennomføre, men som uteblir grunnet mangel på motivasjon og tiltro til egen mestringsevne. Habilitering defineres likevel som en *samarbeidsprosess*, og uten motivasjon og håp hos tjenestemottakeren, vil dermed samarbeid og aktiv deltakelse kunne være vanskelig å få til slik at tjenestemottakers eget perspektiv kan komme frem. Habiliteringsteamets arbeid kan sies å utføres best dersom tjenesteyterne klarer å «arbeide med hendene på ryggen», slik at tjenestemottakeren utfører mesteparten av arbeidet selvstendig. For å kunne sikre at habiliteringsarbeidet tilrettelegges med utgangspunkt i tjenestemottakerens eget perspektiv, vil

det kunne være grunnleggende å kunne ta seg tid til å stille seg inn for å kunne se selve *mennesket*, og la personens væremåte og oppfatninger fremtre for oss naturlig.

På den måten, kan lave forventinger fra tjenestemottakerens side i utgangspunktet også by på muligheter for sosionomen til å overraske tjenestemottakeren positivt. Tjenestemottakerens livsverden og virkelighetsoppfatning kan altså se ut til å være svært ulik vår egen, men en del av det å forhåndsinnstille seg handler nettopp om å forsøke å bygge opp empati, så tjenestemottaker kan imøtekommes som et subjekt og ikke som et "fenomen" som skal studeres. Forsøk på å forstå kan ikke gå på bekostning av antakelsen om at vedkommende «ikke forstår» fordi sosionomen ikke opplever emosjonell gjensidighet i samhandlingen, eller at tjenestemottakeren ikke uttrykker sine tanker og følelser, da det ikke kan tas som en selvfølge at tjenestemottakeren har et ønske om forandring. Det å ikke forsøke å forstå før man vurderer og iverksetter tiltak, vil kunne være den mest fordomsfulle krenkelsen av dem alle, men ved å imøtekomme tjenestemottakeren som en aktiv deltaker i eget liv, istedenfor en passiv mottaker av hjelp, kan sosionomen ved å lytte, bruke ferdigheten tilbakeholdenhet, og forsøke å bygge opp empati ved å vise samsvar mellom handlinger og ord over tid, skape mulighet til å vise nysgjerrighet og legge merke til hva det er som opptar tjenestemottakerens egen oppmerksomhet og hva som er subjektivt meningsfullt for denne spesifikke personen.

Sosionomen kan likevel kjenne på det å «tåle den andres annerledeshet» når samhandlingsferdigheten «tilbakeholdenhet» benyttes (Skårderud et.al., 2018, s.130). For eksempel hvis tjenestemottakeren har lang latenstid på å formulere svar på spørsmål eller ikke får svar overhodet, siden deres mentaliseringsstrategi kan se ut til å være «langsom og omstendelig» (Kalland, 2002, s.54), kan sosionomen oppleve å kjenne på utålmodighet og avmakt, og stå i fare for å uttrykke holdninger og verdier gjennom sine handlinger, som reflekterer et funksjonalistisk menneskesyn (Eide & Olstedal, 2015). Her kan den «symbolske makten» og sosionomens normfunksjon være viktig å være bevisst på (Askheim, 2012). Ved å forhåndsinnstille seg og reflektere over egen forforståelse forut for samhandlingen med tjenestemottakeren, kan sosionomen være bevisst på å stille seg inn på tjenestemottakers personlige kommunikasjonsstil – er det sosionomens følelser av pinlighet eller trang til å gripe inn som er sentralt, eller er det å gi tjenestemottakeren tid til å uttrykke seg?

Ved å bli mer oppmerksom på og sensitiv overfor tjenestemottakers dagsform og følelsesuttrykk, kan sosionomen kan nærme seg det som kalles en lav-afektiv-tilnærming, som kan tenkes å virke «stabiliserende» på tjenestemottakeren. Ved hyperaktivering, altså usedvanlig godt humør som kan slite ut tjenestemottakeren over lenger tid, kan sosionomen bidra til å «roe ned», mens ved lavere aktiveringsnivå og mulige vansker med å komme i gang med aktiviteter, kan sosionomen forsøke å inspirere og motivere til igangsetting, da det ser ut til at mennesker med ASF kan ha utfordringer med å planlegge og komme i gang med hverdagsaktiviteter og regulere sine følelser. Det vonde bør ikke bagatelliseres, men anerkjennes som en opplevelse som må tas på alvor. Nettopp ved å være sensitiv overfor tjenestemottakers uttrykk og subjektive opplevelse, kan sosionomen forsøke å finne ut hva tjenestemottakeren føler han trenger i denne situasjonen. Dette gjør det enklere at sosionomen videre kan støtte tjenestemottaker i å vise samsvar mellom det som blir sagt og de tiltak som

iverksettes videre. Her kommer sosionomens normfunksjon og faglige skjønnsutøving inn i bildet, da det å være ærlig og tydelig på hva som er realistisk å få til vil kunne være viktig for å sikre forutsigbarhet ved samsvar mellom handlinger og ord.

Ved å lytte og være lydhør for tjenestemottakers indirekte signaler kan sosionomen legge merke til hvilke stimuli personen reagerer positivt og negativt på, selv om personen selv ikke finner ord til å uttrykke dette. Dette kan imidlertid kreve mye fortolkning, så sosionomen bør være forsiktig med å "legge ordene i munnen" på tjenestemottakeren og ikke anta noe uten å spørre tjenestemottaker om det stemmer overens med tjenestemottakers oppfatning. Det å tydeliggjøre at det er tjenestemottakerens eget liv og behov som er viktig, jamfør respekt for enkeltindividet, kan være utfordrende å leve opp til med den tiden og ressursene habiliteringsteamet og sosionomen har til rådighet, men i mange tilfeller kan det tenkes at det viktigste er å vise at man *prøver* å forstå, ved for eksempel å vise nysgjerrighet rundt en særinteresse, og fokusere på de mulige ressursene som kan være i tjenestemottakers miljø.

Relasjonsferdighetene i møte med pårørende

Ved å stille seg inn på mulige bekymringer og forsøke å komme i kontakt med egne følelser om hvordan dette ville opplevdes, kan sosionomen vise støtte og empati ved å lytte til hva pårørende har å si, og hvilke opplevelser de har med tjenestemottakeren. Også i samhandling med pårørende vil det være viktig å få til et samarbeid, og ved å la pårørende uttrykke sine følelser og tanker, slik at pårørende får uttrykke hva de ønsker og hvordan de ønsker å eventuelt bidra i habiliteringsprosessen. Evidensbasert forskning tyder på at autismespekterforstyrrelser er medfødte og livslange gjennomgripende utviklingsforstyrrelser, og at nettopp det som kjennetegner kjernesymptomene på ASF, er vansker med sosial samhandling og rigide tanke- og handlingsmønstre, noe som ser ut til å kunne føre til at mennesker i tjenestemottakers miljø kan bli svært slitne og miste håp og motivasjon i en ensopret og fastlåst hverdag. Det at personer i nærmiljøet til mennesker med ASF kan se ut til å reagere med sinne og irritasjon, vil kunne gjøre det vanskelig å «tre ut» av denne forståelseshorizonten, slik at ved å utforske alternative forståelsesmåter i refleksjoner med pårørende, kan gjøre at de kan se tjenestemottakeren på en ny måte.

På en annen side, kan det være vanskelig for sosionomen og habiliteringsteamet å samarbeide med pårørende dersom tjenestemottakeren har samtykkekompetanse og ikke ønsker å involvere pårørende. Selv om pårørende kan ha lyst å hjelpe, vil dette kunne tenkes å føre til motreaksjoner og motstand også hos pårørende overfor sosionomen og habiliteringsteamet, slik at det å forsøke å lytte og vise empati både kan være vanskelig og virke provoserende. Likevel, vil det å rette opp i aktive feilgrep overfor pårørende være hensiktsmessig på lenger sikt, hvis sosionomen klarer å anerkjenne vonde følelser og imøtekomme pårørende som ressurser. Det at sosionomen er sensitiv overfor pårørendes følelser over lenger tid, vil kunne gi dem følelsen av at habiliteringsteamet vil deres og tjenestemottakers beste, og gjøre det mulig for sosionomen å forsøke å finne ut hvilket meningsinnhold utfordringene har for pårørende, observere og utforske hvordan livssituasjonen er, og bli kjent med livshistorien.

Relasjonsferdighetene innad i habiliteringsteamet

Innad i det kommunale habiliteringsteamet, ser det ut til å være spesielt viktig at de ulike profesjonene klarer å arbeide mest mulig samordnet. Godt samarbeid innad i det kommunale habiliteringsteamet ser også ut til å være spesielt viktig i møte med mennesker som har ASF, da de kan være sårbare for å oppleve kognitiv overbelastning eller «melt-down» ved uforutsette endringer i hverdagen eller sosiale misforståelser, som videre kan føre til aggressive utbrudd hos tjenestemottakeren ifølge McDonnell (2013). Ved at sosionomen er lydhør for andre profesjoners signaler og lytter til deres budskap, kan det skapes rom for refleksjoner over dette innad i habiliteringsteamet, for å forsøke å motvirke at følelser av frykt hos tjenesteyterne skal vise seg i møtet med tjenestemottakeren. Dette viser til betydningen av at sosionomen klarer å se seg selv «som en brikke i et større system» rundt tjenestemottakeren, idet veldig forskjellige væremåter overfor tjenestemottakeren både kan skape uforutsigbarhet for tjenestemottakeren, samt splittelser innad i habiliteringsteamet. Økt tro og håp om å ha makt til å påvirke beslutninger i eget liv, kan gi en indre motivasjon til å dele egne perspektiver for tjenestemottakeren, men for eksempel vil det ikke føre til positive endringsresultater dersom sosionomen knytter kontakt med andre hjelpetjenester eller aktivitetstilbud, eller veileder tjenestemottaker til å følge sine interesser og behov, dersom tjenestemottaker ikke blir hørt av andre tjenesteytere i habiliteringsteamet.

Innføring av rutiner og prosedyrer vil kunne bidra til «forutsigbarhet, likebehandling og rettferdighet» (Eide & Skorstad, s. 88), men interessekonflikter kan oppstå i teamet dersom profesjonsutøverne ikke kommuniserer åpent om hvordan arbeidet skal tilrettelegges, spesielt dersom det må prioriteres mellom hensyn til ulike tjenestemottakere. For å skape en «kunnskapsmessig merverdi» for tjenestemottakeren, vil det kunne være hensiktsmessig med avklaring av tydelige roller og forventninger til hverandre i henhold til hvordan ulike profesjonsutøvere tenker at habiliteringsarbeidet bør utføres, hvilke erfaringer de har med både tjenestemottaker og lignende arbeid, samt hvilken profesjonskunnskap de har. Fordi den enkelte profesjonsutøvers «personlige stil» ser ut til å ha spesielt stor betydning for det tverrprofesjonelle samarbeidet, vil det kunne være viktig at sosionomen lytter til og er lydhør for andre profesjoners kompetanser, slik at sosionomen kan danne seg et helhetlig bilde av andre profesjoners faglige vurderinger, slik at sosionomen ikke låser seg fast i egen forforståelse. Ulike mennesker vil ha ulike erfaringer med tjenestemottakeren, noe som ved refleksjon og ettertanke felles i habiliteringsteamet kan føre en helhetlig forståelse av hvordan det kan tilrettelegges best mulig med utgangspunkt i tjenestemottakerens eget perspektiv.

Siden mennesker med ASF kan se ut til å reagere med fryktreaksjoner, eller til og med aggressivitet, dersom det oppstår uforutsette endringer i hverdagen, vil tjenesteytere kunne oppleve å måtte «trå varsomt» i samhandling med tjenestemottakeren. Idet sosionomen gjør seg bevisst på og anerkjenner disse følelsene, kan de brukes til å bygge opp empati, slik at oppmerksomheten rettes mot å lytte til og anerkjenne kollegaers opplevelser.

Tjenestemottakerens uttrykk for motmakt eller motreaksjoner i samhandlingen kan være viktige budskaper å reflektere over, da dette også vil kunne være viktig for å unngå

interessekonflikter, siden sterke følelser på arbeidsplassen kan føre til konflikter innad i habiliteringsteamet. Uenigheter og vanskelige følelser vil kunne skape «støy» i arbeidsmiljøet, slik at dette også kan vise seg i profesjonsutøvernes samhandling med tjenestemottakeren, gjennom deres indirekte signaler og ulike væremåter, hvis negative levereregler og «skript» innad i personalgruppen utvikler seg. Dersom andre profesjonsutøvere distanserer seg fra tjenestemottakeren eller mangler motivasjon for å hjelpe, kan det å vise tillit til, og forsøke å forstå og anerkjenne deres følelser, slik at profesjonsutøvere kan unngå utbrenthet, kunne være viktig for å klare å åpne opp for flere forståelseshorisonter, og ivareta tjenestemottakerens eget perspektiv.

Konklusjon

Opgavens formål var å svare på problemstillingen: «Hvordan kan relasjonsferdighetene i sosialt arbeid brukes i møte med mennesker som har autismespekterforstyrrelser for å ivareta tjenestemottakerens eget perspektiv?»

Sosionomens relasjonsferdigheter kan bidra til å fremme fokuset på den relasjonelle gjensidige påvirkningen i tjenestemottakerens miljø. Dette vil kunne gjøre de kommunale habiliteringsteamene mer bevisst på ansvaret for sin påvirkning i tjenestemottakernes liv, slik at fokuset kan rettes mot å søke forståelse for tjenestemottakers egen livsverden, heller enn å anse autismespekterforstyrrelser som et uforståelig «fenomen», da holdninger om å «forandre tjenestemottakerne» vil kunne være mot sin hensikt. Fokuset lytting og tilbakeholdenhet vil over tid, samt samsvar mellom handlinger og ord og en tydelig, konkret uttrykksmåte, vil kunne formidle holdninger som unngår overinvolvering og unødige kognitive og sensoriske overbelastninger, hvilket kan skape muligheter for tjenestemottakers ønske om samarbeid.

Ved å bruke tid på å bli bevisst på egen forforståelse, samt egne og tjenestemottakernes direkte og indirekte signalers betydning, og være bevisst på hvordan dette kan påvirke tjenestemottakerens opplevelse av det relasjonelle møtet, kan altså fokuset rettes mot å identifisere styrker både hos tjenestemottakeren og i tjenestemottakernes miljø, heller enn å låse seg fast i egenskapsforklaringer, diagnosekriterier, «fastlåstheten» og «manglene sosioemosjonell kontakt» som kan se ut til å manifestere seg i relasjonelle møter med mennesker som har ASF. Ved å «stille seg inn» og forsøke å forstå tjenestemottakers livsverden, kan sosionomer, og habiliteringsteamene og pårørende oppdage at «bak» fastlåste rutiner og «annerledeshet» finnes et subjektivt meningsinnhold for denne spesifikke tjenestemottaker, selv om det ikke nødvendigvis samsvarer med habiliteringsteamets eller samfunnets syn på «normalitet». Denne holdningen vil kunne være vesentlig å formidle for å motarbeide et reduksjonistisk og funksjonalistisk menneskesyn både i samfunnet og i møte med den enkelte tjenestemottaker, slik at tjenestemottakers perspektiver kan få fremtre på tjenestemottakers eget initiativ, kommunikasjonsmåte og tempo.

Det er likevel viktig å påpeke at sosionomens relasjonsferdigheter og helhetssyn på tjenestemottakernes livssituasjon, kan fungere som et supplement i de kommunale teamene sammen med andre profesjoner, men at tett samarbeid med spesialisthelsetjenesten vil være

nødvendig for å kunne tilby forsvarlige kommunale habiliteringstjenester i Norge. Det vil også kunne være hensiktsmessig å knytte videre forskning opp mot sosialt arbeid, dersom sosionomer skal kunne fungere som og tildeles en koordinator rolle i de tverrfaglige kommunale teamene. Uten tilstrekkelig med kompetanse til å kunne imøtekomme mennesker med autismespekterforstyrrelser på en måte som samtidig ivaretar sosionomprofesjonens helhetssyn på mennesket og tjenestemottakernes egne perspektiver, vil det ikke være etisk, moralsk, juridisk eller faglig forsvarlig at sosionomer tildeles rollen som koordinatore i møte med denne målgruppen. Uten tilstrekkelig med kompetanse om hvordan tjenestemottakernes egne ønsker, behov og preferanser kan identifiseres og imøtekommes, vil «kunnskapsbaserte tiltak» kunne forbli det Shulman kaller «en illusjon om arbeid».

Om ikke annet, kan denne litteraturstudien bidra til å belyse betydningen av å videreutvikle kompetansegrunnlaget i Norge om autismespekterforstyrrelser, samt å understreke betydningen av at kommunene retter fokus mot å bruke øremerkede midler fra staten til å vie habiliteringsfeltet sin fortjente oppmerksomhet. Som det kommer frem av diskusjonskapittelet og litteraturen om ASF, kan habiliteringsarbeid med mennesker som har ASF, være svært utfordrende arbeid, som krever mye tid og tålmodighet både for tjenesteytere og pårørende. Nettopp derfor vil dette være viktig for at et økende antall unge voksne mennesker med ASF, som har behov for kommunale habiliteringstjenester, skal kunne tilbys den hjelpen de trenger og har rett på i fremtiden.

Kildeliste

- Aamodt, L.G. (2003). Sosialt arbeid og anerkjennelse. En problematisering av grunnlagstenkningen i sosialt arbeid. *Nordisk sosialt arbeid*. 23(3)154-161. <https://doi-org.hvo-ezproxy-01.hivolda.no/10.18261/ISSN1504-3037-2003-03-04>
- Amble, L. & Dahl-Johansen, C. (2016) *Miljøterapi som behandling ved komplekse traumer hos barn og unge*. Universitetsforlaget.
- Askeland, G.A. & Molven, O. (2017) *Dokument i klientarbeid: Journalar, sosialrapportar og saksframstillingar i sosialt arbeid*. (6.utg). Gyldendal Akademisk.
- Askheim, O.P. (2012). *Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid: Floskel, styringsverktøy eller frigjøringsstrategi?* Gyldendal Akademisk.
- Attwood, T. (2000). *Asperger syndrom. En håndbok for foreldre og fagfolk*. NKS-Forlaget.
- Attwood, T. (2006). *The Complete Guide to Aspergers Syndrome*. Jessica Kingsley Publishers.
- Bakken, T.L. (2015). *Utviklingshemming og hverdagsvansker. Faktorer som påvirker psykisk helse*. Gyldendal akademisk.
- Berg, B. (2015). Velferdsstatens sikkerhetsnett. I I.T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L.C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: En grunnbok* (65-78). Universitetsforlaget.
- Berg, B., Ellingsen, I.T., Levin, I. & Kleppe, L.C. (2015). Hva er sosialt arbeid? I I.T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L.C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: En grunnbok* (19-35). Universitetsforlaget.
- Bingham, J.C. (2010). *Aspergere fra A- og nesten til Å: Miljøterapi i forhold til voksne personer med Aspergers syndrom*. Licentia Forlag.
- Borge, A. I. H. (2018) *Resiliens - risiko og sunn utvikling* (3.utg.). Gyldendal Akademisk.
- Brodtkorb, E. & Rugkåsa, M. (2019). Sosiologisk og sosialantropologisk tenkemåte. I E. Brodtkorb & M. Rugkåsa (Red.), *Mellom mennesker og samfunn: Sosiologi og sosialantropologi for helse- og sosialprofesjonene* (3.utg., 11-39). Gyldendal akademisk.
- Christensen, K. & Nilssen, E. (2006). *Omsorg for de annerledes svake. Et overvåket hverdagsliv*. Gyldendal Akademisk.

- Djupvik, A.R. & Eikås, M. (2016). *Organisert velferd: Organisasjonskunnskap for helse- og sosialarbeidarar* (3.utg.). Det Norske Samlaget.
- Eide, S.B. & Oltedal, S. (2015). Verdiens betydning for vår forståelse og vår handling. I I.T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L.C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: En grunnbok* (80-96). Universitetsforlaget.
- Eide, S.B. & Skorstad, B. (2013). *Etikk – til refleksjon og handling i sosialt arbeid*. Gyldendal Akademisk.
- Ellingsen, I. T. & Skjefstad, N.C. (2015). Anerkjennelse, myndiggjøring og brukermedvirkning. I I.T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L.C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: En grunnbok* (97-111). Universitetsforlaget.
- Fellesorganisasjonen. (2019). *Yrkesetisk grunnlagsdokument*. <https://www.fo.no/getfile.php/1311735-1585635696/Dokumenter/Din%20profesjon/Brosjyrer/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument.pdf>
- Forskrift om habilitering og rehabilitering. (2011). *Forskrift om habilitering og rehabilitering, individuell plan og koordinator* (FOR-2011-12-16-1256) Lovdata. <https://lovdata.no/forskrift/2011-12-16-1256>
- Frith, U. (2005) *Autisme: En gådes afklaring*. Hans Reitzels forlag.
- Fyrand, L. (2016). *Sosialt nettverk. Teori og praksis*. (3.utg.). Universitetsforlaget.
- Gillberg, C. (1999). *Autism och autismliknande tillstånd hos barn, ungdomar och vuxna*. Natur och kultur.
- Gjersøe, H. M. (2019). Profesjoner. I E. Brodtkorb & M. Rugkåsa (Red.), *Mellom mennesker og samfunn: Sosiologi og sosialantropologi for helse- og sosialprofesjonene* (3.utg., 41-61). Gyldendal akademisk.
- Gjøsund, P. & Huseby, R. (2015). *To eller flere ... Basiskunnskaper i gruppepsykologi* (4.utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Gulbrandsen, L.M. (2017). Urie Bronfenbrenner: En utviklingsøkologisk modell. I L.M. Gulbrandsen (Red.), *Oppvekst og psykologisk utvikling – innføring i psykologiske perspektiver* (2.utg., 51-72). Universitetsforlaget.
- Haney, J. L. (2018). Reconceptualizing Autism: An Alternative Paradigm for Social Work Practice. *Journal of Progressive Human Services* 29(1) 61-80. <https://doi.org/10.1080/10428232.2017.1394689>
- Hansen, R. (2017). Empowerment som myndiggjøring og frigjørende praksis. I R. Hansen & M. Solem (Red.), *Sosialt arbeid. En situert praksis* (73-93). Gyldendal Norsk Forlag.
- Hansen, R. & Solem, M. (2017). Profesjonelt sosialt arbeid som kunnskapsbasert praksis. I R. Hansen & M. Solem (Red.), *Sosialt arbeid. En situert praksis* (157-176). Gyldendal Norsk Forlag.
- Hansen, R., Solem, M. & Nybø, E. (2017). Sosialt arbeid som fag. I R. Hansen & M. Solem (Red.), *Sosialt arbeid. En situert praksis* (23-45). Gyldendal Norsk Forlag.
- Helsedirektoratet. (2020, 7. desember). *Evaluering av opptrappingsplan for habilitering og rehabilitering (2017-2019)*. (IS-2975). [https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/evaluering-av-opptrappingsplan-for-habilitering-og-rehabilitering-2017-2019/Evaluering%20av%20opptrappingsplan%20for%20habilitering%20og%20rehabilitering%20\(2017-2019\).pdf](https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/evaluering-av-opptrappingsplan-for-habilitering-og-rehabilitering-2017-2019/Evaluering%20av%20opptrappingsplan%20for%20habilitering%20og%20rehabilitering%20(2017-2019).pdf) /attachment/inline/90996333-c371-4e28-89ed-c437533928b1:f98a8d402e8b092e593ac3e4a391556d60d8cce1/Evaluering%20av%20opptrappingsplan%20for%20habilitering%20og%20rehabilitering%20(2017-2019).pdf
- Helsedirektoratet. (2015). Veileder om rehabilitering, habilitering, individuell plan og koordinator. <https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/rehabilitering-habilitering-individuell-plan-og-koordinator>
- Helsedirektoratet. (2017). Veileder om pårørende i helse- og omsorgstjenesten. <https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/parendeveileder>
- Helse- og omsorgstjenesteloven (2011). *Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.* (LOV-2011-06-24-30). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2011-06-24-30>
- Herberg, E.B. & Jóhannesdóttir, H. (2018). *Kunnskap, læring og veiledning i praksis*. (2.utg.). Universitetsforlaget.
- Heyerdahl-Larsen, J. & Hansen, R. (2017). Forholdet mellom teori og praksis. I R. Hansen & M. Solem (Red.), *Sosialt arbeid. En situert praksis* (128-154). Gyldendal Norsk Forlag.

- Honneth, A. (2019). *Tingliggjøring og anerkjennelse. Et nytt blikk på et gammelt begrep*. Cappelen Damm Akademisk.
- Hovden, T. & Bakken, T.L. (2015). Utviklingshemming, autisme og schizofreni: En pasienthistorie om kommunale tjenester. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 12(3), 239-248. <https://doi-org.hvo-ezproxy-01.hivolda.no/10.18261/ISSN1504-3010-2015-03-06>
- Hundeide, K. (2003). *Barns livsverden: Sosiokulturelle rammer for barns utvikling*. Cappelen akademisk forlag.
- Irgens, E. J. (2007). *Profesjon og organisasjon: å arbeide som profesjonsutdannet*. Fagbokforlaget.
- Jensen, M.R. (2021). Litteratursøk: Å finne den relevante litteraturen. I I. Stuvøy, G. Tøndel & A. Tjora (Red.), *En smak av forskning: Bacheloroppgaven som prosjekt, prosess og produkt* (109-117). Cappelen Damm Akademisk.
- Johansen, O. (2007). Å utdanne seg til menneske. I Aune, K.E. & Saur, E. (Red.), *Dialogiske perspektiver. Når vi er forskjellige* (109-131). Universitetsforlaget.
- Kaland, N. (2008). Hva kan vi lære av å lytte til personer med en autismespektertilstand? *Norsk pedagogisk tidsskrift*. 92(2) 139-150. <https://doi-org.hvo-ezproxy-01.hivolda.no/10.18261/ISSN1504-2987-2008-02-06>
- Kaland, N. (2004). Asperger syndrom og kognitiv profil. *Nordisk tidsskrift for spesialpedagogikk*. 81(4), 221-233. <https://www-idunn-no.hvo-ezproxy-01.hivolda.no/doi/10.18261/ISSN0048-0509-2003-04-03>
- Kaland, N. (2002). *Evne til mentalisering ved Asperger syndrom. En studie av mentalisering, «sentral koherens» og eksekutive funksjoner* (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Oslo/Norli.
- Kleppe, L.C. (2015). Sosialfaglig kompetanse. I I.T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L.C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: En grunnbok* (139-152). Universitetsforlaget.
- Larsen, E. (2022) *Miljøterapi med barn og unge. Organisasjonen som terapeut*. (4.utg.) Universitetsforlaget.
- Levin, I. (2015). Sosialt arbeid som spenningsfelt. I I.T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L.C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: En grunnbok* (36-45). Universitetsforlaget.
- Levin, I. & Ellingsen, I.T. (2015) Relasjoner i sosialt arbeid. I I.T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L.C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: En grunnbok* (112-124). Universitetsforlaget.
- Lillevik, O.G. & Øien, L. (2014). *Miljøterapeutisk arbeid i møte med vold og aggresjon*. Gyldendal Akademisk.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. Russell Sage Foundation.
- Mandelid, L.J. (2016). Miljøterapi som dialogisk relasjonsarbeid. I J.V. Strømstad, A.B.E. Thorbjørnsen & A.K. Aasland (Red.), *Hvem er du? Miljøterapi som terapeutisk relasjonsarbeid* (12-35). Hertervig Forlag Akademisk.
- McDonnell, A.A. (2013) *Håndtering av aggressiv atferd med lavaffektive tilnærminger*. Universitetsforlaget.
- Melgård, T. (2004). Tilpasset psykologisk behandling for voksne mennesker med Asperger syndrom. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*. 41(6), 457-462. <https://psykologtidsskriftet.no/fagartikkel/2004/06/tilpasset-psykologisk-behandling-voksne-mennesker-med-asperger-syndrom?fbclid=IwAR1S7tsVzrGB-Tb9xW4x2U7t5FsZBwJXZdJpPDeZz7HROt0TbrVy1L6gQ>
- Meld. St. 21 (1998-1999). *Ansvar og meistring*. Helse- og omsorgsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-21-1998-99-/id431037/?ch=1>
- Meyer, J. (2008). Mennesker med utviklingshemning og sosial kapital. I Bjørnrå, T., W. Guneriussen & V. Sommerbakk (Red.), *Utviklingshemming, autonomi og avhengighet* (58-69). Universitetsforlaget.
- Normann, T., Sandvin, J.T. & Thommesen, H. (2019). *Om rehabilitering: Helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset*. (3.utg.). KF.
- Norvoll, R. (2019a). Makt og avmakt. I E. Brodtkorb & M. Rugkåsa (Red.), *Mellom mennesker og samfunn: Sosiologi og sosialantropologi for helse- og sosialprofesjonene* (3.utg., 63-95). Gyldendal akademisk.

- Norvoll, R. (2019b). Sosiale avvik og sosial kontroll. I E. Brodtkorb & M. Rugkåsa (Red.), *Mellom mennesker og samfunn: Sosiologi og sosialantropologi for helse- og sosialprofesjonene* (3.utg., 97-120). Gyldendal akademisk.
- NOU 2020:1. (2020). *Tjenester til personer med autismespekterforstyrrelser og til personer med Tourettes syndrom*. Helse- og omsorgsdepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/91c0032472934440af6fd496cf12301d/no/pdfs/nou202020200001000dddpdfs.pdf>
- Overskeid, G. (2021). Sosial ufølsomhet ved autisme: Er regelstyring en bedre forklaring enn svekket "theory of mind"? *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 48(1) 55-75. https://bibsys-almaprimo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/1nm96df/TN_cdi_cristin_nora_10852_86509
- Raaheim, A. (2019). *Sosialpsykologi*. (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Seikkula, J. & Arnkli, T.E. (2013). *Åpen dialog i relasjonell praksis - Respekt for annerledeshet i øyeblikket*. Gyldendal akademisk.
- Shibbye, A-L. L. (2009). *Relasjoner. Et dialektisk perspektiv på eksistensiell og psykodynamisk psykoterapi*. Universitetsforlaget.
- Skårderud, F., Haugsgjerd, S. & Stänicke, E. (2018). *Psykiatriboken. Sinn - kropp - samfunn*. Gyldendal Akademisk.
- Skårderud, F. & Sommerfeldt, B. (2013). *Miljøterapi boken: Mentalisering som holdning og handling (MBT-M)*. Gyldendal Akademisk.
- Snoek, J.E. & Engedal, K. (2017). *Psykiatri: For helse- og sosialfagutdanningene* (4.utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Solem, M. (2017). Styrkebaserte perspektiver. I R. Hansen & M. Solem (Red.), *Sosialt arbeid. En situert praksis* (94-114). Gyldendal Norsk Forlag.
- Solem, M. & Hansen, R. (2017). Endringsprosesser i sosialt arbeid. I R. Hansen & M. Solem (Red.), *Sosialt arbeid. En situert praksis* (177-211). Gyldendal Norsk Forlag.
- Steindal, K. & Martinsen, H. (2008). Hverdag og hverdagslig planlegging i enestående liv – utfordringer knyttet til Asperger syndrom. I J.B. Tellevik & Storliløkken (Red.), *Habiliteringsarbeid i et individuelt og samfunnsmessig perspektiv* (177-222). Unipub forlag.
- Stubrud, L. H. (2001). *Utviklingshemming i et økologisk perspektiv*. Universitetsforlaget.
- Tellevik, J.M., Storliløkken, M., Martinsen, H. & Elmerskog, B. (2003). Sentrale målsetninger for habiliteringsarbeid. I J.M. Tellevik & M. Storliløkken (Red.), *Habiliteringsarbeid i et individuelt og samfunnsmessig perspektiv* (1-10). Unipub forlag.
- Verdens helseorganisasjon. (2019). Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer (10. utg.). Direktoratet for e-helse.
<https://ehelse.no/kodeverk/kodeverket-icd-10-og-icd-11>
- Vatne, S. (2006). *Korrigere og anerkjenne. Relasjonens betydning i miljøterapi*. Gyldendal Akademisk.

Empiriske oppgaver

Relasjonsarbeid med seksuallovbruddsdømte i fengsel

En kvalitativ studie om hvordan stigma påvirker den profesjonelle i møte med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn

Julie Sævareid og Emma Lokøy Fjæreide

Mennesker som begår seksuelle handlinger mot barn er et reelt samfunnsproblem i Norge. Seksuallovbruddsdømte er innsatte det er knyttet sterke stigmatiserende holdninger til, noe som kan medføre brutte relasjoner og isolasjon. Selv om mange tar avstand fra de domfelte, er det ikke alle som verken vil eller kan gjøre det. Sosialarbeidere er profesjonsutøvere som står i relasjon til marginaliserte og stigmatiserte grupper. Med verdier som blant annet likeverd, ikke-diskriminering og respekt i bunn, skal alle brukere og innsatte få rettferdig behandling i møte med hjelpeapparatet. Likevel viser forskning at det finnes stigmatiserende holdninger i hjelpeapparatet, og at dette kan påvirke rehabiliteringsforløpet til seksuallovbruddsdømte i fengsel. For å unngå forskjellsbehandling i hjelpeapparatet er det aktuelt å rette fokus mot stigmatproblematikk, samt få mer nasjonal forskning knyttet til dette. Studiens overordnede perspektiv er teori knyttet til stigma og relasjonsarbeid i, gjennom og med relasjon. Oppgaven ønsket å finne svar på hvordan sosialarbeidere opplever relasjonsarbeid med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Studien er en beskrivende kvalitativ intervjustudie, hvor dybdeintervju ble benyttet for å få innblikk i informantenes erfaringer og refleksjoner. Data ble innhentet fra fengsler lokalisert i ulike regioner i Norge, med utelukkende mannlige innsatte. Funnene viser til at informantene omtaler seksuallovbruddsdømte på en stigmatiserende måte. Samtlige informanter opplever usikkerhet knyttet til samhandling med seksuallovbruddsdømte og deres private nettverk. Noe som påvirker endringsarbeidet med innsatte. Studien konkluderer med at sosialarbeiderne opplevde relasjonsarbeid med seksuallovbruddsdømte som krevende og derfor etablerte en profesjonell distanse. Noe som på den ene siden medførte at sosialarbeiderne håndterte å stå i relasjonen, men som på den andre siden påvirket endringsarbeid i løpet av soningsoppholdet.

Innledning

Som sosialarbeider møter man mennesker med ulike utfordringer og i ulike livssituasjoner. Sosialarbeidere kan oppleve å møte brukere som har begått handlinger det er knyttet stigma til, eksempelvis vold, rus og seksuelle overgrep. Ved å ha kompetanse innenfor mellommenneskelig arbeid, samt forståelse av ulike sosiale problem bidrar man til å yte god hjelp til brukere (Kleppe, 2019, s. 142; Levin & Ellingsen, 2019, s. 123). Mangel på kompetanse kan gå på bekostning av kvaliteten på yrkesutøvelsen. Vi har i denne oppgaven valgt å rette fokus mot en sterkt stigmatisert brukergruppe for å undersøke et ekstremtilfelle. Oppgaven vil rette fokus mot relasjonsarbeid med innsatte som er dømt for seksuelle

handlinger mot barn. Seksuelle overgrep blir begått av kvinner og menn, i dette tilfellet rettes fokuset mot mannlige overgripere. Seksualforbrytere utgjør om lag 15% av alle innsatte i norske fengsler. I fengselet skal domfelte sone under kriminalomsorgens visjon «straff som endrer». Ved hjelp av de strukturelle rammene rundt fengselsstraff, fengselsbetjenter og sosialarbeidere skal straffen bidra til endring hos innsatte. Forskning viser at det er knyttet stigma til mennesker som har begått seksuelle overgrep mot barn (Jahnke, Imhoff, & Hoyer, 2014, s. 21; Friestad, Mjåland, & Pape, 2021, s. 11). Stigmaet påvirker relasjonen innsatte imellom, og relasjonen mellom sosialarbeider og seksualforbryter (Craig, 2005, ss. 198-199; Friestad, Mjåland, & Pape, 2021, s. 2). Relasjonsarbeidet vil derfor kunne bli påvirket av holdningene rundt forbrytelsen, både fra lovbrøtteren selv og sosialarbeideres holdninger. Sosialarbeidere arbeider med utgangspunkt i det yrkesetiske grunnlagsdokumentet der verdier som likeverd, respekt og ikke-diskriminering står sentralt. Slike verdier skal gjenspeiles i yrkesutøvelsen uavhengig av hvilken brukergruppe en arbeider med.

Stigma knyttet til seksuelle overgrep kommer blant annet fram gjennom uttalelser i den offentlige debatten. Et eksempel på dette er da daværende justisminister Sylvi Listhaug omtalte pedofile som monstre i 2018 «Nå får jeg kritikk for å ha kalt pedofile overgripere for monstre. Pedofile er ikke ofre. De er monstre! Hva skal man kalle personer som voldtar barn... Jeg kommer alltid til å kalle en spade for en spade!». Utsagnet viser stigmatiserende holdninger i den offentlige debatten og vitner om fordommer knyttet til mennesker som begår denne handling, selv blant våre fremste folkevalgte. Begrepet pedofil er i mange tilfeller misvisende, da mange har ulike assosiasjoner om hva begrepet innebærer. Å være pedofil er ikke ensbetydende med at man begår seksuelle overgrep mot barn. Pedofili defineres som en seksuell tiltrekning mot barn før eller i tidlig pubertet. På bakgrunn av dette kommer vi ikke til å benytte oss av definisjonen pedofil, ettersom vi retter fokus mot mennesker som er dømt for handlingen. Betegnelsene som vil være gjennomgående i oppgaven er mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn og seksuallovbruddsdømte.

Oppgavens nytteverdi og problemstilling

Tidligere forskning rundt problemstillingen var mangelfull, da spesielt innenfor norsk forskning. Vi benytter derfor hovedsakelig engelske artikler rundt stigma og seksuallovbruddsdømte. Når det kommer til tidligere forskning innenfor relasjonsarbeid blir artikler fra andre instanser benyttet og knyttet opp til sosialfaglig arbeid i fengsel. Litteratur rundt barn og mennesker som er utsatt for seksuelle overgrep har relativt stort omfang sammenlignet med litteratur som omhandler overgriperen. Dette viser seg også å være tilfelle innenfor studiet sosialt arbeid, hvor det er stort fokus på ofrene. Som sosialfaglig profesjonsutøver arbeider man med marginaliserte brukergrupper, uavhengig om de er offer eller overgriper. Man må derfor forholde seg til utallige faktorer rundt brukeren og brukerens handlinger, deriblant samfunnets stigma og egne holdninger knyttet opp mot handlingen. Med bakgrunn i dette bidrar oppgaven til kunnskap innenfor stigmaets påvirkningskraft i møte med marginaliserte grupper, da spesielt seksuallovbruddsdømte. Videre viser den til profesjonsutøveres håndtering av profesjonalitet i møte med stigmatiserte brukergrupper.

For å få tilgang til erfaringene sosialarbeidere sitter med, var det hensiktsmessig å undersøke hvordan relasjonsarbeid med seksuallovbruddsdømte foregår i fengsel. I tillegg til å undersøke hvordan stigma og egne holdninger kan påvirke arbeidet. Med utgangspunkt i dette er problemstillingen følgende:

Hvordan opplever sosialarbeidere relasjonsarbeid med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn?

For å besvare problemstillingen ble det utarbeidet tre forskningsspørsmål. Disse retter søkelyset mot ulike aspekt ved relasjonsarbeidet basert på Levin og Ellingsens inndeling av arbeid i, gjennom og med relasjon.

- *Hvordan opplever sosialarbeidere å stå i relasjon med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn?*
- *Hvordan opplever sosialarbeidere å arbeide gjennom relasjon med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn?*
- *Hvordan opplever sosialarbeidere å arbeide med relasjon med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn?*

Kunnskapsgrunnlag

Bakgrunn

Seksuelle overgrep mot barn blir av Henry Kempe definert som «en handling barnet ikke kan forstå, ikke er modent for og ikke kan gi sitt informerte samtykke til». Barn under 16 år blir ikke ansett som samtykkekompetente i Norge. Mennesker dømt for seksuelle overgrep mot barn kan jf. straffelovens §§299, 301, 303, 304 få opptil 21 år fengsel avhengig av alvorlighetsgrad, barnets alder og overgrepets karakter. Fengselsopphold blir brukt som straff etter dom om ubetinget soning eller forvaring, og har som formål å innskrenke friheten til enkeltindividet. Humanitet, rettssikkerhet og likebehandling er sentralt innen kriminalpolitikken og hvordan fengselsstraff er lagt opp. Kriminalomsorgen jobber ut fra visjonen «straff som endrer», med verdiene åpenhet, trygghet og nytenking i front. Visjonen «straff som endrer» har som formål å tilrettelegge for at den domfelte skal oppnå endring i sitt kriminelle handlingsmønster. Alle seksuallovbruddsdømte får tilbud om å delta i behandlingsprogrammet SOTP (Sex Offender Treatment Program) underveis i soning. Behandlingsprogrammet er frivillig og består av individuell- og gruppeterapi, samt arbeid med temaer knyttet til seksuelle overgrep. Målet med behandlingsprogrammet er å bryte handlingsmønster og forhindre nye overgrep. Programmet ble først tatt i bruk av Bergen fengsel i 1998 og har deretter blitt benyttet av andre fengsler i Norge. Behandlingsprogrammet har senere blitt kritisert på at det ikke er nyansert nok og at det derfor ikke fungerer etter sin hensikt. Seksuallovbruddsdømte har over tid blitt sett ned på innad i fengslene, både av innsatte og ansatte. Ord som «Jævla pedo» og «spedalsk» er eksempler på hvordan innsatte omtaler seksuallovbruddsdømte.

Perspektiver

Sosialt arbeid innebærer spenningsfeltet teori og praksis, som gjensidig påvirker hverandre. Teori er retningsgivende for praksis og praksiserfaringer bidrar til en dypere forståelse av teori. Denne delen av oppgaven tar for seg relevant teori som er aktuell for analyse av empiri. Sentrale teorier som blir benyttet for å besvare problemstillingen er teori knyttet til relasjon og stigma. Stigma kan påvirke sosialarbeideres holdninger og yrkesutøvelse, og blir dermed aktuelt å se på i sammenheng med relasjonsarbeid. Innledningsvis vil vi trekke fram profesjonsetikken som ligger til grunn for sosialfaglig arbeid. Profesjonsetikk innebærer klare etiske verdier den aktuelle profesjonen skal ha til felles. Dette skal bidra til å sikre kvaliteten ved tjenestene profesjonen tilbyr. Profesjonsetikken i sosialt arbeid tar utgangspunkt i det yrkesetiske grunnlagsdokumentet. Dokumentet er utarbeidet av Fellesorganisasjonen (FO) og viser til sentrale verdier og prinsipper sosialarbeidere skal ha til grunn for sitt arbeid i møte med marginaliserte brukergrupper. Formålet med det yrkesetiske grunnlagsdokumentet er å styrke etisk bevissthet og handling blant sosialarbeidere. Sentrale verdier i dokumentet kan til tider utfordres avhengig av hvilke brukergruppe en arbeider med. Verdier som særlig er relevant i arbeid med seksuallovbruddsdømte er respekt for enkeltindividet, likeverd, tillit, åpenhet, rettferdighet og ikke-diskriminering.

Stigma

Som sosialarbeider arbeider en med marginaliserte mennesker med tilknyttet stigma, fordommer og stereotypier. Stigma ble av Erving Goffman betegnet som en dypt diskrediterende egenskap knyttet til bestemte trekk eller atferd (Norvoll, 2019, s. 102; Goffman, 2010, ss. 20-22, 45). Stigmatisering er en prosess hvor samfunnets sosiale konstruksjoner, normer og sanksjoner basert på det gitte samfunnets normalitetsforståelse påvirker enkeltindividets identitet. Forskning viser at pedofile er et eksempel der stigma fører til diskriminering og utestengelse fra samfunnet. Goffman hevder at stigmatiseringen av enkelte mennesker og grupper kan ødelegge et individs identitet som følge av å ha blitt plassert innenfor en diskrediterende kategori. Dette underbygger Feldman og Crandall i sin forskning hvor de sier at stigmaet i mange tilfeller kan være like skadelig som utfordringen personen i utgangspunktet har. Stigmatiseringen påvirker individets syn på seg selv grunnet opplevelsen av å ikke være akseptert, ettersom mennesker trekker seg unna (Goffman, 2010, ss. 24-25; Norvoll, 2019, s. 104). Dette kan føre til at terskelen for å søke hjelp blir høyere, og det kan dermed bli mer utfordrende å forebygge seksuelle overgrep (Feldman & Crandall, 2007, s. 138; Jahnke, Imhoff, & Hoyer, 2014, s. 22). Stigma og stemping fra samfunnet kan etterhvert føre til at individer går inn i en selvoppfyllende profeti, hvor individet handler på den måten samfunnet forventer basert på fordommer knyttet til avviket. En konsekvens av dette kan være at den domfelte heller velger å oppsøke miljøer hvor slike handlinger og holdninger er akseptert.

Hvordan en omtaler seksuallovbruddsdømte kan trolig spille inn på rehabiliteringsforløpet. Forskning viser at den profesjonelles holdning var mer negativ ovenfor seksuallovbruddsdømte enn andre innsatte. Mennesker dømt for seksuelle overgrep ble ansett som mer uforutsigbar og farlig enn andre innsatte, noe som kan anta har en sammenheng med

de fordommer og forestillinger samfunnet har til gruppen. Forskning viser også at kvinner opplevde det mer ubehagelig å være i kontakt med seksualovergrepere enn menn. Det viser seg at lite kontakt med den stigmaet gjelder kan føre til økt stigma, mens samhandling kan føre til mer aksept. Flere viser til at opplæring og kurs rundt tematikken kan ha positiv innvirkning på holdningene til profesjonelle, i form av mer forståelse av brukergruppen (Craig, 2005, s. 206; Friestad, Mjåland, & Pape, 2021, s. 3). De ansattes holdninger kan påvirke arbeidet med innsatte og innsattes atferd basert på hvordan de blir behandlet. Stigmatiserende holdninger fra ansatte kan forekomme ubevisst. Stigma knyttet til pedofile kan for mange føre til sinne og sterke negative stereotyper knyttet til gruppen.

Relasjoner

Relasjonsarbeid er en sentral del av arbeidshverdagen til sosialarbeidere. Killén framhever kompetanse rundt relasjon og relasjonsarbeid som en grunnleggende faktor for yrkesutøvelsen i sosialt arbeid. Dette innebærer at sosialarbeideren skal ha kunnskap om og bidra til åpenhet, tillit og respekt i møte med brukeren som igjen vil føre til en opplevelse av troverdighet og tilknytning (Killén, 2008, s. 28; Paulsen, Aune, Melting, Stormyr, & Berg, 2017, s. 87). Slike grunnpillarer viser seg å være viktig i brukerens potensielle bedringsprosess. Levin og Ellingsen deler relasjonsarbeid inn i tre ulike sammenhenger, i relasjon, gjennom relasjon og med relasjon.

I relasjon omhandler all mellommenneskelig samhandling som skaper forbindelser mellom mennesker og samfunnet. Ved å være i det sosiale systemet fengsel, er innsatt og ansatt i relasjon til hverandre. Det sosiale systemet i fengsel innebærer et asymmetrisk maktforhold mellom innsatte og ansatte, hvor det foreligger tydelige roller og forventninger. Bevissthet rundt den asymmetriske maktrelasjonen legger grunnlag for videre relasjon. Sosialt arbeid i relasjon påvirker alle faser av arbeidet, blant annet kontaktetablering, opparbeiding av tillit, støtte og endringsarbeid. Som sosialarbeider inntar man en profesjonell rolle, noe en må være bevisst i opparbeiding av relasjon med brukere. Profesjonalitet er ikke ensbetydende med at man skal legge vekk sin personlige væremåte. Det kan være naturlig og nyttig å være personlig i møte med brukere, men en balanse mellom privat, personlig og profesjonell er viktig. Det blir derfor profesjonsutøveren sitt ansvar å reflektere over egne holdninger og praksis for å ivareta sin profesjonalitet. Sosialarbeideres relasjonelle ferdigheter er avgjørende for kvaliteten på relasjonen. En relasjonskompetent fagperson innehar kompetanse innenfor relasjonsarbeid og klarer å være nær brukere uten å føle seg truet eller miste kontroll over egne reaksjoner. Som sosialarbeider har man et sett av redskaper og tenkemåter som kan bidra til å forstå og håndtere andre mennesker med ulike utfordringer. Et eksempel på dette er mentaliseringsteori, som er et nyttig verktøy for forståelse av brukerens tanker og følelser. Dette kan være hjelpsomt både i kontaktetablering og videre i relasjonen. Mentalisering har en tosidighet, som handler om at man både skal forstå andres emosjoner og tanker, samt at man skal være bevisst egen væremåte.

For at sosialarbeider skal kunne hjelpe brukeren med å oppnå endring, vil interaksjon mellom bruker og sosialarbeider være nødvendig. Denne form for arbeid omtales som gjennom relasjon, hvor relasjonen mellom bruker og sosialarbeider er den sentrale ressursen i

endringsarbeidet. Formålet med relasjonsarbeidet er å bidra til endring gjennom tillit, åpenhet og respekt. En god relasjon vil bli gjensidig forsterket gjennom anerkjennelse, respekt, møte brukeren der den er og brukermedvirkning. Brukermedvirkning er sentralt i arbeid gjennom relasjon og innebærer at brukeren selv skal ha mulighet til å medvirke i egen sak. Andre faktorer som kan spille inn på relasjonen er sosialarbeiderens egen forforståelse, kompetanse og erfaring rundt problemstillingen. Samfunnets holdninger knyttet til problematikken vil også kunne ha en innvirkning på relasjonen. Endringsarbeid i fengsel kan eksempelvis være individuell- og gruppeterapi hvor relasjonen mellom bruker og sosialarbeider er avgjørende for arbeidet. Gjennom samtalene kan brukere få bedre forståelse av egen livssituasjon og verktøy for å håndtere situasjonen. Dersom innsatte selv ikke ønsker hjelp, kan det være utfordrende å etablere tillit. Et viktig element her er mestring, og opplevelsen av å være aktør i eget liv. Albert Banduras teori om mestringstro (self-efficacy) fremhever at sjansen for mestring øker betraktelig dersom individet har tro på egne evner. Sosialarbeider har en viktig rolle som motivator og støttespiller for at brukere skal ha bedre mulighet for å oppnå mestring knyttet til sine utfordringer. Dette underbygger Paulsen mfl. ved at relasjonsarbeid kan bidra til opplevelsen av støtte, mestring og anerkjennelse.

Arbeid med relasjon handler om å styrke brukerens relasjoner til medmennesker eller andre arenaer. Dette kan eksempelvis være arenaer som skole og jobb. Her vil formålet være å styrke brukerens relasjoner til andre, eller å påvirke hvordan andre forholder seg til brukeren. En viktig del av relasjonsarbeid handler om å ta tak i brukerens egne ressurser, eksempelvis i form av nettverk. Brukerens nettverk kan ses på som en ressurs for å forstå og håndtere den oppståtte utfordringen, og ikke minst viktig etter endt soningen. Å rette fokus mot innsattes private nettverk vil være viktig innenfor kriminalomsorgen ettersom soningen vil påvirke flere enn bare den domfelte. Dette for å styrke eventuelle svekkede og brutte relasjoner, samt ivareta pårørende i prosessen. Et eksempel på arbeid med relasjoner er nettverksarbeid, hvor målet er å bedre brukerens relasjoner til familie, venner og andre aktører i brukerens nettverk. Familie er en viktig del av individers hjelpe- og omsorgsbehov, og er gjerne de som gir langvarig hjelp. Dette forsterker viktigheten av å opprettholde eller forbedre relasjonen til den innsattes private nettverk. Ifølge Berge mfl. kan sosialarbeiderne fungere som brobygger mellom brukeren og deres nettverk. Dette ved å arbeide med relasjoner ved hjelp av ulike nettverksmøter, som igjen kan føre til bedret livskvalitet for bruker. Videre kan det å jobbe med brukerens handlingsrepertoar inngå som en del av arbeid med relasjoner. Dette handler om å ta tak i brukerens nåværende måter å håndtere ulike relasjoner på, og jobbe for å unngå ugunstige handlingsmønstre.

Metode

Studien er en beskrivende kvalitativ intervjustudie, hvor dybdeintervju ble benyttet for å få innblikk i informantenes erfaringer og refleksjoner. Intervjuene har som formål å innhente datamateriale som kan gi informasjon om relasjonsarbeid i fengsel, med fokus på samhandling mellom sosialarbeider og mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn.

Utvalg

Det ble gjennomført intervju med tre informanter fra ulike fengsler i Norge. Informantene har ulik utdanning, men har alle stillingstittel tilsvarende sosialarbeider eller sosialkonsulent. Rekrutteringsprosessen bestod av å kontakte fengslene per telefon med en presentasjon av oss og prosjektet. Dette resulterte i rask tilbakemelding og videre avtale via e-post. Alle informantene har mer enn fem års sosialfaglig erfaring med arbeid i fengsel. Utvalget er basert på geografisk plassering og eventuelle behandlingsprogram som er utformet for seksuallovbruddsdømte. Informantene representerte fengsler fra ulike regioner i Norge. Fengslene hadde kun mannlige innsatte, var av ulik størrelse og hadde ulik kompetanse knyttet til seksuallovbruddsdømte. To av informantene representerte fengsler med behandlingstilbud til mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Ved å intervju informantene ved fengsler med og uten behandlingsprogram bidro det til et visst sammenligningsgrunnlag hvor vi fikk muligheten til å undersøke i hvilken grad dette innvirket på relasjonsarbeid og stigma.

Intervju

I denne kvalitative studien benyttet vi dybdeintervju for innhenting av empiri for å få innblikk i informantenes subjektive erfaringer og refleksjoner knyttet til temaet (Tjora, 2018, ss. 113-114; Tjora, 2021, s. 243). Vi utarbeidet en semistrukturert intervjuguide, dette for å ha en strukturert plan med mulighet for å stille oppfølgingsspørsmål. Intervjuguiden ble utarbeidet gjennom en deduktiv tilnærming, hvor vi delte spørsmålene inn i bolker for at det skulle være oversiktlig for oss og intervjuobjektet. I forkant av intervjuene fikk informantene utdelt problemstilling og en kort beskrivelse av tema for å få innblikk i oppgavens omfang. Vi ønsket ikke å sende intervjuguiden med alle spørsmålene, ettersom vi ønsket genuine og erfaringsbaserte svar, med åpning for refleksjon og oppfølgingsspørsmål. Intervjuene ble gjennomført etter tidspunkter bestemt i dialog med informantene.

Gjennomføringen av intervjuene skjedde gjennom videosamtale over Teams, grunnet lang reisevei mellom oss og informantene. Intervju over telefon kan være utfordrende, ettersom man ikke kan observere hverandres kroppsspråk. Vi ønsket derfor å ha samtalen med kamera for å kunne se hverandres kroppsspråk og ansiktsuttrykk underveis i intervjuet, noe alle informantene var enig i. Etter samtykke fra informantene valgte vi å ta lydopptak av intervjuene. Dette gjorde vi for å kunne være til stede i samtalen og å ha fullt fokus på informanten. Begge var til stede i gjennomføringen av intervjuene, og fordelte spørsmålene i intervjuguiden. Dette var et bevisst valg for at informanten skulle få en relasjon til begge forfatterne av oppgaven. Vi stilte supplerende spørsmål der det falt seg naturlig. Lengden på de tre intervjuene var relativt jevn, og varte mellom 50-60 minutt.

Informant	Stillingstittel	Dato	Lengde
1	Miljøterapeut	15.03.2022	60 min
2	Seniorkonsulent	16.03.2022	53 min
3	Avdelingsleder på servicetorget	16.03.2022	52 min
Totalt:			165 min

Transkripsjon og analyse

Innsamlet data ble transkribert og kodet manuelt via dataanalyseverktøy MAXQDA. Det ble benyttet tidskoder underveis i transkriberingen for lettere å finne fram til hvor i lydfilen transkripsjonen var. Vi forholdt oss til et relativt moderat detaljnivå ved å fjerne verbale fyllord. Dette for å få mest mulig detaljert materialet, uten ord som ikke var av betydning i analysen. Muntlig tale ble omskrevet til skriftlig grammatikk og informantenes dialekt ble omgjort til bokmål. Dette for å sikre informantene og fengslenes anonymitet. Ulike sitat som blir benyttet i funn og diskusjonsdel er lettere omskrevet til skriftlig bruk.

Etter transkribering benyttet vi MAXQDA sitt kodesystem hvor vi induktivt delte inn i åtte ulike koder. Videre systematiserte vi kodene under tre hovedgrupper basert på forskningsspørsmålene. Kodene er beskrivende for sentrale temaer i materialet, noe som fungerte som et svært tidsbesparende verktøy ved senere analyse. Kodene som ble benyttet var «rolle», «omtale», «mennesket bak handlingen», «kartlegging», «straff som endrer», «oppnådd endring», «privat nettverk» og «offentlig nettverk». Dette utgjorde til sammen 135 koder. Materialet ble analysert gjennom SDI-modellen, som innebærer at vi benyttet både deduktiv og induktiv metode gjennom forskningsprosessen.

Etiske vurderinger

God forskningsetikk innebærer å opptre respektfullt og høflig i møte med forskningsobjektene. I tillegg må en ha tillatelse til gjennomføring av intervju, samt følge gjeldende lovverk. Datainnsamling for vårt prosjekt er godkjent av NSD 10/8 2021 og har referansekode: 367626. Informantene signerte samtykkeskjema fra NSD før intervjuet. Samtykkeskjemaet informerte om informantenes rettigheter før og etter intervjuet, blant annet anonymisering og informantens rett til å trekke seg underveis i prosjektet. Her var det også spørsmål knyttet til lydopptak av intervjuet. Informantens rettigheter ble også repetert muntlig i starten av hvert intervju. Dette for at informantene skal få innsikt i prosessen, samt trygghet og tillit til oss og prosjektet.

Kvalitet

Kvaliteten på forskningen avhenger av valg som er foretatt gjennom prosessen og sier noe om hvorvidt studien er pålitelig. Kvaliteten kan diskuteres gjennom validitet og reliabilitet.

Validitet, også kalt gyldighet, handler om hvor godt datamaterialet sier noe om det du vil ha svar på (Tjora, 2018, s. 232;Stokken, Andenes, Båtevik, & Folkestad, 2021, s. 155). Gyldigheten kan ivaretas gjennom å tydeliggjøre valg man har tatt underveis i prosessen, samt forklaring på hvorfor. Gjennom forskningen oppnådde vi relativt høy validitet, da vi stilte spørsmål rundt sosialarbeidernes opplevelse av relasjonsarbeid med seksuallovbruddsdømte, og dermed fikk innsikt i informantenes individuelle erfaringer og refleksjoner. Det vil derimot ikke si at deres opplevelse er representativt for alle sosialarbeidere i fengsel. Noe som kan påvirke forskningens validitet er at ingen sosialarbeidere vil fremstille seg selv og kriminalomsorgen i dårlig lys, eller vil innrømme at de har stigmatiserende holdninger ovenfor brukere. Dette var årsaken til at vi valgte å anonymisere alle informantene, i håp om at anonymitet ville sikre ærlige svar. Informantene har ulike stillingstitler, noe som kan bety at de har ulike fokusområder og arbeidsoppgaver i sitt arbeid. Selv om det eksempelvis kan være forskjeller mellom sosialkonsulent og miljøterapeut, ser vi at svarene peker i samme retning. Dette er et element som bidrar til styrket validitet, ettersom problematikken er aktuell uavhengig av stillingstittel. Grad av reliabilitet sier noe om hvorvidt forskningen er pålitelig og 'til å stole på' (Stokken, Andenes, Båtevik, & Folkestad, 2021, s. 156;Tjora, 2018, s. 238). Det ble derfor prioritert å finne forskning og teori som sikret faglige og forskningsbaserte diskusjoner, for å bidra til økt reliabilitet. Tjora og Reutter påpeker viktigheten av refleksjon over valg underveis i prosessen (Tjora, 2018, ss. 248-249;Reutter, 2021, s. 89). Ettersom vi valgte å gjennomføre en semistrukturert intervjuguide bidro det til rom for oppfølgingsspørsmål. Spørsmålene bunner i vår tolkning av informantens utsagn, på samme måte som at informantens svar viser til deres tolkning av våre spørsmål. Studiens overføringsverdi er relativt høy ettersom sosialarbeidere i ulike instanser kan møte på liknende problematikk. Oppgaven kan derfor bidra som ressurs til andre forskere, men ytterligere forskning rundt problematikken, samt flere informanter vil være nødvendig.

Funn

For å undersøke nærmere hvordan sosialarbeidere opplever relasjonsarbeid med seksuallovbruddsdømte i fengsel vil sentrale funn bli presentert. Inndelingen tar utgangspunkt i forskningsspørsmålene som omhandler relasjonsarbeid i, gjennom og med relasjon. Vi har valgt å dele inn funnene i undergrupper basert på ulike koder, knyttet til forskningsspørsmålene.

Arbeid i relasjon

Vi undersøkte hvordan sosialarbeidere opplever å stå i relasjon til mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Alle informantene opplevde at deres rolle som sosialarbeider bidro til å lettere etablere gode relasjoner til den innsatte. Dette i form av at informantene påpekte sin rolle i fengsel som mindre formell og autoritær sammenlignet med fengselsbetjenter. Den spesifikke grunnen for at deres rolle ble mindre formell var det noe ulike meninger om. Den ene informanten mente at det kom av stillingstittelen, mens den andre hevdet at det handlet om alder og erfaring. Den tredje mente derimot at den uformelle rollen kom av sivil bekledning og trakk fram «det er nok noen innsatte som forbinder uniform med

autoritet og noe negativt». Vi ser altså at rollen som sosialarbeider i fengsel påvirker hvordan de står i relasjon til mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. På tross av ulike meninger om hvorfor den uformelle rollen var blitt utformet, påpekte alle innvirkningen dette hadde på relasjonsarbeidet. Noe en av informantene underbygget med å fortelle at «vi blir litt hobbypsykologer innimellom».

Omtale av seksuallovbruddsdømte blant kollegaer og skam rundt dommen er sentrale funn som er viktig å trekke fram. Informantene fortalte om viktigheten av å ikke plassere alle seksuallovbruddsdømte «i samme bås». De understreket at hver sak er forskjellig og unik, og måtte behandles deretter. Samtidig la informantene trykk på at det kunne være krevende å stå i relasjon til seksuallovbruddsdømte. Informanten uttrykte dette ved å til tider ha behov for å prate med kollegaer om de ulike situasjonene, noe de omtalte som å «ventilere». Når det kommer til hvordan kollegaer omtaler seksuallovbruddsdømte seg imellom, opplevde en av informantene at innholdet i praten foregikk på en lite saklig måte. Her ble det eksempelvis brukt utsagn som «uff, det er så motbydelig» og «å fysj, hørte dere». En av informantene fortalte også at negative kommentarer kunne forekomme på pauserommet. Prat om den innsattes pårørende ble også nevnt av informantene. Det ble pratet negativt om hvordan kone og kjæreste fremdeles støttet den domfelte. En av informantene fortalte at det var vanskelig å prate med seksuallovbruddsdømte om dommen, og begrunnet det med at dommen er veldig stigmatiserende. Noe den andre informant underbygget da hun fortalte at dommen «er svært skambelagt». Vi ser altså at sosialarbeiderne er relativt bevisst på dommen og stigmaet den medfører. Det generelle inntrykket er at samtlige av informantene har behov for å «ventilere» til andre kollegaer i fengselet. Hvordan de omtaler innsatte varierer, men har en tendens til å bevege seg i negativ retning.

Informantene påpekte viktigheten av å skille mellom mennesket og handlingen. Samtidig leste alle dommen i forkant av samtale med seksuallovbruddsdømte og hadde den i bakhodet hele tiden. Informantene fortalte også at noen hadde egen avdeling for seksuallovbruddsdømte, noe som førte til økt bevissthet rundt den innsattes dom både fra ansatte og andre innsatte. Informantene gav uttrykk for at handlingene ofte kunne være nokså grufulle, noe som vakte reaksjoner hos dem. De fortalte at de i enkelte tilfeller unngikk å gå i detalj i dommen. Informanten forteller «jeg leser straffeutmålingen [...] Det er klart det gjør noe med en, men samtidig når de sitter fremfor deg så er de jo folk de også og det er viktig å ta med oss». En annen uttrykte at «alle har rett til likeverdig behandling, selv om man ikke støtter den grufulle handlingen». Siste informant gikk ikke i detalj på selve handlingen, men påpekte at «man skal behandle dem likt uansett». Vi ser derfor at alle er bevisst arbeidet med å se personen framfor dommen, samtidig som at de gav uttrykk for hva de synes om selve dommen.

Funnene viser til en viss usikkerhet hos informantene i sin rolle som sosialarbeider i møte med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Dette i form av at de opplever det krevende å stå i relasjonen. Usikkerheten medfører at sosialarbeiderne blir stående i spagat. På den ene siden omtaler ansatte seksuallovbruddsdømte på en stigmatiserende måte, samtidig som de prøver å unndra seg dette ved å fortelle om et bevisst fokus på å se mennesket bak handlingene.

Arbeid gjennom relasjon

Vi undersøkte hvordan sosialarbeidere opplever å arbeide gjennom relasjon med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Samtlige informanter fortalte at seksuallovbruddsdømte får tilbud om å delta i behandlingsprogrammet SOTP (Sex Offender Treatment Program). En vesentlig forskjell var at to av informantene har behandlingsprogrammet tilgjengelig i fengselet, mens en av informantene arbeider i fengsel uten etablert behandlingstilbud. De har likevel mulighet til å overføre seksuallovbruddsdømte til fengsler med behandlingsprogram. Dette kunne være utfordrende ettersom innsatte da potensielt må flytte flere timer vekk fra hjemstedet sitt. Informanten fortalte at «vi har ikke lykkes å sende noen [...] for å få dem til å delta i noe mer planlagt eller tilrettelagt program». Alle informantene forteller at de har psykologer tilgjengelig som innsatte kan benytte om ønskelig, uavhengig om de deltar i program eller ei. Noen av informantene vektla dommen og straffeutmålingen som en betydelig del av endring hos innsatte. En av informantene fortalte at «det å måtte gå gjennom en rettssak, avhør, fortelle familie og venner hva som skjer, det å faktisk motta en dom og bli satt inn i fengsel. Jeg tror det er mer avskrekkende for veldig mange enn selve endringsarbeidet som blir gjort i fengsel». Det er tydelig at det er forskjeller i behandlingstilbud på tvers av fengsel, noe som igjen kan ha betydning for grad av endring hos den domfelte.

Alle informantene fortalte at det er relativt liten grad av tilbakefall når det gjelder seksuallovbruddsdømte. De fortalte videre at den innsattes oppnådde endring i løpet av soningen varierer fra person til person, hovedsakelig ut fra den innsattes egen innsats, motivasjon og ønske om å endre seg. En av informantene fortalte «det er ingen endring som nytter dersom de innsatte ikke ønsker det selv. All endring må komme fra den personen som ønsker å bli endret». Dette samsvarer med uttalelse fra en annen informant, som påpekte viktigheten av at ønsket om endring må komme innenfra «Man kan ikke true noen til å gå i program, det vil ikke ha noe effekt». En annen informant fortalte at seksuallovbruddsdømte sjelden aksepterer dommen sin, og at dette kan gjøre endringsarbeidet utfordrende, «Når de innsatte selv er i fornektelse så blir det kjempevanskelig». Informantene opplever at innsattes egeninnsats er avgjørende for å oppnå endring. Det stilles forventninger til at innsatte selv tar ansvar og deltar i program, dersom de ønsker å oppnå endring.

Funnene viser til ulike arbeidsmetoder og behandlingsverktøy sosialarbeidere benytter i arbeid gjennom relasjon. Analysen viser til et sprik mellom hva samfunnet forventer av kriminalomsorgen og hva kriminalomsorgen oppnår i praksis. Samfunnet forventer en endring i den innsatte etter endt soning, men det blir tydelig at grad av oppnådd endring varierer ut ifra tilgjengeligheten på behandlingsprogram, samt innsattes motivasjon og innsats.

Arbeid med relasjon

Vi undersøkte hvordan sosialarbeidere opplever å arbeide med relasjon med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Kartlegging var noe alle informantene trakk fram som en viktig del av endringsarbeidet. Informantene fortalte at de benyttet kartleggingsprogrammet BRIK (behovs- og ressurskartlegging i kriminalomsorgen), som et steg på veien mot tilbakeføring til samfunnet. Informantene fortalte at kartleggingen som regel gjennomføres i

starten av soningsforløpet, og er for mange første møte mellom innsatt og sosialarbeider. En av informantene forklarte at «god kartlegging er viktig for å finne ut hva som er den innsattes ressurser og behov. Man får en god relasjon gjennom dette. Det er like viktig å finne ut hvilke ressurser de har og hva de er gode til, slik at vi kan bygge videre på dette». Vi ser altså at samtlige av informantene anser kartlegging som en sentral del av arbeid med relasjon til den innsatte, og at dette er noe de prioriterer å bruke mye tid på. Ved å kartlegge nettverket dannes det et bilde på innsattes behov og ressurser, som er grunnlaget for videre endrings- og tilbakeføringsarbeid.

Samtlige av informantene vektlegger viktigheten av arbeid knyttet til det offentlige nettverket rundt innsatte under soningsopphold. Dette begrunnet de med at innsatte skulle ha et tilrettelagt nettverk etter endt soning. Utdanning og jobb var noe alle informantene vektla som en viktig ressurs. Informantene fortalte om et tett samarbeid med NAV, både statlig og kommunalt, for å få til arbeidsrettede tiltak. Ettersom handlingen er begått mot barn var informantene opptatt av et tett samarbeid med barnevernet. Spesielt når det gjaldt besøk av egne barn og eventuelle permisjoner underveis i soningen. Konfliktrådet ble også nevnt av alle informantene, da dette var en instans de var i kontakt med ved gjenopprettende prosesser. Informanten forteller at den innsatte i slike tilfeller får mulighet til å beklage seg til den fornærmede. Samtlige var opptatt av utdanning og arbeid, for å ha en så normal hverdag som mulig, samt at innsatte skulle ha en hverdag å gå til etter endt soning. Vi ser derfor at alle informantene hadde stort fokus på det offentlige nettverket til innsatte.

Når vi stilte spørsmål rundt arbeid med den innsattes private nettverk, fikk vi noe sprikende svar. Den ene informanten fortalte om et bevisst fokus på ivaretagelse av pårørende, og at det tilrettelegges for kontakt mellom innsatte og pårørende. Dette ble tilrettelagt både ved å fokusere på å ha hyggelige besøksrom og utearealer, samt bruk av videosamtaler via nettbrett. De andre to informantene vektla ikke det private nettverket i like stor grad. Ingen av informantene har en tydelig plan eller strukturert tilnærming til kontakt med innsattes private nettverk. De fortalte at det ofte står på den pårørende å ta kontakt med fengselet. Informanten fortalte «vi har ikke noe mal på hvordan vi skal jobbe med nettverket der ute». Informantene opplevde, i varierende grad, kontakt med det private nettverket utfordrende. De fortalte at det kan være utfordrende eksempelvis grunnet brutte eller kompliserte relasjoner, og at innsatte ofte er alene. En av informantene fortalte «det er mange ganger at det blir brutte relasjoner som følge av dommen. Det kan være enormt vanskelig å tenke seg tilbake til et nærmiljø [...] Så det er mye skam». Dette underbygget en annen informant som fortalte at «mange av de som soner for sedelighet er ofte alene». Den siste informanten fortalte at samarbeid kan være spesielt utfordrende i de tilfellene der pårørende er i fornektelse og fengselet blir «den store stygge ulven». Det kommer også fram at ansatte i fengselet tidvis har negativ omtale av pårørende, seg imellom. Dette kom blant annet fram ved at ansatte hadde vanskelig for å forstå at kone og kjærester fremdeles kunne støtte domfelte. Vi ser altså at det er liten grad av fokus på samhandling med den innsattes private nettverk. Ingen av sosialarbeiderne jobber konkret og strukturert med pårørende. Dette fører igjen til at mengden kontakt mellom pårørende og innsatt avhenger av den pårørendes ønske og evne til å ta kontakt med fengselet.

Alle informantene sier at nettverk er grunnleggende i arbeid mot tilbakeføring og endring, på tross av dette arbeides det lite med det private nettverket. Basert på informantenes svar ser det ut til at det er et sprik mellom mengden av tid og ressurser brukt på kartleggingsarbeid, og relevansen dette har for endringsarbeid i sammenheng med det private nettverket. Kontakt med det private nettverk ble kun etablert ved pårørendes initiativ. Analyse av datamateriale gjør det tydelig at alle informantene opplever en grunnleggende usikkerhet knyttet til hvordan de skal arbeide i forhold til den innsattes private nettverk.

Diskusjon

For å finne svar på problemstillingen “Hvordan opplever sosialarbeidere relasjonsarbeid med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn?” utarbeidet vi tre forskningsspørsmål. Disse forskningsspørsmålene undersøker sosialarbeideres opplevelse av arbeid i, gjennom og med relasjon. Forskningsspørsmålene er utgangspunktet for inndelingen av diskusjon rundt funnene, hvor hvert av disse tar utgangspunkt i funn som vil bli diskutert i lys av teori og forskning.

I relasjon

Gjennom vårt første forskningsspørsmål søker vi kunnskap om hvordan sosialarbeidere opplever å stå i relasjon til mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Funn delen belyser et sprik knyttet til hvordan sosialarbeider opptrer i møte med seksuallovbruddsdømte og hvordan ansatte omtaler dem seg imellom. Noe vi vurderer bunn i en usikkerhet i møte med brukergruppen. I dette delkapittelet vil vi diskutere hvordan usikkerheten påvirker informantenes profesjonelle yrkesutøvelse og om den kan bidra til stigma, eller eventuelt er forårsaket av stigma.

Spriket mellom yrkesutøvelsen og omtale på bakrommet kan sees i sammenheng med profesjonell og personlig. Informantene gjør det tydelig at de opptrer respektfullt og profesjonelt i direkte kontakt med innsatte, der de ser personen bak handlingen. Samtidig er omtalen rundt den seksuallovbruddsdømte på bakrommet ikke like saklig. Informantene opprettholder sin profesjonalitet ved å påpeke at «alle har rett på likeverdig behandling [...]». Dette samsvarer med det yrkesetiske grunnlagsdokumentet, hvor verdier som likeverd, respekt og ikke-diskriminering står sentralt. Gjennom analysen av funnene kommer det fram at informantene leser straffeutmålingen til den domfelte, noe som gjør at dommen alltid vil ligge i bakhodet til informantene. Samtidig påpeker en av informantene at møte og relasjonen ofte blir annerledes når informant faktisk møter personen, informant sier «de er jo folk de også». Dette tyder på hvordan det å se mennesket bak handlingen fungerer i praksis. Noe som trolig henger sammen med informantens evne til å mentalisere, altså å få en forståelse for individets tanker og følelser. Det vil dermed ikke si at informant mentaliserer rundt hvorfor handlingen ble gjennomført, men heller mentaliserer rundt hvordan innsatte har det her og nå. Funnene viser hvordan det asymmetriske maktforholdet ikke blir like synlig da informantene har en annen rolle i det sosiale systemet fengsel, sammenlignet med fengselsbetjenter. Den sivile bekleddingen bidrar også til dette. Faktorene medfører trolig andre forventninger til rollen som sosialarbeider fra innsatte, og fungerer som en bidragsyter til mer åpenhet og

gjensidighet i relasjonen. Noe Paulsen mfl. anser som viktige faktorer for støtte, mestring og anerkjennelse. Verdien det yrkesetiske grunnlagsdokumentet medbringer, mentalisering og det å se mennesket bak handlingen, gir informantene et sett med redskaper som bidrar til relasjonsarbeid og hvordan lettere stå i relasjonen. Noe som kan hjelpe informantene på veien til å forstå og hjelpe mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn.

Funnene belyser hvordan profesjonell og personlig møtes i praksis, ved at personlige holdninger kommer til syne i noen av uttalelsene til informantene. Informanten starter med et utsagn fra et profesjonelt ståsted, men avslutter med egne holdninger. Eksempelvis «alle har rett på likeverdig behandling, selv om man ikke støtter den grufulle handlingen». Informantene forteller også at det kan være krevende å stå i relasjonen og vanskelig å prate med innsatte om dommen. Forskning viser at samhandling med domfelte, og da trolig også rundt dommen, kan føre til mer aksept. Etersom dette er krevende og at det befinner seg en viss usikkerhet blant informantene, viser forskning til at kurs og riktig opplæring vil føre til holdningsendring og forståelse (Craig, 2005, s. 206; Friestad, Mjåland, & Pape, 2021, s. 3). En relasjonskompetent fagperson unngår å føle seg truet eller miste kontroll over egne reaksjoner, selv i nær relasjon til brukere. Som nevnt i teoridelen er profesjonalitet ikke ensbetydende med at man må legge vekk sin personlige væremåte. Å være personlig i møte med seksuallovbruddsdømte kan være nyttig, men bare dersom negative personlige holdninger og verdier ikke skinner gjennom. Det er dermed profesjonsutøveren sitt ansvar å reflektere over holdninger, samt rette kritisk blikk mot egen praksis. Dette som bidrag til kompetanseheving innenfor faget, samt profesjonell og personlig kvalitet i relasjonen med seksuallovbruddsdømte. Det er dermed ikke sagt at informantenes omtale av seksuallovbruddsdømte i alle tilfeller er bevisst. Dette ettersom stigma også kan forekomme gjennom ubevisste prosesser. Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet veier stort fokus mot respekt. Det kan her diskuteres hvor respektfullt det er å omtale den domfelte med ord som «å fysj» og «uff, det er så motbydelig». Forskning viser at negative holdninger og stigma kan påvirke relasjonen og rehabiliteringsforløpet. Samtidig som Craig (2005) påpeker at profesjonelles holdninger mot seksuallovbruddsdømte ofte bevegede seg i negativ retning. Negativ omtale av mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn kan føre til økt stigma og holdninger blant de ansatte, og samsvarer dermed ikke med profesjonsetikken. Informantene er relativt bevisst på dommen og stigmaet den medfører, noe som kommer til syne ved at de opplever det vanskelig å prate om dommen med innsatte.

Utgangspunktet for delkapittelet var å besvare vårt første forskningsspørsmål som omhandlet hvordan informantene opplevde å stå i relasjon til mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Spriket og usikkerheten informantene opplever i sin rolle har medført at de har utarbeidet mestringsstrategier for å kunne opprettholde sin profesjonalitet i møte med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Strategiene kommer til syne gjennom mentalisering og å se menneske bak handlingen. En annen strategi er informantenes omtale av seksuallovbruddsdømte på bakrommet. Omtalen viser til stigmatiserende holdninger knyttet til seksuallovbruddsdømte, noe som tydeliggjør viktigheten med kritisk refleksjon rundt egne holdninger og praksis. Som sosialarbeider følger man det yrkesetiske

grunnlagsdokument. Strategiene kan derfor sees på som måter å skape profesjonell distanse for å muliggjøre ivaretagelse av sosialfaglige verdier og profesjonalitet.

Gjennom relasjon

Gjennom vårt andre forskningsspørsmål søker vi kunnskap om hvordan sosialarbeidere opplever arbeid gjennom relasjon med seksuallovbruddsdømte. Funnene viser til et sprik mellom kriminalomsorgens visjon «straff som endrer» og arbeidet i praksis. Fra funn ser vi at den innsattes motivasjon er avgjørende for deltakelse i program, samt for å oppnå endring. Vi vil diskutere rundt spriket mellom visjonen «straff som endrer» og arbeidet i praksis, samt hvilke faktorer som kan påvirke endringsarbeidet.

Samtlige av informantene forteller at behandlingsprogrammet SOTP blir benyttet, men at tilgjengeligheten varierer basert på geografisk beliggenhet. Deltakelse i endringsprogrammet SOTP er frivillig uavhengig om det er i nær eller fjern geografisk avstand. Dette innebærer at den innsatte selv må ønske endring, samt inneha den motivasjonen og innsatsen som trengs for å oppnå dette. Flere av informantene trekker fram at enkelte ikke aksepterer dommen sin. Dette er en faktor som påvirker den innsattes motivasjon og ønske om endring, og som kan være et hinder for arbeid gjennom relasjon. Det foreligger ikke tydelige føringer knyttet til motivasjonsarbeid, noe som kan medføre en grunnleggende usikkerhet blant ansatte. Ansvaret for deltakelse i programmet er i stor grad overlatt til de innsatte. Sosialarbeidere har dermed en viktig rolle som motivator, noe som underbygges av Banduras teori om self-efficacy. På bakgrunn av denne teorien blir det tydelig at individer har stor nytte av andres støtte for å oppnå mestring og endring. Etersom behandlingsprogrammet er frivillig vil det kreve relasjonskompetente fagfolk, som møter personen der de er og jobber med motivasjon med utgangspunkt i dette. Dette viser til at relasjonens kvalitet er sentral, og kan være avgjørende for endringsarbeidet. Det faktum at behandlingsprogrammet ikke er tilgjengelig i alle fengsel og at enkelte derfor må flytte for å kunne delta, gjør at motivasjonsprosessen blir mer krevende, men desto viktigere å rette fokus mot. På den andre siden bidrar frivilligheten til brukermedvirkning, noe som kan ha positiv innvirkning på relasjonen mellom innsatt og sosialarbeider. En viktig verdi som kommer fram av det yrkesetiske grunnlagsdokumentet er «respekten for den enkeltes integritet», noe som blant annet ivaretas gjennom tilrettelegging for brukermedvirkning. Selve relasjonen mellom den innsatte og sosialarbeider kan påvirke den innsattes interesse for programmet og motivasjon for endring. Dette underbygger Paulsen mfl. ved at relasjonsarbeid kan bidra til opplevelse av støtte mestring og anerkjennelse, blant annet gjennom brukermedvirkning.

Samfunnets holdninger og stigma knyttet til dommen vil kunne påvirke den ansatte i møte med seksuallovbruddsdømte. Vi vet at det ikke snakkes noe særlig om dommen mellom sosialarbeider og innsatt, noe som kan påvirke mulighet for endring. Dette kan ses i sammenheng med at lovbruddet er tabubelagt, og kan føre til at enkelte unngår å tematisere dommen da det oppleves for krevende å snakke om. Dette underbygger Jahnke mfl. i sin artikkel ved at enkelte opplever å få sterke reaksjoner på handlingen. Å unngå å prate om dommen står i strid med et av formålene med visjonen «straff som endrer», da det skal legges til rette for endring hos den innsatte. Dette viser at kunnskap rundt tematikken er viktig, for å

ha redskap til å håndtere situasjonen på en adekvat måte. Sosialarbeiderens egen kompetanse, forforståelse og erfaring innenfor problematikken er noe som kan spille inn på arbeid gjennom relasjon. Ettersom noen fengsler har behandlingsprogram og andre ikke, kan man stille spørsmål om dette er en faktor som påvirker sosialarbeidernes kompetanse og erfaring innenfor endringsarbeid med seksuallovbruddsdømte. Både Craig og Friestad mfl. fremhever viktigheten av kunnskap og kurs knyttet til problematikken, for økt forståelse av brukergruppen (Craig, 2005, s. 206; Friestad, Mjåland, & Pape, 2021, s. 3).

Med bakgrunn i vårt andre forskningsspørsmål som omhandler hvordan sosialarbeider opplever arbeid gjennom relasjon med seksuallovbruddsdømte, har vi nå sett nærmere på spriket mellom visjonen «straff som endrer» og arbeidet i praksis. Diskusjonen viser at geografisk plassering vil kunne påvirke mulighet for endring. En positiv side ved programmets frivillighet er å sikre de innsattes brukervedvirkning, noe som igjen kan ha en positiv innvirkning på relasjonen mellom sosialarbeider og innsatt. Videre ser vi at viktigheten av sosialarbeiders evne til å motivere er avgjørende, ettersom programmet er helt frivillig. Det kan dog se ut til at det er lite målrettet arbeid med den innsattes motivasjon, noe som fører til en grunnleggende usikkerhet blant ansatte. Lite motivasjonsarbeid kan være påvirket av stigma knyttet til dommen og at ansatte av den grunn finner det vanskelig å snakke om lovbruddet med innsatte. Sosialarbeiderne håndterer derfor arbeid gjennom relasjon ved å benytte profesjonell distanse som håndteringsmekanisme, noe som går på bekostning av rehabiliteringsarbeidet.

Med relasjon

Gjennom vårt tredje og siste forskningsspørsmål søker vi kunnskap om hvordan sosialarbeidere opplever arbeid med relasjon med seksuallovbruddsdømte. Fra funndelen vet vi at informantene anser kartlegging som en sentral del av arbeidet. Det ble også synlig at alle så på nettverket som viktig, men at arbeid med offentlig nettverk var betydelig mer tematisert enn den domfeltes private nettverk. I dette delkapittelet vil vi se nærmere på betydningen av arbeid med relasjoner.

Funnene viser til at det foreligger et sprik mellom informantenes poengtering av viktigheten med nettverk, både offentlig og privat, og hva som blir prioritert i rehabiliteringsforløpet. Dette i form av at de bruker mye tid og ressurser på å kartlegge innsattes nettverk, men nærmest kun retter fokus mot det offentlige nettverket i arbeidet. Dette gjør innsatte mer praktisk forberedt på en hverdag uten sosialarbeider, fengselets rammer og ressurser. Ettersom mye tid og ressurser blir brukt på kartlegging av den innsattes nettverk, kan det stilles spørsmål rundt hvorfor det ikke arbeides videre med det private nettverket. Viktigheten med å ivareta det private nettverket viser seg å være betydelig, både for den innsatte selv, men også for private relasjoner på utsiden. Familien er viktig med tanke på hjelp og omsorg, og kan dermed være en ressurs for den innsatte både underveis og etter soning. Informantenes håndtering, og eventuelle mangelfulle håndtering, av det private nettverket kan ses på som en grunnleggende usikkerhet. Det foreligger ingen tydelig plan på hvordan de skal ivareta eller arbeide med innsattes private relasjoner. En av informantene legger derimot vekt på

tilrettelegging av besøksrom, uteareal og kommunikasjon via nettbrett. Noe som kan anses som tilrettelegging av arbeid med relasjoner.

Funnene poengterer at samhandling med privat nettverk til tider kunne oppleves utfordrende ettersom innsatte ofte hadde brutte og kompliserte relasjoner som konsekvens av handlingen. Dette kan ses i lys av stigma ved at det forekommer sterke stigmatiserende holdninger og sinne knyttet til seksuallovbruddsdømte fra samfunnet. Som igjen fører til utestengelse, brutte relasjoner og diskriminering. Andre utfordringer informantene opplevde var pårørendes mangel på aksept av dommen, noe som kan vanskeliggjøre arbeid med relasjon. Gjennom uttalelser i samtaler mellom kollegaer kommer det fram stigmatiserende holdninger ovenfor domfelte og dens pårørende. Disse holdningene kan påvirke innstillingen sosialarbeiderne har ovenfor det private nettverket, noe som muligens bidrar til lite motivasjon for kontaktetablering. Ved å se dette i sammenheng med mangelfull plan på kontakt med private nettverk bidrar det til at sosialarbeider ikke fungerer som brobygger mellom bruker og deres nettverk.

Vårt siste forskningsspørsmål omhandler hvordan sosialarbeidere opplever arbeid med relasjon med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Alle informantene peker på viktigheten av arbeid med relasjon, men viser til en usikkerhet rundt arbeid med det private nettverket og mister dermed en viktig del av innsattes ressurser. Stigma rundt mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn bidrar til at mange innsatte er alene og har brutte relasjoner. Dette gjør arbeid med innsattes private relasjoner mer utfordrende og tidkrevende, det kan dermed bli «enklere» å kun rette fokus mot det offentlige nettverket. Samtidig viser omtale mellom kollegaer til visse holdninger knyttet til seksuallovbruddsdømte sitt private nettverk. Dette er noe som gjør at profesjonsutøver sin motivasjon rundt arbeid med privat nettverk kan være minimal. Dette i sammenheng med mangelfulle retningslinjer og mal rundt slikt arbeid. Profesjonsutøvere utvikler derfor en distanse til det private nettverket, ved at de heller prioriterer arbeid med det offentlige nettverk.

Konklusjon

Gjennom studien har vi fått innblikk i hvordan sosialarbeidere opplever relasjonsarbeid med mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Problemstillingen ble valgt på bakgrunn av at det foreligger sterke stigmatiserende holdninger til mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Dette kan derfor anses som et ekstremtilfelle innen sosialfaglig arbeid. Ved å studere hvordan sosialarbeidere opplever relasjonsarbeid med en sterkt stigmatisert gruppe, gir det grunnlag for å si noe mer generelt om sosialarbeiders håndtering av egne holdninger i møte med brukere. Denne kunnskapen vil være aktuell for andre instanser og være til hjelp for sosialarbeidere.

Fra forskningsspørsmålene og diskusjonen blir det tydelig at utfordringene profesjonsutøverne møter starter med arbeid i relasjon, og ser ut til å forplante seg videre i arbeid gjennom og med relasjon. På bakgrunn av dette har vi sett at sosialarbeiderne benytter ulike mestringsstrategier for å stå i relasjon til mennesker som er dømt for seksuelle handlinger mot barn. Strategiene

kommer til syne gjennom «ventilering» blant kollegaer og begrenset emosjonell involvering i dommen. Videre så vi at det foreligger en usikkerhet blant sosialarbeiderne om hvordan motivere seksuallovbruddsdømte mot endring. Noe som bunner i personlige holdninger og ubehag rundt samtale om dommen. Studien viste til slutt hvordan arbeid med relasjoner ble utøvd i praksis, der det private nettverket nærmest ble glemt i prosessen. Oppsummert ser vi at personlige holdninger og stigma til tider overskygger kvaliteten av relasjonsarbeidet. Stigma foregår som bevisste og ubevisste prosesser, noe som medfører at profesjonsutøver ikke nødvendigvis er bevisst egne holdninger og deres påvirkning til relasjonene. Uavhengig av brukergruppe vil det derfor være viktig for sosialarbeidere å reflektere over personlige verdier og holdninger, for å rette et kritisk blikk mot egen praksis. Dette også gjerne i kollegiale drøftinger med veiledning og idemyldring. Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet stiller høye krav til emosjonell involvering gjennom formulering av verdier og holdninger som er sentrale for sosialarbeideres yrkesutøvelse. Opplevelse av emosjonell involvering vil variere fra person til person, i tillegg til hvilke brukergruppen en samhandler med. Enkelte brukergrupper har mer komplekse utfordringer enn andre og utfordrer gjerne sosialarbeiderens egne verdier og holdninger i større grad. Dette kan igjen føre til at sosialarbeidere utvikler håndteringsmekanismer. Studien konkluderer med at sosialarbeidere opplever relasjonsarbeid med seksuallovbruddsdømte som krevende og derfor etablerer håndteringsmekanismer i form av en profesjonell distanse. Distansen innebærer en tosidighet, der distansen på den ene siden gjør at sosialarbeiderne klarer å stå i relasjonene. Mens på den andre siden medfører distansen utfordringer i endringsarbeidet ettersom sosialarbeider unngår involvering til en viss grad.

Når vi nå har studert stigmatiserende holdninger i fengsel er det for å belyse hvordan profesjonsutøver ivaretar sin profesjonalitet i møte med stigmatiserte brukergrupper. Dette vil være overførbart til andre instanser og brukergrupper med tilknyttet stigmatproblematikk. Som profesjonsutøver i sosialfaglig arbeid møter en brukergrupper i ulike livssituasjoner. Profesjonalitet og profesjonsrettede verdier skal derfor, uavhengig av brukergruppe, stå sentralt gjennom hele arbeidsprosessen. Konflikt mellom egne stigmatiserende holdninger til brukergrupper og profesjonelle verdier bunner ut i en profesjonell distanse. Denne distansen vil kunne oppstå innenfor flere sosialfaglige instanser. Det vil derfor være viktig fra overordnet hold å rette fokus mot stigmatproblematikk. Dette kan eksempelvis gjøres gjennom å forske mer på stigma i hjelpeapparatet, samt kurs knyttet til problematikken for ansatte i helse- og sosialsektoren. Dette vil være fordelaktig for sosialarbeidere, brukere og samfunnet som helhet. Studien kan være en ressurs for studenter og fagfolk som søker kunnskap knyttet til relasjonsarbeid og stigma innad i hjelpeapparatet. Oppgavens fokus på stigmatproblematikk er som nevnt relevant for flere instanser innenfor sosialt arbeid. På tross av dette er det lite nasjonal forskning om stigma i hjelpeapparatet og hvordan man som profesjonell kan håndtere dette. I denne sammenheng er det aktuelt å forske på stigmaets generelle påvirkningskraft i rehabiliteringsforløpet, samt brukerens opplevelse av stigma i møte med hjelpeapparatet. Det vil også være nødvendig å forske på hvordan sosialarbeidere kan unngå å etablere den profesjonelle distansen, og om kursing og veiledning kan være en sentral faktor for å forebygge dette.

Bibliografi

- Aubert, A.-M., & Bakke, I. M. (2008). Utvikling av relasjonskompetanse. Gyldendal Akademisk : Oslo.
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2013). Barndommen kommer ikke i reprise. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Berge, T., Karagöz, E. M., & Frantzen, C. (2012, Desember 3). En modell for boligfaglig samhandling... Tidsskrift for psykisk helsearbeid, ss. 324-333.
- Craig, L. A. (2005, Mai 1). The impact of training on attitudes towards sex offenders. Journal of sexual aggression, ss. 197-207.
- Ellingsen, I. T., & Skjefstad, N. S. (2019). Anerkjennelse, myndiggjøring og brukervedvirkning. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, Sosialt arbeid en grunnbok. Oslo: Universitetsforlaget.
- Falch-Nilsen, K., & Billington, T. (2016, Mars 12). "Jævla pedo!". Hentet fra Nr.no: https://www.nrk.no/dokumentar/xl/_jaevla-pedo__-1.12819657
- Feldman, D. B., & Crandall, C. (2007, Februar). Dimensions of Mental Illness Stigma: What About Mental Illness Causes Social Rejection? Journal of Social and Clinical Psychology, ss. 137-154.
- Fellesorganisasjonen. (2019, November). Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere. Hentet fra Fo.no: <https://www.fo.no/yrkesetikk/fo-yrkesetisk-grunnlagsdokument-2019-2023-article6951-1346.html>
- Flaarønning, G. (2018, Januar 26). Listhaug mener «monster»-beskrivelse vil avskrekke overgripere. Hentet fra Nr.no: https://www.nrk.no/norge/listhaug-mener_monster_-beskrivelse-vil-avskrekke-overgripere-1.13886503
- Friestad, C., Mjåland, K., & Pape, H. (2021, September 22). Prison officer students' perceptions of persons convicted of sexual crimes. European journal of criminology , ss. 1-16.
- Fyrand, L. (2018). Sosialt nettverk teori og praksis. Oslo: Universitetsforlaget.
- Goffman, E. (2010). Stigma Om avfignerens sociale identitet. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Grøndahl, P., Sandbukt, I. J., & Kristoffersen, R. (2021, September 14). Farlige, fremmede og uten impulskontroll? Norske avisers omtale av seksuelle overgrep. Norsk Medietidsskrift, ss. 1-15.
- Hansen, G. V., Arvesen, P. A., & Tonholm, T. (2013, Desember 13). Pappa i fengsel - hvordan ivaretas familien? Tidsskriftet Norges Barnevern, ss. 185-194.
- Håkonsen, K. D. (2016, Februar 26). Seksualforbrytere på kurs for å hindre nye overgrep. Hentet fra Fontene.no: <https://fontene.no/nyheter/seksualforbrytere-pa-kurs-for-a-hindre-nye-overgrep-6.47.335940.f89d150930>
- Helse Stavanger. (u.d.). Endringsprogrammet for sedelighetsdømte. Hentet fra helse-stavanger.no: <https://helse-stavanger.no/arrangementer/endringsprogrammet-for-sedelighetsdomte>
- Helsenorge. (2021, November 29). Pedofili. Hentet fra Helsenorge.no: <https://www.helsenorge.no/sykdom/psykiske-lidelser/pedofili/#hva-er-pedofili>
- Jahnke, S., Imhoff, R., & Hoyer, J. (2014, Juni 20). Stigmatization of People with Pedophilia: Two Comparative Surveys. Archives of sexual behaviour, ss. 21-34.
- Killén, K. (2008). Profesjonell utvikling og faglig veiledning - et fellesfaglig perspektiv. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kleppe, L. C. (2019). Sosialfaglig kompetanse. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, Sosialt arbeid en grunnbok (ss. 139-153). Oslo: Universitetsforlaget.
- Kojan, B. H., & Storhaug, A. S. (2019). Erfaringsbasert kunnskap og refleksiv praksis. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, Sosialt arbeid en grunnbok (ss. 184-195). Oslo: Universitetsforlaget.
- Kriminalomsorgen. (2021, November 27). Verksemdsstrategi for kriminalomsorga 2021–2026. Hentet fra Kriminalomsorgen.no: <https://www.kriminalomsorgen.no/virksomhetsstrategi.549866.no.html>
- Kriminalomsorgen. (u.d.). Om kriminalomsorga. Hentet fra Kriminalomsorgen.no: <https://www.kriminalomsorgen.no/om-kriminalomsorgen.533223.no.html>
- Kriminalomsorgen. (u.d.). Straff i fengsel. Hentet fra kriminalomsorg.no: <https://www.kriminalomsorgen.no/straff-i-fengsel.516314.no.html>

- Levin, I. (2019). Sosialt arbeid som spenningsfelt. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, Sosialt arbeid en grunnbok (ss. 36-46). Oslo: Universitetsforlaget.
- Levin, I., & Ellingsen, I. T. (2019). Relasjoner i sosialt arbeid. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, Sosialt arbeid en grunnbok (ss. 112-124). Oslo: Universitetsforlaget.
- Manger, T. (2018). Læring og forventning om mestring. I T. Manger, S. Lillejord, T. Nordahl, & T. Helland, Livet i skolen (ss. 241-268). Bergen: Fagbokforlaget.
- Mews, A., Bella, L. D., & Purver, M. (2017). Impact of evaluation of the prison-based Core Sex Offender Treatment Programme. London: Det britiske justisdepartementet. Hentet fra Nr.no.
- Nordhaug, I. (2018). Kva ser vi - kva gjer vi?. Bergen: Fagbokforlaget.
- Norvoll, R. (2019). Sosiale avvik og sosial kontroll. I E. Brodtkorb, & M. Rugkåsa, Mellom mennesker og samfunn (ss. 97-117). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Paulsen, V., Aune, J. A., Melting, J. K., Stormyr, O., & Berg, B. (2017, Juni 21). Relasjonen som plattform i møte med ungdom i barnevernet. Tidsskriftet Norges Barnevern, ss. 84-94.
- Reutter, L. (2021). Forskningsetikk og personvern. I I. Stuvøy, & G. T. Tøndel, En smak av forskning (ss. 89-98). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Shulman, L. (2018). Kunsten å hjelpe individer og familier. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Skorstad, B. (2019). Profesjonsetikk. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk - til refleksjon og handling i sosialt arbeid (ss. 174-202). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Starckjohann, G., Berntsen, V., Rannug, L. F., Eriksen, M. K., & Frydenlund, J. B. (2015, Juni 22). Fra utdanning til praksis - bruk av åpen dialog og nettverksmøter. Tidsskrift for psykisk helsearbeid, ss. 150-160.
- Stokken, R., Andenes, E., Båtevik, F. O., & Folkestad, B. (2021). Skriveboka h21. Volda: Høgskulen i Volda.
- Straffeloven. (2005, Mai 20). Lov om straff (straffeloven). Hentet fra lovdata.no: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>
- Tjora, A. (2018). Kvalitative forskningsmetoder i praksis. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tjora, A. (2021). Tematisk analyse. I I. Stuvøy, G. Tøndel, & A. Tjora, En smak av forskning (ss. 241-249). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- VERBI Software. (2021). MAXQDA2022 (dataprogram). Berlin.
- Wallroth, P. (2011). Mentaliseringsboken. Oslo: Arneberg forlag.
- Wernersen, C. (2018, Juli 13). Rapport:-Behandling av seksualforbrytere i fengsel fungerer ikke. Hentet fra Nr.no: https://www.nrk.no/norge/rapport_-_behandling-av-seksualforbrytere-i-fengsel-fungerer-ikke-1.14115422

Økonomisk sosialhjelp – eit spenningsfelt for sosialarbeidaren

Ein kvalitativ intervjustudie

Marianne Karlsbakk og Margunn Sunde

Denne studien har hatt som mål å utforske sosialarbeidarar si bakkebyråkrat-rolle, og korleis dei opplever og handterer spenningar i det sosiale arbeidet. Studien kombinerer eit bakkebyråkratisk perspektiv med profesjonsetikk, for å skape ein tettare samanheng mellom bakkebyråkratiske spenningar og den spesifikke profesjonen vi ville studere. Konteksten vi brukte for å undersøkje dette temaet er dei sosiale tenestene i NAV med problemstillinga: «Korleis handterer sosialarbeidarar spenningar i oppfølgingsarbeidet med langtidsmottakarar av økonomisk sosialhjelp?» Studien er kvalitativ og basert på semi-strukturerte djupneintervju frå fire informantar som arbeider med denne brukargruppa. Desse blei rekrutterte gjennom kjennskapen vi fekk til dei under praksisstudiet i 2021. Data blei analysert gjennom ei induktiv tilnærming, der funna viste at sosialarbeidarane opplever spenningar knytt til krysspress, spenningar i arbeidet med dei mest sårbare brukarane, samt i utfordringar med sysselsetjing. Det viste seg at desse spenningane var kjelder til profesjonsetisk stress og belastningar, noko som synte seg i måten dei handterte arbeidet på. Vekslande inntak av moralske disposisjonar, bruk av kollegiet for drøfting og forklaring av sysselsetjingsproblem med ytre forhold, var måtar sosialarbeidarane handterte spenningane på, noko som synte seg å kunne redusere stress og belastningar. Likevel kunne det sjå ut som at desse handteringsmåtane også kunne gje negative konsekvensar for brukarane gjennom skjulte mekanismar som finnast i bakkebyråkratiet. Dette kan vere relevant kunnskap både for bakkebyråkratar generelt, men også for dei som skal setje rammefaktorar for sosialarbeidarar som arbeider med langvarige mottakarar. Vi har sett at det profesjonsetiske stresset kan påverke oppfølgingsarbeidet, noko som viser at det må vere rom og moglegheiter for at sosialarbeidarane kan utføre arbeidet sitt i tråd med dei profesjonsetiske verdiane. Vi meiner at det er behov for ytterlegare kunnskap om dette temaet og har anbefalt vidare utforsking av sosialarbeidarane sin profesjonsetikk i dei sosiale tenestene i NAV.

Innleiing

Siste åra har det vore ein nedgang i talet på kortvarig mottak av økonomisk sosialhjelp. Derimot har ein sett ei auke blant meir langvarige mottakarar, dei som har hatt økonomisk sosialhjelp i åtte månader eller meir (SSB, 2020). Langvarige mottakarar er ei brukargruppe som ofte har komplekse og samansette utfordringar og har behov for tett og målretta oppfølging frå NAV (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2019). For sosialarbeidarar inneber oppfølgingsarbeidet ei balansering i og mellom brukaren sine behov, systemkrav og forventningar til eiga etiske plattform der det yrkesetiske grunnlagsdokumentet skal fungere

som eit styringsdokument i arbeidet (Skorstad, 2013). Som bakkebyråkratar, vil sosialarbeidarane i tillegg vere staten sitt ansikt utad, der ein ifølgje Michael Lipsky (2010) og Bernardo Zacka (2017) iverkset politikk i møte med brukarane.

Ein kan finne fleire studiar om sosialarbeidaren sin posisjon i NAV, men det er derimot mindre kunnskap om opplevde spenningar i oppfølgingsarbeidet med langtidsmottakarar, og korleis dei handterer desse spenningane. Ved å setje fokus på dette, kan ei bevisstgjerung bidra til auka kunnskap om arbeidet med det som viser seg å vere ei veksende brukargruppe. Slik kan ein identifisere ulike utfordringar som kan vere til hinder for ei tett og målretta oppfølging. For å finne svar på dette, vil vi gjennom djupneintervju undersøkje korleis sosialarbeidarar handterer spenningar som oppstår i oppfølgingsarbeidet med langvarige mottakarar av økonomisk sosialhjelp.

Økonomisk sosialhjelp er regulert av sosialtenestelova (2010). Stønaden skal fungere som eit "sikkerhetsnett" i form av eit forsvarleg livsopphald når alt anna er prøvd, og skal ta sikte på å gjere brukarane sjølvhjelpete. Med grunnlag i etiske retningslinjer skal sosialarbeidaren bidra til at brukarane skal nå dette målet, gjennom ei heilskapleg oppfølging, der ein har moglegheit til å setje vilkår for stønaden for å bidra til arbeidsretta aktivitet. Stig Nøra viser til Kjetil Van der Vel i sin artikkel, som hevdar at NAV-reforma har på tross av sitt heilskaplege føremål, svikta brukarar som har hatt sosialhjelp over lengre tid (Velferd.no, 2019). Mange av dei står langt borte frå arbeidslivet og har behov for tettare oppfølging enn det dei har fått (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2019). Trass i handlingsrom og retningslinjer for arbeidet, ser det likevel ut til at sosialarbeidarar møter ulike hindringar i bakkebyråkratiet, i si oppfølging av brukarane. Ifølgje Lipsky (2010) kjenneteiknast bakkebyråkratrolla av hindringar som tidspress og manglande ressursar, der ein på ulike måtar vil søkje å få kontroll over den komplekse arbeidssituasjonen. Dessutan består arbeidet av ulike oppgåver der bakkebyråkratar heile tida må tilpasse eigen posisjon i møte med brukarane, der Zacka hevdar at moralske disposisjonar har betydning for korleis bakkebyråkraten tolkar brukarane sine behov (Zacka, 2017). I tillegg vil ein som sosialarbeidar også ha eit profesjonsetisk ansvar i yrkesutøvinga, både i form av å ivareta brukarane sine individuelle behov, men også for at samfunnet sine ressursar skal forvaltast på ein rettviss måte ((FO), 2019-2023). Ein ser difor at det sosiale arbeidet er prega av spenningar frå mange hald, noko som vil ha innverknad både på sosialarbeidarar og på brukartenester.

Denne studien set søkjelys på korleis slike spenningar blir handtert i oppfølgingsarbeidet med langvarige sosialhjelpsmottakarar, og kan såleis utvide forståinga av utfordringane sosialarbeidarar møter, både i seg sjølv og i omgjevnadane. Sosialarbeidarar har ei viktig rolle som vert avgrensa av krav og forventningar frå fleire sider, der erfaringane med dette arbeidet kan gje viktig kunnskap. Denne kunnskapen kan bidra til ei større bevisstgjerung, og vere eit bidrag inn i det behovet arbeids- og velferdsetaten (2019) påpeikar i si forskning: Auka kunnskap om oppfølging av denne brukargruppa.

Med utgangspunkt i det føregåande stiller vi følgjande problemstilling:

Kunnskapsstatus

For å belyse bakgrunnen for sosialarbeidarane sitt arbeid med økonomisk sosialhjelp i NAV, vil vi i denne delen fyrst presentere det politiske perspektivet på desse tenestene. Deretter vil vi gjere greie for oppfølgingsomgrepet, og kva utfordringar som er knytt til dette arbeidet. For å skape eit grunnlag for sosialarbeidarar si yrkesutøving i ein NAV- kontekst, vil vi avslutningsvis gje ein gjennomgang av potensielle profesjonsetiske utfordringar som er typiske for sosialarbeidar-rolla.

Økonomisk sosialhjelp i eit politisk perspektiv

Sjølv om langvarige mottakarar av økonomisk sosialhjelp er ei heterogen gruppe, har desse brukarane ofte utfordringar knytt til helse og rusproblematikk, manglande kompetanse og ferdigheiter og vanskelege oppvekstvilkår (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2019; Dokken, 2016; Heggebø, Bråthen, & Hermansen, 2020). Denne brukargruppa befinn seg ofte i ein “vond sirkel”, der manglande endringsmotivasjon og lav sjølvkjensle hindrar moglegheitene for hjelp til sjølvhjelp (Dokken, 2016, s. 101). Likevel legg sosialtenestelova opp til at den økonomisk sosialhjelpa skal vere eit middel på vegen til at brukarane kan bli sjølvhjelpete, der ein gjennom bruk av skjøn skal fremje overgang til arbeid, sosial inkludering og aktiv deltaking (2010). Økonomisk sosialhjelp er eit kommunalt ansvar, der ein i henhold til lova har plikt og moglegheiter til å setje aktivitetsvilkår for stønaden med mål om å hindre pasifisering og auke sjansar for arbeid (Heggebø, Bråthen, & Hermansen, 2020, ss. 69-70).

NAV reforma sitt føremål var å få fleire i arbeid gjennom betre individuelt tilpassa tenester (2006). Her skulle eit samarbeid mellom stat og kommune bidra til ei meir ei heilskapleg tilnærming. I etterkant av NAV reforma oppstod endringar i tiltaksbiletet, som har relevans for langvarige mottakarar av økonomisk sosialhjelp (Heggebø, Bråthen, & Hermansen, 2020, s. 70). Kvalifikasjonsprogrammet frå 2008, skulle motverke langvarig mottak gjennom individuell tilpassing, tett oppfølging og arbeidspraksis. Arbeidsavklaringsstønaden kom i 2010, og skulle bidra til eit fokus på brukaren sine ressursar i eit arbeidsretta perspektiv. I etterkant har ein likevel sett at brukarar med komplekse utfordringar har hatt ein tendens til å hamne utanfor slike tiltak (Heggebø, Bråthen, & Hermansen, 2020, s. 70), der bruk av standardiserte tiltak i motsetnad til individuelle, har verka ekskluderande (Nøra, 2019). På trass av stortingsmelding 33 (2015-2016), med føremål om betre tid til tettare oppfølging og meir individuelle tenester, blei oppfølgingsarbeidet framleis opplevd som svært utfordrande (Fossestøl, Borg, & Breit, 2020). Det er i stortingsmelding 32 skildra viktige satsingsområde i høve arbeids- og samfunnsinkludering, der sosialfagleg oppfølgingsarbeid blir påpeika som eit viktig ledd i ei heilskapleg tilnærming (Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2020-2021). Derimot kan ein tenkje at dette vil by på utfordringar då det ser ut til at den byråkratiske praksisen vanskeleggjer ei slik tilnærming i oppfølgingsarbeidet i NAV (Skjefstad, 2013). For

å skape ei oversikt over ulike forståingar av oppfølgingsomgrepet i ein NAV-kontekst, vil vi vidare greie ut kva dette omgrepet kan innehalde.

Oppfølging i ein NAV-kontekst

Ein nyare gjennomgang av sosiale tenester for langtidsmottakarar, viser at det er utfordringar i oppfølginga av denne brukargruppa (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2019). Det ser ut til at oppfølgingsomgrepet i ein NAV-kontekst er mangfaldig, og at tydinga av omgrepet kan vere ei utfordring både for rettleiarar og brukarar då det ifølgje Ekspertgruppen (2015), står fram som diffust. For å skape eit bilete av kva oppfølgingsomgrepet i denne konteksten kan innehalde, vil dette kapitlet belyse omgrepet i eit relasjonelt og eit tiltaksretta perspektiv.

Realistiske krav, fleksibilitet, tilgjengelegheit og uthald er eit vesentleg grunnlag i ei tett og individuell oppfølging, og noko som bør vere til stades i hjelperelasjonen i dei sosiale tenestene (Ekspertgruppen, 2015, s. 84). I tillegg viser det seg også viktig at brukarane har ein fast kontaktperson dei kan forhalde seg til (KS, 2018). For å skape ein god relasjon og gjere eit godt fagleg arbeid, er tid og ressursar er nødvendig (Grønningsæter, 2013, s. 48).

Sosialarbeidarar i NAV opplever likevel ofte at oppfølgingsarbeidet er ein kamp mot klokka, der tidsmangel fører til at ein ikkje klarer å ivareta brukaren si verdigheit (Damsgaard & Eide, 2012, s. 74). Dette blir også bekrefta i ein rapport frå arbeid og velferdsdirektoratet, som syner at den individuelle tilpassinga ofte går på bekostning av tidsmangel og vanebaserte prosedyrar (2019, s. 47). Brukarar av sosiale tenester opplever også tenestene som for personavhengige, der nokon får mykje hjelp og andre lite (Grønningsæter, 2013, s. 48). Ved å sjå på oppfølgingsomgrepet i eit relasjonelt perspektiv, kan ein her sjå at sosialarbeidaren må forhalde seg til systemkrav som kan påverke oppfølgingsarbeidet.

Sosialtenestelova sitt rundskriv, og Ekspertgruppen legg føringar for eit tiltaksretta utgangspunkt i oppfølginga. Administrative føringar legg vekt på ei utforming av tenestetilbodet som i størst mogleg grad skal fremje hjelp til sjølvhjelp, der ein har høve til å setje inn andre tenester etter lova som t.d. individuell plan og råd og rettleiing (Rundskriv til lov om sosiale tjenester i NAV, 2012). Dessutan bør ei arbeidsretta tilnærming ligge implisitt i alle brukarmøter, og på den måten hjelpe brukarane til å sjå nye måtar å presentere eigen kompetanse på i tillegg til å finne hensiktsmessige tiltak (Ekspertgruppen, 2015). Derimot ser det ut til at det blir gjort overflatiske vurderingar i oppfølgingsarbeidet som gjev ei mindre heilskapleg tilnærming. Dette kan føre til at tiltaka ikkje er tilstrekkelege og relevante i høve behova, og at mange blir gåande på tiltak år etter år (Grønningsæter, 2013, ss. 48-51). Ein studie som tek for seg deltaking på arbeidsmarknadstiltak viser tendensar til seleksjon i rekrutteringa av deltakarar, der brukarar med utfordringar knytt til helse og rus, er mindre representert blant deltakarane. Ein ser også ein ulikskap i sysselsetjing knytt til helserelevante årsaker, der fleire av desse ikkje kjem seg i fast arbeid etter arbeidstiltak (Heggebø, Bråthen, & Hermansen, 2020, ss. 85-86). I tillegg har det vist seg at bruk av tiltak og aktivitetar ikkje alltid er så målretta som dei burde vere, og for dei som er i tiltak under aktivitetsplikta er tiltaka ofte ikkje føremålstenlege nok (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2019). Ei internasjonal studie påpeikar problemet “creaming and parking” i organisasjonar som har ansvar for sysselsetjing, der ein ser tendensar til at brukarar som står langt unna arbeidslivet

blir oversett til fordel for dei som er meir arbeidsklare (Greer, Schulte, & Symon, 2018). Liknande tendensar ser ein i NAV, der brukarar med innvandrarbakgrunn blir “parkert” i behovsprøvd økonomisk sosialhjelp som følgje av at rettleiarane opplever denne brukargruppa som uhandterlege på grunnlag av språkutfordringar (Volckmar-Eeg, 2021). Å stå utanfor arbeidslivet over lengre tid kan gje belastningar som kan svekke tenestemottakarane si tru på egne ferdigheiter og moglegheiter, og det syner seg at meningsfulle aktivitetar for å få fotfeste i arbeidslivet, er vesentlege for at brukarane kan oppleve positiv endring (Trættestad & Solbu, 2019, ss. 99-100). Likevel ser det ut til at det er få NAV-kontor som meistrar det å gje tilbod om gode nok tilpassa aktivitetar til brukarane, noko som fører til at vilkår om aktivitet/arbeid ikkje alltid fungerer. Arbeidsmarknaden, slik han er i dag, verkar ekskluderande og medverkar til at fleire ikkje kjem seg i arbeid. Kompetansekrava i arbeidslivet er høgare enn dei var tidlegare, og det er nødvendig med strukturelle tiltak for å opne opp arbeidsmarknaden for fleire (Mæland, 2014). Ein ser at ei arbeidsretta oppfølging bør vere individuelt tilpassa, noko som møter fleire utfordringar i arbeidet med langtidsmottakarar.

Potensielle profesjonsetiske utfordringar

Som profesjonsutøvande sosialarbeidar er ein forplikta opp mot yrkesetiske retningslinjer i oppfølgingsarbeidet. Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet legg vekt på brukarmedverknad, tillit, ressursfokus og rettferd som viktige verdiar ein skal arbeide ut frå ((FO), 2019-2023). I møte med strukturelle krav, opplever likevel sosialarbeidarar ofte å stå i etiske dilemma i arbeidet der dei kan oppleve maktesløyse og overvelding (Ulrich, et al., 2007). Ofte kan dei kjenne på at profesjonskrav må vike for krav om effektivitet (Damsgaard & Eide, 2012, ss. 73-74). Verdikonfliktar i sosialt arbeid kan gje grunnlag for eit etisk stress for sosialarbeidarane, som kan føre til at dei endar opp med å tvile på eigen posisjon og yrkesgrunnlag (O'Donnell, et al., 2008, s. 29). Det etiske stresset kan sjåast på som eit form for rolle-stress, og kan føre til at ein blir utbrend (Imboden, 2020, s. 16). Det viser seg at brukarar opplever at dei har trong for rettleiarar som har moglegheit for å overskride sin profesjonalitet, noko dei meiner er ein viktig kvalitet ved dei profesjonelle si oppfølging (Natland, Bjerke, & Torstenssen, 2019). Naturen som ligg i sosialarbeidar-rolla, fører til at dei er i større risiko for stress enn andre yrkesgrupper. For å unngå at sosialarbeidarar blir utbrend som følgje av påkjenningar, vil kollegial-støtte og arbeid i team vere førebyggjande faktorar (Lloyd, Chenoweth, & King, 2011). Det er derimot ikkje vilkårleg korleis kollegial støtte blir gjeven. Her er håpet eit sentralt verkemiddel, der alle i organisasjonen har eit felles ansvar for å oppretthalde håp og tru på eiga yrkesutøving gjennom støtte og rettleiing (Collins, 2015). Eit arbeidskollegium kan også vere ein fagleg ressurs, der det moralske og kunnskapsbaserte grunnlaget for faglege vurderingar kan drøftast, og på den måten vil ein styrke det faglege skjønnet (Jørgensen & Heggen, 2020). Her ser ein at sosialarbeidarane sin profesjonsetikk møter utfordringar i NAV, som kan gje konsekvensar for deira helse gjennom etisk stress, der kollegiet er ein viktig førebyggjande ressurs.

Ein ser at oppfølgingsarbeidet i ein NAV-kontekst er mangfaldig og byr på samfunnsmessige, organisatoriske og yrkesetiske utfordringar, som legg grunnlag for spenningar som kan påverke sosialarbeidaren si yrkesutøving. Sosialarbeidarar, som bakkebyråkratar, har ei viktig rolle der dei skal utføre sitt arbeid i tråd med politiske, administrative og yrkesetiske retningslinjer. Difor vil vi vidare presentere teori som tek for seg denne bakkebyråkrat-rolla.

Rolla som bakkebyråkrat:

For å kunne forstå sosialarbeidaren i si yrkesutøving og spenningar ein opplever i arbeidet, vil vi i dette kapittelet belyse rolla ein har som bakkebyråkrat, samt det yrkesetiske perspektivet som er sjølv fundament for profesjonsutøveren. Gjennom ei teoretisk forståing, vil vi gjere greie for kjenneteikn ved bakkebyråkrat-rolla, og ulike måtar å handtere denne på i ein arbeidskontekst. Det profesjonsetiske perspektivet vil avslutningsvis kunne gje ei breiare forståing av kva verdiar sosialarbeidaren skal arbeide etter, både i møte med brukarane og som aktør i eit system.

Bakkebyråkrat-rolla i lys av Lipsky

For å belyse utfordringa Damsgaard og Eide (2012) viser til i si forskning, som handlar om sosialarbeidarar sin posisjon mellom profesjonsetiske krav og krav til effektivitet, har vi valt Lipsky som teorigrunnlag. Lipsky (2010) sin teori om bakkebyråkratiet viser at bakkebyråkratar har krav og forventningar til rolla som kan drage i ulike retningar. Bakkebyråkratar iverkset politikk ansikt til ansikt med tenestemottakarane, og er såleis eit viktig møtepunkt mellom befolkninga og staten. Denne rolla innehar makt ved at ein rådar over gode og sanksjonar, og gjennom stor påverknadskraft i den enkelte tenestemottakar sitt liv. Lipsky (2010) hevdar at bakkebyråkratar fungerer som «portvakter» med «nøklar» til å opne dører for moglegheiter. Han er også oppteken av at hjelparen vil stå i eit press mellom krav både «ovanfrå» og «nedanfrå», som fører til at bakkebyråkrat-rolla er prega av motsetnader. Arbeidet deira omhandlar ofte utfordrande og samansette situasjonar, der ein må respondere på det menneskelege når ein skal gjere slutningar, der dei treng ei moglegheit til å vere fleksible. Derimot meiner Lipsky (2010) at arbeidskonteksten alltid vil bere preg av mangel eller restriksjonar på ressursar, og at resultat og målstyring vil vere aspekt ved arbeidet som bidreg til forventningar knytt til bakkebyråkrat-rolla. Lipsky hevdar at bakkebyråkraten befinn seg i uhandterlege arbeidsforhold på grunn av slike spenningar, og at ein alltid vil søkje etter å få kontroll på desse gjennom å utvikle måtar å handle på for å forenkle arbeidet og redusere presset ein står i.

Ulrich, O`Donnell (2007) peikar på sosialarbeidarar sin mellomposisjon, som fører til at dei kan oppleve ei maktesløyse og overvelding i arbeidet. For å skape eit forståingsgrunnlag for korleis ein kan søkje å forenkle slike utfordringar, vil vi bruke Lipsky for å forstå ulike handteringsmekanismer som viser seg i delar av bakkebyråkratane sitt arbeid for at dei skal kunne gjere arbeidet meir handterleg. Lipsky (2010) viser til at organisasjonen og dei tilsette vil vere prega av rutinar og forenklingar, noko han meiner er eit grunnleggjande trekk ved alle menneske for å unngå kompleksitet. Rutinar oppstår både i organisasjonen gjennom byråkratiske og politiske krav som utformar ulike måtar å gjere arbeidet på, men også i

interaksjonar og i bakkebyråkratane si mentale forståing. Ifølgje Lipsky (2010) har rutinar ein tendens til å vekse fram på arbeidsplassen som eit svar på stor arbeidsmengde, krav frå brukarane og som legitimitet for lite fleksibilitet i arbeidet. Bakkebyråkratar har ikkje moglegheit til å yte ei fleksibel yrkesutøving for alle brukarar, og for å regulere mengda av slik fleksibilitet vil rutinane begrense moglegheita for dette. Ifølgje Lipsky (2010) vil ein som bakkebyråkrat måtte forhalde seg til krav og forventningar om suksess, noko som vil føre til at ein i møte med utfordrande arbeidsforhold vil søkje etter å oppnå dette gjennom å ha større fokus på brukarar som har størst mogleg sjanse til å oppnå suksess innanfor byråkratiske rammer. Lipsky brukar omgrepet “Creaming” i si forklaring av denne mekanisma (2010, ss. 107-108), der Greer, Schulte og Symon (2018) viser til begrepet “parking” i si studie for å beskrive det som skjer med dei brukarane som ikkje blir prioriterte.

Ein annan måte Lipsky meiner bakkebyråkratane handterer utfordringar på, er å distansere seg frå arbeidet (2010). Han viser til at bakkebyråkratar ofte kan oppleve skuld og bekymringar som følgje av uhandterbare problem i møte med klientar. Ein måte å forsvare seg mot slike påkjenningar på, er å leite etter ansvaret for utfordringane hjå klientane eller i klienten sitt miljø når ein skal forklare problem i klientarbeidet. Ifølgje Lipsky (2010) kan dette vere ein ubevisst prosess som handlar om å beskytte seg sjølv mot kjensla av skuld når ein møter motstand, eller når noko opplevast som utfordrande. Han brukar omgrepet «kognitivt skjold» for å forklare denne mekanisma (2010, s. 153), der ein søker å redusere kjensla av ansvar som ein tenkjer ligg i bakkebyråkrat-rolla.

Bakkebyråkrat-rolla i lys av Zacka

Forsking viser at den hjelpa brukarane får frå rettleiarar på NAV kan vere varierende (Grønningsæter, 2013), og difor vil vi bruke Zacka sin teori om moralske disposisjonar for å utdjupe dette. Gjennom teorien kan vi belyse og forstå korleis og kvifor sosialarbeidarar handlar som dei gjer i gjevne situasjonar. Zacka (2017) delar arbeidet til bakkebyråkratane inn i tre hovudarbeidsoppgåver som han hevdar legg grunnlaget for danning av ulike moralske disposisjonar: sakshandsaming, tenesteyting og samfunnsregulering. Dette er arbeidsoppgåver som alle har ulike behov for involvering og tilnærming. Zacka viser til at arbeidet omhandlar ei kontinuerleg rørsle mellom desse oppgåvene og mengda av involvering (2017). Han viser til moralske disposisjonar, som ein tendens til å innta ein bestemt posisjon eller veremåte, og at den vil vere styrande for korleis bakkebyråkratar tolkar, responderer og prioriterer i møte med menneske. Zacka viser til tre ulike idealtypiske moralske disposisjonar i eit bakkebyråkrati: “Indifferent”, “Caregiver” og “Enforcer” (2017, ss. 99-109). I disposisjonen “Indifferent” vil ein innta ei «likgyldig» og lite personleg tilnærming, der ein gjennom sin nøytralitet lettare vil kunne opptre upartisk. Den likgyldige disposisjonen vil også gje ein meir emosjonell distanse, og kan bidra til at bakkebyråkratar kan arbeide effektivt. På same tid kan den ha ei psykologisk betydning, fordi ein ikkje blir så djupt involvert i klientane sine livshistorier. Som ein “Caregiver” i eit bakkebyråkrati, vil ein innta ein “omsorgs-posisjon”. Då er ein opptekne av å sjå klienten som eit subjekt, med særigne og individuelle behov. Denne posisjonen vil bere preg av respekt, empati og anerkjenning og lite fokus på effektivitet. Zacka viser til at

dette kan vere ein ressurskrevjande posisjon som kan tappe ein for emosjonell energi (2017, s. 105). Om ein inntek den moralske disposisjonen “Enforcer”, vil det vere ein “handhevarposisjon”, der bakkebyråkratar legg vekt på at ressursar som dei kontrollerer, skal forvaltast på ein rettferdig måte til dei som treng det, og at ingen skal utnytte systemet. Klientar kan vekke medkjensle, noko som kan føre til at bakkebyråkratar tek mandatet sitt på alvor. Dei er gjennom sitt mandat ansvarlege for å oppretthalde eksisterande lover, program og krav, der dei må unngå å “vike unna” og heller handheve lovverket strengt der det blir krevd. Zacka (2017) hevdar at desto meir den enkelte er disponert for å innta ein moralsk disposisjon, kan føre til at det blir meir styrande for kva bakkebyråkraten ser etter, og at det kan gjere han meir motstandsdyktig for endring. For at bakkebyråkratar skal unngå å innta dei moralske disposisjonane på uhensiktsmessig vis, bør det vere rom for refleksjon i bakkebyråkratiet der ein kan identifisere og motverke slike uheldige mekanismar. På denne måten kan ein bidra til at dei ulike disposisjonane kan inntakast på ein balansert måte, som kan gagne både brukaren og bakkebyråkraten.

Bakkebyråkrat-rolla og profesjonsetikk

Som sosialarbeidar vil ein gjennom sitt mandat frå oppdragsgjevaren, arbeide ut frå eit verdibasert kunnskapsgrunnlag, der eigne verdiar vil vere ein del av sosialarbeidaren i si yrkesutøving (Eide & Oltedal, 2015, s. 80). I tillegg vil ein også arbeide ut frå profesjonens eige yrkesetiske grunnlagsdokument ((FO), 2019-2023). Dette kan by på utfordringar og dilemma ein må handtere. Som yrkesutøvande sosialarbeidar vil profesjonsetikken vere ei etisk rettesnor i arbeidet og eit grunnfundament for å skape tryggleik, kvalitet og tillit for klienten i møte med hjelpeapparatet (Skorstad, 2013, s. 174). Profesjonsetikken vil også handle om profesjonsbeskyttelse, då han inneheld eit sett med verdiar og normer som gjer seg gyldige for sosialt arbeid som profesjon. I tillegg tek den i vare både respekt for sosialarbeidaren, og brukaren sine interesser og grunnleggande rettigheter. Ein kan difor seie at profesjonsetikken vernar både om profesjonsutøveren, samfunnet og brukaren, gjennom sitt felles sett med retningslinjer (Silva, 2006, ss. 181-182).

I følgje det Yrkesetiske grunnlagsdokumentet (2019-2023) skal sosialarbeidarar arbeide for å ivareta og respektere brukarane sine individuelle behov og preferansar, samstundes som dei har eit ansvar for å vurdere om tiltak ein set i verk kan verke umyndiggjerande. Som forvaltar av samfunnsressursar, skal sosialarbeidaren sørge for ei mest mogleg rettferdig fordeling av fellesskapet sine ressursar. Grunnlagsdokumentet stiller også krav til profesjonsutøveren om å vere lojal mot politiske føringar og slutningar. Dette vil innebere spenningar for sosialarbeidaren der han må prioritere mellom lojalitet til brukaren, eller til systemet og organisasjonen han arbeider i. Dette kan føre til lojalitetskonfliktar der sosialarbeidaren gjer val og prioriteringar som kan vere i strid med yrkesetiske verdiar (FO, 2019-2023).

Forsking syner at sosialarbeidarar kan oppleve ei form for rolle-stress som kjem av profesjonsetiske spenningar i arbeidet (Imboden, 2020). For å belyse dette vil vi bruke teori frå Ylvisaker og Rugkåsa (2020) som tek for seg krysspress i sosialt arbeid. I praksisfeltet vil sosialarbeidarar befinne seg i ulike makt- og ansvarsrelasjonar der dei opplever å bli ståande i eit krysspress der dei må vurdere kva dei bør ta omsyn til, og kva slags konsekvensar vala

deira får. Dette kan innebære balansering mellom enkeltklientar eller grupper sine behov og ein effektiv byråkratisk praksis. Dette kan medføre at sosialarbeidarar erfarer motsetnader mellom egne vurderingar av kva som er ein god sosialfagleg praksis, og kva som er mogeleg innanfor gjeldande rammer (Ylvisaker & Rugkåsa, 2020, ss. 12-13). At den enkelte profesjonsutøvar er bevisst på ulike spenningar som kan oppstå, og kan drøfte dilemma med kollegaer og brukarar, vil vere viktig ((FO), 2019-2023). Dette kan ein tenkje vil gjere “spenning” mindre byrdefullt for profesjonsutøveren.

Bakkebyråkrat-rolla handlar om å vere i eit kontinuerleg press mellom krav og forventningar frå ulike hald, der ein søker å få kontroll over arbeidssituasjonen. Bakkebyråkratar løyser dette på ulikt vis, med ulike handteringsmekanismer som viser seg i arbeidet. Bakkebyråkrat-rolla er også kjennteikna av å innta moralske disposisjonar i menneskelege møte, der idealet vil vere ei stadig balansering mellom desse disposisjonane. På denne måten kan bakkebyråkraten bidra til betre brukartenester. Som bakkebyråkrat har ein også etiske forpliktingar til yrkesutøvinga der desse skal fungere som verdimesige rettesnorer, men som også kan bidra til lojalitetskonflikt og dilemmasituasjonar i arbeidet.

Metode

Vår studie har eit intensivt, eksplorerande og induktivt design. Den er basert på kvalitativ forskingsmetode, der vi gjennom semi-strukturerte djupneintervju ville få fram sosialarbeidarar sine refleksjonar rundt eiga yrkesutøving i oppfølginga av langvarige sosialhjelpsmottakarar. Studien er hermeneutisk, då funna er basert på ei fortolking av empirien. På grunnlag av sosialarbeidarane sine refleksjonar, har vi fått innsikt i korleis dei arbeidar med ei samansett brukargruppe.

Datagenerering

Dei fire informantane som er inkludert i studien er utdanna sosialarbeidarar, der tre er sosionomar og ein barnevernspedagog. Alle informantane hadde meir enn tre års arbeidserfaring. Deira utdanning og antal år i arbeidet, var strategiske utval (Tjora, 2017, s. 130) i den hensikt å sikre adekvat informasjon for å kunne svare på problemstillinga. Begge kjønn var deltakande, men med ei overvekt av kvinnelege sosialarbeidarar. Dei fire informantane var representantar frå to ulike NAV kontor i forskjellige fylke. Kontora var det ein vil kalle mellomstore, og begge arbeidde ut frå spesialistmodellen. Vi valde å bruke informantar med så lik arbeidskontekst som mogleg for å unngå at vesentlege ulikskapar ved organisatoriske forhold skapte forskjellige utgangspunkt, og såleis påverka truverdet av studien. Alle informantane arbeidde innanfor dei sosiale tenestene i NAV, der ein del av arbeidet var oppfølging av langvarige stønadsmottakarar. Informantane vart rekruttert til dette prosjektet gjennom kjennskap til dei frå praksisstudiet vi hadde på NAV. Vi hadde kontakt med informantane både på telefon og e-post. I forkant av intervjuet fekk dei informasjon om kva prosjektet gjekk ut på, korleis datamaterialet skulle handsamast og kva rettar dei hadde i høve deltakinga si.

Studien byggjer på fire semi-strukturerte djupneintervju. Tjora peikar på djupneintervjuet sin styrke i studie av meiningar, haldningar og erfaringar (Tjora, 2017, s. 114). Vi valde denne type metode for å få fram informantane sine refleksjonar rundt eigne handlingar, kjensler og erfaringar i arbeidet gjennom bruk av opne spørsmål med basis i intervjuguiden. Intervjua vart gjennomførte på informantane sin arbeidsplass, der dei sjølve sette tidspunkt for intervjuet. Intervjusituasjonen var samtalebaser, noko vi la opp til for å skape ei naturleg atmosfære som gav rom for refleksjon. Derfor valde vi også å vere berre ein intervjuar til stades. Tidsramma på intervjua strekte seg frå 40 til 70 minutt, og vart tekne opp med lyd.

Dataanalyse

Vi valde å transkribere dei intervjua vi hadde vore deltakande i sjølve, for å kunne behalde dei visuelle leietrådene slik at viktig informasjon ikkje skulle gå tapt (Tjora, 2017, ss. 174-175). Intervjua blei transkribert i sin heilskap, med unntak av opningsspørsmålet. Dette hadde ein tillitsvekkande funksjon, og hadde såleis ikkje relevans for problemstillinga. Vi transkriberte i hovudsak på nynorsk, men i nokre tilfelle brukte informantane dialektiske ord og uttrykk som blei transkribert slik dei vart sagt. Dette gjorde vi for å få fram dei rette nyansane og uttrykka i materialet.

Materialet vart analysert induktivt, der forståinga av sosialarbeidarane sine opplevde spenningar og handtering har vore styrande for analysen. Kodinga er gjort manuelt ved hjelp av analyseprogrammet MaxQDA (Verbi Software, 1995). Tjora påpeikar at ein i tråd med eit induktivt premiss, bør unngå premature konklusjonar og derfor kode empirien tekstnært (2017, s. 198). Gjennom ca. 230 empirinære kodingar, var vi ute etter å fange det særeigne i dei individuelle refleksjonane som kunne fortelje oss noko om korleis dei opplevde arbeidet sitt. Avslutningsvis sat vi att med 6 kodegrupper, der tre av dei var basert på hovudspørsmåla i intervjuguiden. Den resterande empirien vart gruppert etter kodar med tydelege fellestrekk. Koder som ikkje var relevante for studien, plasserte vi i eiga gruppe.

Studiet sin kvalitet

Ifølgje Tjora omhandlar validitet spørsmålet om dei svara vi finn i studien faktisk svarar på spørsmålet vi prøvar å stille (Tjora, 2017, s. 232). Problemstillinga tek utgangspunkt i sosialarbeidarane si handtering av spenningar i arbeidet. Relevant utdanning og lang arbeidserfaring er kriteriar ved informantane vi la vekt på for å styrke validiteten av studien. Tal informantar har ei betydning i vårt tilfelle, der ein kan seie at data frå berre fire informantar reduserer validiteten. Derimot kan ein hevde at det ligg informasjonsstyrke i det faktum at informantane hadde svært mange fellestrekk i måten dei opplevde og skildra arbeidet på.

Ifølgje Tjora (2017, ss. 235-236) er det viktig å reflektere over om ein har eit spesielt engasjement som kan ha påverka tilgang til feltet for å styrke truverdet i studien. Vi hadde begge vår praksis i NAV, noko som førte til at vi hadde nærare kjennskap til nokre av informantane frå praksistida. Dette kan ha ført til at vår forforståing av både feltet og informantane, påverka utvalet ved at vi valde desse til ei viss grad basert på denne

kjennskapen. Feltet vi har studert er omfattande, og vår begrensede kunnskap som studenter kan ha påverka kva type spørsmål og oppfølgingsspørsmål vi har stilt informantane i intervju situasjonen. Informantane fekk informasjon om formålet med studien på førehand, men ikkje tilgang til intervjuguiden. Dei kunne difor ikkje førebu seg, noko som kan ha påverka dei svara vi fekk til ei viss grad. Svara vart meir spontane, noko som kan vere bra, men ein kan tenkje at refleksjonane kan vere påverka av dagsform, stemning og aktuelle hendingar på ein slik måte at svara kunne ha vore noko annleis om ein hadde gjennomført intervjuet ein annan dag.

Etiske betraktningar

I følge Tjora (2017, s. 46) bør ein etisk sans ligge implisitt i all forskning, der tillit, respekt, gjensidigheit og konfidensialitet må prege kontakta med deltakarar i eit prosjekt. Dette studieprosjektet er utført etter gjeldande regler, og er godkjent av Norsk Senter for Forskningsdata (Ref.nr. 367626). Djupneintervjua skulle takast opp med lyd, noko to av informantane sa dei var nervøse for, og som dei syntest var vanskeleg sjølv om dei hadde bestemt seg for å delta i prosjektet. I samsvar med Tjora (2017, s. 83), hadde vi laga oss gode rutinar for behandling av lydopptak som vi presenterte for desse informantane. Dei fekk detaljert informasjon om bruken av lydfila, korleis denne skulle behandlast og korleis personvernet skulle ivaretakast. Den eine informanten fekk også tilbod om å ta små pausar gjennom intervjua, noko han takka ja til på førehand, men ikkje gjorde gjeldande i intervju situasjonen. Sjølv om nokre av informantane samtykka til å bli attkjende i studien, valde vi å anonymisere både dei og NAV-kontora dei tilhørde. Etter intervjua ga vi informantane ei konfekt-gåve for å vise vår takksemnd.

Funn

For å få kunnskap og betre forstå korleis sosialarbeidarar handterer spenningar og dilemma i sitt oppfølgingsarbeid med langtidsmottakarar av sosialhjelp, vil vi her presentere tre hovudtrekk med basis i dilemmaområde som viste seg framtrédande gjennom ei induktiv tilnærming til datamaterialet. Vi delar desse funna inn i tre delkapittel, der det første tek føre seg sosialarbeidarane si prioritering av arbeidsoppgåver innanfor opplevde tidsrammer. Det andre delkapittelet ser nærmare på kollegiet sin funksjon i ein utfordrande arbeidskvardag, medan det tredje viser utfordringar og ulike syn knytt til arbeidsretta bistand.

Tid - mangelvare eller prioritering?

Gjennom analysen vart det klart for oss at informantane opplevde langtidsmottakarar av sosialhjelp som ei brukargruppe med komplekse behov, der tett oppfølging over lang tid er noko dei opplever verkar. Ei spenning som syner seg i funna, er sosialarbeidarane si kjensle av å vere bundne til systemkrav i oppfølgingsarbeidet. Her viser dei til sosialtenestelova sitt store handlingsrom, forvaltningslova sine krav til god sakshandsaming og tidsfristar ein må følgje. Ein av informantane beskriv det slik:

Ytre rammer set begrensningar for oss... Ja, det er dette med tid. For sakene kjem inn, og dei skal behandlast i løpet av 4 veker, nokre saker blir tatt der og da, men det er klart at dette med tid og tettare oppfølging... Det veit vi verkar, det å ikkje la folk bli gåande på ei passiv yting. Nokre gjer det... Då ekje der noko progresjon.

Ein annan beskriv ei sårbarheit for administrativt press, og at ein i periodar med stor arbeidsmengde må prioritere: “då blir det inntektssikring først og så skortar det på oppfølginga.. Ikkje noko kjekk kjensle det”. Dette viser at desse informantane opplever å stå i eit krysspress, der mangel på tid gjer at dei prioriterer inntektssikring framfor oppfølgingsarbeid. Dette opplevde dei som vanskeleg og frustrerande, fordi dei såg at det var i dette arbeidet målet om sjølvforsørging kan nåast. Ein av informantane fortel om noko ho skildrar som ein «uvane» dei har brukt på kontoret for å spare tid, der dei innvilgar vedtak for inntil tre månader i slengen, i motsetnad til tilrådde vedtak for ein måned. “Då gjer vi det enklare både for oss og for brukaren”, forklarar ho. Her ser ein at nokon av informantane opplever eit behov for å redusere spenningar for å skape tid og rom. Derimot viser funna at andre ser moglegheiter og prioriterer tid til oppfølging, og at ein til og med kan arbeide forebyggande:

Ingen skal vere langtidsmottakarar på mi liste... Det er heilt uaktuelt, det er eg ganske bastant på, det skal ikkje skje! Då må vi finne andre tiltak og hekte dei på.

Denne informanten var oppteken av å bruke tid på å vere i forkant for å unngå langvarig mottak av stønad. Ein annan informant set ord på ei spenning som handlar om brukarane sin motivasjon i hjelpearbeidet:

Her er så mange moglegheiter, berre vi får dei på trua med at dei kan klare det. Du prøver jo, du ringer, sender sms, går på heimebesøk, vi tilbyr det vi har av hjelp”.

Desse utsegna kan tyde på at sjølv om oppfølgingsarbeidet kan opplevast som tidkrevjande, opplever fleire at det likevel finst tid og moglegheiter for oppfølging, om brukarane er motiverte for endring.

Funna viser at sosialarbeidarane opplever å stå i eit krysspress mellom systemkrav og brukarane sine behov, og at dei forhold seg til desse spenningane på forskjellige måtar. Dette fører til ei ulik handtering og grad av involvering i oppfølgingsarbeidet.

Kollegiet som handteringsmekanisme

Analysen viser at sosialarbeidarane ofte opplever arbeidet med langvarige sosialhjelpsmottakarar som vanskeleg. Krav om at bistanden skal vere hjelp til sjølvhjelp, setjing av vilkår og arbeidsretta bistand kan i fleire tilfelle føre til spenningar informantane står i, der dei kan tvile på eigen kompetanse og eigne ferdigheiter. Analysen viser at informantane opplever at uavklarte vanskar hjå brukarane ofte ikkje let seg foreine med dei krava rettleiarane må setje for å bidra til aktiv deltaking og sjølvhjelp. Ei spenning som kjem fram av analysen er handtering av brukarar som har behov for økonomisk sosialhjelp, men som resignerer. Ein av informantane set ord på dette på denne måten:

Brukaren kjem ikkje til møter, svarar ikkje på meldingar. Eg vil ikkje gi opp heller da...Eg drøftar med kollegane mine fram og tilbake om kva eg skal gjere.

Her viser funna at ein søker faglege råd i kollegiet i dei tilfella ein sjølv manglar handlingsstrategiar for å kunne bidra til eit endringsarbeid. Kollegiet blir brukt for å få andre perspektiv og handlingstrategiar som kan gi framgang i det vidare arbeidet. Det var vanskeleg å få svar på kva slike handlingsstrategiar kunne dreie seg om, og korleis den vidare handteringa kunne bli etter ei kollegadrøfting, men det kom tydeleg fram at slike saker gjekk inn på sosialarbeidaren: "Det er sånn at eg lurar på om det er noko med meg". Ein annan måte ein ser at dei brukar kollegiet på, handlar nettopp om støtte i situasjonar med mykje stress og påkjenningar. Ein av dei andre informantane seier det slik:

Det viktige der er jo, tenke eg, at ein brukar kollegane sine. For du høyre jo mykje trasig. Ein må snakke med ein kvan så ein ikkje tek det med heim igjen og blir heilt utbrend.

Denne informanten legg vekt på kollegiet som ein arena for å forebygge det å bli utbrend, som følge av negative påkjenningar, tankar og kjensler.

Såleis viser funna at kollegiet har ein viktig funksjon når sosialarbeidarane møter spenningar og belastningar i arbeidet med dei mest sårbare brukarane. Problemet kan vere at dei manglar klare handlingsstrategiar for eit vidare endringsarbeid, og at dei opplever stress og påkjenning i møte med brukarar som har det vanskeleg. Kollegiet blir brukt til å redusere bekymring, stress og press gjennom faglege råd og støtte.

Tiltakskarriere - ei naudløysing

Analysen gjer det klart at både rettleiarar og brukarar skal forhalde seg til krav om eit arbeidsretta fokus i oppfølginga. Arbeidsretta aktivitet, anten gjennom tiltaksbedrift eller andre arbeidstiltak, blir ofte brukt som vilkår for sosialhjelpa for å motverke passivitet. I tilfelle der brukarar har nedsett arbeidsevne, viser analyse materialet at vilkåra kan omhandle andre aktivitetar som må til for at brukarane skal bli avklart mot arbeidslivet som t.d. vilkår om å gå til lege. Ei generell forståing av datamaterialet er at arbeidsretta bistand ofte opplevast som svært vanskeleg, då ein ser at brukarar endar opp i ei "tiltakskarriere" med stønad frå NAV, i motsetnad til fast lønna arbeid. Funna syner at informantane har ulike måtar å forstå desse utfordringane på. Ein informant legg vekt på forhold ved arbeidsmarknaden:

Det er mismatch mellom brukarane sin kompetanse, og krav i arbeidslivet. Veldig ofte passar ikkje det i hop. I gamle dager hadde vi ein fabrikk her, der dei satt ved eit samleband... Slike arbeidsplassar har vi ikkje lenger.

Informanten opplever det som "nesten umogleg" å finne passande arbeidsplassar til fleire av dei langvarige stønadmottakarane, noko som fører til at dei blir ståande på sosialhjelp over fleire år. Ein annan informant opplever derimot at det ikkje er arbeidsmarknaden som er utfordringa, men at det er forhold ved den enkelte arbeidsplass som må ligge til rette for at brukarane skal trivast i arbeidet:

Eg arbeidde meir i den arbeidsretta biten tidlegare, men eg opplevde at arbeidsmarknaden eigentleg var velvillige. Klart at der er tilfelle der vi får tilbakemelding om at brukarane ikkje møter opp, ikkje gir beskjed. Då tenkjer ein...det skal det så lite til. Eit hei og ei helsing om morgonen, "då ser eg deg i morgon" etter endt arbeidsdag. Kanskje det ikkje skal meir til før at dei føler at dei er ønska.

Funna viser at mange av brukarane som har gått på langvarig stønad har manglande kompetanse og ofte utfordringar knytt til språk, noko denne informantten legg vekt på i si forståing:

Dei kvalifiserar ikkje for skule, fordi dei er for dårlege i språket. Desse får seg ikkje jobb. Så det e jo mykje frustrasjon ute og går. Men ein må høyre på dei, vise forståelse og forklare dei at sånn er det. Forklare på ein ok måte som ikkje gjer det verre for dei då.

Vår generelle forståing er at funna syner at sosialarbeidarar i NAV har ulike syn og opplevingar rundt utfordringar med sysselsetjing. Alle meiner likevel at problemet skuldast ytre forhold, anten ved at brukarane har for lav kompetanse og ferdigheiter til å kome seg ut på arbeidsmarknaden, eller at arbeidsplassane ikkje tek godt nok imot den enkelte. Vi forstår det slik at sosialarbeidarane opplever at dei har få moglegheiter til å påverke, og at dei då handterer dette med dei ressursane dei har innanfor sine rammer - tiltak og vidare økonomisk sosialhjelp.

Drøfting av funn

I dette kapittelet har vi gjennom tre delkapittel prøvd å ta for oss sosialarbeidaren si handtering av opplevde spenningar i arbeidet, som kan tilføre oss kunnskap for å kunne svare på problemstillinga. Dei ulike delkapitla tek utgangspunkt frå funna i førre kapittel. I det første vil vi drøfte korleis sosialarbeidarane handterer ulike former for krysspress i arbeidet og korleis dette kan påverke yrkesutøvinga. I det andre delkapittelet ser vi på korleis dei brukar kollegiet for å handtere manglande handlingsstrategiar og belastningar i arbeidet og korleis dette kan ha innverknad på brukartenestene. I det tredje og siste delkapittelet vil vi drøfte korleis ein kan forstå sosialarbeidarane sine opplevingar og handteringar i arbeidet med brukarar i «tiltakskarriere».

Moralske disposisjonar

På basis av funna viser det seg at sosialarbeidarar i dei sosiale tenestene i NAV opplever krysspress mellom systemkrav og brukarane sine behov. For sosialarbeidaren kan dette innebere ei stadig balansering mellom å ivareta brukarar og det å innfri effektiv byråkratisk praksis, noko som kan medføre spenningar mellom sosialarbeidaren sine vurderingar av godt sosialt arbeid, og kva som er mogeleg innanfor gjeldande rammer (Ylvisaker & Rugkåsa, 2020, s. 12). Slike spenningar vil kunne bidra til verdikonfliktar og skape eit profesjonsetisk stress (O'Donnell, et al., 2008). I periodar med stor arbeidsmengde opplevde sosialarbeidarar at dei i mangel på tid prioriterte den byråkratiske delen av arbeidet, sakshandsaming og inntektssikring. Dette opplevde dei som vanskeleg fordi det førte til at oppfølgingsarbeidet vart meir sett til side. I lys av Zacka vil sosialarbeidarar ubevisst innta ulike moralske

disposisjonar når dei skal tolke situasjonar, korleis dei kjenslemessig skal involvere seg i brukarar, og kva dei vel å fokusere på i saker og brukarmøter (Zacka, 2017, ss. 85-86). Ein kan såleis hevde at det i ein arbeidskvardag med eit “press” om rask sakshandsaming, kan eit sterkt fokus på byråkratisk handtering sjåast i samband med å innta den moralske disposisjonen “Indifferent”. Utfordringa med det, vil vere om ein inntek posisjonen som “likgyldig byråkrat” i situasjonar der det er meir føremålstenleg for brukarane å møte ein “caregiver”. Ved å kun fokusere på det økonomiske aspektet ved brukaren vil arbeidet kunne gjerast meir effektivt, derimot er sannsynet for at brukaren ikkje får tilstrekkeleg hjelp stort. Om ein ser dette i eit profesjonsetisk perspektiv ((FO), 2019-2023), blir sosialarbeidaren ståande i eit etisk dilemma der han på den eine sida forpliktar seg til å forvalte samfunnet sine gode innanfor gjeldande rammer, begrensa ressursar og krav om effektivitet. På den andre sida ligg forpliktinga om å bidra til eit heilskapleg hjelpetilbod for brukarane. Dette syner kompleksiteten i arbeidet og ein kan hevde at sosialarbeidaren i mange saker bør vere meir emosjonelt involvert i brukarane. Funna syner at dette er noko sosialarbeidarane også ynskjer, men at systemkrava skapar lite rom for “Caregiver” disposisjonen.

Med brukarar som viser lite framgang i oppfølgingsarbeidet og står i fare for å bli avhengige av sosialhjelp, viser funna at det er sosialarbeidarar som viljesterkt prøvar å finne andre tiltak å “hekte” dei på. Om ein ser dette i samanheng med Zacka (2017) kan denne tilnærminga tolkast på ulike måtar. “Caregiveren” viser seg i form av sosialarbeidaren sitt engasjement, og det å alltid sjå etter nye moglegheiter for brukaren, der brukaren sine ressursar, behov og interesser står i sentrum. Sett frå ei anna side kan sosialarbeidaren også kunne tolkast som ein “Enforcer”, på grunnlag av det forebyggjande og regelfokuserte engasjementet. Då fokuserer sosialarbeidaren på at brukaren skal fylgje vilkåra om å vere i eit tiltak, der merksemda ligg på det å vere i aktivitet i eit tiltak, og ikkje brukarane sine interesser for kva slags tiltak og aktivitet. Her viser forskning at det er vesentleg at tiltak og aktivitetar opplevast meningsfulle for brukaren. Om ikkje kan dei verke mot si hensikt (Trætteberg & Solbu, 2019). I lys av dette bør vilkårleg plassering av brukarar i tiltak dei opplever som lite gjevande unngåast, noko ein kan tenkje er heilt vesentleg for deira motivasjon for endring. Om ein set dette i samanheng med at sosialhjelp i seg sjølv kan vere ei belastning for mottakarane (Dokken, 2016), kan tiltak som ikkje er i tråd med brukaren sine interesser bli ei tilleggsbelastning i ein elles vanskeleg livssituasjon. Dette understøttar også det Grønningsæter (2013) påpeikar, der overflatiske vurderingar som ikkje tek omsyn til heilskapen, kan føre til at brukarar blir gåande i tiltak over fleire år.

I lys av funna viser det seg at tidsressursar blir ulikt handtert og prioritert av sosialarbeidarane på NAV. Her kom det fram at det ikkje alltid handlar om mangel på tid, men korleis sosialarbeidarar prioriterer den tida dei har til rådvelde, der forskning viser at det finst rom for tett oppfølging i NAV (Skjefstad, 2013). Frå funna viser det seg at sosialarbeidarane vektla kor viktig det er at brukarane er motiverte, og at dei hadde brukarar dei brukte ekstra mykje tid på for å gje dei trua på eiga meistring og framgang. Dei gjekk på heimebesøk, tok kontakt på telefon og sms, noko som kan sjåast i samsvar med det å “overskride sin profesjonalitet”, ein kvalitet som viser seg verdifull i oppfølgingsarbeidet (Natland, Bjerke, & Torstenssen, 2019).

Om ein ser dette ut frå Zacka sitt perspektiv, har sosialarbeidarane inntatt posisjonen “Caregiver”. Denne “omsorgs-posisjonen”, kan ein tenkje vil vere positiv for mange brukarar, fordi sosialarbeidarar prøver genuint å møte den enkelte sine behov. På ei anna side kan denne posisjonen bli problematisk, fordi den kan bidra til at brukaren blir meir avhengig av både hjelparen og systemet han representerer.

Om ein ser sosialarbeidaren si handtering av spenningar i eit profesjonsetisk perspektiv, pregar arbeidet kjensler av å “kome til kort” og at dei blir ofte ståande i eit krysspress. I ein kontekst som NAV vil det profesjonsetiske aspektet, der ein skal ivareta samfunnet, organisasjonen, brukaren og seg sjølv som yrkesutøvar (Silva, 2006, ss. 181-182), vanskeleg kunne innfriast fordi sosialarbeidaren heile tida må balansere mellom spenningane og gjere prioriteringar om kvar lojaliteten skal ligge. Vala dei gjer seg kan då motstride yrkesetiske verdiar. Ei slik form for etisk stress, kan i følgje Imboden (2020) føre til at dei står i risiko for å bli utbrend.

Oppsummeringsvis kan vi seie at sosialarbeidarane opplever krysspress i oppfølgingsarbeidet. Dette kan leie til etisk stress som kan slå negativt ut på sosialarbeidaren si helse, fordi dei befinn seg i eit stadig “spenn” mellom plassering av lojalitet der det etiske verdigrunnlaget deira blir utfordra. Dette spennet kan medverke til at ein inntek moralske disposisjonar på uhensiktsmessige måtar for brukarane, som potensielt sett kan føre til manglande oppfølging og lite målretta tiltak.

Standardisering, “creaming” og “parking”

Funna viser at i dei situasjonane sosialarbeidarar opplevde oppfølgingsarbeidet med dei mest sårbare brukarane som belastande, vende dei seg til kollegiet for støtte og fagleg drøfting. Kollegiet har ein funksjon i form av støtte, der ein kan få lindra stress og belastningar som kan oppstå som følge av utfordringar i arbeidet (Lloyd , Chenoweth, & King, 2011). Jørgensen og Heggen (2020) peikar også på kollegiet som ein fagleg ressurs, der dei meiner moralsk- og kunnskapsbasert drøfting kan gje betre tenester. Yrkesetiske retningslinjer legg også føringar for kollegial drøfting ((FO), 2019-2023, s. 10). Desse perspektiva viser at kollegiet bør vere ein ressurs for sosialarbeidaren når ein opplever arbeidet som utfordrande å stå i. I lys av teori vil det likevel, ifølgje Lipsky (2010), eksistere rutinar i eit kollegium for korleis ein forstår, tolkar og responderer i drøftingsarbeidet. Han viser til rutinar i mentale forståingar og i interaksjon, som ein kan tenkje vil vere prega av eit behov om forenkling og eit ynskje om å oppnå suksess i arbeidet. Dette kan føre til “creaming”, der ein brukar tida på dei brukarane som ein opplever har størst sjans for å oppnå suksess. Med utgangspunkt i Zacka, vil eit kollegium vere eit fora der normer blir etablerte, som kan bli retningsgjevande for korleis ein handterer klientar som ikkje passar inn i standard prosedyrar (Zacka, 2017, ss. 78-79). I lys av teori ser ein derfor at kollegial drøfting og støtte vert påverka av standardiserte mekanismar og normer som ligg implisitt i kollegiet.

I eit profesjonsetisk perspektiv ((FO), 2019-2023) skal respekt, omsorg og meistring leggje grunnlaget for yrkesutøvinga. Sosialarbeidarane vi snakka med opplevde likevel at det var vanskeleg å stå i arbeidet med dei tyngste brukarane åleine, og visste ofte ikkje kva dei skulle

gjere for å bidra til framgang i arbeidet, noko som fekk dei til å tvile på seg sjølve. I lys av profesjonsetikken, kan ein tenkje at dei står i profesjonsetiske spenningar som omhandlar forventningar om at dei skal leggje til rette for at brukarane skal oppleve meistring og kontroll i eige liv, men utan klare handlingsstrategiar som kan bidra til dette. Det er nærliggjande å tru at sosialarbeidarane vil kunne kjenne på det som Ulrich og O'Donnell beskriv som ei maktesløyse dei meiner kjem av etiske problemstillingar i sosialt arbeid (2007). Om ein tek utgangspunkt i Collins (2015), der ei kollegabasert støtte må innehalde eit håp for at denne skal vere hensiktsmessig, kan ein tenkje dette vil vere ei utfordring om sosialarbeidarar tek med seg ei slik kjensle inn i dei kollegiale drøftingane. I lys av Lipsky (2010) og Zacka, (2017) er det stort sannsyn for at det finst normer og forenkla kategoriar, kanskje også ei form for standardisert forståing av denne brukargruppa i kollegiet. Ved at sosialarbeidarane tek med slike spenningar inn, er det dermed ikkje gitt at ein får hensiktsmessige svar som gagnar brukarane. Ein kan sjå det slik at problemet overførast frå eit individuelt til eit kollektivt plan, der spørsmålet vil vere om eit samla kollegium klarar å fristille seg frå etablerte normer og forståingar som omhandlar brukarar ein ikkje meistrar å hjelpe. Det kan derimot vere sannsynleg at ein får bekrefte at det er ei "vanskeleg" sak, og at brukaren har komplekse utfordringar som ikkje enkelt kan løysast på ein god måte innanfor rammene dei har. Ei studie ein kan tenkje bekrefte dette problemet, er Volckmar Eeg si studie som peikar på NAV-rettleiarar sine etablerte forståingar av utfordringa "språkproblem" hjå innvandrarar. Rettleiarane opplever dette som noko uhandterbart, og tolkar regelverket slik at dei "parkerar" denne brukargruppa på behovsprøvd økonomisk sosialhjelp (Volckmar-Eeg, 2021). Ein kan hevde at den kollegiale støtta, i verste fall kan vere med på å bekrefte vanskelege saker, noko som kan gjere det lettare for sosialarbeidaren å avfinne seg med ei mangel på løysingar. I Lipsky sitt perspektiv, kan dette forklarast med ei etablert forståing av at «vanskelege» brukarar ikkje oppfyller krava til den byråkratiske suksessen, noko som også ifølgje Greer, Schulte og Symon (2018), aukar sjansar for ei slik parkering. Ein kan i tillegg sjå dette i samanheng med Grønningsæter si studie som viser at brukarane sjølve opplever at nokon får lite hjelp innafor dei sosiale tenestene, medan andre får mykje (Grønningsæter, 2013). Sjølv om ein ser kollegiet som ein fagleg ressurs og eit fora for støtte, der sosialarbeidarar kan få lindra etisk stress og belastningar, kan ein derfor også hevde at kollegiet kan føre til ei legitimering av "parking". Dette kan få negative konsekvensar for brukarane ved at dei ikkje får den oppfølginga behova tilseier.

I denne delen har vi sett på korleis sosialarbeidarar handterer spenningar i oppfølgingsarbeidet med sårbare brukarar gjennom kollegial drøfting og støtte, og kva konsekvensar dette kan få for brukarane. Det ser ut til at kollegiet, som i utgangspunktet er ein ressurs for sosialarbeidarane når dei opplever etisk stress, potensielt kan medverke til ei legitimering av parkering av brukarar. Dette kan i verste fall føre til ei skeivfordeling av gode i samfunnet.

Distansering

I følgje funna forklarte sosialarbeidarane utfordringar med sysselsetjing, og at dette skuldast problematiske forhold ved arbeidsmarknaden og at brukarane hadde manglande kompetanse

og ferdigheiter. Etter deira syn var dette årsakene til at mange brukarar ikkje kom seg ut i fast arbeid, noko som førte til at dei vart stønadmottakarar over lengre tid og at dei enda opp i ei “tiltakskarriere”. Desse utfordringane blir bekrefta av Mæland, som viser til at arbeidsmarknaden verkar ekskluderande (Mæland, 2014, s. 16). Det ser ut til at brukarar med komplekse utfordringar oftare enn andre kan oppleve å ikkje få innpass i arbeidslivet, og at det er vanskeleg for NAV å tilby stabile arbeidstiltak (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2019). I lys av teori, meiner Lipsky at slike utfordringar i hjelpearbeidet kan føre til at bakkebyråkratar distanserer seg frå brukarane (2010, ss. 152-153). Ved å skape “kognitive skjold” der dei leitar etter ansvar og skuld for utfordringane anten hjå brukar eller i brukarane sitt miljø, vernar bakkebyråkratane seg sjølve mot skuldkjensler som følgje av nederlag.

Ifølgje Damsgaard og Eide er skuldkjensle noko sosialarbeidar ofte kjenner på i arbeidet med brukarane (2012), og funna viste at sosialarbeidarane opplevde den arbeidsretta bistanden som “nesten umulig” i nokre tilfelle. På bakgrunn av Lipsky kan ein derfor hevde at sosialarbeidarane sitt syn på eit “vanskeleg forhold” mellom brukarane sine ferdigheiter og krav i arbeidsmarknaden, kan fungere distanserende ved at dette synet blir brukt som eit “kognitivt skjold”. Ved å “skulde” på at det er brukarane som har manglande ferdigheiter og kompetanse, og kanskje også manglande evner til å kunne nyttiggjere seg av tiltak, er det altså ikkje sosialarbeidarane sin “feil” at ein ikkje meistarar å få dei ut i arbeid. Sosialarbeidarane vi snakka med opplevde det som vanskeleg å stå i nederlaga når brukarane ikkje kom seg i stabilt arbeid. Brukarane opplevde skuffelse og lite motivasjon, og dei blei ofte ståande på sosialhjelp og periodevis tiltaksstønad over fleire år som einaste løysing. Sosialarbeidarane, som er etisk forplikta til både å arbeide for inkludering og for at brukarane skal få brukt ressursane sine ((FO), 2019-2023), opplevde å bli demotiverte i arbeidet. Ein kan difor tenkje at sosialarbeidarane i slike situasjonar kan oppleve profesjonsetisk stress (O’Donnell, et al., 2008), når ein ikkje får brukarane i ein posisjon der dei kan bruke ressursane sine i arbeidslivet. Det å forklare utfordringane med “ytre” forhold vil kunne redusere skuldkjensle og stress. Derimot vil dette, i følgje Lipsky (2010), vere uhensiktsmessig om dette blir den einaste måten å forstå problemet på. Ved at sosialarbeidarar forklarar nederlaga utelukkande på dette viset, står ein i fare for å både ignorere det ein har moglegheiter til å påverke, samt det ein har ansvar for å gjere. I slike tilfelle kan ein distansere seg frå brukarane, der det “kognitive skjoldet” potensielt sett kan bli ei slags “kvilepute”. Eit sitat frå funna kan tyde på dette, der sosialarbeidaren fortel om brukarar som ikkje kan nyttiggjere seg av utdanning og som ikkje kjem seg i arbeid : «Men ein må høyre på dei, vise forståelse og forklare dei at sånn er det. Forklare på ein ok måte som ikkje gjer det verre for dei då». Her ser ein at sosialarbeidaren forklarar arbeidsløyse med individuelle årsaker hjå brukaren, og det kan verke som om ein ikkje ser nokon løysingsalternativ på problemet. Det blir ikkje nemnt noko om det vidare oppfølgingsarbeidet, anna enn “å få brukaren til å forstå at sånn er det”. Om ein ser dette i samanheng med Heggebø, Bråthen og Hermansen si studie (2020), som viser at brukarar med komplekse utfordringar blir mindre inkludert i arbeidstiltak, kan ein undre seg over om ei eventuell distansering frå brukarar kan føre til at ein lettare “gir opp” i ei arbeidsretta tilnærming. Ein annan måte å sjå dette på, er i lys av Grønningsæter si forskning (2013), som viser hyppig bruk av standardiserte tiltak, som gjev mindre meningsfulle og meistringsfokuserte tiltak for brukarane. Ved ei eventuell distansering frå brukarane, kan ein

tenkje at faren vil vere at ein nyttar dei tiltaka som er lett tilgjengelege, i motsetnad til å arbeide for at tiltaka blir meir individuelt tilpassa. Dette vil kunne føre til at den arbeidsretta bistanden ikkje blir dekkjande nok, og at brukarar blir stønadmottakarar over lengre tid, noko som også viste seg som ei utfordring frå funna.

Avslutningsvis har vi drøfta korleis sosialarbeidarane handterer utfordringar med sysselsetjing hjå brukarane. Dette kan skuldast eit vanskeleg forhold mellom brukarkompetanse og arbeidsmarknadskrav. Derimot ser det også ut til at ei slik forståing også kan fungere som eit vern mot etisk stress og nederlag, som kan skape ei distansering til brukarane. Dette kan potensielt sett, påverke tiltaka brukarane får tilgang til, og kor mykje bistand dei får i den arbeidsretta oppfølginga. Dette kan føre til at dei ikkje får den avklaringa dei treng i forhold til deltaking i arbeidslivet.

Avsluttande drøfting

Denne studien har tatt sikte på å finne svar på korleis sosialarbeidarar handterer spenningar i arbeidet med langtidsmottakarar av økonomisk sosialhjelp. Analysen viser at krysspress-situasjonar medfører spenningar som kan påverke sosialarbeidarane sine inntak av dei moralske disposisjonane. Vi har ei oppleving av at handtering og redusering av slike spenningar, påverkar oppfølginga på ein slik måte at disposisjonane tidvis kunne ha vore inntekne i ei meir hensiktsmessig balansering, for å kunne ivareta brukarane sine komplekse behov. Om dette uteblir, kan det føre til manglande oppfølging og lite målretta tiltak. Spenningar i arbeidet fører til at sosialarbeidarane må gjere val som strider mot etiske verdiar, noko som kan bidra til eit profesjonsetisk stress som potensielt sett kan vere ein helserisiko.

Vi ser også at sosialarbeidarane opplever spenningar knytt til arbeid med dei tyngste brukarane, og at dei manglar gode handlingsstrategiar for å hjelpe dei. Spenningane handterer dei ved å drøfte og søke støtte i kollegiet. Vår forståing er at ei slik handtering har ein vekselverknad. Ved at sosialarbeidarane støttar kvarandre når dei opplever profesjonsetisk stress, kan kollegiet vere ein ressurs for yrkesutøvarane. Derimot opplever vi at støtta potensielt sett kan medverke til at ein lettare parkerer desse brukarane, noko som kan føre til ei skeivfordeling av gode i samfunnet. Manglande handlingsstrategiar er også ei utfordring i arbeidsretta bistand, der sosialarbeidarane forklarar at ein ekskluderande arbeidsmarknad er årsaka til at dei ikkje klarar å sysselsetje brukarar med manglande kompetanse og ferdigheiter. Vi har sett at denne problemforståinga har eit realistisk grunnlag i samfunnet slik utviklinga har vore, men at ei slik forståing hjå sosialarbeidarane også kan vere ein måte å unngå skuldjensle på, som følgje av det profesjonsetiske stresset dei opplever når dei ikkje klarar å hjelpe. Dette kan igjen leie til ei distansering frå desse brukarane, som vil kunne påverke moglegheitene og oppfølginga dei får i den arbeidsretta bistanden.

Med kunnskap frå empirien ser ein at sosialarbeidarar i NAV har behov for å oppleve at dei utfører arbeidet sitt på ein etisk forsvarleg måte. Likevel har vi sett at etisk stress fører til at dei handterer spenningane på måtar som reduserer stresset, men som kan føre til negative

konsekvensar for brukarane gjennom mindre tenlege brukartenester og eit oppfølgingsarbeid som ikkje er så tett og individuelt tilpassa som behova tilseier.

På bakgrunn av det føregåande, syner dette at oppfølgingsarbeidet er komplekst og omfattande, og blir påverka både av organisatoriske og samfunnsmessige forhold. For alle som arbeidar i eit bakkebyråkrati, kan denne studien både anerkjenne krevjande arbeidsforhold, men også bidra til ei større innsikt i skjulte konsekvensar som følgje av måtar dei handterer arbeidet sitt på. Om ein løftar vår studie opp på eit meir organisatorisk og politisk nivå, vil denne kunne gje ei større bevisstgjerung rundt sosialarbeidarane sine arbeidsforhold også i det vertikale planet. Det vil vere her “nøkkelen” ligg, fordi det er på dette nivået rammefaktorane blir utforma. I høve det framtidige arbeidet med dei sosiale tenestene i NAV, har sosialfagleg oppfølging eit politisk fokus i arbeidet dei sosiale tenestene (Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2020-2021). Ei slik bevisstgjerung kan difor gje viktig kunnskap i utforminga av sosialarbeidarar sine rammer innanfor dei sosiale tenestene, slik at sosialarbeidarar kan få høve til å arbeide på “lag med” dei profesjonsetiske verdiane og med brukarane sine behov.

I eit framtidsretta perspektiv, har vi sett eit behov for å tenkje nytt i møte med denne brukargruppa. Arbeidet vert vanskeleggjort av faktorar på arbeidsmarknaden, der ei endring vil vere avhengig av eit meir gjensidig, forpliktande og heilskapleg samarbeid mellom NAV, brukarane og arbeidslivet. Om ein tek utgangspunkt i Mæland (2014), og i arbeids- og velferdsdirektoratet sin rapport (2019), kan ein tenkje dette kan handle om politiske tiltak som tek sikte på å skape rom i arbeidsmarknaden for brukarar med komplekse utfordringar, samt ei styrking av marknadsarbeidet internt i NAV.

Studien sine begrensningar omhandlar tid og rom for å gå djupare inn i etiske spenningar vi fekk ei kjensle av at sosialarbeidarane opplevde i arbeidet. Fordi vi har sett at profesjonsetikken er ein føresetnad for å kunne utføre eit godt oppfølgingsarbeid, vil vi difor oppfordre til vidare forskning på etiske utfordringar i oppfølgingsarbeidet med langvarige mottakarar av økonomisk sosialhjelp.

Referanser

- (FO), F. (2019-2023, 11). Det yrkesetiske grunnlagsdokument - for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere. Hentet fra www.fo.no/yrkesetikk/: <https://www.fo.no/yrkesetikk/fo-yrkesetisk-grunnlagsdokument-2019-2023-article6951-1346.html>
- Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2006). NAV-reformen. Hentet fra [Regjeringen.no](https://www.regjeringen.no/no/tema/pensjon-trygd-og-sosiale-tjenester/nav-reformen/id604957/): <https://www.regjeringen.no/no/tema/pensjon-trygd-og-sosiale-tjenester/nav-reformen/id604957/>
- Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2015-2016). NAV i en ny tid, for arbeid og aktivitet (Meld.St. 33). Hentet fra [Regjeringen.no](https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-33-20152016/id2501017/?ch=1): <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-33-20152016/id2501017/?ch=1>
- Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2020-2021). Ingen utenfor - En helhetlig politikk for å inkludere flere i arbeids- og samfunnsliv (Meld.St. 32). Hentet fra [Regjeringen.no](https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-32-20202021/id2856870/?ch=1): <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-32-20202021/id2856870/?ch=1>
- Arbeids- og velferdsdirektoratet. (2019). Gjennomgang av sosiale tjenester for langtidsmottakere av økonomisk sosialhjelp. Oslo: Arbeids- og sosialdepartementet.

- Collins, S. (2015). Hope and Helping in social work. Hentet fra Researchgate.net: <https://doi.org/10.1080/09503153.2015.1014335>
- Damsgaard, H. L., & Eide, K. (2012, 01). Utfordringer i velferdsstatens yrker - Slik nyutdannede profesjonsutøvere ser det. *Fontene forskning*, ss. 69-81.
- Dokken, T. (2016, 03 02). Arbeid og Velferd. Hentet fra www.nav.no: <https://www.nav.no/no/nav-og-samfunn/kunnskap/analyser-fra-nav/arbeid-og-velferd/arbeid-og-velferd/lavinntekt-og-levekar-i-norge>
- Eide, S. B., & Oltedal, S. (2015). Kap. 5: Verdiers betydning for vår forståelse og vår handling. I L. Kleppe, I. T. Ellingsen, I. Levin, & B. Berg, *Sosialt arbeid - En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ekspertgruppen. (2015). *Et NAV med muligheter - Gjennomgang av NAV*. Oslo: Arbeids- og sosialdepartementet.
- Fossestøl, K., Borg, E., & Breit, E. (2020). NAV i en ny tid? - En evaluering av hvordan retningsvalgene i Stortingsmelding 33 implementeres på NAV-kontorene. Hentet fra [Regjeringen.no](http://www.regjeringen.no): <https://www.regjeringen.no/contentassets/2b72fc9458b8443e90a3f15dd55fdbe6/nav-i-en-ny-tid-en-evaluering-av-hvordan-retningsvalgene-i-stortingsmelding-33-implementeres-pa-nav-kontorene-afi-2020.pdf>
- Greer, I., Schulte, L., & Symon, G. (2018, 03 04). Creaming and parking in marketized employment services: An anglo-German comparison. *Human Relations*.
- Grønningsæter, A. B. (2013, 02). Tid og makt - Om etiske utfordringer i sosialtjenesten. *Fontene forskning*.
- Heggebø, K., Bråthen, M., & Hermansen, Å. (2020, 05 04). Deltakelse på arbeidsmarkedstiltak - Hjelp til selvhjelp?. *Søkelys på arbeidslivet*.
- Imboden, R. A. (2020). Exploring the Relationship Between Ethics Stress and. *Journal of Social Work Values and Ethics*.
- Jørgensen, T., & Heggen, K. (2020, 02 04). Det barnevernfaglege skjønnet og verdien av kollegiale drøftingar. *Vitenskapleg publikasjon*, ss. 237-249.
- KS. (2018, 10 15). Tett oppfølging. Hentet fra www.ks.no: <https://www.ks.no/fagomrader/innvandring-og-integrering/integrering/rad-om-veiledning-i-introduksjonsprogrammet/ti-gode-grep/tett-oppfolging/>
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy - Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lloyd, C., Chenoweth, I. L., & King, R. (2011). Social work, stress and burnout: A review. *Journal of mental health*.
- Mæland, J. G. (2014). *Trygd eller arbeid? Et sosialmedisinsk perspektiv på sykefravær og uførhet*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Natland, S., Bjerke, E., & Torstenssen, T. B. (2019). Opplevelser av god hjelp i møter med NAV. *Fontene forskning*. Hentet fra www.fonteneforskning.no: <https://fonteneforskning.no/forskningsartikler/jeg-fikk-blankpusset-hapet-om-at-jeg-hadde-en-framtid-6.19.669439.9767778e26>
- Nøra, S. (2019, 06 14). Velferd.no. Hentet fra <https://velferd.no/velferd/2019/nav-reformen-har-sviktet-de-svakeste>
- O'Donnell, P., Farrar, A., Brintzenhofesoc, K., Conrad, A. P., Danis, M., Taylor, C., & Ulrich, C. (2008, 10). Predictors of Ethical Stress, Moral Action and Job Satisfaction in Health Care Social Workers. Hentet fra Taylor and Francis online: https://doi.org/10.1300/J010v46n03_02
- Rundskriv til lov om sosiale tjenester i NAV. (2012, 06 22). R3500. Hentet fra NAV - Arbeids- og velferdsetaten: <https://lovdata.no/nav/rundskriv/r35-00>
- Silva, A. B. (2006). *Etikk og menneskesyn i helsetjeneste og sosialt arbeid*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Skjefstad, N. (2013, 01). Er det rom for sosialt arbeid i NAV? *Fontene forskning*. Hentet fra www.fonteneforskning.no: <https://fontene.no/forskning/er-det-rom-for-sosialt-arbeid-i-nav-6.584.865367.c0684853fd>

- Skorstad, B. (2013). Profesjonsetikk. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk - til refleksjon og handling i sosialt arbeid. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sosialtjenesteloven. (2010, 01 01). Lov om Sosiale tjenester (LOV-2009-12-18-131) sotjl. Hentet fra Arbeids- og sosialdepartementet: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-12-18-131>
- Souri, M., & Hjemås, G. (2020, 07 03). SSB. Hentet fra Statistisk sentralbyrå: <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/nedgang-i-antall-sosialhjelpsmottakere>
- Tjora, A. (2017). Kvalitative forskningsmetoder i praksis. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Trætteberg, H. L., & Solbu, H. (2019). Aktivitetsplikt for unge mottakere av sosialhjelp - Delrapport 1. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Ulrich, C., O'Donnell, P., Taylor, C., Farrar, A., Danis, M., & Grady, C. (2007, 10). Ethical climate, ethics stress, and the job satisfaction of nurses and social workers in the United States. *Social Science and medicine*.
- Verbi Software. (1995). MaxQDA. Berlin, Germany: Verbi GmbH.
- Volckmar-Eeg, M. G. (2021, 12). The making of immigrant clients - An ethnographic of categorisation work in the Norwegian Labour and Welfare administration (NAV). Hentet fra University of Stavanger.
- Ylvisaker, S., & Rugkåsa, M. (2020). Krysspress - Dilemmaer i sosialt arbeid i velferdsstaten. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Zacka, B. (2017). When the state meets the street: Public service and moral agency. Cambridge, Massachusetts: The Bellknapp Press of Harvard University Press.

Personlig med ikke privat

«En studie av hvordan yrkesutøvere som arbeider innenfor rusfeltet skiller mellom den profesjonelle og private rollen»

Anne-Gry Riise Brunsvik og Christine Grendal

Faglitteraturen har et økt fokus på viktigheten av å forholde seg profesjonell i sosialt arbeid og hvor avgjørende det er med gode relasjoner. Men det er lite informasjon om hvordan dette skal utøves i praksis. Dette prosjektet forsker derfor på hvordan profesjonsutøvere innenfor rusfeltet unngår å være for privat i møte med beboere samtidig som de skal være personlige nok til å danne gode relasjoner og utøve arbeidet på en profesjonell måte. Hensikten for denne forskningen var å bidra til å skape en større trygghet og mindre usikkerhet for fremtidige studenter innenfor sosialt arbeid og nyutdannede sosialarbeidere som ikke har funnet sin balansegang rundt dette skillet enda. Men også for erfarne sosialarbeidere som vil tilegne seg mer kunnskap på dette området. Slik at dette prosjektet kunne ha en overføringsverdi til de som vil reflektere rundt hvem man er som yrkesutøver, og forstå hvordan ens eget privatliv kan kunne påvirke utøvelsen av det viktige arbeidet man utøver som profesjonsarbeider.

Med en abduktiv forskningsmetode og innhenting av datamateriale gjennom faglitteratur og kvalitativ forskning, har dette prosjektet valgt å sette empirien i lys av en etisk forståelse for nærme seg en konklusjon. Funnene ble innsamlet gjennom intervju, hvor situasjoner og erfaringer fortalt av relevante intervjuobjekter som arbeider innenfor feltet, ble systematisk inndelt og koblet til relevant etisk teori. Mye av den innhentede empirien har likhetstrekk og ga derfor en gyldig konklusjon.

Avslutningsvis blir det konkludert med at det ikke finnes en riktig måte å balansere skillet mellom privatpersonen og profesjonsutøveren innenfor dette arbeidet. Dette skillet må skapes individuelt basert på erfaringer og lærdom hos den enkelte.

Innledning

Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere gir veiledning og informasjon om hvor avgjørende profesjonsutøverne er som person, i møte med bakkebyråkratisk arbeid. I faglitteraturen er det ofte skrevet om hvor viktig det er å gi av seg selv, og å være personlig, i arbeid med mennesker, samtidig som det kommer frem at det er viktig å ikke dele for mye. Men det står lite eller ingenting om hvordan man skal balansere det å ikke være for personlig i arbeidet, samtidig som man er personlig nok. Dette prosjektet har derfor tatt utgangspunkt i å finne ut mer om dette temaet gjennom å intervju fire sosialarbeidere med arbeidserfaring innenfor rusfeltet.

Tidligere har det vært et konkret skille mellom privatperson og profesjonsutøver. Disse rollene har blitt sett på som to motsetninger av hverandre, og skulle derfor ikke gå over i hverandre. Desto mer man klarte å skille mellom disse rollene, desto dyktigere var man i arbeidet. Dette baserte seg med bakgrunn i at man trodde dette ville bidra til å unngå for stor overbelastning for profesjonsutøveren, og derfor minske sannsynligheten for å pådra seg utbrenthet av arbeidet. Nå, i nyere tid, har man endret synet på dette. Nå skal disse rollene gli over i hverandre, i den grad at man får vist hvem man er som person i arbeidet med mennesker. Forskning har vist at dette bidrar til å skape og styrke relasjoner, noe som er avgjørende i denne type arbeid (Nygren, 2004).

Men hvor mye kan dette gli over i hverandre for at du skal kunne anses som en dyktig profesjonsarbeider innenfor sosialt arbeid? Denne balansegangen er temaet i Anne Grete Orliens artikkel for Nasjonalt Kompetansesenter for Psykisk Helsearbeid. I denne artikkelen tar hun opp vanskeligheter og utfordringer rundt dette skillet (Orlien, 2011). Faglitteraturen nevner dette svært vagt. Det er ingen fasit eller utdypende informasjon rundt dette, og det er nettopp derfor dette prosjektet tar for seg å undersøke hvor nærme man kan komme en fasit på hvordan denne balansegangen burde gjennomføres på en profesjonell måte.

For å finne denne fasiten har dette prosjektet valgt å innhente relevant kunnskap, gjennom intervju med fire intervjuobjekter, som er ansatt på to ulike rusinstitusjoner. Intervjuene ble gjennomført via Zoom, og transkribert via Word. Oppgaven er dermed basert på datamateriale som er innhentet fra intervju og teoretisk grunnlag.

På mange måter kan tvilen om den rette avgjørelsen bli en dominerende følelse i arbeidet, med tanke på beboerens behov. Ensomheten i beslutningen kan bety at ens eget skjønns uten motforestillinger får sitt preg på arbeidet. Det er ulike retninger i etikken. Det handler om at de har ulike verdier, ulike tanker om hva som er rett og galt og de dekker ulike etiske felt. Profesjonsutøvere er forpliktet til en yrkesetikk som er nedfelt i det som omtales som Grunnlagsdokumentet (Fellesorganisasjonen, 2019). Den bygger på viktige etiske standarder for profesjonsutøvere, og skal fungere som en veiviser. Yrkesetikken sier noe om å møte mennesker med likeverd, anerkjennelse og respekt.

Maya Angleou hevder at «folk vil glemme det du sier, og glemme det du gjør, men de vil aldri glemme den følelsen de satt igjen med etter å ha møtt deg» (Aamodt, 2014, s. 32). Det er stilt krav både som profesjonsutøver, men også privatperson. Kravene blir stadig større rundt det å holde seg faglig oppdatert. En grunnleggende forståelse av seg selv og plassen en har i samfunnet er dermed særegent, ens normer og verdier. Det er ikke alltid like enkelt å forstå hva dette handler om eller hvilke konsekvenser som kan oppstå. Men som menneske har man mulighet til å velge hvordan en skal forholde seg til disse utfordringene.

Når det er så vag informasjon og lite fokus på hvordan den optimale balansegangen er og burde være, i faglitteratur og pensum, bidrar dette til at mange nyutdannede studenter innenfor sosialt arbeid blir ekstra usikre i møte med praksis og arbeidslivet. Man er usikre på hvordan man skal opptre, og om man er flink nok. Dette er naturlig å kjenne på som nyutdannet, men dette prosjektet ønsker å kunne bidra til at disse studentene skal kunne føle seg litt tryggere i

møte med arbeidshverdagen. Dette prosjektet har derfor en overføringsverdi til fremtidige studenter innenfor sosialt arbeid og nyutdannede sosialarbeidere som skal ut å møte arbeidslivet innenfor de forskjellige hjelpetjenestene for første gang.

Den nye diskursen om person og profesjon avdekker problematiske etiske problemstillinger med et skille. Det er et skille som bidrar til å vanskeliggjøre en utvikling av de profesjonelle fagene og å håndtere de etiske problemene som er knyttet til utøvelsen av relasjonsbaserte yrker. Det skaper problemer i praksis, både for profesjonsutøveren og brukeren av profesjonsutøverens tjenester. Måten man har vektlagt «personlig» kompetanse har fått konsekvenser ved at man utvikler teorier og et faglig begrepsapparat som behandler det «personlige» som atskilt fra det profesjonelle. Men hvor går denne grensen, denne balansegangen mellom det å handle profesjonelt og privat. For å kunne besvare dette er prosjektets problemstilling: «Hvordan skiller yrkesutøvere som arbeider innenfor rusfeltet mellom den profesjonelle og private rollen?»

Det er viktig å ta utgangspunkt i områdene som påvirker profesjonsutøveren og deres rolle, nemlig deres personlige identitet. For å besvare problemstillingen på en utdypende måte, skal prosjektet ta utgangspunkt i fire forskningsspørsmål som dekker de hovedområdene som påvirker profesjonsutøveren- både de positive og negative sidene. Forskningsspørsmålene kan ligne på hverandre, og henger sammen. I problemstillingen er det to hovedretninger- privat og profesjonell. Med profesjonalitet menes det den mer distanserte rollen hvor man utøver arbeidet. Mens det private er referanse for hvem man er som privatperson og den mer personlige siden hos den som utøver arbeidet. Dermed har vi valgt å dele de negative og positive sidene ved disse rollene. Til sammen kan dette vise hvordan man kan veie opp begge sider, så man kan finne den balansegangen som er mest reell i arbeid med sårbare mennesker.

1. Positive erfaringer knyttet til profesjonalitet?
2. Dårlige erfaringer knyttet til profesjonalitet?
3. Gode erfaringer knyttet til det private?
4. Dårlige erfaringer knyttet til det private?

Kunnskapsgrunnlag

Sosialt arbeid er et vidt yrke. Bortsett fra lovverket og rammeverket, så har yrkesutøveren få konkrete maler på hvordan en skal opptre, hvordan en skal arbeide og hvordan en skal være. Samtidig som det er et økt fokus rettet mot den enkelte profesjonsutøvers personlighet og de personlige og spesielle måtene som profesjonsutøveren benytter seg av i relasjon til sine brukere. Hvis profesjonsutøverens personlige verdier og individuelle følelser for sine brukere gis et fritt og legitimt spillerom, kan man risikere at forvaltningslovens grunnprinsipp om likebehandling settes til side (Nygren, 2004). Dermed må man balansere det personlige med det norske lovverket kombinert med arbeidsorganisatoriske rammeverket.

Selv om man har Grunnlagsdokumentet som et utgangspunkt, kan det oppstå konflikter i hvordan man velger å utføre arbeidet. «Uansett hva man gjør, så blir det galt. Dette er en følelse de fleste profesjonsutøvere kan sitte igjen med etter en arbeidsdag. Da man gjerne vil

hjelpe, men ens egne verdier og skjønn kolliderer med økonomiske rammer som motstrider hensyn og krav (Damsgaard, 2010). Teorien etikk er dermed relevant, i den hensikten med at det kan oppstå ulike konflikter man må ta hensyn til i forhold til balansegangen mellom profesjonell og privat.

Det finnes mange ulike arbeidsplasser og yrkesfelt å arbeide innenfor som sosialfaglig profesjonsutøver. Et av områdene man kan arbeide på er institusjon. Det finnes en rekke institusjoner. Dette prosjektet tar utgangspunkt i rusinstitusjoner for å forenkle den empiriske innhenting av opplysninger, da forskningsspørsmålene ville blitt for komplekse og dekket for mange ulike områder dersom man skulle tatt utgangspunkt i alle de forskjellige typer av institusjoner. Som profesjonsutøver ved en rusinstitusjon arbeider man tett på mennesker, og i enkelte tilfeller bor man delvis sammen med dem. Disse menneskene vil også ha en påvirkning på hvem og hvordan den profesjonelle rollen utvikles og praktiseres.

Dette prosjektet benytter seg av betegnelsen «rusmisbruker» og «beboer» som et samlebegrep både for individ med påvist avhengighetssyndrom når det gjelder rusmiddelet alkohol, i tillegg til de med påvist avhengighetssyndrom når det gjelder andre illegale rusmidler. En av årsakene til dette er at de fleste har et blandingsmisbruk som inneholder inntak av begge disse betegnelsesgruppene. Den andre årsaken er at de organisasjonene det empiriske datamaterialet er innhentet fra benytter seg av de samme begrepene i sitt arbeid med denne klientellgruppen.

Dette prosjektet benytter seg av begrepet profesjonsutøver om personer med relevant utdanning i yrkespraksisen som utføres innenfor sosialt arbeid. En profesjonsutøver innehar tillært profesjonell og teoretisk kompetanse innenfor dette fagfeltet. Gjennom sin profesjonelle yrkesidentitet vil man gå gjennom en profesjonell utvikling. Det kan forstås som endring i profesjonelle holdninger, kognitiv og emosjonell fungering, interpersonlig fungering, profesjonell identitet, verdier og etikk og egen forståelse av profesjonelle roller (Rønnestad, 2008). All profesjonell kompetanse er personlig utformet, som betyr at den personlige kompetansen man innehar på forhånd anses som nødvendig innenfor sosialt arbeid, og kan ikke skilles fra den profesjonelle kompetansen.

Jensen, Eriksen og Grundvolds forskning viser at det er avgjørende at profesjonsutøveren velger å sette sine egne grenser og behov foran beboerens, dersom det er behov for det. Da man ikke mestrer å være en god veileder og profesjonell hjelper dersom man trenger hjelp selv. Det er derfor viktig å sette grenser, og beholde disse, for å kunne utføre arbeidet sitt på en best mulig måte.

Videre i forskningen til Fagerland kommer det frem at relasjoner er avgjørende i arbeidet man utøver. Relasjonen er det eneste man har å jobbe ut ifra innenfor bakkebyråkratisk arbeid. Videre er det viktig å kunne skille mellom profesjonelle relasjoner og private relasjoner i den grad at man ikke blander jobb og privatliv i for stor grad. Forskningsprosjektene til Thrana, og Skauen henviser også til profesjonell kjærlighet og viktigheten av å mestre denne balansen.

Betydningen av å bruke hele seg selv i arbeidet, både den private og den profesjonelle rollen kommer frem i Larsen og Moens forskning. Denne forskningen gir også informasjon og

kunnskap om hvordan disse rollene påvirker hverandre, samtidig som den gir innsyn i hvor viktig det er å benytte seg av egen bakgrunn og egne historier innenfor profesjonelt arbeid.

Teori

Etter å ha fått belyst informasjon gjennom faglitteratur og eget datamateriale, var det spesielt etikk som utpekte seg i arbeidet med å finne balansen mellom profesjonell rolle og privatperson i rusarbeid. Det kan være nyttig å ha kjennskap for yrkesutøveren og å være klar over de etiske utfordringene som kan oppstå under møte med sårbare grupper, samt hvor krevende det er å stå i komplekst arbeid over lengre tid.

DET TERAPEUTISKE FORHOLDET

Relasjon består av de menneskene som møter hverandre, og vi kan møte hverandre med ulike innstillinger. Mennesker som møtes, møtes om noe. Sosialarbeider-klient relasjonen består av to personer, to subjekter som er sammen om saksforhold (Eide, Relasjonsetikk, 2019). En god relasjon mellom profesjonsutøver og beboer kan bidra til en bedre opplevelse for begge i arbeidet, noe som står sentralt i sosialt arbeid. Som fagperson er det viktig å være oppmerksom og lytte til brukeren, møte de der de er, samt være oppmerksom på sine egne reaksjoner, emosjoner og begrensinger (Aamodt, 2014). For å kunne skape en god relasjon sammen med beboer vil trygghet og tillit være aktuelt, dette tar tid å bygge opp.

Profesjonsutøveren må bruke sin kunnskap, skjønnutøvelse og faglige dømmekraft til å rette blikket mot beboeren og deres omgivelser. Samtidig som de bruker etisk og faglig dømmekraft til å tilpasse handlingene til den en snakker med. Relasjonen kan stå frem som asymmetrisk, da det er ulikheter i makt, posisjon og kunnskap. Begge parter er en del av denne relasjonen, og den vil dermed være subjektiv. Da en møter hverandre med likeverdighet (Aamodt, 2014). I møte vil man dele opplevelsen sammen, samtidig som en kan ha to forskjellige opplevelser av hvordan møtet var. Derfor er mentalisering en viktig del av en god relasjon.

Mentalisering handler om å se seg selv innenfra og utenfra, hvordan andre ser på oss og forstår oss (Wallroth, 2011). Ved hjelp av mentalisering blir man mer åpen for sine egne og andres følelser, samt regulering av følelser. Det er en viktig del av etikken, da man har evnen og viljen til å forstå andre, være nysgjerrig og virkelig anstrenge seg for å forstå hva som skjer i sinnet til den andre personen (Aamodt, 2014). For å kunne forstå begge parter, en selv og beboeren sin side av en sak, vil kommunikasjon være en viktig del av mentaliseringen. Kommunikasjon skjer i relasjon. Det handler om å overføre informasjon, dele erfaringer og ta verbal eller ikke-verbal kontakt for å skape mening for to eller flere mennesker (Huseby & Gjørund, 2018).

ETIKK

Etikk er et sett med regler og prinsipper som vi skal vurdere å handle ut fra, det henviser til skikk og bruk (Eide, 2019). Etikk er en viktig side ved det å være en profesjonell sosialarbeider, da det inngår i kvaliteten til profesjonen (Skorstad, Profesjonsetikk, 2019).

Man må være bevisst og selvkritisk i forhold til sine egne etiske vurderinger, da en arbeider med sårbare mennesker. I tillegg til å være bevisst på maktaspektet som kan oppstå mellom beboer og profesjonsutøver, og makt-asymmetrien som kan oppstå i denne relasjonen. Dette vil ligge til grunn for avgjørelser man tar i arbeidet. Etikk er ikke en fasit, men bidrar til refleksjon, en stiller spørsmål til hva man har gjort. Det kan hjelpe til læring og utvikling (Nordby, 2018).

I arbeidslivet kommer vi i situasjoner som utfordrer oss med hensyn til etikk og moral. Profesjonsutøvere står stadig i situasjoner der noe står på spill. Vi kan med vår opptreden begrense muligheter, men vi kan også ivareta den andre og fremme den andres muligheter. Lingås beskriver etikk som den verdibaserte refleksjonen mennesket gjør om sine holdninger, handlinger og atferd. Etikken kan bli brukt som en slags grensesetter, slik at vi advares mot å gjøre handlinger som er negative for den andre. Den kan også brukes til å peke på muligheter for å fremme det gode (Eide, 2019).

Etikk er knyttet til menneskelig grunnvilkår. Disse vilkårene er krevende ved at vi lever i relasjoner og vi påvirker hverandre, vi er avhengig av hverandre. For å kunne ta en etisk vurdering i utfordrende situasjoner, trenger vi følelser og fornuft. Følelser bidrar til reaksjon, og man innser hva som står på spill. I sosialt arbeid snakkes det om de personlige faktorene som er gjeldende i møte mellom profesjonsutøver og beboer. Det handler om samspillet og måten vi møter hverandre på (Eide, 2019).

Relasjonsetikk

Relasjonsetikk er en tilnærming til etiske spørsmål og moralsk praksis som setter mennesker i sentrum. Denne tilnærmingen innebærer at kravet om å opptre moralsk er et krav som ikke kan løsrives fra relasjonene til andre mennesker (Eide, 2019).

Mennesker er selvutilstrekkelige, som betyr at vi har innvirkning og innflytelse på hverandre. Det at vi er selvutilstrekkelige handler om at vi lever i relasjoner med hverandre, som er en etisk forandring. Som igjen innebærer at vi ikke kan møte hverandre uten å påvirke hverandres tilværelse. Det betyr at vi har makt overfor hverandre (Eide, 2019). Når vi er i møte med beboere vil vi få et visst ansvar, og det krever noe av oss. Når vi er i samhandling med hverandre, utleverer vi noe av oss selv. Det vi utleverer, viser seg i det vi sier, og måten man uttrykker seg på. Samtidig kan en aldri vite hvordan det påvirker den andre. Det å være i kontakt med andre har alltid en risiko. Som profesjonsutøver forholder vi oss til andre ved hjelp av å dele beboerne inn i ulike kategorier, for eksempel rusmisbrukere. Dette blir et uttrykk for et problem eller en svakhet. For hjelperen kan dette innebære at vedkommende får den nødvendige hjelpen som trengs. Det er viktig å være oppmerksom på at det kan påvirke hvordan vår forståelse av den andre blir. Vi ser og forstår hverandre gjennom kategorier, og slik blir omgivelsene forståelig og kommuniserbare (Eide, 2019).

Profesjonsetikk

Profesjonsetikk er ment til å være et grunnlag for å skape trygghet, kvalitet og tillit for beboeren i møte med hjelpeapparatet. Profesjon er en ressurs, da de har en teoretisk kunnskap, praktisk kunnskap og etiske kvaliteter. Den enkelte personen har ansvar for å sine egne handlinger, der en tar etiske vurderinger og står inne for konsekvensen av disse (Skorstad, 2019).

Det er flere grunner til at sosialarbeideren som profesjonell hjelper trenger etisk kunnskap og ferdigheter. Beboere er avhengige av de avgjørelsene hjelperen tar, og den profesjonelle sitter med kunnskap som gir makt og mulighet til å påvirke andres liv. Sosialt arbeid har et yrkesetisk grunnlagsdokument, dette dokumentet presenterer forpliktende fellesverdier for profesjonene, drøfter utvalgte etiske utfordringer og problemområder og angir reaksjoner og sanksjoner i situasjoner der den enkelte profesjonsutøver utviser dårlig dømmekraft eller begår etiske overtramp (Fellesorganisasjonen, 2019).

Dygd- og sinnelagsetikk

Med sinnelag kan en forstå motiv, og det å være en god person vil si å være en person som anses å ha gode hensikter. Motivene har innvirkning på valg av handlinger. Når handlingene skal bedømmes, gjøres det på bakgrunn av motivet bak handlingene (Eide, 2019).

Mens gjennom dygdsetikken spør en etter karaktertrekk. Det som fremstår som motiv i en gitt situasjon, kan samsvares med aktørens karaktertrekk. Dygdsetikken handler om å duge til det gode, og realisere dette gjennom holdninger. Dette er sentralt for å kunne oppnå noe. Dygdsetikken innebærer det positive menneskesynet, slik at mennesket alltid kan forbedre seg (Eide, 2019).

Diskursetikk

Diskursetikk forsøker å gi svar på problemstillinger innenfor sosialt arbeid som omhandler uenigheter eller uoverensstemmelser når det gjelder normer og hvordan man forholder seg til dette. Diskurs betyr dialogbasert drøfting, slik en kan komme til enigheter (Eide, 2019).

Plikt- og konsekvensetikk

Både pliktetikken og konsekvensetikken tar utgangspunktet i spørsmål om hva som er rett å gjøre og det gir rom for refleksjon rundt handlingene. Her blir det spurt etter regler og prinsipper som en forplikter seg mot, det som er det rette samsvarer med plikten. Regler spiller en viktig rolle (Eide, 2019).

Et konsekvensetisk resonnement spør etter hva de ulike handlingsalternativene fører til, det som fører til best konsekvenser. For å vurdere hva handlingen fører til, må det ligge til grunn av en oppfatning av hva som er et ønskelig resultat (Eide, 2019).

Mennesker er autonome, det omhandler selvstyrte tanker på valg av handlinger. I dette ligger også en forståelse av at det er problematisk å påtvinge andre de svarene en selv er kommet

frem til. Yrkesutøveren som person er viktig i utøvelsen av etikk. Det vedkommende står for vil prege arbeidet (Eide, 2019).

Forskning på feltet

Menneskers grunnleggende egenskaper til liv er relasjoner og avhengighet (Fagerland, 2010). Livsytringer og forandring er noe som angår oss alle, både i arbeid, men også i det dagligdagse. Det krever forandring, engasjement, dømmekraft og fantasi. Fantasien kan hjelpe å forstå hvordan vi best kan handle for andre, da det ikke setter en stoppe for begrensinger. Forskningen viser at livsytringer kommer til uttrykk der vi er personlig involvert, både ovenfor familie, venner og andre vi har sympati for. Mens forandring kommer når livsytringer utelir i profesjonelt forhold (Fagerland, 2010). Det vises at i alt arbeid med mennesker kreves det kunnskap om å kunne skille mellom privatliv og arbeid, men samtidig ha et rom for skjønn. Den vanskelige delen av å være på bakkebyråkratisk nivå er ens egen tillit til eget arbeid. Der skyldfølelsen av å ikke ha gjort nok, og ens egen tillit til sine egne beslutninger kan dominere. En viktig del av arbeidet er å undersøke situasjonene for å utvikle kunnskap på bakgrunn av erfaringene man gjør, og skape oversikt over egne handlinger og utvikle personlige og etiske erfaringer (Fagerland, 2010).

Kjærligheten er en viktig del som yrkesutøver. Nestekjærlighet er sentralt for å kunne beskrive en profesjonell hjelperelasjon, i form av anerkjennelse. Ifølge forskning ser man at ungdom og ansatte mener at kjærlighet handler om å bli sett og anerkjent.

Dette kan være et verktøy å bruke for å vise at en bryr seg, vise ungdommene at de er elsket og er verdifulle, det vil gi selvtillit, mestring og trygghet av å kunne stole på noen (Thrana, 2016).

Det er ikke til å skjule at både unge og voksne trenger kjærlighet. Samtidig som en må være forsiktig på hvordan man deler kjærlighet, ikke for mye og ikke for lite. Det vil utfordre den profesjonelle relasjonen fordi det handler om egne verdier, følelser og væremåte. Kjærlighet i en profesjonell relasjon krever arbeid, samtidig som en må begrense seg selv (Skauen, 2021). Derfor må man ta seg den tiden man trenger for å utforske grensene, hva som er greit og ikke for den aktuelle beboeren.

Bourdieu er opptatt av hvordan mennesker forholder seg til hverandre i bestemte sosiale kontekster og i samfunnet. Der fokuset er hvordan mennesket benytter seg av sin historie av erfaringer i relasjoner (Moen & Larsen, 2013). Den profesjonelle og de personlige erfaringene vil dermed prege hverandre. Dette er viktig for å forstå seg selv og andre, hvor de kommer fra, kunnskapen og verdiene. Det å bruke egne erfaringer i arbeidet kan være nyttig, så lenge det er relevant for brukergruppen. Dette påvirker hvordan man er som person, det å være ekte, ærlig, sårbar og til stede. «Når hele jeg er på jobb», kan gi en ekte og kontaktpennene situasjon sammen med beboerne (Moen & Larsen, 2013). Samtidig som det er viktig å huske på faglitteraturen, fagfeltet, retningslinjer, lover og grenser. Dette kan gi en stoppe for å «bruke hele seg» på arbeid, da det er en forventning til den profesjonelle.

«Ta på egen maske før du hjelper andre». Dette betyr at en selv må være trygg, regulert og tilstedeværende, før man velger å hjelpe andre. Som menneske vil man aldri være forberedt på reaksjonene man selv sitter inne med. Det kan handle om vonde erfaringer man selv har, eller inntrykk man sitter igjen med. Det er naturlig å kunne kjenne på en kroppslig reaksjon, det er dermed viktig å anerkjenne og bruke tid på å forstå sine egne reaksjoner og finne en måte å håndtere dette på. For å kunne utøve godt arbeid, må man først og fremst være til stede og bevisst rundt eget privatliv (Langnes, Eriksen, & Grundvold, 2019).

Metode

Dette prosjektet er basert på en abduktiv tilnærming. Det vil si at den starter fra empirien, men hvor teorier og perspektiver spiller inn i forkant eller i løpet av forskningsprosessen (Tjora, 2018). Intervjuene ble holdt med den hensikt å innhente opplysninger om situasjoner og erfaringer, som senere ble hermeneutisk fortolket, og deretter koblet opp mot teori. Med en hermeneutisk fortolkning menes det å forstå mennesker ut ifra deres omgivelser (Alnes, 2020).

FORSKNINGSDESIGN

Dette prosjektet tar for seg hvordan profesjonsutøveren klarer å finne balansegangen mellom det private og det profesjonelle i arbeid med mennesker med rusproblematikk, som en fenomenologisk casestudie. Dette ble gjennomført ved innhenting av teoretisk materiale fra fagfelleverderte litteraturbøker og forskningsartikler, i tillegg til kvalitativ forskning gjennom intervju.

UTVALG

De aktuelle intervjuobjektene vi har kontaktet har de nødvendige erfaringene med å arbeide med mennesker i rus innenfor forskjellige organisasjoner. De kunne derfor gi oss det essensielle i hvordan dette påvirker arbeidet. Intervjuobjektene vi har vært i kontakt med er fire profesjonsutøvere ansatt på to forskjellige rusinstitusjoner. Disse to institusjonene er begge private stiftelser som fokuserer på arbeid mot en rusfri hverdag. De har ulike arbeidstilnæringer å forholde seg til. Ansatte som vi har vært i kontakt med har ulike erfaringer, men lignende utdanningsbakgrunn, hvor alle innehar bachelorgrad innenfor sosialt arbeid. Begrunnelsen til hvorfor navnet ved disse institusjonene utelukkes i dette prosjektet er for å ivareta intervjuobjektene ønske og rettighet til å forbli anonymisert.

Begge institusjonene har søkelys på å skape et verdifullt liv for beboerne. Hva som ligger i det begrepet er ulikt, da alle har ulike utgangspunkt. Verdiene er god omsorg og nestekjærlighet, hjelp til selvhjelp og fellesskap. Åpenhet, ærlighet og likeverd er verdier som står sterkt i deres arbeid.

INTERVJU

Den kvalitative forskningsmetoden som dette prosjektet benyttet seg av var dybdeintervju. Målet med dybdeintervju er i hovedsak å skape en situasjon som åpner for muligheten til en fri samtale som kretser rundt noen spesifikke temaer som vi har bestemt på forhånd. Ved å benytte åpne spørsmål innenfor en romslig tidsramme, som gir informantene mulighet til å gå i dybden der hvor de har mye å fortelle, oppstår det også en refleksjonsprosess både hos oss, men også hos intervjuobjektene (Tjora, 2018).

Begrunnelsen til hvorfor dybdeintervju ble valgt innenfor dette prosjektet er at vi var ute etter informasjon om intervjuobjektets livsverden, gjennom å studere deres meninger, holdninger og erfaringer. Dybdeintervju var mest relevant da det er en metode som er basert på et fenomenologisk perspektiv, da vi ønsket en hermeneutisk forståelse av intervjuobjektets opplevelser (Tjora, 2018).

Intervjuene ble gjennomført via Zoom. Ved hjelp av Zoom får vi en viss anelse på deres kroppsspråk og med følsomme temaer kan det oppleves tryggere for intervjuobjektene og se oss og våre reaksjoner. Vi benyttet oss konsekvent av lydopptak. Dette sikrer at all informasjon blir tatt med, og det ga muligheten for oss å være mer tilstedeværende under intervjuet. Dette bidro til at vi kunne sette fokus på både spørsmålene, men også oppfølgingsspørsmål.

Vi valgte å inkludere begge forfatterne i alle gjennomførte intervjuer da vi begge ville skape våre egne refleksjoner og fortolkninger av informasjonen som ble mottatt. På denne måten kunne vi enklere diskutere og sammenligne oppfatninger og tanker slik at vi fikk en bredere analyse av materialet som ble innhentet. Intervjuene ble gjennomført av begge forfatterne i denne oppgaven, en stilte spørsmål, mens den andre hadde fokus på notatskriving. Informantene fikk være en del av å bestemme når dette intervjuet skulle finne sted, med valg av tidspunkt. Den ene institusjonen fikk intervjuguiden på forhånd, da de ønsket det. Det ga rom for at svarene er svært tilfredsstillende med tanke på forskningsspørsmålene som skal bli besvart.

Videre i oppgaven kommer de til å bli nevnt som navene; S1, S2, S3 og S4, da de ønsker å være anonyme. Alle informantene svarte tilfredsstillende på spørsmålene.

Intervjuobjekt	Dato	Tid
S1	14.03.22	54 minutter
S3	30.03.22	53 minutter
S4	30.03.22	65 minutter
S2	14.03.22	54 minutter

ANALYSE

Den kvalitative analysen handler om å redusere de unødvendige datamengdene, slik at en får oversikt over det viktige og kan skape et mønster i det (Stokken, Båtevik, Andenes, & Folkestad, 2020, s. 152). Vi delte materialet inn etter forskningsspørsmålene som danner grunnlaget for funn-kapittelet. Der det vil handle om det essensielle i alle intervjuene som vil gå på tvers av informantene. Teoriene vil være med på å kunne bidra til å se elementene som kan gi oss informasjonen rundt balansegangen med det å være privat og profesjonell i arbeid med rus.

Materialet ble transkribert og analysert av forfatterne gjennom programmet Word. Dette ble gjennomført ved å lytte til lydopptakene, se på notatene og overføre dette inn på programmet. Transkriberingen ble fordelt på begge parter. Målet med kodingen er tredelt; for det første skal man trekke ut essensen av det empiriske materialet, for det andre skal man redusere materialets volum, og til slutt legge til rette for idegenerering på bakgrunn av detaljer innhentet fra empirien (Tjora, 2018). Vi kodet datamaterialet inn i fire ulike kategorier ved hjelp av et fargesystem. Disse fire kategoriene ble dannet på bakgrunn av forskningsspørsmålene.

ETIKK

I dette prosjektet lå det en implisitt etisk forståelse og sans under gjennomføringen av forskningen. Aspekter som tillit, konfidensialitet, respekt og gjensidighet satt et preg på kontakten og samhandlingen med intervjuobjektene og forfatterne (Tjora, 2018). Innsamlingen av datamaterialet er i samsvar med god forskningsetikk, lovverk og godkjenninger av informantene. Tillatelsen som har blitt gitt av NSD har referansekode 367636. Etske hensyn vil begrense hva slags innsyn vi kan gi ved presentasjon av våre empiriske data ved bruk av intervju. Dette betyr at vi har måtte balansere hensyn til presentasjon av detaljer og etiske hensyn knyttet til å beskytte intervjuobjektens personlige data (Tjora, 2018).

Intervjuguiden ble ikke sendt på den ene arbeidsplassen, mens den andre fikk den før selve intervjuet i form av vedlegg på e-post. Alle personopplysninger fra intervjuet ble behandlet konfidensielt, da alle opplysninger og lydopptak ble låst inne i en låst mappe med passord. Informantene fikk informasjon om dette på forhånd, både ved vedlegg på e-post, men også muntlig før intervjuet ble startet. Det ble også tilbudt å få tilgang til lydopptak, notater og oppgaven om dette var ønskelig.

Under intervjuene kan det dukke opp personlige og profesjonelle temaer som kan være følsomme, noe som blir tatt hensyn til gjennom forskningsetikken. Forskningsetikk bidrar til at følsomme temaer blir tatt hensyn til i den grad at intervjuobjektene ikke skal sitte igjen med sterke emosjonelle inntrykk etter endt intervju, da forskerne ikke har mulighet til å gi en terapeutisk bearbeiding av dette (Tjora, 2018). Derfor var fokuset på å møte informantene på en høflig og respektfull måte. Under slike omstendigheter er det viktig å huske på at det kan bli ubehagelig for dem. Av den grunn er det viktig å vise og fortelle at de har lov til å bryte når

de vil og muligheten til å være anonymisert, og at det er ingen skam å snu. Noe vi også valgte å fremlegge verbalt ved begynnelsen av intervjuene.

METODEKRITIKK

Kvalitetskriteriene som oftest blir brukt innenfor kvalitativ innhentet empiri er pålitelighet, gyldighet og generaliserbarhet. Påliteligheten viser til at empirien blir presentert på en troverdig og tillitsvekkende måte, og blir påvirket av forskerens forkunnskap og posisjon (Tjora, 2018). I dette prosjektet kan vår pålitelighet ha blitt påvirket i en viss grad, da to av informantene kjente til den ene forskeren på forhånd, da forskeren hadde praksisplass ved denne institusjonen. Dette kan derfor ha påvirket svarene intervjuobjektene ga.

Gyldighet er knyttet til de empiriske funnene, og hvor relevante de er med tanke på hvilken informasjon forskerne var ute etter i utgangspunktet (Tjora, 2018). Denne gyldigheten kan ha blitt påvirket til en viss grad da den ene institusjonen fikk utdelt intervjuguide med spørsmålene i forkant av intervju, imens den andre ikke mottok dette. Dette kan ha ført til at vi ikke fikk være vitne til den samme refleksjonsprosessen hos begge parter, da den ene kan ha reflektert en del på forhånd. I tillegg ble det ene intervjuet gjennomført med to av intervjuobjektene samtidig, som kan ha bidratt til mer samsvarte svar og overførte tankesett.

Generaliserbarhet er knyttet til hvorvidt den undersøkte forskningen er relevant utover de enheter som er undersøkt. I dette prosjektet har vi valgt å se bort fra generaliserbarhet da dette prosjektet ikke fordyper seg innenfor et spesifikt problemområde i den grad at dette blir relevant (Tjora, 2018).

Funn

Under innhentingen av empiri var vi ute etter historier og erfaringer som intervjuobjektene satt med. Spørsmålene som ble stilt var derfor åpne, og det ble unngått å benytte seg av forhåndsbestemt manus i kronologisk rekkefølge, dersom samtalen hadde en naturlig flyt i utgangspunktet. Dette var for å skape en vennlig, behagelig atmosfære, slik at det skulle føles mer naturlig og dele sine personlige erfaringer. Empirien er blitt delt inn i fire hovedkategorier, bestemt ut ifra forskningsspørsmålene som benyttes i dette prosjektet.

Positive erfaringer knyttet til profesjonalitet

«... det er bedre at man kan være mer et team da, at man ikke må stå alene i det.» - S1

Et fellestrekk som alle intervjuobjektene nevner er at de opplever å ha en god kollegial støtte, både fra ledelsen og fra kollegaer. De nevner også at miljøet ved arbeidsplassen er viktig, fordi det fungerer som en påvirkning til økt trivsel som igjen bidrar til at terskelen for å lufte tanker og drøfte situasjoner med hverandre innad i den kollegiale gruppen, blir lavere. Dette styrker arbeidet med beboerne, da man slipper å være usikker når man går ut i felt. Den kollegiale støtten styrker følelsen av at man er et team, og ikke står alene i de enkelte situasjonene som oppstår ved arbeidsplassen.

«Er det meg som ansatt som deler den informasjonen til nytte for beboeren, eller er det meg som privatperson som legger mine greier over på de? Der går skillet.» - S2

Videre er alle intervjuobjektene inne på hvor viktig det er rundt bevisstgjøringen rundt egen rolle. Denne rollebevisstheten bidrar til å balansere hvilken informasjon som blir delt av de ansatte, og ikke. En av intervjuobjektene påpeker også at det er viktig å huske på at det ikke er en konkret fasit på hvordan man skal dele informasjonen, da både de ansatte, men også beboerne er forskjellige som individer, og det ville derfor ha vært svært unaturlig dersom man skulle hatt en fast «mal» å gå etter når man deler personlig informasjon med beboere.

«... jeg er glad i deg, men du er ikke min venn. Hver gang jeg sier det, så skjærer det i hjertet.» - S3

Alle intervjuobjektene forteller også om den profesjonelle kjærligheten de føler til beboerne sine. Enkelte av intervjuobjektene forteller om erfaringer hvor de har opplevd at enkelte beboere har misforstått relasjonen deres, eller lagt mer i relasjonen enn hva den ansatte har gjort. Felles for disse situasjonene er at de konkluderte med at for å løse disse situasjonene på en best mulig måte, var å være direkte med beboerne det gjaldt, og gi de en avklaring og konkret definisjon av hva relasjonen innebar. At relasjon mellom ansatt og beboer er profesjonelt, og ikke et vennskap, selv om den kan være fin og betydningsfull uansett.

«... du må tørre å sette disse grensene også, fordi vi må ha de – og man må tørre å holde på de.» -S1

Et annet fellestrekk intervjuobjektene kjente på, var betydningen av å være trygg på seg selv, og bevisstgjøringen av hvem man er, og hva man er komfortabel med, og at dette har en stor betydning i relasjonsarbeidet når det gjelder denne sårbare brukergruppen, som beboerne befinner seg i. Tre av intervjuobjektene nevnte situasjoner hvor de hadde delt sårbare sider ved seg selv, og vært ærlige om sine egne private, følelser, og at de, som et resultat av dette, fikk en sterkere og mer ærlig relasjon med beboerne de valgte å dele dette med.

Men, alle intervjuobjektene er også svært tydelige på at det er viktig å finne sin egen grense tidlig i arbeidet. En forteller at alder, utdanning og livserfaring kan være en av faktorene som kan bidra til at man kan avklare og finne disse grensene tidlig.

«... det handler ikke om deg som person (beboer) eller meg som person, men det handler om retningslinjer i forhold til jobben min.» - S3

Gjentatte ganger beskrev de historier og situasjoner hvor de fortalte om en opplevelse av stor frihet fra organisasjonene de var ansatte i, hvor det ble akseptert at de kunne være seg selv, og dele av seg selv. Alle hadde lignende retningslinjer å forholde seg til, som innsnevrer mulighetene til å kunne ha kontakt med beboerne på fritiden og som privatperson. Det var gjentagende hos alle intervjuobjektene at brukerne aksepterer dette, så lenge dette ble forklart på en direkte, og konkret måte.

Negative erfaringer knyttet til profesjonalitet

«... du sitter med en skyldfølelse som blir til en tung ryggsekk du alltid har på deg.» -S4

Flere av intervjuobjektene kjenner seg igjen i at arbeidshverdagen ved en rusinstitusjon er hektisk. Det er mye som skal gjøres på kort tid, og opplevelsen av at man ikke alltid strekker til er noe de alle kan kjenne på til tider. Selv om retningslinjer og pensum har informert de om viktigheten av profesjonell kjærlighet, informerer samtlige av intervjuobjektene om at enkelte av beboerne kan gi de ansatte en form for sorgprosess når de forlater institusjonen. En av intervjuobjektene forteller at man alltid vil la seg bli påvirket på et vis, uavhengig av erfaring og utdanning.

«... det koster, det koster kjempemasse. Det å bruke seg selv hele tiden. Om du ikke er flink til å sette grenser (...) så ender du opp som sykemeldt. Når du jobber med mennesker.» - S2

Mangel på opplæring og informasjon under utdanningen når det gjelder hva man kan dele, og ikke dele av seg selv, kombinert med at man er usikker på hvor egne grenser går og hva man selv er komfortabel med er noe flere av intervjuobjektene understreker opptil flere ganger under intervjuene. I tillegg til at utdanningen ofte kan gi et mer rosenrødt bilde av hvordan man kan gjøre arbeidet sitt på en riktig måte, noe som har bidratt til at flere har fått et lite sjokk når de innså at verden og arbeidet ikke er så rosenrød som de ble forberedt på at den var. At enkelte har kjent på at deres egen usikkerhet i møte med arbeidet og samtlige situasjoner har skapt enkelte hindringer underveis. En av intervjuobjektene understreker at det er viktig å innse tidlig i arbeidslivet at man ikke er noe overmenneske, og at ingen klarer å være det over en lengre periode.

«... det er mye egoisme i hjelperrollen.» - S2

For å kunne yte best mulig hjelp i hjelperrollen kommer det frem at man ikke skal hjelpe de som ikke har bedt om det selv. Det å holde tilbake det hjelpebehovet man kjenner på som profesjonsutøver kan være vanskelig, da man må lære seg teknikker for å bryte med egen motstand for å klare å stå i det ubehaget det vil gi. Om man ikke mestrer dette godt nok kan man risikere å ilegge beboerne en lært hjelpeløshet. Noe de fleste informantene nevnte som en utfordring i arbeidshverdagen. Når man hjelper andre så føler man seg bedre selv.

«... det ligger jo mye i usikkerheten.» - S2

En annen usikkerhet som flere snakket om var usikkerheten ovenfor kollegaer. At de selv kunne føle på en utilstrekkelighet eller kunnskapsløshet sammenlignet med dyktige kollegaer, som førte til at de ikke turte å delta i like stor grad i samhandling med disse kollegaene. At de overlot arbeidet til de kollegaene de mente hadde bedre kunnskapsgrunnlag og en bredere erfaring enn det de selv hadde. I tillegg til dette var det en av informantene som informerte om en form for frykt for hvordan hen kom til å bli som fagperson. At intervjuobjektet var usikker på om hen hadde de holdningene og verdiene som ble forventet at hen skulle ha i arbeidet. I tillegg til en frykt for å tro at man var bedre enn kollegaene sine på bakgrunn av at man selv innehar en høyere utdanning enn de fleste kollegaene sine.

«... men nå så er det, nå kommer det mye mer naturlig» - S2

Alle informantene ga uttrykk for at bevisstheten og den delvis usikkerheten rundt hva de ville og kunne dele av personlig informasjon med beboere var tydeligere til stede når de var nye i arbeidet og ikke var så trygge på hvem de selv var som profesjonsutøver. Men at erfaringen og tryggheten som oppstod over tid, bidro til at denne bevisstgjøringen ble mer diffus over tid, og at det nå i ettertid faller mer naturlig og nærmest går på automatikk.

«... mange rusmisbrukere tenker at vi er roboter. At vi appellerer med det perfekte liv (...) og at alt er så flott og fint.» -S3

En annen utfordring de fleste var inne på, var utfordringen rundt det å erkjenne at beboerne har et rosenrødt bilde av hvordan de ansatte lever og har levd. På tross av at alle intervjuobjektene har opplevd forskjellig grad av menneskelig motstand og erfaringer i livet, opplever de selv at de mestrer å la være å fortelle om dette til beboerne med mindre de erfarer at dette kan være nødvendig og hjelpende informasjon og dele med beboerne for å hjelpe de med å mestre sin egen hverdag og fremtid.

Positive erfaringer knyttet til det private

«... men privatlivet vårt, det kan vi velge selv.» -S3

Alle intervjuobjektene utdypet viktigheten av ærlighet i arbeidet. De forteller også om at beboerne lett gjennomskuer de dersom de ikke er ærlige. Hvor viktig det er å være ærlig og åpen om følelsene sine og deres tidligere erfaringer der det anses som nødvendig og viktig. To av intervjuobjektene har selv tidligere erfaring med rusproblematikk og begge velger å dele av denne erfaringen med beboere der de ser viktigheten av det.

«... så sa han: det er godt å at du bare er et menneske du også.» -S2

Et fellestrekk alle intervjuobjektene hadde når det gjaldt å være åpen om tidligere, private erfaringer, var at det er viktig at de har tillagt seg en kontroll over egne følelser rundt disse situasjonene, og at erfaringene er ferdig prosessert før det deles. Det blir også understreket at det er viktig å kunne skille mellom å dele private erfaringer og personlige problemer, før man velger å dele. Ved å dele dette er det flere av informantene som nevner at det oppstår en selvutvikling over egen usikkerhet, og at i situasjoner hvor de tør å gjøre det de syns er ubehagelig er de situasjonene de vokser og utvikler seg mest.

«... begynne å sette grenser da, for å beskytte meg selv.» -S3

Det å klare å unngå å ta med seg jobben hjem er ikke like enkelt. Derfor er det viktig å sette tydelige grenser for seg selv, som en styrkende faktor når det gjelder dette. Et tiltak som alle intervjuobjektene syns var enkelt å overholde og gjennomføre var å unngå privat kontakt med beboerne. Når arbeidsdagen var over, skulle all kontakt med beboerne være avbrutt. Gjennom å ikke ha tilgang til eller kontakt med beboere over sosiale medier og mobiltelefon opplevde alle at det var litt enklere å skille mellom jobb og privatliv etter endt arbeidsdag.

«... når man begynner å jobbe med mennesker så skjer det noe med deg (...).» - S3

Et gjennomgående fellestrekk ved flere av intervjuobjektene var endringene de opplevde i privatlivet etter å jobbe så nært på mennesker. En av informantene fortalte om en opplevelse av å ta mer ansvar etter å ha tillagt seg erfaringer innenfor dette arbeidsfeltet. Flere opplevde at de var tryggere på seg selv i kontakt med diverse hjelpeapparat som privatperson. Men at de også måtte ha en bevissthet rundt dette, slik at de mestret å dempe seg i private sammensettinger hvor profesjonsutøverrollen kanskje tar litt større plass enn hva de opplever at samfunnet aksepterer.

Negative erfaringer knyttet til det private

«skal du tåle å jobbe med mennesker som strever så må du jobbe med å tåle ditt eget ubehag i møte med det.» - S2

Flere av intervjuobjektene nevner at det kan være vanskelig å holde igjen hjelp i situasjoner hvor beboere strever ekstra hardt, men fremdeles ikke ønsker hjelp. I tillegg til at det er vanskelig å bare stå å se på at beboere som tar dårlig og til tider skadelige valg for seg selv, uten å kunne gripe inn. Alle intervjuobjektene gjentar betydningen av hvor viktig det er å finne en måte å klare å håndtere å stå i dette ubehaget i møte med disse situasjonene. I tillegg til å sette klare grenser for å beskytte seg selv, og at dette er et av de viktigste tiltakene de har for å unngå å ende opp som sykemeldt.

«... ting kan trigge meg da, (...) og jeg kan bli hemmet av det.» - S2

De intervjuobjektene som har en bakgrunn og personlig erfaring som er av den grad at de kan eller har påført de en form for traumer tidligere i livet, har kjent på at enkelte situasjoner har trigget de på arbeidsplassen. Disse erfaringene var prosessert og tilbakelagt i den grad at disse triggersituasjonene ikke førte til noen alvorlige konsekvenser for den ansatte. Et gjennomgående tiltak som ble nevnt av de som hadde opplevd dette var at de støttet seg til kollegiale grupper i ettertid, i tillegg til å velge å være åpne og ærlige med den eller de beboerne det gjaldt.

«... opplevde at en tidligere beboer stod på verandaen min da (...).» - S4

Alle intervjuobjektene har opplevd situasjoner hvor beboere eller tidligere beboere har oppsøkt de på fritiden. Både over sosiale medier, mobiltelefon, men også hjemmebesøk. Alle opplevde at de håndterte dette på en god måte, ved å informere om retningslinjer og rammevilkår, for deretter og blokkere eller unngå vedkommende i den private rollen i ettertid. Alle fortalte også om en tilstedeværende og støttende ledelse ved arbeidsplassen, som fungerte som en kollegial støtte etter disse hendelsene.

«jeg har måttet sette egne ønsker og verdier til side (...) men har funnet en balanse på det nå.» - S3

Enkelte av informantene fortalte at de til tider kan kjenne på at de må gå imot sine egne verdier. At de som privatperson har verdier som ikke samsvarer med hvordan de blir forventet

å håndtere enkelte situasjoner eller saker. Det kommer også frem, fra noen av intervjuobjektene at de slet litt med å finne en balansegang på hvordan de skulle begrense seg tidlig i arbeidet. Da de er veldig åpne og utadvendte personer i privatlivet, men at det ikke nødvendigvis fungerer like godt i den profesjonelle rollen bestandig.

Diskusjon

Dette prosjektet hadde i utgangspunktet fire forskningsspørsmål. Men etter den kvalitative innhenting av funn, kom det frem at dette ikke nødvendigvis er hensiktsmessig. Da funnene opplyste om at den profesjonelle- og den private rollen har et mindre skille en først antatt.

Etter opplysninger fra informantene kom det frem at man bruker så mye av seg selv og sin personlighet i den profesjonelle rollen, at det derfor kan bli utfordrende å skille mellom disse.

Dette er begrunnelsen til hvorfor dette prosjektet velger å dele diskusjonsdelen inn i positive og negative konsekvenser generelt, uten det store fokuset på skillet mellom det profesjonelle og det private. De ulike påvirkningen som oppstår i arbeidet ved rusinstitusjon vil settes i et relevant etisk perspektiv.

POSITIVE ERFARINGER

Profesjonsutøverens trygghet

Funnene viser til at kollegial drøfting er en viktig faktor for å skape egen trygghet i arbeidet i tillegg til en stabil arbeidshverdag. Ved hjelp av nestekjærlighet bidrar dette til en opplevelse av anerkjennelse i arbeidsmiljøet som bidrar til motivasjon til å gjennomføre de hektiske dagene. I funndelen kommer det også frem at mange av informantene setter av god tid til å drøfte de utfordringene de opplever, både i arbeidssituasjoner, men også i privatlivet. Disse kollegiale drøftingene ser ut til å ha to forskjellige formål; hvor det ene er å nullstille seg før arbeidsdagen starter, ved å få delt private og personlige utfordringer, og det andre er å få faglige råd der man føler behov for det. Samtidig som funnene også gir informasjon om at vi står alene i arbeidet i den grad at man har ansvar for egne handlinger, og tar egne etiske vurderinger hvor man selv må stå inne for de konsekvensene som blir utfallet av disse.

Mennesker lever i relasjoner og er avhengig av hverandre (Fagerland, 2010), dette gjelder den profesjonelle relasjonen man har med beboere, men også den kollegiale relasjonen man har med organisasjonen og kollegaer. Dette kommer tydelig frem innenfor diskursetikk, som omhandler dialogbasert drøfting og bidrar med svar til de utfordringene og problemstillingene man befinner seg i (Eide, 2019).

Fordelene med kollegiale drøftinger er at man får diskutert med kollegaer som kan skape gode, trygge relasjoner ved arbeidsplassen. I tillegg til at det kan bidra med at man blir

tryggere på valgene og konklusjonene man tar i ulike situasjoner. Man kan også oppleve en positiv utvikling av den profesjonelle rollen, da man tar til seg kunnskap fra dyktige kollegaer, og kan bli påvirket positivt av deres verdier. En annen positiv konsekvens av dette kan være at enkelte av de kollegiale relasjonene kan utvikle seg til å bli private vennskap, da man har noen å støtte seg på når man har personlige utfordringer.

Ulempene som kan oppstå kan være at man kan bli mer usikker på seg selv, da de kollegaene som i utgangspunktet tar stor plass og er trygg på selv ikke lar andre komme til ordet under de faglige drøftingene. Dette kan igjen føre til at man internaliserer andres negative sider, det være seg deres atferd, holdninger eller verdier. I tillegg til at det kan oppstå en masseatferd på bakgrunn av perseptuelt press.

Funndelen henviser også til at informantene opplever en slags beskyttelse fra de organisatoriske rammebetingelsene, i tillegg til at lovverket skaper en forenkling av arbeidet, når det gjelder hva som skal og kan deles av opplysninger. Et gjennomgående budskap fra informantene viser at grensene man setter er avgjørende i arbeidet. Det finnes ulike typer av grenser, en av disse er grensen du setter for deg selv. Dette er en grense som gjør deg bevisst på eget privatliv, slik at det oppstår en form for rollebevissthet i arbeidet med andre mennesker. Den andre viktige grensen som kommer tydelig frem i funnene er i form av kjærlighet. Det organisatoriske rammeverket er tydelig på at man må kunne skille mellom privat og profesjonell kjærlighet. Funnene opplyser om at alle informantene, ved minst én anledning har blitt oppsøkt av beboere eller tidligere beboere utenfor arbeidstiden.

Den plikt- og konsekvensetiske teorien tar utgangspunkt i spørsmål som gjelder hva som er rett å gjøre, og den gir rom for refleksjon rundt handlingene (Eide, 2019). Det organisatoriske rammeverket gjør det vanskelig å ha kontakt med beboere etter endt arbeidsdag. Etikken i seg selv kan bli benyttet som en slags grensesetter, slik at vi advares mot å gjøre handlinger som er negative for andre. (Eide, 2019). Relasjonsetikken belyser grensene man innehar rundt profesjonell kjærlighet. Videre kan vi se i profesjonsetikken at kjærlighet i en profesjonell relasjon tar tid. (Eide, 2019). Kjærligheten vil også utfordre den profesjonelle relasjonen fordi den omhandler egne verdier, følelser og væremåter (Skauen, 2021).

Det positive rundt grensesetting og organisatoriske rammebetingelser er at man har noe å forholde seg til, som skaper en form for trygghet for den ansatte. Dette kan igjen bidra til at man mestrer å konkretisere hva relasjonen med beboere innebærer, og har som hensikt. Noe som vil minske muligheten for at beboere kan feiltolke relasjonen og kjærligheten de mottar, slik at det er en mindre sannsynlighet for at de oppsøker de ansatte utenfor arbeidstiden.

Det negative derimot, kan være at man kan oppleve en form for strukturmakt, som kan virke førende i arbeidet man gjennomfører. En annen negativ konsekvens som kan oppstå er dersom man observerer at kollegaene dine har mye mer åpne grenser enn hva du selv har, eller motsatt. Som kan føre til at man begynner å tvile på seg selv, og styrken man innehar for å stå i et slikt arbeid.

Ærlighet i arbeidet

Funnene gir også opplysninger om at samtlige av informantene benytter seg av personlige historier og erfaringer i relasjonen de danner med beboere. Informantene er tydelige på at dersom man velger å benytte seg av dette, er det avgjørende at dette skal være til fordel for beboer, og ikke som en avlastning for seg selv. Funnene peker videre på at dersom man deler noen erfaringer med enkelte beboere, vil det ikke dermed bety at den samme informasjonen rundt dette er like nødvendig for en annen beboer. Man må klare å individualisere informasjonen man deler.

Det å klare å skille mellom hva som er til nytte for beboer og ikke, er en plikt- og konsekvensetisk metode å forholde seg til (Eide, 2019). Videre bør man mestre en kognitiv mentalisering, slik at vi kan utvikle vårt kunnskapsfelt på bakgrunn av dette. Mentaliseringen vil også føre til at vi danner oss en oversikt rundt egne handlinger og emosjoner i de ulike situasjonene, og på den måten blir man kapabel til å utvikle personlige og etiske erfaringer (Wallroth, 2011).

De positive konsekvensene som kan oppstå ved å dele personlig informasjon er at man kan skape en mening og motivasjon hos den enkelte beboer. Dette kan føre til en sterkere, mer ærlig relasjon, som kan føre til at beboeren blir mer mottakelig for veiledning og hjelp senere. De negative konsekvensene som kan oppstå kan være at informasjonen man deler med den enkelte senere kan bli brukt mot deg. Det kan også føre til at beboeren kan misoppfatte relasjonen, og grensene rundt profesjonell kjærlighet blir mer uklare. Dersom man har en misoppfatning rundt det faktum at dette er relevant for beboer, kan det føre til en opplevelse av rollekonflikt for den som mottar informasjonen, og de kan bli usikker på om de er i en posisjon hvor den ansatte oppsøker råd og veiledning hos dem.

NEGATIVE ERFARINGER

Triggere

I funndelen kommer det frem at enkelte av informantene kan oppleve det som utfordrende, dersom makten man innehar påvirker det personlige. Spesielt dersom man er usikker på egne reaksjoner i situasjoner og hendelser hvor man har personlig erfaring i bakgrunn. Flere av informantene har stått i situasjoner ved arbeidsplassen som har trigget frem minner fra deres egen, personlige fortid. De opplevde å reagere ulikt rundt disse hendelsene, da det var et klart skille mellom hvor tilbakelagt disse erfaringene var.

Det er vanskelig å ha forhåndsinformasjon rundt hvordan man vil reagere i ulike situasjoner, spesielt dersom det ligger personlig erfaring i bakgrunn. Det er naturlig å kjenne på kroppslige reaksjoner, det er derfor viktig å bruke god tid til å bearbeide og håndtere disse (Langnes, Eriksen, & Grundvold, 2019). Det kan også være en idé og oppsøke profesjonell hjelp, dersom dette er hensiktsmessig. For å kunne hjelpe andre som står i utfordrende situasjoner, er man nødt til å ta på egen oksygenmaske, før man kan ta på andres (Langnes, Eriksen, & Grundvold, 2019).

Profesjonsetikken er ment for å skape trygghet, kvalitet og tillitt. Dette betyr at den ansatte har et ansvar for egne handlinger, vurdering og konsekvensene som kan oppstå rundt dette (Fagerland, 2010).

På den ene siden vil disse reaksjonene kunne føre til en bevisstgjøring rundt egen situasjon. Kanskje man innser at de tidligere erfaringene ikke var så prosessert som først antatt. Dette kan også vise beboere at de ansatte ikke er roboter, som har et velfungerende liv hvor de aldri har opplevd motstand. Dette kan føre til at de ansatte blir mer menneskeligjort for beboerne. Denne menneskeligjøringen kan fungere som en motpol til det asymmetriske makforholdet i den profesjonelle relasjonen. At beboerne lettere kan kjenne seg igjen i det den ansatte går igjennom. Men på den andre siden kan disse erfaringene virke skadelig i relasjonen med den eller de beboerne som blir vitne til dette. De kan bli skremt, eller usikre i tillegg til at de kan få en opplevelse av at det er deres feil, at de ansatte reagerte som de gjorde. Dersom den ansatte ikke har en bevisst tilnærming til situasjonen som oppstod kan dette i verste fall føre til en innføring av unnvikelsesstrategi hos den det gjelder.

Utilstrekkelighet i arbeidet

Funnene viser til at alle har opplevd å sitte igjen med en følelse av utilstrekkelighet i arbeidet, enten det gjaldt å ikke ha gjort nok for hver enkelt beboer, eller om det gjaldt en følelse av å ikke ha mestret å hjelpe alle. Videre kommer det frem at i den etiske vurderingen rundt det å enten skulle hjelpe én person, eller om man skal hjelpe mange, må man i enkelte tilfeller la noen gå. I disse situasjonene opplevde informantene en skyldfølelse av ikke å ha gjort nok, noe som i enkelte tilfeller skapte en tvil rundt egne ferdigheter og beslutninger. En annen usikkerhet som belyses i funnene er usikkerheten ovenfor dyktige kollegaer.

I disse situasjonene vil det være naturlig å tenke konsekvensetisk, for å kunne avgjøre hvilke alternativ som fører til best konsekvens i det lange løp (Eide, 2019). Opplevelsen av å ikke ha bidratt nok er en normal reaksjon å sitte igjen med, i enkelte situasjoner (Langnes, Eriksen, & Grundvold, 2019). Det samme gjelder svingningene i tilliten til eget arbeid. Det er en av de største utfordringene rundt det å være på et bakkebyråkratisk nivå (Fagerland, 2010). Diskursetiske samtaler kan redusere at man mister troen på egne ferdigheter og selvtilliten i arbeidet.

Det positive rundt dette er at det viser empatien de ansatte innehar. Ekteheten de har med seg i arbeidet med mennesker, og at de ser på beboerne som likeverdige mennesker, som de er genuint opptatt av å kunne hjelpe. En annen positiv konsekvens som kan oppstå i disse situasjonene er at man stadig jobber for å forbedre seg selv, og å opparbeide seg faglig kunnskap for å stille på lik linje som de dyktige kollegaene man har som forbilder ved arbeidsplassen. Det negative er at dersom man opplever å stå i denne usikkerheten for lenge, kan man bli blind på det positive man bidrar med, og kun se det man ikke mestrer, dette kan i verste fall føre til en selvoppfyllende profeti. For å unngå at den negative påvirkningen blir for stor, kan det være lurt å være eklektisk i møte med etiske dilemmaer.

Konklusjon

Dette prosjektet har tatt for seg problemstillingen som omhandler hvordan yrkesutøverne innenfor rusfeltet skiller mellom sin private og profesjonelle rolle. Den innhentede forskningen viser tydelig at dette skillet er mye mer diffust enn først antatt. Disse rollene går over i hverandre, noe de også skal gjøre, for at man kan bli betegnet som en god profesjonsutøver. Når det gjelder forskningsspørsmålene, som tar for seg de positive og negative erfaringene, både innenfor det private og det profesjonelle, har også disse, som tidligere nevnt, også et mindre skille enn først antatt. Konklusjonsmessig har man funnet ut at når man er ny i arbeidet, og ikke helt har funnet ut av hvem man er som profesjonsutøver, så kan det oppstå situasjoner hvor man er usikker på om man gjør ting riktig, disse situasjonene kan man da anse som ubehagelige. Men når man har blitt tryggere på hvem man er som person, og hvem man vil være, vil det være enklere å sette grenser for seg selv og det arbeidet man gjør, noe som skaper en tydeligere retning og forholde seg til, slik at arbeidet vil oppleves mer kontrollert. Konklusjonen er derfor at alt avhenger av i hvilken grad man mestrer å sette disse grensene. Det er avgjørende å sette tydelige, individuelle grenser for seg selv. Tydeligheten av disse grensene er det som avgjør hvilke konsekvenser som oppstår, positive eller negative, og i hvilken grad de inntreffer.

Funnene peker også på at det ikke finnes noen fasit på hva disse grensene er eller skal være for hver enkelt. Alle mennesker er forskjellige, og krever derfor egendefinerte, individuelle grenser. Disse må man finne ut av selv, etter å ha erfart hva man selv trenger og er i behov for.

Dette prosjektet har kun gjennomført intervjuer innenfor rusfeltet, hvor funnene poengterte det samme, og var veldig enstydige. Det kunne derfor ha vært interessant å se om man hadde fått den samme konklusjonen dersom man hadde forsket på det samme temaet ved andre yrkesfelt innenfor sosialt arbeid.

Det kunne ha vært spennende å se om det ville ha utgjort noen forskjell dersom denne forskningen hadde blitt informert tydeligere innenfor faglitteraturen. Hadde nyutdannede studenter opplevd mindre stress og usikkerhet rundt egen rolle? Hadde man blitt raskere trygg på seg selv i rollen som profesjonsutøver dersom man hadde hatt mer utdypende informasjon om dette skillet, i den grad at man kunne møte arbeidslivet med en forforståelse av at skillet nærmest er ikke-eksisterende og at grensene du setter for deg selv er avgjørende i arbeidet man skal ut i. Når man er nyutdannet kan man kanskje gå inn med det tankesettet at jo færre grenser man har, jo bedre likt blir man av beboerne og at man på den måten kan skape en god, rask relasjon. Men denne relasjonen vil kunne oppstå uavhengig av disse grensene, noe som er viktig å huske på. Disse grensene er en trygghet, ikke en begrensning.

Kilder

Alnes, J. (2020, Desember 9). Det store norske leksikon. Hentet fra Hermeneutikk:
<https://snl.no/hermeneutikk>

Aamodt, L. G. (2014). Den gode relasjonen. Oslo: Gyldendal akademisk.

Aamodt, L. G. (2014). Perspektiver på relasjonen i sosialt arbeid. I L. G. Aamodt, Den gode relasjonen (ss. 28-54). Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Aamodt, L. G. (2014). Relasjonen mellom sosialarbeider og klient. I L. G. Aamodt, Den gode relasjonen (ss. 56-66). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Aamodt, L. G. (2014). Sentrale begreper i sosialt arbeid. I L. G. Aamodt, Den gode relasjonen (ss. 68-79). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Damsgaard, H. L. (2010). Dilemmaer og utfordringer i sosialfaglig arbeid. I H. L. Damsgaard, Den profesjonelle sosialarbeider - profesjonalitetens mange ansikter (ss. 172-189). Oslo: Cappelen Damm AS.
- Eide, S. B. (2019). Diskursetikk. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk - til refleksjon og handling og sosialt arbeid (ss. 137-151). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eide, S. B. (2019). En god person. Gode handlinger, også et spørsmål om gode personer. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk- til refleksjon og handling i sosialt arbeid (ss. 118-136). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eide, S. B. (2019). Etikk. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Relasjonsetikk (ss. 67-85). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eide, S. B. (2019). Hva er etikk? I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk- til refleksjon og handling i sosialt arbeid (ss. 46-66). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eide, S. B. (2019). Plikt eller konsekvens. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk - til refleksjon og handling i sosialt arbeid (ss. 93-117). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eide, S. B. (2019). Relasjonsetikk. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk - til refleksjon og handling i sosialt arbeid (ss. 67-92). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fagerland, T. M. (2010, Mars 30). Profesjonell fagutøver og potensiell venn? Tidsskrift for psykisk helsearbeid, ss. 55-64.
- Fellesorganisasjonen. (2019). FO. Hentet fra www.fo.no: <https://www.fo.no/getfile.php/1324847-1580893260/Bilder/FO%20mener/Brosjyrer/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument.pdf>
- Huseby, R., & Gjørund, P. (2018). To eller flere. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Ideologi, person og profesjon. (2004). I P. Nygren, Handlingskompetanse - om profesjonelle personer (ss. 85-107). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Langnes, K. J., Eriksen, V. M., & Grundvold, B. (2019, April 10). Ta på egen oksygenmaske før du hjelper andre. Hentet fra Fontene: <https://fontene.no/fagartikler/ta-pa-egen-oksygenmaske-for-du-hjelper-andre-6.47.611600.f0a38618f5>
- Moen, E. Å., & Larsen, I. (2013, Mars 15). Her er det faktisk hele meg som er på jobb- om å bruke erfaringer med egen psykisk helse i profesjonelle relasjoner. Tidsskrift for psykisk helsearbeid, ss. 15-24.
- Nordby, H. (2018). Etikk i barnevern. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Rønnestad, M. (2008). Profesjonell utvikling. I L. Terum, & A. Molander, Profesjonsstudier (ss. 279-292). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skauen, I. (2021, Mai 12). Kjærlighet på dagsorden. Hentet fra Fontene: <https://fontene.no/fagartikler/kjarlighet-pa-dagsorden-6.47.789669.8c516e8173>
- Skorstad, B. (2019). Profesjonsetikk. I S. B. Eide, & B. Skorstad, Etikk-til refleksjon og handling i sosialt arbeid (ss. 174-202). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Skorstad, B. (2019). Profesjonsetikk. I B. Skorstad, & S. B. Eide, Etikk- til refleksjon og handling i sosialt arbeid (ss. 174-202). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Stokken, R., Båtevik, F., Andenes, E., & Folkestad. (2020). Metode. I R. Stokken, E. Andenes, F. Båtevik, & Folkestad, Skriveboka h21 - SOS154 og BVP154 2021 (ss. 143-157). Volda: Høgskulen i Volda, Institutt for sosialfag.
- Thrana, H. (2016, Juni 27). Kjærlighetens inntreden i barnevernet- en utfordring for den profesjonelle relasjon? Tidsskriftet Norges Barnevern, ss. 96-109.
- Tjora, A. (2018). Analyse av kvalitative data. I A. Tjora, Kvalitative forskningsmetoder i praksis (ss. 195-226). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tjora, A. (2018). Dybdeintervju. I A. Tjora, Kvalitative forskningsmetoder i praksis (ss. 113-130). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tjora, A. (2018). Forskningens kvalitet og framstilling. I A. Tjora, Kvalitative forskningsmetoder i praksis (ss. 231-253). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tjora, A. (2018). Intervjuing i praksis. I A. Tjora, Kvalitative forskningsmetoder i praksis (ss. 145-177). Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Tjora, A. (2018). Kvalitative forskningsmetoder. I A. Tjora, Kvalitative forskningsmetoder i praksis (ss. 15-49). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Wallroth, P. (2011). Mentaliseringsboken. Stockholm: Arneberg Forlag.

Brukermedvirkning i NAV

En kvalitativ intervjustudie av veilederes arbeidsmetoder i møte med brukere med aktivitetsplikt

Helena Reimers-Hanssen Zaubi og Ann Karin Rudi

Mennesker som har behov for tjenester fra Nav, har både en rett og en plikt til å medvirke i egen prosess. For en Nav veileder er spenningsfeltet mellom aktivisering og brukermedvirkning sentralt i arbeidet med brukeroppfølgning. I denne studien, er målet å få kunnskap om hvordan veiledere i Nav arbeider for å sikre brukermedvirkning, i møte med brukere som har aktivitetsplikt. Problemstillingen er operasjonalisert gjennom to forskningsspørsmål, der det første er hvordan veiledere forholder seg til brukermedvirkning i arbeidet, og det andre er hvordan veiledere forholder seg til empowerment i arbeidet med brukeroppfølgning. Det teoretiske grunnlaget i studien, er basert på brukermedvirkning, empowerment og makt, med fokus på Foucaults perspektiver, Sherry Arnsteins "ladder of Citizen participation", samt Lipskys teori om bakkebyråkratiet.

Studien er basert på kvalitativ fenomenologisk hermeneutisk metode, og presenterer funn fra kvalitativ forskning. Det har blitt utført dybdeintervju med fire sosialarbeidere, som arbeider som veiledere i Nav. Analyse av funna ble det gjort med fokus på brukermedvirkning, empowerment og makt. Funnene pekte på at veiledere hadde sterk styring i brukers prosesser, og at både språk og systemet kan være vanskelig for brukere å forholde seg til. I analysen kom det også fram at veiledere opplever aktivitetsplikten som et nyttig arbeidsverktøy, og at veiledere kan ha en viktig funksjon som bindeledd mellom bruker og arbeidsgiver.

Studiens konklusjon er at den sterke styringen veiledere har i prosessene, har en funksjon ved å fasilitere produktiv makt i brukernes prosesser. Selv om Nav har en del standardiserte arbeidsverktøy, kan innholdet i oppfølgingen likevel variere. I de tilfelle veiledere lykkes i oppdraget, kan de ved hjelp av produktiv makt overføre makt og kunnskap til bruker, og dermed bidra til en empowermentprosess.

Innledning

Som veileder i Nav skal en støtte bruker i sin prosess, og tilrettelegge for brukermedvirkning. I tillegg skal man også sørge for at bruker oppfyller kravene som blir stilt, og sanksjonere, dersom bruker ikke følger sine plikter. I denne rapporten vil det bli sett på hvordan veiledere i Nav forholder seg til brukermedvirkning og empowerment, i lys av makt, bakkebyråkratiet (Lipsky, 2010) og etiske aspekt. Det er også benyttet forskning som belyser veilederrollen, og brukerperspektivet i Nav. Det er mye litteratur som omhandler spenningsfeltene

sosialarbeidere kan befinne seg i. Rapporten UTVEI peker på at det fortsatt trengs mer forskning på spenningsfeltet mellom aktivisering og brukermedvirkning i Nav (Halvorsen, Riis-Johansen, Andenæs, & Hammerstad, 2018, s. 13). Vi håper å kunne gi et lite bidrag på dette området. Vi har tatt utgangspunkt i empiri fra dybdeintervju, med fire veiledere i Nav.

Levin forklarer at man kontrollerer, for å sikre at hjelpen blir gitt rettmessig, men også for å sikre at hjelpen bidrar til å bedre en vanskelig livssituasjon (Levin, 2015). Forbundsleder i FO, Mimmi Kvisvik peker på at mange av Nav kontorene mangler rett kompetanse, og myndighet i førstelinja til å gi den hjelpen brukerne trenger (Mortensen & Geard, 2021). Synet på hvilken hjelp brukere trenger, kan variere både i samfunnet generelt, og innenfor Nav-systemet. Fekjær, Rasmussen og Terum (2022) fant i en undersøkelse der over 800 veiledere deltok, at 48 prosent av veiledere mente det var vanskelig å stille krav til syke brukere, mens omtrent like mange mente det ikke var vanskelig. Innholdet i aktivitetsplikten er i stor grad opp til den enkelte veileders vurdering. Disse resultatene tyder på at brukere kan oppleve stor variasjon når det gjelder hvilke krav Nav setter til dem.

Som sosialarbeider utøver en makt, myndighet og sosial kontroll, og noen ganger kan tiltak kan være uønsket av brukeren selv. Som sosialarbeider har man ansvar for både å tydeliggjøre og vedkjenne seg maktforholdet i relasjonen til brukeren (Fellesorganisasjonen, 2019). Problematisering av forholdet mellom aktivitetsplikt og brukermedvirkning, kan bidra til å skape større forståelse for dynamikkene veiledere forholder seg til i arbeidet, og dermed også styrke mulighetene for å oppnå målet om likeverdig behandling av brukere i Nav.

For å hente kunnskap om problemstillingen har det blitt benyttet kvalitativ metode. Det har blitt gjennomført dybdeintervjuer med fire veiledere i Nav. Det ble benyttet lydopptak, som senere ble transkribert i MAXQDA (VERBI software, 2021). Tre av informantene var relativt ferske i Nav, og den siste hadde omtrent 15 års erfaring som veileder. For prosjektet sin del var dette en fordel, da man kunne intervju flere ansatte med ulik alder og få ulike perspektiver på brukermedvirkning, empowerment og makt. Som veileder i Nav vil man kunne møte på mange forskjellige mennesker med ulike livssituasjoner og utfordringer. Veiledere er avhengige av å ha kunnskap om hvordan man kan styrke den individuelle for at de skal kunne klare seg selv, og eventuelt bli økonomisk selvhjulpen. For å skape kunnskap om hvordan brukermedvirkning og makt kan påvirke en hjelperelasjon har vi på bakgrunn av dette utformet følgende problemstilling: *“Hvordan arbeider veiledere i Nav for å sikre brukermedvirkning i oppfølging av brukere som har aktivitetsplikt?”*

For å finne svar på problemstillingen har vi utarbeidet to forskningsspørsmål. Spørsmålene skal utforske og se på hvordan veiledere av Nav forholder seg til å styrke brukere i arbeidet med brukeroppfølging. Det finnes flere metoder for å hjelpe brukere å medvirke i egen sak og for at de skal få best mulig tjenester. Det er viktig for veiledere i Nav at brukere blir både hørt, respektert og ivaretatt. Brukermedvirkning står sterkt i arbeidet, og hovedfokuset skal ligge på at brukere skal medvirke i egen sak. På bakgrunn av dette er vårt første forskningsspørsmål:

Hvordan forholder veiledere i Nav seg til brukermedvirkning i brukeroppfølgingen?

Nav har ansvar for å tilrettelegge for god arbeids- og velferdsforvaltning. Veiledere har et stort press og ansvar for at brukere gjennom myndiggjøringsprosesser kan klare å utvikle sine ressurser, samt at de oppnår å mobilisere dette for å kunne bli selvstendig. Empowerment skal også være med på å styrke brukerens makt og innflytelse. Det kan være utfordrende å få nok tid til alle brukere, og at brukere får god nok hjelp. I hvor stor grad veiledere forholder seg til slike prosesser er spørsmålet. På bakgrunn av dette stiller vi forskningsspørsmål to: *Hvordan forholder veiledere i Nav seg til empowerment i brukeroppfølgingen?*

Kontekst

Organisatoriske og juridiske rammer for brukeroppfølging i Nav

Nav er en landsdekkende organisasjon, som ligger inn under Arbeids- og velferdsforvaltningen i Norge. Nav har rundt 19000 ansatte (NAV, 2020). Nav er et partnerskap mellom kommune og stat (NAV, 2019). Av de ansatte er det rundt 14 000 ansatt i staten, mens rundt 5000 er ansatt av kommunene (NAV, 2022). Alle kommuner i Norge er tilknyttet et lokalkontor, og det er her veilederne som har ansvar for arbeidsrettet brukeroppfølging, og sosiale tjenester, arbeider. Nav forvalter en tredjedel av statsbudsjettet, gjennom ordninger som sykepenger, pensjon og dagpenger (NAV, 2020).

Arbeidslinjen er et sentralt prinsipp i arbeids- og velferdsforvaltningen. Arbeidslinjen forstås som et uttalt mål om færrest mulig på trygd, og at flest mulig skal være i arbeid. For å realisere dette målet legges det vekt på en aktiv politikk for høy yrkesdeltakelse, at arbeidslivet legger forholdene til rette for å hindre utstøting, og at det skal lønne seg å arbeide (Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2012-2013).

Siden vi studerer hvordan sosialarbeidere forholder seg til brukermedvirkning og empowerment overfor brukere er det viktig å understreke brukeres rettigheter. I NAV loven § 14 a) finner vi at: *“at brukere som har fått fastslått sitt behov for hjelp, har rett til å utforme en konkret plan til hvordan de skal komme i arbeid. I § 15 i loven, fastslås det også at “Tjenestetilbudet skal så langt som mulig utformes i samarbeid med brukeren”* (NAV loven, 2006). I melding til stortinget (Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2012-2013) blir det også vektlagt at arbeid bidrar for den enkelte både inntekt, økonomisk trygghet og selvrealisering. Samtidig skapes det også deltakelse i arbeidslivet. Videre vil det også kunne øke den kollektive velferd, og ikke minst redusere økonomiske og sosiale forskjeller.

Sosialarbeidere må kunne skille mellom rettigheter og behov. Rettighetene angir det brukere har krav på, men behov må alltid skjønnsvurderes (Fellesorganisasjonen, 2019). Mange ytelser innebærer aktivitetsplikt, for å ha rett på stønad. Denne plikten er fastslått i ulike lovverk. For AAP er plikten til å medvirke fastslått i § 11-7 i folketrygdloven. Det er et *“vilkår for rett til arbeidsavklaringspenger, at medlemmet bidrar aktivt i prosessen med å komme i arbeid. Aktiviteetskravene fastsettes i aktivitetsplanen”* (Folketrygdloven, 1997). For mottakere av sosialhjelp, gjelder sotjl § 20: *“Det kan settes vilkår for tildeling av økonomisk stønad, herunder at mottakeren i stønadsperioden skal utføre passende arbeidsoppgaver i*

bostedskommunen”, og videre i § 20 a) at “det skal stilles vilkår om aktivitet for tildeling av stønad for personer under 30 år.” (Sosialtjenesteloven, 2009). For arbeidssøkere, stilles det i folketrygdloven § 4-5 krav om at “medlemmet må være reell arbeidssøker”, og at “en plikter til å delta på arbeidsmarkedstiltak”. I Ftrl § 4-8 slår også fast at arbeidssøkere har melde- og møteplikt (Folketrygdloven, 1997). Innhold og ordlyd i disse bestemmelsene varierer noe, men felles for lovene er at det blir knyttet en form for aktivitetsplikt, opp mot trygderettighetene. Kjønstad, Syse og Kjelland påpeker at selv om det ikke er hjemler for å gjennomføre tiltakene med tvang, har slike bestemmelser likevel et mildt tvangspreg. Dette fordi man må avfinne seg med aktivitetskrav og restriksjoner i adferd, for å oppnå et gode (2017, ss. 459-460). Lovverket for rettigheter og plikter er altså fordelt i flere ulike lover. Selv om veiledere i Nav ikke kan få igjennom tiltak med direkte tvang, kan en likevel si at bestemmelsene har et mildt tvangspreg, da det ofte er snakk om ytelser som oppleves som nødvendige for mottakere.

Yrkesetikk

Sosialarbeidere skal styrke brukeres muligheter for både mestring og kontroll over eget liv (Botnen & Oltedal, 2019, s. 93). I kraft av sin posisjon har sosialarbeidere makt til å hjelpe, og i noen tilfeller kan hjelpen oppleves krenkende for brukere. Faglige utfordringer kan derfor vanskelig skilles fra etiske vurderinger i sosialfaglig arbeid (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 2). Yrkesetikken gjenspeiler både allmenmoral, politiske føringer og ideer i samtiden den har oppstått i. Den er dermed både et hjelpemiddel for den enkelte sosialarbeider i det daglige arbeidet sitt, og et grunnlag for å skape trygghet, kvalitet og tillit i møte med det offentlige (Skorstad, 2013, s. 174). På grunn av samfunnets kompleksitet, er det vanskelig for folk flest å orientere seg i hjelpesystemene. Dette bidrar til at de profesjonelles ansvar og makt øker, i forhold til befolkningen for øvrig. Brukermedvirkning kan være et sentralt virkemiddel for å lette ansvaret for de profesjonelle, og minske profesjonsmakten (Skorstad, 2013, s. 179). Som sosialarbeider er man også etisk forpliktet til å holde et høyt faglig nivå, oppdatere seg på faglig kunnskap, og holde et høyt etisk refleksjonsnivå i det daglige arbeidet (Botnen & Oltedal, 2019, s. 94). Det innebærer blant annet å drøfte etiske dilemmaer med kollegaer og brukere, og å søke veiledning når man er i tvil (Fellesorganisasjonen, 2019).

Teoretiske perspektiver

Brukermedvirkning og empowerment

Brukermedvirkning kan arte seg på ulike måter og blir realisert gjennom ulike metoder. En kan også snakke om ulike nivåer av brukermedvirkning. Humerfeldt (2005) sier at en måte å forstå brukermedvirkning på, er som en relasjon mellom brukere og forvaltning, der brukere som part skal være aktive. Brukers mulighet til å formidle sin opplevelse av egen situasjon,

brukerperspektivet, er en viktig del av samhandlingen. Når bruker deler sitt perspektiv, kan sosialarbeideren ta del i det. I tillegg krever det krever også at sosialarbeideren har gode kommunikasjonsferdigheter, og evne og vilje til å lytte. Når sosialarbeideren mestrer å ta inn brukers perspektiv på egen situasjon, kan en oppnå en intersubjektiv forståelse mellom de to partene. Humerfeldt skiller mellom to ulike former for brukervedvirkning. Den ene er innholdsorientert brukervedvirkning, der fagfolk utformer et tilbud ut ifra egen kunnskap og egne perspektiver på brukers ønsker eller behov. Den andre typen er prosessorientert brukervedvirkning, der brukerne er mer aktive i beslutninger (Humerfeldt, 2005).

Sherry Arnstein påpeker at det er en stor forskjell på å gå igjennom deltakelse som et tomt rituale, og det å delta med reell makt til å påvirke prosessen. Hun illustrerer de ulike nivåene av deltakelse i modellen *a ladder of Citizen participation*. De to nederste nivåene, Manipulasjon og terapi, er kjennetegnet av at *non-participation, eller ikke-deltakelse*. De midterste nivåene, er situasjoner der brukere blir informert, konsultert, eller plassert. Disse kalles *tokenism*, et nivå der medvirkning kanskje er mer symbolsk en reell. På de tre øverste nivåene, finner vi henholdsvis partnerskap, delegert makt, og til slutt *citizen control*, eller *borgerkontroll*. Disse siste nivåene kaller Arnstein *citizen power*, borgermakt, et nivå der bruker har reell makt over situasjonen (Arnstein, 1969). Denne modellen illustrerer hvordan brukervedvirkning kan plasseres på ulike nivå, alt etter i hvilken grad bruker har mulighet til å medvirke. At bruker får formidle sitt perspektiv, og at sosialarbeideren har evne til å lytte, er sentralt for at brukers mulighet til reell medvirkning.

Empowerment, eller myndiggjøring, handler om å tilkjempe seg sin rettmessige plass i samfunnet, for å ta del i rettigheter og plikter på likeverdige vilkår. Brukervedvirkning er nødvendig i empowermentprosesser for å nå mål på individ, gruppe eller samfunnsnivå, og er på denne måten en forutsetning for empowerment (Humerfeldt, 2005, s. 19). Sosialarbeidere er, som etiske aktører, forpliktet til å legge til rette for at brukers egne ressurser skal mobiliseres. På denne måten kan brukere oppleve mestring, innflytelse og styring over eget liv (Fellesorganisasjonen, 2019). Djupvik og Eikås forklarer at Antonovsky (2000) ser empowerment i et salutogent perspektiv, og forklarer at ved å legge vekt på den friske siden av personen, og det et individ kan mestre, og er god til, kan man gi makt til individet (2016, s. 112). Tor Slettebø poengterer også at "*Myndiggjøring kan ikke skapes av andre, men må utføres av brukeren selv*" (Botnen & Oltedal, 2019, s. 105). I empowermentprosesser legges det vekt på at mennesker som har fått hjelp fra sosialarbeidere, bør ha som mål å klare å utvikle og mobilisere sine ressurser for å kunne klare seg selv (Ellingsen & Levin, 2015, s. 63). Det er altså ingen automatikk i at det å få hjelp i en vanskelig situasjon, gir individet økt evne til egen mestring på et senere tidspunkt. Det at sosialarbeideren gir rom for at brukerperspektivet kommer fram, er avgjørende for om brukers egne ressurser, og potensiale får det fokuset det bør ha i prosessen. Om denne betingelsen er til stede, kan det fasilitere en empowermentprosess, og bidra til at bruker oppnår makt, ansvar og kontroll i egen situasjon.

Perspektiver på makt

I hjelperelasjoner kan makt bli brukt som et verktøy for å skape endring. Makten skal dog ikke misbrukes, og skal ikke komme til gode for den som utøver den på en ikke tilfredsstillende

måte. Det finnes flere definisjoner av makt. Ifølge Askheim, er Max Webers klassiske definisjon av makt “*ett eller flere mennesker sjanse til å sette gjennom sin vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand*” (2012, s. 79). Han viser også til Engelstad (2005) som påpeker at et samfunnsliv uten makt er utenkelig, og makt vil alltid være en komponent i alle sosiale relasjoner (Askheim, 2012). Sosialfaglig arbeid innebærer bruk av makt, myndighet og sosial kontroll, og at en som sosialarbeider plikter til å vedkjenne seg denne makten (Fellesorganisasjonen, 2019). Maktbruk trenger ikke å være negativt, det kan også være en kraft til å skape positive endringer (Levin & Ellingsen, 2015, s. 129). Det kan skilles mellom omsorgsbyråkraten, som har en vid og fleksibel oppgaveforståelse, og den oppgaveorienterte regelbyråkraten, som blir beskrevet som rigid og styrt av effektivitetskrav (Berg, 2017, s. 77). For at brukeren skal få hjelp må sosialarbeidere bruke sin makt og innflytelse til å hjelpe brukerne med å synliggjøre sine egne behov og kompetanser (Fellesorganisasjonen, 2019). I ulike vurderingssituasjoner kan det være vanskelig for en veileder å stå i spenningsfeltet mellom å være en omsorgsbyråkrat eller regelbyråkrat.

Kunnskap er uatskillelig forbundet med makt, i Michel Foucaults perspektiv, var han opptatt av hvordan makt kan utspille seg i konkrete, komplekse situasjoner mellom mennesker. Ifølge Askheim (2012), fokuserer Foucault på en type makt som ikke skjer gjennom undertrykking, men gjennom å påvirke formelt frie individer. Gjennom å påvirke handlinger og kapasiteter hos individet, kan en sette dem i stand til å handle på bestemte måter. Dette kaller Foucault produktiv makt. Når sosialarbeideren bruker sin fagkunnskap, er det en form for makt, som brukes for å skape endring hos brukere. Profesjonene blir på denne måten en viktig maktfaktor fordi de er et bindeledd til staten, og gjør bruk av spesialisert kunnskap i samfunnet. “Mikro-makt” er en form for makt som utøves på det daglige plan i enkeltmenneskers liv. Foucault bruker begrepet *diskurs* for å beskrive kunnskapsmakten som blir utviklet i et system. Innenfor et system blir profesjoner en utøver av diskursiv makt, og dette refererer Foucault til som bio-makt. Styring gjennom rettleiding og veiledning kalles også *governmentality*. Det kan sees på som en form for empowerment, eller “myk styring”. Det skal påpekes at det kan være en utfordring ved at brukerens autonomi, ansvarlighet og mulighet til å ta selvstendig valg ikke blir realisert (Askheim, 2012, ss. 83-90). Den spesialiserte kunnskapen i organisasjonen, blir på denne måten et maktmiddel som veileder kan benytte for å utøve styring i brukers prosess.

Som vi ser, kan makt ha ulike definisjoner og perspektiver. Max Webers definisjon av makt kan forklares ved at ett eller flere mennesker, har mulighet til å sette gjennom sin vilje i sosiale sammenhenger, selv om man kan møte på motstand fra deltakere. Michel Foucault tar for seg hvordan produktiv makt kan påvirke enkelte fire individer og få dem til å handle på bestemte måter. Sherry Arnsteins teori kan si noe om hvor man finner makten i en relasjon. Sosialarbeidere er pliktige til å bære sin makt bevisst, og bruke den på en riktig og ansvarsfull måte. Gjennom disse perspektivene får vi mulighet til å se hvordan makten utformer seg i sosiale relasjoner, og hvordan man kan forstå den som fenomen.

Bakkebyråkrati og organisatoriske perspektiv

Lipsky (2010) forklarer at bakkebyråkrater strukturerer menneskers liv og muligheter, gjennom måten de fordeler goder og sanksjoner. Det uklare lovverket bakkebyråkrater har å forholde seg til, kan påvirke måten de håndterer arbeidsoppgaver. Det kan også den uklare teknologien, der den ansatte kan være usikker på hva som er den beste metoden for arbeidet, og hvilke mål som er realistiske i situasjonen. Lipsky sier videre at Bakkebyråkratiet yter nødvendige tjenester, som ofte ikke er tilgjengelige andre steder. I et slikt perspektiv kan kontakten bruker har med bakkebyråkraten sees på som ufrivillig. Om brukere er misfornøyde, har det ikke nødvendigvis negative konsekvenser for bakkebyråkratene. For brukere som ikke har andre steder å henvende seg, kan konsekvensene derimot bli at de aksepterer maktmisbruk og mangelfulle tjenester. I de tilfeller brukere slutter å samarbeide, kan bakkebyråkrater ha en tendens til å tolke dette som negative trekk ved brukerens personlighet (Lipsky, 2010). Vi ser at bakkebyråkratiet leverer nødvendige tjenester, som brukere er avhengig av, og at uklare lover og uklar teknologi kan altså gjøre arbeidet vanskeligere for bakkebyråkraten.

Lipsky (2010) hevder at bakkebyråkrater kan dominere i samhandlingen, gjennom metoder han omtaler som *“the social construction of the client”*. Brukeren kan formes inn i en rolle gjennom hvordan en fordeler goder, og sanksjonerer atferd, eller gjennom å begrense brukernes valgmuligheter i situasjonen. En kan også sosialisere brukere inn i en rolle, gjennom å kommunisere straff som venter om man ikke følger regler, eller å fortelle brukere at det ikke kan gjøres noe for å påvirke utfall av saken. Bakkebyråkrater kan ha flere ulike strategier for å mestre hverdagen. Ved å velge ut hvilken informasjon man gir til brukerne, kan en påvirke hvor mye tid og ressurser en bruker på oppgavene. Om presset til å ta imot nye brukere er sterkt, kan veileder velge å konsentrere seg mest om de brukerne de tror har best sjans for å lykkes, noe Lipsky refererer til som *“creaming”* (Lipsky, 2010). En annen strategi kan være å forenkle hverdagen, ved å danne kategorier, eller stereotypier, som en plasserer brukerne i. På den ene siden rasjonaliseres tid og energi, på den annen side, kan det også føre til at brukeren ikke blir sett som individ (Djupvik & Eikås, 2016, s. 20). Vi ser at bakkebyråkratene kan bruke ulike metoder for å håndtere hverdagen, og ha kontroll i relasjon til brukere. Disse mekanismene blir påvirket av rammene byråkratene arbeider i.

Forskning på feltet

Veileders rammer og arbeidsmetoder for brukeroppfølging

Et viktig prinsipp i Nav, er at den individuelle oppfølgingen skal tilpasses den enkeltes arbeidsevne. Dette krever at veiledere har god metodikk for å avklare brukers ressurser og behov (Øversveen & Forseth, 2018). Det finnes mange ulike metodikker for å arbeide med brukeroppfølging i Nav. Det pekes på at en del av metodikken er utviklet for andre brukergrupper, og det stilles spørsmål til hvorvidt metodikken passer til formålet. Forskning viser også at veiledere i Nav har en hverdag der mål om arbeidsretting og brukermedvirkning ikke alltid er kompatible (Halvorsen, Riis-Johansen, Andenæs, & Hammerstad, 2018).

Navveiledere kan også oppleve utfordringer i sitt arbeid der det er mer arbeids- og styringsrettet, en bruker- og forhandlingsrettet. Aina Aune Kane problematiserer også at oppfølgingen av brukere er regulert av flere ulike lovverk. Det påpekes at brukers individuelle rettssikkerhet, avhenger av Navs tolkning og anvendelse av ordlyd i lovverk. Det konkluderes med at å samle Navs helhetlige ansvar i en lovt tekst, kunne bidratt til økt rettssikkerhet for brukere (Kane, 2020). Både veileders organisatoriske rammer, og måter lovene er utformet, kan skape utfordringer. Blant annet i at innholdet i brukeroppfølging kan variere ut ifra den enkelt veileders oppfatning av rammene de arbeider innenfor.

Brukeropplevelser i møte med Nav

Forskning viser også at det er et mønster i samtaler mellom veiledere og brukere, og at veileder styrer samtalen gjennom å stille spørsmål, og bruker svarer. Det ble også funnet at veiledere i liten grad forklarer bruker hva målet med møtet er. Når samtalen i tillegg ofte går inn på mange ulike temaer som berører brukers liv, kan brukere slite med å forstå hva meningen med møtet er, og hvordan de skal svare på veileders spørsmål (Halvorsen et.al. 2018). Brukere kan også ha negativ opplevelse med kartlegging i Nav, fordi de opplever kartlegging som upersonlig, mye fokus på fortid, og lite fokus på ressurser og framtid. Brukere fortalte at manglende informasjon og lav grad av involvering, førte til at de følte lite eierskap til aktivitetsplanen, og prosessen sin. Det var trukket fram som problematisk når veileder bestemte hvilke tiltak de skulle være med på, og når de ble truet med sanksjoner om de ikke deltok på tiltakene. Positive opplevelser som ble trukket frem var å møte veiledere som hadde fokus på rask avklaring og raskt satte i gang tiltak, så lenge tiltakene opplevdes som riktige. Mange av brukerne hadde opplevd et vendepunkt i sin situasjon, i møte med veiledere som delte kunnskap med dem, og tilbød dem valgmuligheter i forhold til tiltak som skulle iverksettes, og anerkjente brukerens eget perspektiv på situasjonen (Natland, Bjerke, & Torstenssen, 2019). Av dette kan vi se at veileders evne til å vektlegge brukerperspektivet, blir trukket fram som en avgjørende faktor for om brukere opplever hjelpen som nyttig.

Metode

Forskningsdesign

Rapporten er basert på en kvalitativ fenomenologisk-hermeneutisk metode. Vi har benyttet et intensivt design, med bruk av dybdeintervju. Kvalitative intervjuer er ifølge Tjora egnet til å utforske forhold knyttet til informantens subjektive opplevelser, eller informanten som subjekt (Tjora, 2017, s. 114). Vi vurderte derfor metoden som velegnet til å utforske hvordan veiledere i Nav, forholder seg til brukermedvirkning i brukeroppfølgingen. På bakgrunn i valg av denne metoden, kunne vi oppnå forståelse for informantenes opplevelser og hvordan de reflekterer rundt problemstillingen.

Utvalg

Vi intervjuet fire personer i Nav. Alle hadde sosialfaglig utdanningsbakgrunn til felles. To av informantene jobbet ved et stort Nav kontor med ca. 250 ansatte, og de resterende

informantene jobbet ved et mindre Nav kontor med ca. 15 ansatte. Tre av informantene var sosionomer, og en informant var barnevernspedagog. Alle arbeidet i førstelinjetjenesten, med oppfølging av brukere som har aktivitetsplikt. Vår fremgangsmåte for rekruttering startet da vi var i praksis, og vi spurte begge Nav kontorene om det var mulighet for at vi kunne kontakte veiledere for intervju. I oppstartsfasen av rapporten tok vi kontakt med veiledere over telefon og mail. Det ble vurdert at det var en fordel å intervju to forskjellige Nav-kontor, på grunn av at arbeidsmetodene i forhold til brukermedvirkning på Nav-kontorene kunne være forskjellig.

Tabell 1.0 - Intervjuene

Informant	Stillingstittel	Dato	Lengde
1.	Nav-ansatt BV.ped.	23.03.2022	35 min
2.	Nav-ansatt/sosionom	23.03.2022	42 min
3.	Nav-ansatt/ Sosionom	25.03.2022	30 min
4.	Nav-ansatt/Sosionom	25.03.2022	54 min
<i>Totalt:</i>	<i>4 informanter</i>		<i>161 min</i>

Dybdeintervju

I rapporten valgte vi å benytte oss av dybdeintervju, siden de er godt egnet til å studere meninger, holdninger og erfaringer hos informanter. En intervjuguide har som hensikt å strukturere intervjusituasjonen, og gjøre det enklere både for intervjuer og informanter å holde orden på spørsmål (Tjora, 2017, ss. 153-157). Spørsmålene i intervjuguiden var utformet slik at de gjorde det mulig for informantene til å fortelle historier fra sin arbeidshverdag.

Hovedtema i intervjuguiden var veilederes erfaringer i forhold til brukermedvirkning, empowerment og makt, i møte med brukere med aktivitetsplikt. Teorigrunnlaget som ble satt for spørsmålene startet *deduktivt* (Tjora, 2017, s. 18), der vi gikk fra teori til empiri, også gikk vi over på *induktiv metode* (Tjora, 2017, s. 18), fra empiri til teori.

Intervjuobjektene fikk tilsendt intervjuguiden og informasjonsskriv på forhånd, da de fleste ga uttrykk for at det kunne være en fordel ved forberedelse til intervju. For at vi eventuelt kunne sikre flere utdypende svar, også for å kunne forebygge at det ikke ble gitt svar som ble besvart på forhånd av intervjuene, og gitt til oss. Vi tok også opp alle intervjuene på lydopptak. Grunnlaget for at vi valgte å ta opp intervjuene var for å sikre at det informantene sa ikke kunne blitt misforstått, og gjort om på. Samtidig som vi kunne rette fokuset til intervjuobjektet, og ikke stresset med å notere alt på papir. Det ble også tatt opp for at vi kunne bygge opp tillit til intervjuobjektene. Ved å bygge opp tillit kan det ha bidratt til mer åpen kommunikasjon, læring og engasjement. Intervjuene varte imellom 30 og 60 min, som til slutt utgjorde det 161 min med datamateriale. To av intervjuene ble gjennomført på video, og

de to andre intervjuene ble utført fysisk på et Nav-kontor. Det var en forsker og en informant til stede ved hvert intervju, og vi intervjuet informanter på det kontoret vi selv hadde hatt praksis.

Transkripsjon og analyse

Vi transkriberte alle intervjuene i MAXQDA (VERBI software, 2021).

Transkriberingsarbeidet ble likt fordelt på forfatterne. I intervjuene ønsket vi å få informasjon om hvordan veilederne arbeidet for å sikre brukermedvirkning og empowerment i oppfølging av brukere med aktivitetsplikt. Kodene ble utviklet etter intervjuene var gjennomført og transkribert. De fleste kodene som ble utviklet før start var empirinære, og noen var tatt fra teorien vi hadde valgt ut. Det ble utviklet flere empirinære koder underveis i analysen.

Eksempler på koder som ble brukt, var brukermedvirkning, empowerment, aktivitetsplikt, makt og avmakt. Det ble totalt brukt 191 koder, fordelt på 20 kodegrupper i transkriberingen. Alt av transkribering og koding ble gjennomført i MAXQDA.

Etikk

I kvalitativ forskning med dybdeintervjuer, kommer man nært innpå informantene. For at vi kunne sikre god etisk forskning var vanlig høflighet et godt utgangspunkt. I dette kan vi forstå viktigheten rundt verdiene tillit, konfidensialitet, respekt og gjensidighet (Tjora, 2017, ss. 4647). Informert samtykke er et viktig verktøy i arbeidet med personvern (Reutter, 2022, s.

97). Informantene mottok samtykkeskjema som er godkjent fra NSD, med saksnummer 367626. Ved etisk håndtering av lyddata ble det innhentet samtykke til å benytte lydopptak på forhånd, og informantene fikk informasjon om at opptakene blir benyttet til transkribering, og slettet når prosjektet er avsluttet, senest 31.06.2022.

I vårt prosjekt er informantene profesjonelle innenfor sosialt arbeid. Vi ønsket også at vi skulle fremstå og gjøre arbeidet vårt profesjonelt. For å utføre profesjonalitet i arbeidet har vi ivarett verdiene ved å ha en åpen dialog med våre informanter, der vi har fokus på å gi god informasjon om prosjektet, og hva vi vil finne ut. Vi informerte om at det var informantenes erfaringer med brukeroppfølgning vi var interessert i. Som forskende studenter har vi taushetsplikt, og det er viktig at vi er nøye med å anonymisere datamaterialet vårt. Det innebærer å ikke lagre personopplysninger, og behandle innsamlet data konfidensielt. På det ene kontoret valgte informanter å være anonyme. Vi diskuterte med dem hvordan vi kunne anonymisere, og ble enige om å utelukke *indirekte personidentifiserende opplysninger* (Reutter, 2022, s. 96). i rapporten. Vi har valgt å utelate navn på kontor, og hvilke områder de er lokalisert i. På den måten ivaretar vi personvern i tråd med informantenes ønsker. Siden vi har benyttet oss av lydfiler under transkribering, og at informantene er anonymisert, har vi ikke vurdert det som nødvendig med sitatsjekk i dette prosjektet.

Kvalitet

Innenfor den fortolkende tradisjonen kvalitativ forskning er basert på, er vi innforstått med at fullstendig nøytralitet ikke kan eksistere. Det er viktig å redegjøre for egen posisjon og

engasjement, da dette kan prege hvordan forskerens egne kunnskaper spiller inn i analyse av materialet (Tjora, 2017, s. 135). Siden vi valgte å intervju informanter vi kjenner fra før, kan dette ha påvirket dialogen og hva som kom fram i intervjuene. Det at vi selv har hatt praksis på stedene, kan også ha påvirket oss, både gjennom at vi har kjennskap til arbeidsmetodene som blir brukt, og at vi har relasjon til informantene. Dette kan påvirke både hvordan vi tolker svarene, og vi kan også tillegge informantens svar innhold ut ifra våre egne opplevelser og oppfatninger av både informantene og arbeidsstedet. Det kan også tenkes at siden informantene kjente oss fra før, kunne de anta vi hadde kunnskap om temaene, og derfor unnlate å fortelle om ting de opplevde som “selvsagt”.

Når en vurderer forskningens gyldighet, vurderer en om hvorvidt svarene vi finner, er svar på det en forsøker å stille spørsmål om. Forskningens gyldighet kan vurderes ut ifra om funnene en har, samsvarer med hva relatert forskning har konkludert med tidligere (Tjora, 2017, s. 232). Vi ser at funnene i vår forskning er ganske like svarene vi finner i annen forskning på samme felt. I det perspektivet kan vi si at svarene i denne rapporten har høy gyldighet. Tjora påpeker også at dybdeintervju kanskje ikke er den beste måten for å finne ut noe om andres praksis (Tjora, 2017, s. 132). I denne undersøkelsen har vi forholdt oss til hva informantene forteller de gjør, men vi har ikke observert hva de faktisk gjør. I dette perspektivet kan vi si at svarene våre har lavere gyldighet. I ettertid har vi sett at svarene informantene ga oss samsvarer. Informantene informerte om mye likt, og vi kan dermed si at vi har høy informasjonsstyrke på funnene våre.

Siden vi intervjuet informanter som alle har sosialfaglig utdanning, og som arbeider i førstelinjen med direkte brukeroppfølging, kan dette ha bidratt til at de har like erfaringer fra arbeidet også. Det finnes veiledere med mange ulike utdannings- og erfaringsbakgrunner i Nav, og vi kan ikke utelukke at rapporten hadde fått flere ulike svar, om vi hadde inkludert informanter med annen erfaringsbakgrunn i studien. Det kan være både fordeler og ulemper med å gi informanter intervjuguide på forhånd (Folkestad, Andenes, Stokken, & Båtevik, 2021, s. 105). Siden våre informanter fikk intervjuguide på forhånd, kunne de tenke igjennom, og formulere sine svar før selve intervjuet. Hvis intervjuobjektene ikke hadde fått spørsmålene på forhånd, kunne vi ha fått mer spontane svar, og andre synspunkter og erfaringer kunne ha kommet til syne.

Funn

Vi søker kunnskap om hvordan veiledere i Nav arbeider med brukermedvirkning og empowerment i hjelperelasjoner. Vi analyserte funnene våre på bakgrunn av induktiv metode, og med utgangspunkt i forskningsspørsmålene. Funnene vil bli presentert i to delkapitler. Ut ifra analysen så vi at de mest sentrale funnene om brukermedvirkning var at veileder hadde sterk styring på brukers prosess, og at veiledere opplever at brukere synes at språket og systemet i Nav kan være vanskelig å forstå. De mest sentrale funnene vi fant om empowerment var at veilederne gir uttrykk for at aktivitetsplikten er nyttig i empowermentprosesser, og at veiledere har en funksjon som bindeledd mellom arbeidsgiver og bruker. Krevende og syke brukere kan oppfattes som utfordrende av veiledere.

Tidsavgrensninger kan også være utfordrende. Og siste var, tiltak gjennom Nav kan styrke brukers nettverk.

Brukermedvirkning i oppfølging av brukere med aktivitetsplikt

Det første området vi har undersøkt er hvordan veiledere i Nav forholder seg til brukermedvirkning i oppfølging av brukere som har aktivitetsplikt. Vi fant at veileder i stor grad har kontrollen over hvordan prosessene foregår. En veileder fortalte at: *«Ved fysiske brukermøter er jeg veldig opptatt av å gi lekser til møter. Når jeg har satt av tid skal de også sette av tid til å være forberedt»*. Brukermedvirkningen blir ivaretatt blant annet ved oppfordre brukere til å benytte aktivitetsplanen, og at brukere er med på kartleggingsmøter.

Funnene viser at samtlige veiledere opplever at brukere kan ha problemer med å orientere seg i systemet. En veileder beskriver Nav som “en jungel”, og forteller at det å gjøre systemet “mindre” for bruker, er viktig for å bidra til mestring. Veiledere opplever at brukere hadde problem med å forholde seg til den skriftlige informasjonen i vedtaksbrev, fordi språket var vanskelig å forstå, og fordi brevene kunne virke truende for mange. Veilederne opplevde å trenge mye tid for å trygge brukere i møte med systemet, da skam og utrygghet i møte med systemet, kunne hemme brukere i å aktivt medvirke i prosessen sin. Alle veiledere fortalte at de la stor vekt på være imøtekommende, jordnære og på å møte brukerne med respekt og forståelse. Når det gjelder aktivitetsplikten fortalte veiledere at de la stor vekt på at tiltak skulle diskuteres med bruker, og at brukers mening skulle vektlegges.

Gjennom analysen ble det klart at veilederne følte på å stå i spennet mellom hjelp og kontroll i møte med brukere som har aktivitetsplikt. Funnene viser også at det var noe ulikt fra veileder til veileder, hvordan de opplevde posisjonen. Veiledere fortalte at de opplevde trygghet i lovverket, kjente andre på etiske utfordringer. De opplevde også at for en del brukere, var mangel på kunnskap om systemet, og lite forståelse for hvordan systemet fungerer, til hinder for brukermedvirkning.

Når vi ser funnene opp mot det første forskningsspørsmålet, ser vi at veilederne i stor grad benytter seg av digitale verktøy som aktivitetsplan, og kartleggingsmøter som verktøy for brukermedvirkning, i arbeidet med brukere som har aktivitetsplikt. Veilederne opplever også at det kompliserte systemet samt det vanskelige språket i skriftlig informasjon fra Nav, kan være til hinder for brukeres medvirkning i egen sak. Vi fant også at alle veiledere la stor vekt på å bruke tid på å støtte og trygge bruker i sin prosess, men vi fant ulikheter om i hvilken grad veilederne opplevde det som utfordrende, å stå i spenningsfeltet mellom hjelp og kontroll i møte med brukerne.

Empowermentprosesser i arbeid med brukere

Det andre området vi undersøkte var hvordan de ulike veilederne forholder seg til empowerment i arbeidet med brukere. Et funn vi så i alle intervjuene, var at de fortalte om situasjoner der de opplevde brukere som ikke oppfyller aktivitetsplikten og var utilgjengelige for Nav som utfordrende i sitt arbeid. De fortalte at i slike tilfeller informerte de brukere om stans i ytelse, og at det kunne bli brukt som virkemiddel for å få brukeren til å delta igjen. En

veileder fortalte at brukerne skal medvirke og være aktive. Det var heller ikke ofte veilederne måtte stoppe hele ytelsen, i de tilfellene det ble nødvendig, gikk Alvoret opp for brukerne. Samtlige veiledere fortalte også om tilfeller der stans i ytelse hadde blitt et vendepunkt for brukere som tidligere hadde vært i situasjoner veiledere opplevde som fastlåst. Ved stans i økonomiske ytelser, tok brukere som regel kontakt med Nav, og var villige til å være med på tiltak. Det førte til nødvendige avklaringer for både Nav-veiledere og brukeren selv, der bruker enten kom inn i arbeidslivet, eller ble avklart for uføretrygd.

Funnene viser at flere veiledere opplever at i noen tilfeller er det vanskelig å oppnå det resultatet en ønsker, og både bruker og veiledere kan oppleve avmakt. Noen brukere er såpass syke at de ikke klarer å oppfylle kravene Nav stiller dem. I noen tilfeller er det også slik at det er vanskelig å avklare forholdene til en bruker, og bestemme hvilke aktiviteter som skal gjelde. En informant fortalte at i de situasjonene hvor det var mye helsemessige utfordringer, var det ikke til hjelp å stille krav. Og da står brukeren i den situasjonen at de vil heller leve uten å få pengene de kunne hatt rettigheter på, enn å faktisk delta i aktivitet. Veiledere opplever tidsavgrensninger i ytelser som problematisk, da bruker "kan få for kort tid til sin prosess", noe som fører til at bruker mister ytelse og økonomisk trygghet, før en er ferdig avklart.

Veiledere kan ha en viktig funksjon ved å være et bindeledd mellom arbeidsgivere og brukere. De har en påvirkningskraft hos arbeidsgivere hvor de kan "selge inn" brukerne sine. Blant annet at de kan ta den initierende kontakten med bedrifter, noe som kan medføre at brukeren får en sjanse. En veileder fortalte at de opplevde det som lettere for en veileder å forhandle med arbeidsgivere, enn det er for en bruker. Flere brukere trenger kanskje også den ekstra hjelpen for å komme seg inn på arbeidsmarkedet. En informant fortalte om da hun gikk i dialog med arbeidsgiver. Hun forhandlet seg frem til at brukeren kunne bli i arbeidstrening i lengre tid, mot midlertidig lønnstilskudd for arbeidsgiver. Videre sa veilederen at dette hjalp brukeren å komme seg ut i arbeid, fikk et eget sted å bo, og fikk samvær med sine barn 50 prosent, noe som var sterkt ønsket. Dette viser at funksjonen til veileder kan hjelpe både arbeidsgivere og brukere. Dette kan vise at aktivitetsplikt kan få en funksjon som ytre motivasjon for de som har helsemessige utfordringer.

En viktig del av veiledernes jobb er å kunne bidra til at brukere skal klare å finne seg en jobb og være en aktiv deltaker i samfunnet. Det kan være flere årsaker til at brukere ikke har klart å komme seg ut i arbeid. En informant fortalte at det var vanskelig var å jobbe med enslige mødre med små barn, der de ikke hadde noe særlig nettverk. Som informant fortalte, er det viktig å jobbe aktivt med å skaffe et nettverk. Et godt nettverk er en ressurs som gjør mennesker bedre rustet til å leve selvstendige og selvhjulpne liv. Å bidra til å danne nettverk, gjennom å knytte kontakt både til arbeidsgivere, og andre en møter i ulike aktiviteter en er i, kan bidra til å styrke empowerment. Krav om aktivitet kan på den måten styrke nettverket og empowermentprosessen til brukeren.

På basis av funna og undersøkelsen av det andre forskningsspørsmålet, ser vi at de mest sentrale funnene om empowerment var at alle veilederne brukte en type maktform overfor brukere ved å gi varsel om stans i ytelser hvis ikke brukerne deltok på tiltak. Veilederne

opplever dette på lang sikt kan føre til at brukere får bedret sine livssjanser, og mulighet til arbeid og inntektssikring. Et annet funn viser også at veiledere kan føle på avmakt når brukerne er så syke og tidsavgrensninger kan føre til at brukere mister både ytelser og økonomisk trygghet. Funna viser også at vellykkede empowermentprosesser der veileder kan få en funksjon som bindeledd mellom arbeidsgiver og bruker, og at det kan styrke muligheten for at bruker kommer i arbeid og det skaper motivasjon. Det siste funnet viste at en veileder var opptatt av brukeres nettverk, og viktigheten rundt det å ha et godt nettverk, samt at det også er en del av jobbsøkningsprosessen.

Diskusjon

Problemstillingen er delt opp i to forskningsspørsmål. Dette kapittelet er delt opp og strukturert etter disse. Delkapitlene som presenteres nedenfor vil ta utgangspunkt i funnene vi presenterte i forrige kapittel, og skal drøftes i lys av relevant teori og forskning som har blitt presentert tidligere i rapporten. Vi vil først finne svar på hvordan veiledere i Nav forholder seg til brukermedvirkning i brukeroppfølgning. I det andre delkapittelet vil vi finne svar på hvordan veiledere forholder seg til empowerment i brukeroppfølgning. For å svare og underbygge våre diskusjoner skal vi også se nærmere på maktaspektet i hjelperelasjoner, da dette er et uunngåelig tema i hjelperelasjoner. Før vi til slutt svarer på problemstillingen: *“Hvordan arbeider veiledere i Nav for å sikre brukermedvirkning i oppfølging av brukere som har aktivitetsplikt?”*

Makt og brukermedvirkning

Vi søker kunnskap om veilederrollen i Nav, og hvordan veiledere forholder seg til brukermedvirkning i oppfølging av brukere som har aktivitetsplikt. Fra funn delen ser vi at veilederne i Nav brukte flere standardiserte verktøy og metoder, for å sikre brukermedvirkning. Dette funnet viser dermed et eksempel på det Humerfeldt (2005) kaller *innholdsorientert brukermedvirkning*, der Nav har utarbeidet verktøyet ut fra brukernes faglige kunnskap og ståsted. Gjennom å formulere mål, og være med å foreslå hvilke aktiviteter de skal gjennomføre, kan brukere være aktive i egen prosess.

Funnene peker også på at veilederne i stor grad hadde kontroll over hvordan samhandlingen foregikk. En veileder fortalte at hun var opptatt av å gi lekser til brukerne. Ordet lekser peker mot at samhandling mellom bruker og veileder, er preget av at det er veileder som setter agenda for hva bruker plikter å gjøre, og at bruker har plikt til å følge opp. En annen veileder fortalte at det i møter kan være behov for å realitetsorientere brukere om hvordan systemet fungerer, og hvilke rettigheter og plikter en har som bruker. Om en reflekterer over ordvalget, får vi inntrykk av at den som “realitetsorienterer” sitter på sitter i en ekspertposisjon, og den som blir realitetsorientert, kanskje ikke blir vurdert til å ha grep om realitetene i situasjonen. Om vi ser funnene opp mot Sherry Arnstein s teori *“a ladder of citizen participation”* (1969), tyder også dette funnet på at veiledningen i en del tilfeller befinner seg på de laveste nivåene for brukermedvirkning, der det er veileder som sitter på “sannheten” om hva som er riktig i brukers prosess. Vi kan i dette tilfellet plassere graden av brukermedvirkning på de nederste nivåene, som Arnstein (1969) betegner som *“non-participation”*, der brukerne blir instruert i

hva de skal gjøre, med mål om å “undervise dem”. Vi ser at den overordnede metodikken som anvendes i Nav, er en form for innholdsrettet brukermedvirkning, der systemet og veiledere i stor grad legger føringer for hvordan brukere medvirker. Den innholdsorienterte brukermedvirkningen kan sees på som en form for *mikromakt* (Askheim, 2012), der veiledernes styring påvirker brukernes daglige liv.

Fra funn vet vi at en informant mente det var vanskelig å jobbe med brukere som var enslige mødre med små barn, og som heller ikke hadde noe nettverk. Brukere med svakt nettverk kan ha opplevd, eller opplever, undertrykkelse og marginalisering (Kleppe, Berg, Ellingsen, & Levin, 2015, s. 31). Kartlegging av brukers situasjon kan være et godt verktøy for å danne seg et bilde av hjelpebehovet. Natland, Bjerke & Torstensen (2019), fant at flere av brukerne opplevde kartlegging som upersonlig, og med mye fokus på fortid. Veiledere er bindeledd mellom staten og individet, og som Askheim (2012) påpeker, er veiledernes fagkunnskap og holdninger, også forstått som veileders *diskurs*, et element som påvirker hvordan brukeroppfølgningen foregår. Dersom veiledere ikke vektlegger *brukerperspektivet*

(Humerfeldt, 2005), eller er for fokusert på fortid og det som ikke fungerer i brukers liv, kan det gå på bekostning av brukers behov i situasjonen. Fra Natland. et. al, vet vi at brukere trenger å bli møtt som “et vanlig menneske”, med ressurser og framtidshåp (2019). Makt vil uansett alltid være en komponent i alle sosiale relasjoner (Askheim, 2012). For å finne brukerens ressurser kan det kreve at brukeren må snakke om sine personlige utfordringer med veileder. Natland et. al. (2019) fant at brukere opplevde positive vendepunkt når de opplevde at veiledere la til rette for at *brukerperspektivet* ble vektlagt i oppfølgingen. Vi ser at organisasjonen, og veilederne, har en definisjonsmakt, som legger føringer for hvordan brukere kan medvirke i egen sak. Brukermedvirkningen blir dermed preget av både veilederes *diskurs*, og de byråkratiske rammene veiledere har for arbeidet sitt.

Fra funn ser vi også at veilederne opplever at mange brukere kan ha problemer med å forstå hvordan de skal orientere seg i systemet, og at dette kan være til hinder for brukermedvirkning. En veileder beskriver Nav som “en jungel”. Samtlige veiledere forteller at det å hjelpe brukere å forstå, og orientere seg i systemet, er en viktig del av arbeidet. Det er flere grunner til at Nav kan oppleves som “en jungel”. Kane (2020) problematiserer at det uklare lovverket Nav har å forholde seg til, kan føre til at det blir ulike tolkninger og lovanvendelser innad i Nav. Halvorsen et. al (2018), peker på at veiledere i Nav må forholde seg til det Djupvik og Eikås (2016) refererer til som *uklar teknologi*, i form av at innholdet i oppfølgingen kan være preget av ulike metodiske tilnærminger. I våre funn fant vi at noen veiledere opplever det som utfordrende å arbeide i spennet mellom hjelp og kontroll. Uklare lover, og uklar teknologi, er ifølge Lipsky (2010) typiske trekk ved bakkebyråkratiet. Uten klare føringer kan veilederen bli usikker på hvordan en skal gå fram, og hvilke muligheter som finnes innenfor rammene. Det blir til en viss grad opp til hver enkelt veileder å tolke hvordan en bør forholde seg til brukermedvirkning, og hvilke krav en skal legge i aktivitetsplikten.

Våre funn viser at noen veiledere opplever at lovverket gav klare nok føringer til at de følte seg trygge i utøving av rollen. Skorstad (2013, s. 179), peker på at brukere er avhengig av

veileder for å orientere seg i systemet, og dette innebærer også at veileder har stort ansvar og mye makt i situasjonen. At noen veiledere opplever føringer som klare, og andre opplever føringene mer uklare, kan tyde på at det kan være ulike måter å tolke og håndtere situasjoner på. I Foucaults perspektiv (Askheim, 2012, ss. 86-87), er det et typisk trekk ved byråkratier som Nav, at kunnskapen blir skapt i et asymmetrisk maktforhold, der brukeren blir “den andre”, den som blir beskrevet og vurdert av fagfolkene. Dette synet stemmer også overens med Øversveens funn om at brukere føler seg undervurdert, opplever sterk styring i møte med Nav. Når man ser på Nav som *bakkebyråkrati* (Lipsky, 2010), understrekes brukers sårbarhet ytterligere, gjennom kunnskap om at brukeres kontakt med Nav er et utslag av nødvendighet, og at de ofte ikke har annet valg en å “ta det de får” når det gjelder oppfølging. I lys av dette, kan man se at veiledere blir sentrale utøvere av det Foucault kaller *bio-makt* (Askheim, 2012, s. 87), der det er veilederes kunnskaper, holdninger og perspektiv på sannhet i stor grad blir førende for brukers prosess

Vi fant at en i Nav arbeider ut ifra en modell med innholds orientert brukermedvirkning. I lys av Arnstein (1969), ser vi at veiledning ofte kan foregå på et nivå der brukere blir informert og undervist, og at veiledere har høy grad av kontroll og innflytelse over prosessene. Organisasjonen og veilederen har makt til å definere hva som er sannheten i den enkelte sak, og organisasjonens *diskurs* blir derfor førende for hvordan veiledere forholder seg til brukermedvirkning i arbeid med brukere som har aktivitetsplikt. Det kan være ulike diskurser innad i systemet. Om veiledere utøver bio-makt på en måte som forenkler systemet, og gir rom for brukerperspektivet, kan ha mye å si for hvordan en forholder seg til brukermedvirkning.

Makt og empowerment

Vi søker også kunnskap hvordan veiledere forholder seg til empowerment i oppfølging av brukere som har aktivitetsplikt. Fra funn delen vet vi at veiledere opplever brukere som ikke oppfylte krav og var utilgjengelige for Nav som utfordrende. Når veiledere truer med stans i ytelse kan dette først sees på som negativ makt. Det kan blant annet stride med det yrkesetiske prinsippet at sosialarbeidere har et individuelt ansvar og skal holde et høyt faglig nivå. En skal sikre at man holder seg faglig oppdatert på kunnskap, reflekterer etisk og yter kvalitet i det daglige arbeidet (Botnen & Oltedal, 2019, s. 94). Det kan antas at brukere med større utfordringer blir underprioritert på grunn av de er tidkrevende, samtidig som brukers situasjon kan også forverres. I slike tilfeller kan veilederen få et behov for å beskytte seg selv, redusere kompleksiteten og behandlingstiden ved å ty til slike løsninger. Veiledere kan forenkle hverdagen ved å danne kategorier eller stereotypier som plasserer brukere (Djupvik & Eikås, 2016). I våre funn ser vi også at samtlige informanter er opptatt av at bruker skal oppleve å være delaktig og eie egen sak. I de tilfellene veilederen også truet med stans i ytelse ble det et vendepunkt, og brukerne da tok kontakt. Foucault sier at økt kunnskap hos brukeren, kan også øke brukerens makt. Makten kan i slike hjelperelasjoner bli produktiv (Askheim, 2012, s. 83). Fordi veilederen anvender sin posisjon for at bruker blir inkludert, og anvender makt til å påvirke positivt, og styrke bruker i sin prosess.

Funnene tyder på at aktivitetsplikten, og veileders mulighet til å sanksjonere, kan være et virkemiddel for å komme i posisjon til å påvirke brukere. Ved å benytte seg av produktiv makt i situasjoner der brukeren kan komme til nytte av den, kan det i noen situasjoner være positivt å “true” med stans i ytelse. Havner sosialarbeidere i etiske dilemmaer har de ansvar for å drøfte disse med både brukere og kolleger, samt skal de søke veiledning når de er i tvil (Fellesorganisasjonen, 2019). Det kan være vanskelig å balansere hva som er rett eller galt i utfordrende situasjoner. Så lenge veiledere reflekterer og gjør gode vurderinger, og bruker makten til å inkludere og løfte brukeren opp positivt.

En av informantene la vekt på utfordringene i arbeidet med syke brukere. I lys av Antonovskys salutogene perspektiv, kan man gi makt, og dermed bidra til empowerment, ved å fokusere på friskheten i mennesket, hva de kan mestre og hva de har muligheter til (Djupvik & Eikås, 2016). Hvis brukeren er syk og ikke klarer å møte opp på aktiviteter eller møter, kan det gjøre arbeidet og hjelperelasjon vanskeligere å få til. Veilederen kan også føle på avmakt i slike situasjoner, fordi det er vanskelig å stå i en prosess når brukeren ikke oppfyller kravene. I Slettebøys perspektiv, kan veileders avmakt, være et utslag av at myndiggjøring er noe som må gjøres av individet selv (Botnen & Oltedal, 2019). Veileder makter ikke å myndiggjøre, om bruker ikke makter å være med på prosessen. Dette stemmer også med Foucaults perspektiv på den *produktive makten* (Askheim, 2012), som viser at veiledere avhengig av å ha kontakt med bruker for å kunne ha påvirkningskraft. Når en anvender den produktive makten i en hjelperelasjon, må en være i posisjon til å påvirke hvordan den andre tenker og handler, for å oppnå et ønsket resultat. Veiledere kan legge føringer og krav for hva bruker skal gjøre. I noen situasjoner kan det også tenkes at det ikke hjelper å stille krav, og brukeren vil heller leve uten penger som de kunne hatt rettigheter på.

Siden funna klart viser at det kan være utfordrende å arbeide med syke brukere, kan det være flere faktorer som kan påvirke hjelperelasjonen. I noen tilfeller kan brukere oppleve veiledere som presset og rigid (Berg, 2017, s. 77). Dette kan påføre usikkerhet til brukeren. Det kan også tenkes at veiledere utvikler strategier for å mestre utfordrende hverdager. Strategiene kan også bli en negativ form for makt i relasjonen til bruker. I situasjoner med for mye press, kan det tenkes at veilederen velger å konsentrere seg mest om de snilleste brukerne som har best sjanse for å “lykkes”, dette kaller Lipsky for “creaming” (Lipsky, 2010). Dette kan føre til at det blir brukt mest ressurser på de brukerne som har mindre behov, og at de brukerne som oppleves som mer krevende, får mindre oppfølging. Lipsky beskriver også at det er i slike utfordrende situasjoner som kan komme av ressursmangel og tidsklemmer (Lipsky, 2010).

Funnene kan tyde på at i tidsperioder med høyt press kan veiledere fremstå som mindre “menneskelig”, å skape gode hjelperelasjoner kan bli utfordrende. For å få til godt hjelpearbeid er veileder avhengig av å ha kontakt med bruker for å ha en påvirkningskraft, og for å oppnå et ønsket resultat. Når brukere av ulike grunner blir utilgjengelige, mister veileder muligheten til å benytte produktiv makt for å påvirke situasjonen. Avmaktsposisjonen til veiledere kan også føre til at man under press kan begynne å ta i bruk strategier som “creaming” (Lipsky, 2010), for å kunne mestre utfordrende hverdager.

Vi kan se fra funna at en veileder gikk i kontakt med en arbeidsgiver og vegvesenet, for å forhandle med dem om at en bruker skulle få en sjanse for å komme seg ut i arbeid igjen, og ikke miste sine ytelser. At veilederen brukte sin maktposisjon til å forhandle med både vegvesen og arbeidsgiver, ga det muligheter og sjanser for brukeren. Det kan tenkes at det hadde vært vanskeligere for brukeren om han skulle gjort det selv. I slike situasjoner kan tidsavgrensninger prege arbeidet. Tidsavgrensninger kan føre til *“the social construction of the client”*, (Lipsky, 2010) der veiledere kan bevisst eller ubevisst forme brukeren gjennom å fordele goder, og sanksjonere uønsket adferd. På den andre siden, i lys av Max Webers klassiske definisjon av makt (Askheim, 2012, s. 79), kan veiledere sette gjennom sin vilje for å få kontroll over brukeren. Våre funn viser at dette kan foregå ved at veileder benytter seg av trussel av stans i ytelser, og i noen tilfeller også stanse ytelser, dersom bruker ikke samarbeider og overholder aktivitetsplikten. På den måten kan aktivitetsplikt virke som ytre motivasjon for brukeren. I den grad at det forventes at brukeren skal komme seg ut i arbeid igjen. Hadde ingen forventet noe kunne brukeren fortsatt vært uten jobb. I Foucaults perspektiv, beskriver governmentality som en styringsform, der veilederen gjennom rettledning, veiledning og omsorg kan gi brukeren mer kunnskap (Askheim, 2012, s. 88). Dette kan bidra til at brukeren blir bedre rustet til å møte andre utfordringer senere i livet. I dette tilfellet kan vi se at brukeren kom seg i arbeid, fikk et eget sted å bo og samvær med sine barn. I Arnsteins (1969) sitt perspektiv, kan vi se at prosessen i starten var styrt av veileder, men at styringen også muliggjorde at bruker løftet seg opp til de høyere nivåene av stigen, der bruker oppnådde arbeid, bolig selvstendige muligheter til inntekt. Vi kan se at hjelpen bidro til at bruker fikk mulighet til å fungere på de øverste nivåene med reell deltakelse, og dermed økt mulighet til å ta makt og kontroll i eget liv. Vi ser også fra funna at veiledere kan bruke kunnskapen sin til å sette i gang en produktiv prosess, der makt, innflytelse og kunnskap ble overført til brukeren, slik at han kom på “rett” spor igjen. Og brukeren kan oppnå en empowermentprosess med økt mestring og selvstendighet i ettertid av hjelpen.

På den ene siden, kan veilederen anvende makt til å påvirke positivt, og styrke bruker i sin prosess, på den andre siden kan det også oppstå etiske dilemma for veilederen i dette arbeidet. Vi ser at flere veiledere opplever utilgjengelige eller syke brukere som utfordrende. Dersom veiledere kommer i en avmaktsposisjon, kan dette føre til at en tar i bruk mestringsstrategier, som creaming eller bruk av sanksjoner. Sanksjoner som trussel av stans i ytelser, eller stans i ytelser kan virke som en ytre motivasjon for bruker å bli aktiv i egen sak, og veileder kan på den måten gjenvinne posisjon til å påvirke brukers prosess. For at veileder skal kunne benytte produktiv makt, må veiledere kunne ha samarbeid med bruker. Vi kan se at veilederes funksjon som bindeledd mellom arbeidsgivere og brukere kan være positiv. Aktivitetskravet innebærer ofte at bruker er i arbeid, eller arbeidsrettede tiltak. For mange brukere kan det være vanskelig å få innpass i arbeidslivet, og det at veileder er i posisjon til å forhandle med arbeidsgivere, bidrar til å øke brukers sjanse for å komme i ordinært arbeid. Veiledere kan bidra til å skape nettverk for bruker, og gi brukere den ekstra oppfølgingen og “presset”, for å kunne bli myndiggjort. Veiledere kan bruke kunnskapen sin til å sette i gang en produktiv prosess, der makt, innflytelse og kunnskap ble overført til brukeren, slik at han kom på “rett” spor igjen, og kunne oppnådde kontroll i eget liv. Veilederen kan på den måten fasilitere en empowermentprosess, med økt mestring og selvstendighet for bruker i ettertid av hjelpen.

Avslutning

I denne rapporten har vi undersøkt hvordan veiledere i Nav arbeider for å sikre brukermedvirkning i oppfølging av brukere med aktivitetsplikt. Problemstillingen er operasjonalisert ved hjelp av to forskningsspørsmål. Svaret på hvordan veiledere forholder seg til brukermedvirkning, er at vi ser veiledning ofte foregår på et nivå der brukere blir informert og undervist, og at veiledere har høy grad av kontroll, og innflytelse over prosessene. Både organisasjonens og den enkelte veileders *diskurs*, kan bli førende i hvordan veiledere utøver forholder seg til brukermedvirkning. Om veiledere utøver bio-makt på en måte som forenkler systemet, og gir rom for brukerperspektivet, kan ha mye å si for hvordan en forholder seg til brukermedvirkning.

Svaret på hvordan veiledere forholder seg til empowerment ser vi at veilederen kan anvende produktiv makt til å påvirke positivt, og styrke bruker i sin prosess. I tillegg kan det også oppstå etiske dilemmaer for veilederen i arbeidet. Dersom brukere er fraværende og veileder ikke oppnår kontakt, får veileder heller ikke påvirket. I slike tilfeller kan sanksjoner, som stans i ytelser bli benyttet. Vi ser også at veiledere er viktige døråpnere, inn til arbeidslivet for brukere. Det kan skape nettverk for brukere, og gi brukere den ekstra oppfølgingen og presset, for å kunne bli myndiggjort. Veiledere kan bruke kunnskapen sin til å sette i gang en produktiv prosess, der makt blir overført til bruker. Veilederen kan på den måten fasilitere en empowermentprosess, der bruker kan oppnå økt grad av livsmestring.

Som et resultat av denne studien kan man se at svaret på problemstillingen: *“Hvordan arbeider veiledere i Nav for å sikre brukermedvirkning i oppfølging av brukere som har aktivitetsplikt?”* Bli dermed at gjennom å gi riktig informasjon og opplæring i å forholde seg til systemet, kan veilederen fasilitere produktiv makt i brukernes prosesser. Både veileders diskurs, brukers evne og vilje til å medvirke, påvirker hvordan veileder lykkes med å sikre brukermedvirkning. Veileder er i posisjon til å forhandle med arbeidsgivere, og øke brukers sjanser til å få innpass i ordinært arbeid. Veilederne kan på denne måten gi muligheter og overføre kunnskap, og bidra til en empowermentprosess, der bruker på sikt kan oppnå økt grad av livsmestring, makt og kontroll i eget liv.

Vi ser at det er mange faktorer som spiller inn når det gjelder hvordan brukermedvirkning blir praktisert i Nav. Selv om veiledere kan ha ulike måter å forholde seg til brukermedvirkning, ser vi noen faktorer som ser ut til å påvirke brukers mulighet til reell medvirkning, og empowermentprosess. Studien kan på denne måten være til nytte for andre veiledere i Nav, da den kan bidra til mer forståelse av hvordan produktiv makt kan påvirke oppfølgingen med brukere som har aktivitetsplikt. Kunnskap om hvordan veiledere forholder seg til brukermedvirkning og aktivisering, bidrar til å styrke veileders muligheter til å forholde seg til makten på en konstruktiv måte, som bruker kan oppleve som tillitsvekkende.

Studiens begrensninger kan være at vi har et utvalg informanter der tre av fire er relativt nye i Nav, og dersom vi hadde intervjuet flere informanter som hadde lengre erfaring, kunne vi kanskje sett andre mønster i svarene. Alle veilederne vi intervjuet var sosialarbeidere, og det er mulig vi kunne fått andre resultater dersom vi hadde intervjuet veiledere med annen

yrkesbakgrunn. Det er også et poeng av vi kjente informantene fra før, og det kan ha påvirket både hvordan de varte tidsmessig, og hvordan vi tolket svarene deres. For videre forskning kunne det vært relevant å intervjuve veiledere med annen yrkesbakgrunn enn den sosialfaglige, om deres erfaringer med å stå i spennet mellom aktivisering og brukermedvirkning, i arbeid med brukeroppfølging i Nav. En annen interessant vinkling for videre forskning kan være å utforske om profesjonsbakgrunn påvirker hvordan veiledere håndterer og forholder seg til utfordrende og givende situasjoner, der brukermedvirkning og empowerment skal bli praktisert og oppnås.

Referanser

- Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2012-2013). *Regjeringen.no*. Hentet fra Meld. St. 46: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-46-20122013/id733259/?ch=1> Arnstein, S. R. (1969, 07 04). A ladder of citizen participation. *JAIIP*, ss. 216-224.
- Askheim, O. P. (2012). *Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Berg, B. (2017). Velferdsstatens sikkerhetsnett. I T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. Kleppe, *Sosialt arbeid - en grunnbok* (ss. 65-79). Oslo: Universitetsforlaget.
- Botnen, S., & Oltedal, S. (2019). Verdiens betydning for vår forståelse og vår handling. I T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. Kleppe, *Sosialt arbeid - en grunnbok* (ss. 80 - 96). Oslo: Universitetsforlaget.
- Djupvik, A. R., & Eikås, M. (2016). *Organisert velferd*. Det Norske Samlaget.
- Ellingsen, I. T., & Levin, I. (2015). Det sosiale i sosialt arbeid. I T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. Kleppe, *Sosialt arbeid - en grunnbok* (ss. 47 -64). Oslo: Universitetsforlaget.
- Fekjær, S. B., Rasmussen, E. B., & Terum, L. (2022, 03 02). *Aftenposten*. Hentet fra Aftenposten.no: <https://www.aftenposten.no/mener/debatt/i/rEyoEe/hva-kan-vi-kreve-av-de-syke>
- Fellesorganisasjonen. (2019, November 27). *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere*. Hentet fra FO.no: https://www.fo.no/getfile.php/1328113-1587105760/Visuell%20profil/yrkesetiske_GD_2_nynorsk%20web.pdf Folkestad, Andenes, Stokken, & Båtevik. (2021). *Skriveboka*. Volda: Høgskulen i Volda.
- Folketrygdloven. (1997, 05 01). *Lovdata (LOV-2022-04-01-17)*. Hentet fra Lov om folketrygd: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/1997-02-28-19?searchResultContext=1401&rowNumber=1&totalHits=56141>
- Halvorsen, K., Riis-Johansen, M., Andenæs, E., & Hammerstad, G. T. (2018, 08 31). *NTNU*. Hentet fra UTVEI - Utvikling av veiledningssamtalen i NAV: [https://www.ntnu.no/documents/1274006046/1276246524/UTVEI_Rapport+2018_enkeltsid er.pdf](https://www.ntnu.no/documents/1274006046/1276246524/UTVEI_Rapport+2018_enkeltsid%20er.pdf)
- Humerfeldt, K. (2005). Begrepene brukermedvirkning og brukerperspektiv- honnørord med lavt prestisjenivå. I E. Willumsen, *Brukeres medvirkning! - Kvalitet og legitimitet i tjenestene* (ss. 15-31). Oslo: Universitetsforlaget.
- Kane, A. A. (2020, 03 13). Navs vurdering av brukere med bistandsbehov - rettsikkerhet ved overgang til arbeid. *Tidsskrift for velferdsforskning*, ss. 35-48.
- Kjønstad, A., Syse, A., & Kjelland, M. (2017). *Velferdsrett 1*. Oslo: Gyldendal.
- Kjønstad, A., Syse, A., & Kjelland, M. (2017). *Velferdsrett 2*. Oslo: Gyldendal.
- Kleppe, L. C., Berg, B., Ellingsen, I., & Levin, I. (2015). Hva er sosialt arbeid. I L. C. Kleppe, *Sosialt arbeid - en grunnbok* (ss. 19-35). Oslo: Universitetsforlaget.
- Levin, I., & Ellingsen, I. (2015). Relasjoner i sosialt arbeid. I T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, *Sosialt arbeid* (ss. 112 - 124). Oslo: Universitetsforlaget.
- Lipsky, M. (2010). *Street-Level Bureaucracy - Dilemmas of individual in public services*. New York: Russel Sage foundation.
- Mortensen, Y., & Geard, K. (2021, 10 05). *Fontene*. Hentet fra Fontene.no: (<https://fontene.no/nyheter/slik-vil-storeregjeringen-endre-nav-vil-ansette-flere-oggitettere-oppfolging-6.47.825522.07a9c05491>)

- Natland, S., Bjerke, E., & Torstenssen, T. (2019, 01). Jeg fikk blankpusset håpet om at jeg hadde en framtid - opplevelser av god hjelp i møter med Nav. *Fontene forskning*, ss. 17-29.
- NAV. (2019, 12 06). *NAV.no*. Hentet fra Partnerskapet i NAV: <https://www.nav.no/no/navogsamfunn/om-nav/fakta-om-nav/partnerskapet-i-nav>
- NAV. (2020, 05 07). *Kva er NAV*. Hentet fra nav.no: <https://www.nav.no/no/navogsamfunn/omnav/fakta-om-nav/kva-er-nav>
- NAV. (2022, 01 05). *NAV.no*. Hentet fra Organisering av NAV: <https://www.nav.no/no/navogsamfunn/om-nav/fakta-om-nav/organisering-av-nav>
- NAV loven. (2006, 06 20). *Lovdata (LOV-2006-06-16-20)*. Hentet fra Lov om arbeids og velferdsforvaltningen: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/2006-06-16-20>
- Reutter, L. (2022). Forskningsetikk og personvern. I A. Tjora, I. Stuvøy, & G. Tøndel, *En smak av forskning - Bacheloroppgaven som prosjekt, prosess og produkt* (ss. 92-101). Trondheim: Cappelen Damm AS.
- Skorstad, B. (2013). Profesjonsetikk. I B. Skorstad, & S. Botnen Eide, *Etikk - til refleksjon og handling* (ss. 174-202). Oslo: Akademisk Gyldendal.
- Sosialtjenesteloven. (2009, 12 18). *Lovdata (LOV-2009-12-18-131)*. Hentet fra Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen: <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/2009-12-18131>
- Tjora, A. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Oslo: Akademisk Gyldendal.
- VERBI software. (2021). MAXQDA 2022 (computer software). Berlin, Germany.
- Øversveen, E., & Forseth, U. (2018, april). Fremmed i NAV. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, ss. 5-24.

Barnevernets barneperspektiv i foreldrekonflikt

Isabel Drevik og Liana Natacha Sæternes

Barnevern er et stort og omdiskutert fagfelt som stadig er i endring. Det er etter bvl § 1-1 barnevernets oppgave å “sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse og utvikling, får nødvendig hjelp og omsorg til rett tid” (Barnevernloven, 1992, § 1-1). Hensikten med oppgaven er å finne ut hvordan de ansatte i barnevernet jobber for å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker.

Vi har valgt å gjennomføre en empirisk studie med kvalitativ metode, og har samlet inn empiri i form av dybdeintervju. Vi har fire informanter, hvorav en av informantene er barnevernleder og tre av informantene er saksbehandlere. For å forstå empirien har vi valgt teori om barnevernet, barns medvirkning, barneperspektivet, konflikt og konflikthåndtering og etikk. Vi har også benyttet oss av to masteroppgaver, en doktoravhandling og en veileder fra barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.

Vi har valgt å anvende kvalitative intervju som metode og på den måten få informantenes holdninger og erfaringer. Gjennom analysen fikk vi innsyn i informantenes erfaringer knyttet til foreldrekonflikt. Informantene forteller at de har et stort fokus på å løfte barneperspektivet gjennom å kartlegge bredt rundt barnet og å snakke med barna. De forsøker også å løfte barneperspektivet gjennom å få foreldrene til å ha fokus på hvordan barnet har det i konflikten.

Utfordringer som kommer frem er at det kan oppleves utfordrende å jobbe med konfliktsaker da de kan vedvare over tid, og at det kan være vanskelig å holde barneperspektivet gjennom hele saksbehandlingen.

Andre utfordringer som kommer frem er at de har store saksmengder, begrenset med tid og høy turnover. Strukturelle rammer legger ikke til rette for at de ansatte i barnevernet skal kunne få utføre jobben sin i den grad de ønsker.

Svaret på problemstillingen er at barnevernets ansatte prøver på best mulig måte å legge til rette for å holde et barneperspektiv i konfliktsaker, men de organisatoriske rammene setter begrensninger for hvor god tid de har i den enkelte sak, og dermed for hvor godt de kan løfte barneperspektivet i konfliktsakene.

Innledning

Bakgrunnen for denne oppgaven er å se nærmere på hvordan barnevernet arbeider med å ha barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker, og på hvilken måte de organisatoriske rammene legger føringer for det. Vi ønsket å finne ut mer om hvordan barnevernets ansatte opplever å stå i foreldrekonfliktsaker, og samtidig hvordan de løfter barneperspektivet. Vi har intervjuet 3

saksbehandlere og 1 leder i barnevernet for å få et direkte innsyn i hvordan man arbeider med foreldrekonflikt. Vi ønsker å sette fokus på et tema som er aktuelt i dagens samfunn, men også for å gi et innsyn i hvordan barnevernet arbeider ettersom foreldrekonflikt vanligvis ikke er ansett som barnevernets ansvar (Jevne & Ulvik, 2012, s. 20).

Studien har samfunnsrelevans fordi den vil belyse et område som er lite forsket på, nemlig hvordan de ansatte i barneverntjenesten løfter barneperspektivet i foreldrekonflikt. Studien vil kunne bidra til et innsyn i hvordan enkelte saksbehandlere arbeider med konfliktsaker, og hvordan de ivaretar barna i saksbehandlingsprosessen.

Vi har kommet frem til følgende problemstilling til oppgaven vår:

Hvordan jobber de ansatte i barneverntjenesten for å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker?

Ut fra problemstillingen har vi formulert 3 forskningsspørsmål som skal hjelpe oss å besvare problemstillingen:

- Hva gjør barnevernet for å løfte barneperspektivet i konfliktsaker?
- Hvilke utfordringer har barnevernet med å holde barneperspektivet i konfliktsaker?
- Hvordan legger de organisatoriske rammene føringer for arbeidet med å holde et barneperspektiv i konfliktsaker?

Kunnskapsgrunnlag

I dette kapittelet presenterer vi bakgrunnsinformasjon, teori og forskning som er relevant for å forstå empirien.

Bakgrunn

Myndighetene har hatt som prioritert område i mange år å hjelpe familier hvor de har høyt konfliktnivå, da vedvarende høyt konfliktnivå er skadelig for barn å stå i (Jevne, 2017, s. 1). Siden vi studerer hvordan ansatte i barneverntjenesten jobber for å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker, er det viktig å ta utgangspunkt i at barnevernets arbeid reguleres av barnevernloven. Det er etter bvl § 1-1 barnevernets oppgave å “sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse og utvikling, får nødvendig hjelp og omsorg til rett tid” (Barnevernloven, 1992, § 1-1). En langvarig foreldrekonflikt kan dermed være grunnlag for å starte undersøkelse og tiltak. Det finnes lite forskning som sier noe om hvordan de ansatte i barneverntjenesten løfter barneperspektivet i foreldrekonflikt.

I 2013 ble det utgitt en veileder (BLD, 2013) om barnevernets rolle i foreldrekonflikt i regi av barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. I 2022 har regjeringen blant annet mål om å ivareta barnets medvirkningsrett, styrke kvaliteten i barnevernet samt legge til rette for at hver enkelt kommune skal få større ansvar på barnevernsområdet (BFD, 2022, s. 14).

Teori

I dette kapittelet presenterer vi teorien som danner det teoretiske grunnlaget for oppgaven. Teorien omfatter viktige tema som er sentrale for oppgaven vår; med særlig vekt på barneperspektivet og konfliktteori.

Barnevernet

Barnevernet arbeider etter barnets beste, og deres oppgaver innebærer også å sørge for at barnets stemme blir hørt (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 18-19). Barnets beste er et grunnleggende prinsipp i barnevernets arbeid, og det innebærer blant annet barns medvirkning og barneperspektivet (Bunkholdt & Kvaran, 2015). Barneverntjenesten kan tilby ulike former for hjelpetiltak i foreldrekonfliktsaker. Det omfatter blant annet råd og veiledning, og å henvise til andre instanser (BLD, 2013, s. 6).

Høyt arbeidspress er en utfordring i arbeidshverdagen til både de ansatte og lederne i barnevernet. Det er begrenset tid til fagutvikling da saksbehandlingen tar opp mye av tiden til de ansatte (Hansen, 2014, s. 42). De ansatte som befinner seg nederst i organisasjonen er de som har den daglige kontakten med brukerne (Djupvik & Eikås, 2012, s. 73), og omtales gjerne som bakkebyråkrater.

Barns medvirkning

Medvirkning handler i stor grad om at barn skal få informasjon om det som angår dem. Det er viktig at samtaler med barna skjer i trygge omgivelser (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 30). Barns deltakelse må tilrettelegges slik at barnets mening, barnets argumenter, barnets opplevelser og informasjon til barnet blir delkomponenter i saksbehandlingsprosessen (Strandbu & Vis, 2008, s. 4). Barn som får muligheten til å forberede seg før møtet med saksbehandleren, har en større sjanse til innflytelse i saken (Strandbu & Vis, 2008, s. 4). Barns medvirkning er også en del av å kunne ha barneperspektivet i barnevernssaker.

Barneperspektivet

Barneperspektivet handler om å forsøke å forstå barnets opplevelse av sin situasjon, og er et viktig grunnlag i barnevernets vurderinger i en barnevernssak (Levin & Ellingsen, 2016, s. 119). Barneperspektivet innebærer mye mer enn å bare snakke med barn, og det er viktig å skille mellom barneperspektivet og barnets perspektiv. Det er to begrep som er lik i uttale, men barnets perspektiv er det bare barnet selv som kan ha (Levin & Ellingsen, 2016, s.118-119). Barneperspektivet er den voksnes forsøk på å forstå barnets atferd, opplevelser og erfaringer (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 49). Selv om perspektivet kan si noe om hvordan barnet opplever verden, vil det alltid være en representasjon av den voksnes tolkning av barnets opplevelser (Levin & Ellingsen, 2016, s. 118). Å skulle holde et barneperspektiv fører med seg utfordringer. For det første fordi barnet selv blir å anse som ekspert på eget liv, og for det andre fordi den voksne må foreta ulike tolkninger av barns atferd, opplevelser og erfaringer (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s 49). I barnevernets arbeid tar det tid å bygge opp en god relasjon mellom barnevernsarbeideren og barnet. Relasjonen er viktig, og avgjør om barnevernsarbeideren klarer å holde et barneperspektiv i samtalen med barnet (Bunkholdt &

Kvaran, 2015, s. 110). I barnevernet er samtalen med barnet en viktig faktor for å få kunnskap om barnets situasjon, og til å avdekke om det foreligger vanskelige familieforhold (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 110).

Konflikt og konflikthåndtering

Konflikt innebærer at det er en forskjell mellom partene som oppleves umulig for partene å komme til enighet i (Helland & Borren, 2015, s. 9). Høykonflikt er en merkelapp på konflikter som er så krevende og langvarige at de har en negativ effekt på de som er involvert i konflikten (Helland & Borren, 2015, s. 10). I saker med høyt konfliktnivå er det en utfordring at barnet kan havne i skyggen, og at barnets opplevelse av konflikten blir ignorert (Helland & Borren, 2015, s. 3). Å vokse opp i konflikt kan medføre alvorlige konsekvenser for barna (Helland & Borren, 2015, s. 3). Barn kan gi uttrykk for at de opplever å stå i en lojalitetskonflikt, det vil si at barnet opplever å stå i en skvis mellom mor og far (Strandbu, 2011, s. 149).

Foreldre som er i konflikt handler ut fra sin egen opplevelse av situasjonen. Samtidig er det handlingene som skaper deres unike virkelighetsforståelse av konflikten (Ekeland, 2014, s. 145). Misforståelser oppstår oftere under en konflikt, og kan bidra til at konflikten eskaleres ytterligere (Helland & Borren, 2015, s. 30). Konflikten kan fremstå uforståelig dersom man ikke ser på konfliktens historikk og danner seg et helhetlig bilde av konfliktens opprinnelse (Ekeland, 2014, s. 146). Det å stå i en konflikt kan utfordre forholdet til oss selv og til andre. Vi blir både engasjert og involvert, og kan bli utfordret både gjennom egne tanker, følelser samt egne verdier og holdninger (Ekeland, 2014, s. 145). Situasjoner vil oppfattes ulikt avhengig av hvem som observerer dem, og en vil vurdere om ens egen observasjon av situasjonen er i samsvar med det den andre mener (Ekeland, 2014, s. 150). Gjennom konflikthåndtering kan en danne forutsetninger for hvordan konflikten utarter seg. Det vil være en fordel å ha muligheten til å søke kollegial veiledning ved behov i konfliktsaker (Ekeland, 2014, s. 192). Barnevernsansatte benytter seg primært av sine egne og kollegers erfaringsmessige kunnskapskilder (Hasle, Olson, Høiseth & Kildal, 2021, s. 8). Det kan være en fordel å benytte sine kollegers kompetanse for en mest mulig tverrfaglig tilnærming til barnas behov i konflikten (Weele & Karlsen, 2021, s. 28).

Etikk

Et gjensidig tillitsforhold mellom den profesjonelle og klienten er helt nødvendig for at en skal kunne oppnå en god relasjon og et godt resultat (Eide & Skorstad, 2013, s. 197). En god relasjon ansees avgjørende for at barn skal få en opplevelse av å bli hørt (Hasle et al. 2021, s. 7). Noen klienter kan ha en mistillit til at den profesjonelle skal kunne ta gode beslutninger (Eide & Skorstad, 2013). Da er det viktig at man kan gi gode faglige beslutninger for sine vurderinger, og at hjelpen som gis både er riktig og rettferdig. Den profesjonelle bør strebe etter å overbevise klienten om at en ønsker å ivareta det beste for klienten (Eide & Skorstad, 2013, s. 197). Som profesjonell saksbehandler har man en rolle hvor det ligger en forventning om at en skal tåle å stå i konflikten, ha saklig kontroll og evne til å bevare roen (Ekeland, 2014). Saksbehandler skal også anstrenge seg for å kunne ta den andres perspektiv (Ekeland, 2014, s. 192).

Forskning på feltet

I dette kapittelet presenterer vi tidligere forskning som er relevant for å belyse hvordan de ansatte i barneverntjenesten jobber for å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. Det er lite forskning på barneperspektivet i foreldrekonflikt blant ansatte i barnevernet. Vi har inkludert forskning som inneholder en del om barnevernets møte med konfliktsaker, barnas opplevelser av møter med barnevernet og turnover i barneverntjenesten.

Grensearbeid: Barnevernets møte med foreldrekonfliktsaker

Artikkelen tar for seg barnevernets møte med foreldrekonfliktsaker, og fokuserer i hovedsak på familier hvor foreldrene ikke bor sammen (Jevne & Ulvik, 2012, s. 18). Studien øker kunnskapen rundt barnevernsarbeid i foreldrekonfliktsaker, og hvordan barnevernets faglige vurderinger kan skape og forme handlingsrom (Jevne & Ulvik, 2012, s. 30). Det juridiske gir en ramme for handlingsrommet til barnevernsansatte, men det juridiske er ofte åpent for tolkning og gir rom for skjønnsutøvelse (Jevne & Ulvik, 2012, s. 21). En gjennomgående utfordring er hvordan man selv kan være nøytral, men ha forståelse for begge parter uten å velge side i konflikten. Forholdet mellom å fokusere på barnet og fokusere på foreldrene er et viktig, men vanskelig tema (Jevne & Ulvik, 2012, s. 26). Foreldrenes konflikt kan oppleves dominerende slik at oppmerksomheten flyttes fra barnet til foreldrene (Jevne & Ulvik, 2012, s. 27). I tillegg oppstår en utfordring i kontakten med barna som omfatter om barna snakker sant, eller om de står i en potensiell lojalitetskonflikt (Jevne & Ulvik, 2012, s. 27). Barnevernets kompetanse og fordeling av tid står som et sentralt dilemma i foreldrekonfliktsaker (Jevne & Ulvik, 2012, s. 27). Likevel er det ekstra viktig å sette av tid til å utforske barnets perspektiv gjennom å snakke med barna i slike saker (Jevne & Ulvik, 2012, s. 27).

Barnevernssaker med foreldrekonflikter

Studien har undersøkt hvordan foreldre og sosialarbeidere forstår foreldrekonflikt på tvers av to hjem, og hvordan de omtaler barnevernets innsats i foreldrekonfliktsaker (Jevne, 2017, s. v). Det fremkommer at barnet kan få større plass dersom man retter oppmerksomheten mot foreldrenes evne til å utøve omsorg i foreldrekonfliktsaker (Jevne, 2017, s. v). Studien viser også at saksbehandlere i barnevernet har rom til å utøve en god del skjønn i håndteringen av konfliktsaker. Likevel ser en begrensninger i de juridiske rammene for hvordan skjønn kan utøves, noe som gir saksbehandlere en følelse av å ikke strekke til for barna de skal hjelpe. I foreldrekonfliktsaker blir viktigheten av den barnevernfaglige kompetansen synlig, da spesielt med fokus på barnets beste og kompetansen til å styrke foreldrene i en krevende situasjon (Jevne, 2017, s. v-vi).

Hva skyldes høy turnover blant saksbehandlere i kommunalt barnevern?

Forskningen kommer med gode refleksjoner rundt hva som kan være årsakene til høy turnover i barnevernet. Turnover er et begrep som i denne sammenheng beskriver et høyt frafall av ansatte i en tidsbegrenset periode (Olsen & Garnes, 2018, s. 3). Det har vært et økt fokus på høy turnover, hvor barnevernet får kritikk for å utføre arbeid av dårlig kvalitet (Olsen & Garnes, 2018, s. iii). Samtidig blir saksbehandlere i barnevernet spist opp av store saksmengder, tidsbegrensninger og frister (Olsen & Garnes, 2018, s. iii). Overbelastning som kommer av mange saker, frister og ressursmangel kan være et resultat av avgjørelser som er

tatt på høyere ledernivå (Olsen & Garnes, 2018, s. 41). Når ansatte får ny kunnskap kan det bidra til økt motivasjon, men dersom arbeidsplassen ikke tilrettelegger for det vil det kunne være en årsak til at turnover inntreffer (Olsen & Garnes, 2018, s. 37). Olsen & Garnes (2018) viser til at det var stor arbeidsmengde og arbeidspress som var den største grunnen til høy turnover i barnevernet. Anbefalinger til å forhindre turnover var at man skulle redusere saksmengde hos de ansatte som jobbet med de tyngste sakene (s. 59). På grunn av høy turnover øker saksmengden på de gjenværende ansatte, da det ikke blir ansatt nye saksbehandlere i barnevernet (Olsen & Garnes, 2018, s. 48).

Metode

I dette kapittelet vil vi gjøre rede for hvilke metoder som er tatt i bruk gjennom oppgaven, og på hvilken måte vi har innhentet data samt jobbet med å analysere empirien.

Forskningsdesign

Det overordnede målet med studien er å utforske hvordan de ansatte i barneverntjenesten jobber for å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker, da det finnes lite forskning på feltet. Vi har valgt å gjennomføre en empirisk studie med kvalitativ metode, og har samlet inn empiri i form av dybdeintervju. Den filosofiske tilnærmingen er fortolkningsbasert fordi vi har tolket informantenes svar. Studien er samfunnsvitenskapelig fordi vi studerer barnevernsansattes erfaringer med barneperspektivet i foreldrekonflikt. Det fører til en bredere forståelse av et lite utforsket område av barnevernet.

Utvalg

Vi ønsket å anvende kvalitative intervju som metode og på den måten få informantenes holdninger og erfaringer. Informantene er alle barnevernspedagoger og begge kjønn er representert. Vi valgte å kontakte tre ulike barnevernkontor i distriktet, og etterlyste informanter med både kort og lang erfaring innen foreldrekonfliktsaker. Vi skulle i utgangspunktet ha intervju med totalt 5 informanter, men den ene informanten trakk seg på intervjudagen. Allerede i starten av prosessen hadde vi tanker om å gjennomføre intervju med ansatte i barneverntjenesten som hadde ulike erfaringer med foreldrekonfliktsaker. I tabell 1:1 er en oversikt over informantenes erfaring og stilling i barneverntjenesten. Vi har intervjuet tre saksbehandlere, og en barnevernleder. Barnevernleder har 7 års erfaring som saksbehandler.

Tabell 1:1 - Oversikt over utdanning, erfaring og stilling på informanter.

Informant	Utdanning	Erfaring	Stilling
1	Barnevernspedagog	24 år	Barnevernleder
2	Barnevernspedagog	10 år	Saksbehandler
3	Barnevernspedagog	3 år	Saksbehandler
4	Barnevernspedagog	9 år	Saksbehandler

I utgangspunktet ville vi gjennomføre alle intervjuene en-til-en for mest mulig dybde og fokus på hver enkelt informant. I prosessen med å arrangere intervju fikk vi innspill fra flere informanter om at de ønsket å gjennomføre intervjuene sammen. Dermed skulle vi etter planen ha et enkelt intervju, og to dobbeltintervju. Vi kom fram til at ved å utføre intervju sammen ville det kunne bidra til godt samspill mellom informantene, og åpne for gode refleksjoner dem imellom.

Intervju

Ved dybdeintervju er man ute etter informantens meninger, holdninger, opplevelser og erfaringer (Tjora, 2022, s. 251). Å gjennomføre intervju med flere informanter samtidig kan ha både en positiv og negativ effekt på samtalen. En god forutsetning for den gode samtalen er informantens trygghet i situasjonen, og muligheten til å være åpen med hverandre. Dersom informantene er trygge nok på hverandre til å utfordre hverandre i samtalen vil det kunne føre til gode refleksjoner og drøftinger (Tjora, 2022, s. 252). Vi gjennomførte intervjuene på informantenes arbeidsplass. Dette var et bevisst valg fra vår side fordi det garanterte informantenes anonymitet, og passet bedre inn i forhold til deres arbeidsforhold. Hvert intervju ble gjennomført på 1 time - 1,5 time.

Som nevnt trakk informant 5 seg da det oppsto en akuttsak. Vi vurderte at vi hadde mange spennende funn i datamaterialet vi allerede hadde samlet inn, og hadde dermed ikke behov for å få tak i flere informanter. Vi benyttet oss av lydopptak under hvert intervju. Dette ga oss en større sjanse til å ha fullt fokus på informantenes verbale og nonverbale kommunikasjon. Under intervjuene var informantenes non-verbale kommunikasjonen viktig, men vi tar utgangspunkt i den verbale kommunikasjonen i analysen. Vi vurderte også andre fordeler med lydopptak. Både for å ha muligheten til å være helt til stede under intervjuene, men også fordi det ville gi oss muligheten til å analysere datamaterialet i flere omganger. Vi benyttet oss av egne lydopptakere, og sikret oss ved å ha to ulike lydopptakere. Under intervjuene byttet vi på å stille spørsmål, men hadde åpning for oppfølgingsspørsmål fra den andre. Alle informantene fikk tilsendt intervjuguiden på forhånd fordi vi vurderte at det ville være en fordel dersom alle informantene stilte noenlunde forberedt. En av informantene fikk intervjuguiden dagen før intervjuet, og det resulterte i at hen stilte uforberedt til intervju da hen ikke hadde sett den.

Transkribering

Da vi skulle transkribere datamaterialet bestemte vi oss for å gjøre dette manuelt i word. Vi var oppmerksom på at det fantes flere ulike programmer for transkribering, men vi var ikke så godt kjent med dem og konkluderte med at word var det beste for oss. Vi transkriberte alt informantene sa for å ikke utelukke noe data. Dette valget tok vi på bakgrunn av at informantene hadde gode refleksjoner underveis og rundt de spørsmålene vi stilte. Flere av informantene svarte også på forskningsspørsmålene ved flere forskjellige punkter under intervjuet, dermed var det viktig å ikke utelukke noe. Transkriberingen tok i gjennomsnitt 5 timer per intervju. Vi transkriberte på bokmål da flere av sitatene ble ryddigere og mer forståelig. Vi hadde god kvalitet på lydopptakene, noe som gjorde at transkriberingen gikk

problemfritt. Vi delte hvert intervju i to deler, slik at det ble om lag 45 minutter å transkribere per person.

Analyse

Datamaterialet er analysert etter en deduktiv induktiv metode. I startfasen av analysen var det forskningsspørsmålene som la grunnlaget for hvordan vi sorterte våre funn. Vi brukte da forskningsspørsmålene som tema hvor vi la særlig vekt på hvordan barneperspektivet blir løftet frem, hvilke utfordringer som er knyttet til å holde barneperspektivet og på hvilken måte det organisatoriske danner rammer rundt barneperspektivet. Vi så ganske tidlig at vi hadde et innholdsrikt materiale rundt dette, og fant en del svar og motsvar på forskningsspørsmålene våre. Vi gjorde dette ved å gå gjennom alle transkriberingene og sirkle ut det spesifikke informantene sa rundt forskningsspørsmålene våre. Under en veiledning hadde vi gode samtaler rundt analysen, og hva som var lurt i forhold til funn i datamateriale. Vi ble da rådet til å ikke bare fokusere på forskningsspørsmålene, men til å legge dem helt vekk slik vi kunne se på datamaterialet med nye øyne. Vi tok rett og slett av oss “linsene” og så på datamaterialet med nye øyne (Stokken, Andenes, Folkestad & Båtevik, 2021, s. 153). Vi gikk da gjennom transkriberingene på nytt, og denne gangen så vi etter likheter og ulikheter i absolutt alt informantene sa. Vi analyserte datamaterialet mer induktivt, uten definisjonen av forskningsspørsmålene hengende over oss. Vi så at det ville gi oss et fyldigere innhold dersom vi inkluderte mer av datamaterialet, og vi fant flere tema enn de vi allerede hadde staket ut. Det vi la merke til var at begrepene tid, relasjon, faglig innspill, snakke med barna og barnefokus var noe som gjentok seg. Avslutningsvis tok vi frem forskningsspørsmålene i slutten av analysen. Vi organiserte begrep og tema, og plasserte dem deretter under forskningsspørsmålene for en mer ryddig presentasjon av empirien. Dette danner grunnlaget for det vi presenterer i funn-kapittelet.

Etikk

I prosessen med å finne informanter til oppgaven tenkte vi først å bare velge informanter fra barnevernskontoret hvor vi var utplassert i praksis. Vi reflekterte godt rundt våre egne vurderinger, og kom fram til at det ville sette begrensninger i forhold til funn ved å bruke informanter fra kun et kontor. Vi konkluderte derfor med å intervjuere flere saksbehandlere fra forskjellige barnevernskontor for å få et bredere perspektiv. Vi møtte alle informantene på en høflig måte, og hadde en respektfull tone fra intervjuer til intervjuobjekt. Vi hadde dobbeltintervju med informanter fra barnevernskontoret hvor vi var i praksis, men vi var forsiktige med å velge informanter som hadde god kjennskap til oss fra tidligere. Vi følte likevel at dette intervjuet var mer avslappet enn andre, og vi er usikre på hvilken måte dette kan ha påvirket måten informantene svarte på. Informantene hadde gode refleksjoner rundt spørsmålene vi stilte, i likhet med de andre.

Alt datamateriale er håndtert på en forsvarlig måte. Lydopptak har vært lagret på en lokal disk med kryptiske navn. Transkriberingen av intervjuene er lagret på en lokal disk, og alle personopplysninger er anonymisert slik informantene ikke kan identifiseres. Prosjektet er godkjent av NSD i henhold til behandling av personopplysninger med saksnummer 448986. I

forkant av intervjuene forberedte vi et samtykkeskjema som informantene skulle signere. Samtykkeskjemaet er i tråd med NSD sine retningslinjer om håndtering og innhenting av eventuelle personopplysninger. Alle informantene signerte samtykkeskjema. Alle etiske retningslinjer er fulgt, og lydopptak ble slettet før innlevering av prosjektet.

I oppgaven vår er det lite som kan identifisere informantene, og vi valgte derfor å ikke kjøre en sitatsjekk. Under hele forskningsprosessen har vi ivaretatt informantene, og reflektert mye over hvordan de blir fremstilt i oppgaven. Vi utleverer ikke informantene, og har ingen sitat som fremstiller dem i et dårlig lys. I tillegg har vi valgt å anonymisere informantene på bakgrunn av deres offentlige yrkesrolle. Vi tok beslutningen på bakgrunn av at informantene jobber mye med foreldrekonfliktsaker, og vi ønsket ikke at deres klienter skulle føle at datamaterialet omhandlet dem. Vi hadde en god del refleksjoner og diskusjoner rundt valg av å publisere stillingen til informantene. Vi valgte likevel å publisere at en av informantene var barnevernleder, da det fremkom ulikheter i svarene som man kunne knytte opp mot forskjell mellom leder og saksbehandler. Vi konkluderte med at informantenes stillinger var en viktig del av oppgavens helhet.

Kvalitet

Validitet

For å oppnå god validitet i oppgaven er det flere steg vi har tatt for å sikre den. For det første ble intervjuguiden utarbeidet på bakgrunn av forskningsspørsmålene, dermed var det en sammenheng mellom forskningsspørsmål og spørsmål i intervjuguiden. For det andre har vi et bevisst utvalg av teori og forskning, som bidrar til å belyse området vi studerer. Under intervjuene var vi bevisst på måten vi stilte spørsmål på, slik vi ikke skulle påvirke svarene til informantene. Vi var oppmerksom på å vente til informantene hadde svart på spørsmålet før vi stilte et nytt, slik vi ikke avbrøt gode refleksjoner. Vi brukte lydopptak under intervju, og informantene fikk informasjon om at vi ville slette opptakene etter leveringsfrist for oppgaven. Valget av å bruke lydopptaker støtter validiteten i oppgaven da det gjengir innholdet i datamaterialet ord for ord, og ikke etter hukommelse. Vi delte opp intervjuene for transkribering, og gikk gjennom dem sammen i analysen slik vi ikke endte opp med å tolke på forskjellige måter.

Reliabilitet

Vi har gjort bevisste og reflekterte valg når det kommer til litteraturen i oppgaven. Vi bruker en god del fagbøker, fagfelleverderte forskningsartikler, en doktoravhandling og regjeringens veiledere. Vi har også inkludert to norske masteroppgaver. Vi ser at å bruke masteroppgaver kan innebære en risiko på bakgrunn av at forskningen ikke er fagfelleverdert. Vi valgte likevel å beholde masteroppgavene da vi fant likheter i våre egne funn, og vurderte at det ble viktig for å underbygge at det var likheter når vi var inne på samme tema.

Informantene våre har store likhetstrekk i sine svar rundt barneperspektiv og foreldrekonflikter. Det var likevel et par forskjeller mellom saksbehandlere og leder som er belyst i både funn- og diskusjonskapittelet. Vi anser likevel at studien har høy reliabilitet da

barnevernleder omtalte de samme utfordringene som saksbehandlerne da hen reflekterte rundt utfordringene med å jobbe i foreldrekonfliktsaker, og det organisatoriske.

Generaliserbarhet

På bakgrunn av at vi har et lite utvalg informanter, vil ikke våre funn i oppgaven kunne generaliseres til å gjelde for alle ansatte i barneverntjenesten. Det informantene forteller kan gjelde for flere saksbehandlere, men vi vil være avhengig av et større utvalg informanter fra hele landet før vi kan generalisere funn.

Avslutning

Oppbyggingen i intervjuguiden var nøye gjennomtenkt og meningen var at det skulle være en kronologisk oppbygging i spørsmålene. Vi kan i ettertid se at noen av spørsmålene kunne utgått og at de ble for like. Det var gjentakende på en slik måte at informantene måtte gjentfortelle samme informasjon flere ganger. I de siste intervjurundene justerte vi intervjuguiden underveis, slik at en informant som allerede hadde svart i et annet spørsmål skulle slippe å gjenta seg. På bakgrunn av dette kunne vi spare oss for en del arbeid dersom vi hadde hatt en kortere og mer konkret intervjuguide.

Som nevnt tidligere mottok en av informantene intervjuguiden så sent at hen ikke rakk å lese over den. Vi er usikre på om dette hadde noe å si for intervjuet, da informanten svarte godt på alle punkt. Vi hadde det første intervjuet med barnevernleder, og vi ser i etterkant at vi heller skulle hatt siste intervju med leder. Dette hadde latt oss sett tydeligere de forskjeller som kunne finnes mellom en barnevernleder og en saksbehandler. Det hadde også latt oss stille spørsmål på bakgrunn av de forskjellene, enn at vi satt med datamaterialet i etterkant uten å kunne grave dypere i ulikhetene. Vi kunne også stilt flere spørsmål rundt det organisatoriske, da barnevernleder har et unikt perspektiv på det.

Presentasjon av funn

Vi ønsker å finne ut hvordan de ansatte i barneverntjenesten jobber for å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. Vi har tatt utgangspunkt i forskningsspørsmålene og ser først på hva barnevernet gjør for å løfte fram barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker, etterfulgt av hvilke utfordringer barnevernet har med å holde barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker, samt hvordan de organisatoriske rammene legger føringer for arbeidet med å holde et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. Hvert forskningsspørsmål danner en egen kategori, og hver kategori er analysert deduktivt induktivt.

Barneperspektivet

En av kategoriene vi har undersøkt er hva barnevernet gjør for å løfte fram barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker. Flere av informantene sier at det er viktig å kartlegge barnets totale situasjon for å få et innblikk i hvordan barnet har det. Dette involverer barnets kognitive-, emosjonelle-, og sosiale utvikling samt familieforhold. Noe som kan fortelle oss at informantene går bredt ut for å undersøke hvordan barnet har det, og på denne måten forsøker å danne seg et helhetlig innblikk av barnets ståsted. Alle informantene anser samtalen med

barnet som en viktig faktor for å løfte barneperspektivet. Flere av informantene forteller at de i utgangspunktet har et mål for samtalen, men at det kan påvirke muligheten for å danne seg et godt nok bilde av barnets situasjon. Vi tolker at dersom man er for målbevisst i samtalen kan det hindre saksbehandlers evne til å møte barnet der det er. Informant 4 sier at ‘vi må ha en bevisstgjøring på hvorfor vi skal snakke med barn, og hva vi tenker er viktig for barnet, ikke bare hva vi vil ha ut av samtalen’. Vi ser at det er viktig å ha fokus på hva barnet forteller i samtalen, og ikke miste fokus på grunn av tema som saksbehandler må innom.

Tre av informantene sier at i foreldrekonfliktsaker kreves det god tid og mange barnesamtaler for å komme i posisjon. Flere av informantene sier at dersom man kjenner barnet godt og får en god relasjon, er det enklere å løfte barneperspektivet. Vi tolker det som at informantene ønsker mer tid i disse sakene for å opparbeide større tillit til barnet, og på denne måten komme i en bedre posisjon til å få innsikt i barnets opplevelse av situasjonen. Informant 3 sier ‘det er ekstra viktig å ha en god relasjon til barna, å ha flere barnesamtaler, da mange av barna som er i en konflikt er enda mer lukket og trenger lengre på å bli trygge da de kan være i en lojalitetskonflikt’. Vi tolker det som at informantene formidler en utfordring i å snakke med barn i konflikt, og at det dermed er behov for flere møtepunkter mellom barn og saksbehandler. Informant 1 uttrykker at ‘barna er stort sett enkle å forholde seg til, og sier ofte rett ut hva de mener’. Vi tolker at informantene ikke opplever utfordringer knyttet til det å snakke med barn i konflikt, noe som er ulikt i forhold til hva de andre informantene forteller. Gjennom analysen ser vi en forskjell mellom informantene. Vi tolker at denne forskjellen bygger på at saksbehandlerne i større grad er i nærkontakt med klientene, og at barnevernleder har et mer overordnet fokus.

Flere av informantene forteller at en viktig del av å løfte barneperspektivet er å gjøre foreldrene bevisst på barnets opplevelse av konflikten. Informant 4 sier at å hjelpe foreldrene til å reflektere rundt hvordan barnet blir påvirket av konflikten, vil kunne føre til en økt forståelse for barneperspektivet. Gjennom analysen tolker vi det som at det er like viktig å ivareta foreldrene under saksbehandlingen, noe som kan legge til rette for at foreldrene i større grad har mulighet til å se barnet i konflikten. Flere av informantene understreker at det er viktig å ta barnet med i rommet uten at barnet selv er til stede. Informant 4 har god erfaring ved å ta med et bilde av barnet som hjelpemiddel for å holde fokus i samtalen. Vi tolker at flere av informantene har et ønske om at barnet skal være et større fokus i samtalen, og et bilde av barnet kan fungere som et hjelpemiddel for å forsøke å innhente fokuset til foreldrene.

Vi har undersøkt hva barnevernet gjør for å løfte fram barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker. I våre funn kommer det frem at kartlegging av barnets situasjon, å snakke med barnet, god relasjon og god tid, bevisstgjøre foreldrene på barnas opplevelse, er noe informantene anser som viktig for å kunne løfte barneperspektivet.

Utfordringer

En annen kategori vi har undersøkt er hvilke utfordringer barnevernet har med å holde barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker. Informantene sier at en av de største utfordringene i foreldrekonfliktsaker er å hjelpe foreldrene med å holde fokus på barna i konflikten.

Informantene forteller videre at konfliktsaker er et vanskelig tema fordi konflikt oppleves så ulikt fra person til person. Vi tolker at i en foreldrekonflikt vil partene ha fokus på sin opplevelse av konflikten, noe som kan hindre partene i å ha et barneperspektiv. Vi ser at foreldrekonfliktsaker er komplekse og at det kan være utfordrende når det er mange elementer og mennesker å ta hensyn til. Informantene sier at de kan miste barneperspektivet i saker hvor konflikten er langvarig. Gjennom analysen ser vi at det blir utfordrende å holde barneperspektivet dersom konflikten er låst. Informant 4 forteller at ‘barnet kan ta skade av foreldrenes manglende samarbeidsevne’. Vi tolker det som at informanten sier noe om at barnet kan ta skade av manglende skjerming i en konflikt. Flere av informantene sier at det kan være vanskelig å skjerme barna fra konflikten, og at de i noen saker ikke lykkes med det. Vi tolker at det kan være utfordrende for de ansatte i barnevernet å ivareta barn i konflikt.

Informantene forteller at de noen ganger risikerer å involveres i konflikten, og må derfor være oppmerksomme på hvordan de formulerer seg i møte med foreldrene. Vi tolker at informantene kan bruke mye krefter på å fremstå nøytral i konflikten. Informantene forteller at det kan være krevende å stå i en foreldrekonflikt over tid hvis partene er låst, og at man selv kan bli aktivert. Informant 2 uttrykker at ‘man kan bli litt følelsesmessig engasjert, man kan bli trigget’, noe informant 4 forklarer som at ‘det aktiverer veldig mye følelser i oss’. Informant 3 hevder at ‘det er utmattende å stå i det, samtale etter samtale å føle at man ikke kommer noen vei’, mens informant 1 sier at man opparbeider en kompetanse etterhvert og ‘har ikke et stort problem med å stå i foreldrekonflikt’. Informanten reflekterer likevel godt rundt utfordringene en saksbehandler kan ha i møte med foreldrekonflikt. Gjennom analysen ser vi en forskjell i hvordan informantene opplever å jobbe med konfliktsaker. Vi tolker det som at saksbehandlerne opplever foreldrekonflikt som krevende fordi de står tettere på konflikten. Vi tolker at barnevernleder har et annet perspektiv da hen har lederstilling og kanskje ikke er like tett på sakene.

Flere av informantene forklarer at en annen utfordring med å holde barneperspektivet i konfliktsaker er at det kan ta tid å danne en god relasjon med barnet, fordi det krever jevn oppfølging av barna. Informant 3 forteller at ‘det kan bli tidkrevende hvis man har mange å følge opp, og det kan gå på bekostning av disse sakene her, i hvertfall hvis man skal være god på å løfte frem barneperspektivet’. Vi tolker det som at mangel på tid kan påvirke saksbehandlerens mulighet til å kunne strekke til, og at dette kan ha konsekvenser for å holde barneperspektivet i den grad de ønsker. Informant 4 erfarer at dersom barna opplever at barnevernet har blitt en del av konflikten, kan det medføre at de vegrer seg for å snakke med dem. Vi tolker at det kan forhindre at barnevernet kommer i god nok posisjon til å bli kjent med barnet, og at dette kan ha konsekvenser for hvorvidt man klarer å holde barneperspektivet i konfliktsaker.

Vi har undersøkt hvilke utfordringer barnevernet har med å holde barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker. I våre funn kommer det frem at det kan være utfordrende å få foreldrene til å ha fokus på barna, og å skjerme de fra konflikten. Informantene forteller at de noen ganger kan miste fokus på barna da de selv kan involveres i konflikten. I tillegg opplever flere

av informantene at det er krevende å stå i disse sakene over en lengre periode, og at det er utfordrende å finne nok tid til å bygge en god relasjon til barna.

Organisatoriske rammer

I den siste kategorien har vi undersøkt hvordan de organisatoriske rammene legger føringer for arbeidet med å holde et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. Informantene forteller at de har store saksmengder, og at det legges stor vekt på frister og dokumentkrav. Informant 4 hevder at 'det blir en opplevelse av at dette må vi bare gjøre, i stedet for at vi bruker god nok tid i samtalen'. Vi tolker det som at store saksmengder gir økt dokumentasjonskrav, som igjen kan gå på bekostning av at saksbehandler ikke får nok tid til samtalen. To av informantene nevner at de har høy 'turnover' på sitt kontor, og at dette kan føre til økt saksmengde per ansatt. Vi tenker at det kan være ulike årsaker til det informantene sier og det er ikke nødvendigvis slik at økt saksmengde kommer som følge av turnover, men vi tolker at det kan bli en medvirkende årsak.

Gjennom analysen ser vi at det er store ulikheter vedrørende faglig påfyll på arbeidsplassen til informantene. Informant 4 forteller at de har jevnlig besøk fra familievernkontoret, mens informant 2 og 3 forteller at de ikke har vært på kurs eller fått annet faglig input om foreldrekonflikt på lang tid, men at de har kollegiale drøfter. Informant 1 forteller at hen har deltatt på mye kurs og konferanser, og at hen nylig arrangerte en konferanse hvor familievernkontoret var innom å snakket om ulike temaer, inkludert foreldrekonflikt. Vi ser at det er forskjeller mellom informantenes tilgang på faglig påfyll fra andre instanser til tross for at barnevernkontorene befinner seg i et lite geografisk område.

Vi har undersøkt hvordan de organisatoriske rammene legger føringer for arbeidet med å holde et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. I våre funn kommer det frem at det er en del organisatoriske begrensninger i arbeidet med å holde et barneperspektiv i barneverntjenesten. Våre informanter forteller at store saksmengder, høy turnover, dokumentasjonskrav og mangel på tid til samtalen setter begrensninger for å kunne holde barneperspektivet hele tiden. Det fremkommer også at det er ulikheter knyttet til faglig innspill på arbeidsplassen, og det er ulike årsaker til dette.

Diskusjon

I dette kapittelet har vi diskutert rundt hvert av forskningsspørsmålene for å finne svar på problemstillingen: *hvordan jobber de ansatte i barneverntjenesten for å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker?* Hvert delkapittel tar for seg et nytt forskningsspørsmål.

Å løfte barneperspektivet i foreldrekonflikt

Vi søker kunnskap om hva barneverntjenesten gjør for å løfte barneperspektivet i konfliktsaker. I dette delkapittelet drøfter vi først rundt kartleggingen av barnet, deretter rundt samtalen med barnet og viktigheten av en god relasjon, og til slutt rundt bevisstgjøringen av foreldrene på barnas opplevelse av konflikten.

Gjennom funndelen ser vi at informantene prøver å kartlegge barnets totale situasjon for å få et innblikk i hvordan barnet har det. Bunkholdt & Kvaran (2015) påpeker at barneperspektivet handler om å forstå barnets atferd, opplevelser og erfaringer (s. 49). En kan hevde at for å ha et barneperspektiv er man avhengig av å kartlegge bredt rundt barnet, noe informantene våre er tydelig på at de forsøker å gjøre i den enkelte sak. Levin & Ellingsen (2016) påpeker at det er viktig å skille mellom å ha et barneperspektiv og å ha barnets perspektiv (s. 118). En kan hevde at uansett hvor grundig man undersøker rundt barnet, er det bare barnet selv som vet hvordan det føles å være i konflikt. Selv om saksbehandler forsøker å danne seg et helhetlig bilde av barnets opplevelse, vil det uansett være den voksnes tolkning av barnets perspektiv som blir resultatet (Levin & Ellingsen, 2016, s. 118). Barnets egen deltakelse er dermed en viktig forutsetning for at saksbehandler skal kunne løfte barneperspektivet, slik at barnets mening blir en del av saksbehandlingsprosessen (Strandbu & Vis, 2008, s. 4). Samtalen med barnet blir dermed en viktig del av å høre barnets mening (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 110).

Fra funndelen ser vi at alle informantene har et mål for samtalen, og at målet kan påvirke muligheten til å få tak i barnets perspektiv. I veilederen til Strandbu & Vis (2008) påpeker de at man må ta utgangspunkt i barnets forventninger og forutsetninger for å ha en samtale med barnet (s. 4). Dersom man som saksbehandler har et mål for samtalen med barnet, kan en hevde at man går inn i samtalen uten å ta hensyn til barnets utgangspunkt. Derimot kan det være viktig at en saksbehandler har et mål for samtalen med barnet, dersom man mistenker at barnets omsorgssituasjon ikke er tilstrekkelig. Barnet trenger å forberede seg til samtalen og å få vite hva møtet skal handle om (Strandbu & Vis, 2008, s. 34). Dette gir barnet en mulighet til å reflektere og danne seg en mening om hva det ønsker å snakke om (Strandbu & Vis, 2008, s. 34). På den ene siden kan det tenkes at barn i større grad skulle fått informasjon i forkant av samtalen med saksbehandler (Strandbu & Vis, 2008, s. 34). På den andre siden kan det være vanskelig å gjennomføre i praksis da man ikke har oversikt over hvordan informasjonen blir formidlet til barnet. Likevel kunne dette vært en fin inngangsport til at barnet fikk mulighet til å forberede seg, og at man på den måten kanskje fikk bedre tak i barnets perspektiv.

I lys av våre funn ser vi at informantene sier at det er viktig at de har en bevisstgjøring på hvorfor de skal snakke med barnet. Saksbehandlere må tenke på hva som er viktig for barnet, og ikke bare på hva de vil ha ut av samtalen. Saksbehandler skal lede møtet samtidig som en skal forsøke å møte barnet der det er. Filosofen Jakob Meløe sier at dersom du skal kunne forstå den andre, må du se i retning av hvor den andre retter blikket sitt (Strandbu & Vis, 2008, s. 4). I tillegg må man være bevisst på om barnet står i en lojalitetskonflikt, og at det kan medføre at barnet ikke sier hva det egentlig tenker (Jevne & Ulvik, 2012 s. 27). En kan hevde at barnet ikke vil si hvordan det opplever situasjonen, i frykt for å såre foreldrene i konflikten. Barnet vil da trenge hjelp til å mentalisere (Strandbu & Vis, 2008, s. 35). For å ivareta barnet i samtalen er det viktig å møte barnet i sine trygge omgivelser (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 30).

En viktig forutsetning for samtalen med barnet vil da være en god relasjon med barnet. Dette er noe tre av informantene våre bekrefter ved å understreke at det kreves god tid, og flere

barnesamtaler for å komme i en posisjon hvor barnet blir trygg. I likhet med våre informanter påpeker Eide & Skorstad (2013) at det vil være avgjørende å komme i en posisjon hvor man kan skape tillit for å kunne danne en relasjon til barnet og sammen skape et godt resultat (s. 197). Informant 1 sier i motsetning til de andre informantene at ‘barna er stort sett enkle å forholde seg til, og sier ofte rett ut hva de mener’. Vi ser fra våre funn en forskjell mellom saksbehandlere og barnevernleder. På den ene siden kan forskjellen handle om at saksbehandlerne er bakkebyråkrater som er i direkte kontakt med barna (Djupvik & Eikås, 2012, s. 73), og det kan tenkes at barnevernleder har mindre kontakt med barna. På den andre siden påpeker Strandbu & Vis (2008) at det er ulikheter mellom barn, noen deler mye og andre deler lite (s. 35). Dermed kan det tenkes at barnevernleders generelle erfaring med barn i konfliktsaker er at barn er direkte og sier hva de mener. Som følge av dette blir det uvisst om forskjellen har betydning for resultatet av våre funn.

Fra funndelen vet vi at en viktig del av å løfte barneperspektivet omhandler å bevisstgjøre foreldrene på barnets opplevelse av konflikten. Den barnevernfaglige kompetansen er viktig når man skal hjelpe foreldrene til å mentalisere rundt barnet, samtidig som saksbehandler skal styrke foreldrene i konflikten (Jevne, 2017). Gjennom analysen tolker vi at det er en viktig del av prosessen å ivareta foreldrene, og på den måten legge til rette for at foreldrene i størst mulig grad evner å ha et barneperspektiv. Det å skulle ivareta foreldrene samtidig som man forsøker å løfte barneperspektivet forutsetter at man utforsker problemene, mulige løsninger og barnets situasjon (Jevne, 2017). I våre funn ser vi at barneperspektivet er et stort fokusområde, og informantene ønsker at barna skal ta større plass i samtalen med foreldrene. En av informantene har flere ganger tatt med et fysisk bilde av barnet som hjelpemiddel for å holde fokuset i samtalen, noe som bidrar til å løfte barneperspektivet. På den ene siden kan det være et godt hjelpemiddel fordi det kan bidra til en økt mentalisering rundt barnet. På den andre siden kan det hende at det ikke vil ha den ønskede effekten, da foreldre i konflikt har motstridende interesser og kan ha behov for å fremme sin forståelse av konflikten (Helland & Borren, 2015, s. 9). Dermed kan man ikke med sikkerhet si at et bilde av barnet vil føre til at foreldrene i større grad fokuserer på barnet i samtalen.

Når barnevernet skal løfte fram barneperspektivet i konfliktsaker er det mange punkt de må innom. Informantene snakker med barnet, og kartlegger bredt rundt barnets situasjon. De prøver å styrke foreldrenes evne til å ha et barneperspektiv, og må hjelpe foreldrene slik de kan hjelpe barna i konflikten. Selv om saksbehandlere i barnevernet gjør sitt beste for å løfte barneperspektivet, ser vi at det er en standardisert oppskrift på saksbehandling som også omfatter konfliktsaker. Man er avhengig av at den enkelte saksbehandler skal tolke barnet, tolke foreldre og være bevisst på seg selv i prosessen. Dermed prøver saksbehandlere så godt de kan med de ressursene og mulighetene de har.

Utfordringer med å holde barneperspektivet i foreldrekonflikt

Vi søker kunnskap om hvilke utfordringer barnevernet har med å holde barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker. I dette delkapittelet drøfter vi først fokus på barna, deretter høykonflikt og skjerming, saksbehandlers opplevelse av konflikt, og til slutt utfordringene knyttet til å finne god tid til å bygge en relasjon.

Ut fra funndelen ser vi at en stor utfordring er å hjelpe foreldrene med å ha fokus på barna mens de er i konflikt. Jevne & Ulvik (2012) problematiserer forholdet mellom å fokusere både på barnas opplevelse og på foreldrenes opplevelse av konflikten. På den ene siden kan det å rette fokus mot foreldrene føre til at saksbehandlere i barnevernet bruker mye tid på foreldrene, og på den måten flytter fokuset vekk fra barnet (Jevne & Ulvik, 2012). På den andre siden kan det å fokusere på foreldrene føre til en bevisstgjøring og økt mentalisering rundt barnets opplevelser, og bidra til at man sammen flytter fokuset over på barnet (Jevne, 2017). En kan hevde at hvorvidt en skal ha fokus på foreldrene eller barnet, blir en motstridende balanse som vil være avhengig av sakens karakter. Dersom foreldrene får tid i de innledende samtalene til å sortere egne følelser kan det på den ene siden kanskje bidra til et økt fokus på barnet. På den andre siden kan det å gi foreldrene tid til å fokusere på problematikken føre til at konflikten eskalerer (Helland & Borren, 2015). Det kan være utfordrende for en saksbehandler å vite i de innledende samtalene hva som trigger konflikten, og hva som kan bidra til å øke fokuset på barnet.

Fra funndelen vet vi at informantene kan miste barneperspektivet i saker hvor konflikten er langvarig og fremstår låst. Dette er saker som kan betegnes som høykonflikt (Helland & Borren, 2015). Konflikten er da av en slik karakter at barnets opplevelse kan bli glemt, og det fremstår som nødvendig å hjelpe foreldrene for å kunne hjelpe barna (Helland & Borren, 2015). På basis av våre funn ser vi at informant 4 sier noe om at barnet kan bli skadelidende av å stå i en konflikt. Dette kan henge sammen med at det kan bli vanskeligere å skjerme barna dersom foreldrene er i høykonflikt, fordi deres mentaliseringsevne er redusert. I slike saker blir det viktig at barnevernet forsøker å dempe konflikten, da det er dokumentert at høykonflikt har en negativ effekt på barnet (Strandbu, 2011, s. 145), og anses som skadelig for barnets utvikling (Jevne, 2017, s. 9). Informantene våre sier noe om at det er utfordrende å skjerme barn i foreldrekonflikt, og en kan hevde at det blir vanskeligere å skjerme barna fordi foreldrene kan ha vansker med å regulere seg. Det kan i tillegg oppleves utmattende å stå i konfliktsaker når samtalen er låst, da partene ikke er mottakelig for innspill. Det finnes ulike måter å tolke en konflikt på, og saksbehandler er avhengig av å se på historikken for å forsøke å danne sin egen forståelse av saken (Ekeland, 2014). Måten man definerer konflikten på kan ha betydning for handlingsrommet til den profesjonelle saksbehandler (Jevne, 2017). En viktig kilde til å forstå problematikken er å utforske de ulike perspektivene i konflikten, og deretter se på kontrastene som en mulighet til å forstå årsaken (Jevne, 2017). Saksbehandler må være bevisst på at egen forforståelse og tolkning av konflikten, har betydning for måten man møter den enkelte i konflikten på.

Veilederen (BLD, 2013) sier noe om at foreldrekonflikt er et vanskelig område for barneverntjenesten å arbeide i (s. 6). I lys av våre funn ser vi at det blir krevende for tre av informantene å stå i konflikten, og at de kan få en opplevelse av å både involveres og trigges. Det ansees som en stor faglig utfordring å bistå familier i konflikt (Jevne, 2017). Ens egne følelser, verdier og holdninger utfordres gjerne i møte med foreldrekonflikt (Ekeland, 2014, s. 145). På bakgrunn av risikoen for barnet i konflikten kan det tenkes at det blir krevende for informantene, fordi deres egne tanker og følelser blir så engasjert i konflikthåndteringen

(Ekeland, 2014). Likevel ligger det en forventning til at saksbehandler skal tåle å stå i konflikten, og bidra til å roe ned konflikten (Ekeland, 2014).

Det kan være vanskelig for saksbehandler å navigere sin forståelse for partene på en nøytral måte. Likevel er det slik at mange foreldrekonflikter kan dempes ved at saksbehandler formidler nøytral og saklig informasjon til foreldrene (BLD, 2013). Jevne & Ulvik (2012) hevder at kontakten med barnevernet i noen tilfeller kan bidra til en eskalering av konflikten, selv om saksbehandler forsøker å forholde seg nøytral i konfliktløsningen (s. 22). En kan hevde at konfliktsaker kanskje oppleves krevende for informantene fordi området er så komplekst, og samtidig har man som regel mange å følge opp. Dermed kan det være slik at man ikke har den tiden man trenger for å bistå familier i konflikt. I lys av våre funn ser vi at det foreligger en forskjell mellom saksbehandler og barnevernleder i opplevelsen av å jobbe med konfliktsaker, da barnevernleder ikke opplever disse sakene som krevende. For det første kan det tenkes at barnevernleder ikke har arbeidet med konfliktsaker på en stund, på bakgrunn av hens lange erfaring som leder. For det andre kan det hende at hen ikke står like tett på sakene som en bakkebyråkrat, og at saksbehandlerne står i konfliktsaker på nåværende tidspunkt, og derfor beskriver opplevelsen av konfliktsaker som utfordrende.

Fra funndelen vet vi at det er utfordrende å holde barneperspektivet fordi det kan ta tid å bygge en god relasjon til barnet. En god relasjon forutsetter at barnet har tillit til saksbehandler (Eide & Skorstad, 2013). Ut fra funndelen ser vi også at informant 4 tematiserer at barn kan oppleve en mistillit til barnevernet, som kan bidra til at relasjonsbyggingen blir vanskelig. Det blir da viktig å forsøke å trygge barna og formidle sine ønsker om å ivareta de (Eide & Skorstad, 2013). Hasle, Olson, Høiseith & Kildal (2021) sier noe om at 40% av barna i barnevernet ikke blir snakket med (s. 7). En kan hevde at dersom saksbehandler har en vag relasjon til barnet, eller om barnet ikke ønsker å snakke med barnevernet, kan det risikere at samtalen utgår da man ikke har tid til å følge opp. Informant 3 forteller at mangel på tid kan ha konsekvenser for hvor godt man løfter barneperspektivet i konfliktsaker. I likhet med vår informant sier Bunkholdt & Kvaran (2015) at relasjonen med barnet er avgjørende for om saksbehandler klarer å holde barneperspektivet i samtalen (s. 110). Dermed er det viktig med en god relasjon slik at barnets opplevelse blir formidlet og barnets stemme hørt (Hasle et al., 2021).

Når vi ser på hvilke utfordringer barnevernet har med å holde barneperspektivet i konfliktsaker fremkommer det at foreldrene er den største fellesnevneren. Informantene opplever det som krevende å stå i konfliktsaker da de kan vedvare over tid. Mangel på tid kan forhindre at informantene kommer i god nok posisjon til å danne en relasjon med barnet. Selv om saksbehandlere er bevisst på utfordringene knyttet til å holde barneperspektivet i konfliktsaker, vil mangel på tid kunne begrense mulighetene til å løse opp i problematikken.

Organisatoriske rammer, barneperspektivet og foreldrekonflikt

Vi søker kunnskap om hvordan de organisatoriske rammene legger føringer for arbeidet med å holde et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. I dette delkapittelet drøfter vi først store

saksmengder, arbeidspress, dokumentasjonskrav og turnover, deretter faglig påfyll og videreutdanninger.

I lys av våre funn fremkommer det at informantene forteller at de har store saksmengder og at det legges stor vekt på frister og dokumentkrav. Olsen & Garnes (2018) viser til at det var stor arbeidsmengde og arbeidspress som var den største grunnen til høy turnover i barnevernet (s. 59). Saksbehandlere har større arbeidsmengde enn hva de har kapasitet til, og arbeidshverdagen er preget av et høyt arbeidspress (Hansen, 2014, s. 42). En kan hevde at dersom saksbehandlere har stort arbeidspress og lite kapasitet vil det kunne påvirke kvaliteten i deres arbeid, og ha konsekvenser for deres muligheter til å holde et barneperspektiv. Olsen & Garnes (2018) hevder at det på grunn av høy turnover øker saksmengden på gjenværende ansatte i barnevernet, og at problemet vedvarer fordi det ikke blir ansatt nye saksbehandlere (s. 48). To av våre informanter nevner at de har høy turnover på sitt kontor, og at dette har ført til økt saksmengde per ansatt.

Anbefalinger til å forhindre turnover er at man skal redusere saksmengde hos de ansatte som jobbet med de tyngste sakene (Olsen & Garnes, 2018, s. 59). Det vil kunne føre til en bedre kvalitet og bedre muligheter til å holde barneperspektivet i foreldrekonfliktsaker. Informant 4 forteller i forbindelse med dokumentkrav og frister at 'det blir en opplevelse av at dette må vi bare gjøre, i stedet for at vi bruker god nok tid i samtalen'. Olsen & Garnes (2018) sier i likhet med informant 4 at store saksmengder kan gi større mengder dokumentasjon, som kan få konsekvenser for tilstrekkelig tid til samtalen. I likhet med Olsen & Garnes (2018), hevder Hansen (2014) at forventninger til de administrative oppgavene man skal utføre i barnevernet kan få et større fokus enn møtet med klienten (s. 42). En kan hevde at rammene i arbeidet legger føringer for at man ikke skal greie å løfte barneperspektivet når man har begrenset med tid.

I lys av våre funn ser vi store forskjeller mellom faglig påfyll på arbeidsplassen til informantene. To av informantene forteller at det er lenge siden de har fått faglig påfyll foruten om kollegial veiledning. Informant 4 forteller om en arbeidsplass som har jevnlig besøk av familievernkantoret, og informant 1 arrangerer selv kurs og konferanser med familievernkantoret om tematikk som foreldrekonflikt. En kan hevde at det er viktig med et godt fagmiljø på arbeidsplassen, og at både kollegial veiledning og kurs fra andre instanser bidrar til et godt utgangspunkt for å kunne være bedre rustet i møte med foreldrekonflikt.

Olsen & Garnes (2018) hevder at når ansatte får ny kunnskap vil det kunne bidra til økt motivasjon på arbeidsplassen (s. 37). Å heve kompetansenivået kan ha en positiv innvirkning på den enkelte saksbehandler, og det kan gi en ny driv i det arbeidet som utføres. Ekland (2014) påpeker at det er viktig å kunne benytte seg av kollegial veiledning vedrørende konfliktsaker (s. 192). Derfor kan det å lene seg på kollegaer, og ha gode faglige diskusjoner kunne føre til en videreutvikling av egne refleksjoner. På den ene siden vil det å benytte seg av en tverrfaglig kompetanse bidra til en økt ivaretagelse av barnet i konflikten (Weele & Karlsen, 2021, s. 28), noe som kan gi saksbehandlere nye metoder for hvordan de kan holde barneperspektivet i foreldrekonflikt. På den andre siden kan det at barnevernsansatte benytter seg primært av sine egne og kollegers erfaringsmessige kunnskapskilder, kunne føre til at

skjønnsutøvingen står i fare for standardisering (Hasle et al., 2021, s. 8). Dermed kan det ha konsekvenser for ens egen utvikling av håndteringen med foreldrekonfliktsaker, som igjen kan føre til en begrensning av skjønnsutøvelsen.

Når vi ser på hvordan de organisatoriske rammene legger føringer for arbeidet med å holde et barneperspektiv i konfliktsaker, fremkommer det at det er store forventninger til hva saksbehandlere skal prestere i et komplekst fagfelt. Vi ser også at det er stor variasjon av faglig påfyll om foreldrekonflikt på informanternes arbeidsplasser. De organisatoriske rammene legger ikke til rette for at saksbehandler skal ha god nok tid i den enkelte sak, og på den måten forhindrer muligheten til å løfte barneperspektivet på en tilstrekkelig måte. Fokus på effektivisering legger begrensninger i kvaliteten på saksbehandlingen, som kan føre til at man som saksbehandler kan føle seg utilstrekkelig i konfliktsaker.

Avslutning

Når vi nå skal svare på problemstillingen ser vi fra det første forskningsspørsmålet at informantene gjør veldig mye for å løfte barneperspektivet. De har konkrete ting de skal innom i saksbehandlingen. De kartlegger, har samtaler med alle involverte, forsøker å ivareta barna og å styrke foreldrene i prosessen. Informantene forsøker så godt de kan å løfte barneperspektivet både gjennom samtaler med barnet, men også i møte med foreldrene.

Dersom vi går videre til det andre forskningsspørsmålet ser vi at det blir utfordrende å holde barneperspektivet gjennom hele saksbehandlingsprosessen. Konfliktsaker er krevende og kan vedvare over tid, noe som kan oppleves utfordrende for informantene å stå i. Foreldrene blir nevnt som den største utfordringen og informantene kommer sjelden i en god nok posisjon til å både ivareta barnet og foreldrene.

På det tredje forskningsspørsmålet ser vi på hvordan de organisatoriske rammene legger føringer for arbeidet med å holde et barneperspektiv i konfliktsaker. Informantene har store saksmengder, begrenset tid, dokumentasjonskrav og frister. Samtidig nevner to av informantene at de har mangel av faglig påfyll om foreldrekonflikt på arbeidsplassen, og nevner turnover som en utfordring. Vi ser at de organisatoriske rammene ikke legger til rette for at informantene skal ha nok tid til å løfte barneperspektivet i konfliktsaker. Dette kan ha innvirkning på kvaliteten av arbeidet ut fra de rammene som foreligger. Det blir ikke samsvar mellom det de ønsker, og det de får til. Det er imidlertid forskjell på våre informanter ved at de ikke har samme opplevelser, noe som også indikerer at det er individuelle forskjeller og opplevelser med konfliktsaker i barnevernet. I tillegg er det store ulikheter angående faglig påfyll om foreldrekonflikt på arbeidsplassene, noe som kan gi et ulikt utgangspunkt for arbeidet med sakene.

Det er veldig konkrete måter ansatte i barneverntjenesten jobber med sakene sine på, og det foreligger ikke en egen rutine for konfliktsaker. Informantene forteller at det er klare måter å løfte barneperspektivet på, men en gjennomgående faktor er den tiden en konfliktsak tar, og at saksmengde per ansatt har en stor innvirkning på kvaliteten for arbeidet i foreldrekonfliktsaker. De gjør så godt de kan, men de organisatoriske rammene gjør det

utfordrende å ha et barneperspektiv i foreldrekonfliktsaker. Dermed blir svaret på problemstillingen at barnevernets ansatte prøver på best mulig måte å legge til rette for å holde et barneperspektiv i konfliktsaker, men de organisatoriske rammene setter begrensninger for hvor god tid de har i den enkelte sak, og dermed for hvor godt de kan løfte barneperspektivet i konfliktsakene.

Det går frem av regjeringens mål for 2022 at de ønsker å bedre kvaliteten av arbeidet i barnevernet, og at kommunene skal få et større ansvar på barnevernsområdet (BFD, 2022). Konsekvensene av svaret på problemstillingen er at det bekrefter at foreldrekonflikt i barnevernet er et mangelfullt område som burde forbedres. Dermed er det positivt at regjeringen ønsker å bedre kvaliteten i barnevernet, men endringer i barnevernet er aktualisert over mange år, og vi ser at man burde forske mer på hvordan ting er for den enkelte bakkebyråkrat. Det blir et skille mellom politikere og bakkebyråkrater fordi politikerne ikke har innsikt i kompleksiteten av jobben på bakkenivå. Vi ser at de organisatoriske rammene i utgangspunktet skal hjelpe den enkelte saksbehandler, men at de samme rammene også fører til at saksbehandler blir presset til det ytterste på grunn av effektivisering. Forskningen bidrar til en samfunnsfaglig relevans gjennom at denne problematikken berører alle bakkebyråkrater, og at det er en gjennomgående utfordring ved flere sosialfaglige områder.

Vi har i etterkant tenkt at vi har en bred problemstilling som gjør de utfordrende å svare konkret på. Vi burde hatt flere informanter for å belyse problematikken ytterligere og kunne brukt et forskningsspørsmål som problemstilling, fordi vi fikk et ganske bredt område med mye empiri, faglige innspill og drøftingspunkt.

Videre forskning burde se på et enda bedre samarbeid mellom barnevern og familievern i konfliktsakene. Se på muligheter for å bruke tverrfaglige team som kan slå seg sammen på tvers av instanser for å gi en kartlagt/skreddersydd hjelp til den enkelte part i en foreldrekonfliktsak. Muligheter for å innføre en slags arbeidsmåte for konfliktsaker i barnevernet, slik det blir lik hjelp til alle som står i konflikt på tvers av kommuner.

Litteraturliste

- Barne-, og familiedepartementet. (2022). Tildelingsbrev til barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Hentet fra:
<https://www.regjeringen.no/contentassets/e3c03f39789d433a9ade95467740b6ab/tildelingsbrev-bufdir-2022.pdf>
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2013). Forholdet mellom barnevernloven og barneloven: Barneverntjenestens rolle der foreldrenes konflikter går ut over barnets omsorgssituasjon. Hentet fra:
<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/skjema/bua/rapportering20barnevern/veiledet.forholdet.mellom.barneloven.og.barnevernloven.pdf>
- Barnevernloven. (1992). Lov om barneverntjenester (LOV-1992-07-17-100). Hentet fra:
<https://lovdata.no/lov/1992-07-17-100>
- Bunkholdt, V. & Kvaran, I. (2015). Kunnskap og kompetanse i barnevernsarbeid. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Eide, B. S. & Skorstad, B. (2013). Etikkk: til refleksjon og handling i sosialt arbeid. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Ekeland, T.-J. (2014). *Konflikt og konfliktforståelse: for helse- og sosialarbeidere*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hansen, B. (2014). *Muligheter og begrensninger innenfor kunnskapsutvikling i barnevernet*. (Masteroppgave, Universitetet i Nordland). Hentet fra: <https://nordopen.nord.no/nord-xmllui/bitstream/handle/11250/220568/Hansen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Hasle, B., Olson, H. B., Høiseith, R. J. & Kildal, C. (2021). Profesjonelles barnesyn – en utfordring for barnets medvirkning? *Fontene forskning*, 14(1), 4-17. Hentet fra: <https://fonteneforskning.no/pdf-15.99659.0.3.e546c97e8a>
- Helland, M. S. & Borren, I. (2015). *Foreldrekonflikt; identifisering av konfliktnivåer, sentrale kjennetegn og risikofaktorer hos høykonfliktpar (Rapport 2015:3)*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt. Hentet fra: <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2015/rapport-20153-foreldrekonflikt-pdf.pdf>
- Jevne, K. S. (2017). *Barnevernssaker med foreldrekonflikter: Forhandlinger om problemforståelser og handlingsrom når det er bekymringer for barn som har to hjem*. (Doktoravhandling, Universitetet i Oslo). Hentet fra: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/55752/PhD-Kari-S-Jevne-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Jevne, K. S. & Ulvik, O. S. (2012). Grensearbeid: Barnevernets møte med foreldrekonfliktsaker. *Fontene Forskning*, 12(2), s. 18-32. Hentet fra: <https://fonteneforskning.no/pdf-15.19399.0.3.83a94787d5>
- Levin, I. & Ellingsen, I. T. (2016). Kapittel 7: Relasjoner i sosialt arbeid. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg & L. C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: en grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget (s. 112-124) (12 s.).
- Olsen, J. B. & Garnes, K. L. (2018). *Hva skyldes høy turnover blant saksbehandlere i kommunalt barnevern?* (Masteroppgave, Norges Arktiske Universitet). Hentet fra: <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/13094/thesis.pdf?sequence=2>
- Stokken, R., Andenes, E., Båtevik, F. O. & Folkestad, B. (2021). *Skriveboka h21*. Bok: Høgskulen i Volda.
- Strandbu, A. (2011). *Barnets deltakelse: hverdagslige og vanskelige beslutninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Strandbu, A. & Vis, S. A. (2008). *Barns deltakelse i barnevernssaker*. Hentet fra: https://www.researchgate.net/profile/Svein-Vis/publication/265034079_Barns_deltakelse_i_barnevernssaker/links/543fa2af0cf27832ae8bacdb/Barns-deltakelse-i-barnevernssaker.pdf
- Welee, J. V. D. & Karlsen, K. (2021). *Analyse i komplekse barnevernssaker: fra magesfølelse til kritisk tenkning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Samarbeid mellom foreldre og barnevernet

Hva vektlegges i samarbeidet med foreldre under foreldreveiledning?

Emma Hagen og Marte Holm

I denne bacheloroppgaven undersøker vi hva som vektlegges i samarbeidet med foreldre under foreldreveiledning. Gjennom en kvalitativ undersøkelse går vi i dybden på hva som skal til for å styrke samarbeidet mellom ansatte i barnevernet og foreldre. Det var nødvendig å se på hvilke utfordringer som kan oppstå i samarbeidet med foreldre under foreldreveiledning for å bli bevisst over ulike faktorer som kan svekke samarbeidet. Vi ser at særlig mistillit til barnevernet er noe som kan prege samarbeidet på en negativ måte. Det ble av den grunn naturlig å ta for seg aspektene relasjon, tillit og medvirkning, da dette er faktorer som har forutsetninger for å styrke samarbeidet dersom man lykkes i arbeidet.

I diskusjonen ser vi at dersom man skal lykkes med et godt samarbeid kreves det av ansatte i barnevernet at foreldrene opplever dem som engasjerte og at de har som målsetting å hjelpe. Det vil være et behov for gode rutiner på arbeidsplassen for å sikre et godt samarbeid, samtidig som man vektlegger bruk av skjønn. Det at den ansatte ser den enkelte forelders behov og utgangspunkt, samtidig som man mestrer å legge til rette veiledningen slik at foreldrene opplever å bli sett og hørt er noe som er med på å styrke samarbeidet.

Under forskningsprosjektet har vi fått bekreftet at de tre aspektene relasjon, tillit og medvirkning er en forutsetning for å sikre et godt samarbeid med foreldre som mottar foreldreveiledning. Det kommer også frem hvordan disse tre aspektene påvirker hverandre, og hvordan de er gjensidig avhengige av hverandre.

Innledning

I 2020 mottok 43 565 barn hjelpetiltak fra barnevernet. Denne gruppen blir betydelig større dersom man regner med foreldrene (Statistisk sentralbyrå, 2021). I følge Bufdir (2015) er hensikten med hjelpetiltak å fremme positiv endring hos barnet eller innad i familien. Hvordan ansatte i barnevernet opptrer i relasjon med foreldre kan i mange tilfeller ha innvirkning på hvordan foreldre opplever møtet med barnevernet. Relasjonen mellom barnevernansatte og foreldre vil være preget av en form for asymmetri. Denne asymmetrien oppstår fordi barnevernansatte sitter med kunnskap, makt og myndighet som foreldrene ikke har (Thornquist, 2009, s. 29). Thornquist (2009) legger til grunn at det er barnevernet som må legge til rette for at foreldrene får medvirke i relasjonen, men det er lite teori som tar for seg hvordan dette skal utføres i praksis.

God relasjonskompetanse er en forutsetning for et godt samarbeid mellom barnevern og foreldre. Vi vil møte foreldre med ulike forutsetninger som eksempelvis har ulike kulturer, ressurser, hindringer og kognitivt nivå som vil kreve at man i større grad mestrer å skape en gjensidig god relasjon som er preget av tillit.

Den nye barnevernsreformen trådte i kraft 01.01.2022, og skal være bedre tilpasset barnas og familienes behov. Reformen skal sikre samarbeidet mellom barnevernet og hjelpetjenester og ha som mål å styrke det forebyggende arbeidet og tidlig innsats. Ifølge Bufdir (2022) vil foreldrestøtte, som for eksempel foreldreveiledning, være et sentralt element for å styrke dette arbeidet.

Som ansatt i barnevernet vil man møte på foreldre som har svekket tillit til barnevernet. Selv om omtrent halvparten av Norges befolkning har et godt inntrykk av barnevernet, finnes det også en andel som ikke har samme opplevelsen. Denne gruppen består i hovedsak av personer med lavere sosioøkonomisk status, og ulike medier kan også ha stor påvirkning på hvilken oppfatning befolkningen har av barnevernet (Sentio Research, 2019). Det er sjeldent at de såkalte solskinnshistoriene i barnevernet får plass i media, da fokuset blir rettet mot det som ikke fungerer godt nok (Johannesdottir, 2015, ss. 268-269). Johannesdottir (2015, s. 260) hevder at barnevernet blir framstilt som «den store stygge ulven» og foreldrene som «et uskyldig offer». Dersom foreldre man skal samarbeide med har denne oppfatningen av barnevernet, vil det kunne by på utfordringer. I de mest ekstreme tilfellene tenker nok enkelte at barnevernet er ute etter å ta barna fra foreldrene, mens det i realiteten jobbes for at foreldre skal mestre foreldrerollen slik at de kan beholde omsorgen. Dette ser man også på statistikken fra Bufdir (2020) da den viser at antall omsorgsovertakelser har hatt en nedgang på 9 % fra 2016.

Som profesjonsutøvere innen sosialt arbeid vil vi alltid handle i relasjon med andre, og relasjonskunnskap vil av den grunn være en forutsetning for god yrkesutøvelse. Ifølge Røkenes og Hanssen (2012, s. 19), er kvaliteten på relasjonen mellom barnevernsansatte og foreldre helt avgjørende, de hevder at nettopp dette har større betydning enn de instrumentelle, målrettede teknikkene og metodene som man benytter i møte med bruker.

For å samle inn mer kunnskap om hvordan samhandlingen mellom foreldre og barnevern er i praksis har vi intervjuet tre ansatte på et barnevernkontor. Vi ønsker å få inn ulike perspektiv fra en og samme arbeidsplass, og vi valgte derfor intervjuobjekter med ulike roller innad i barnevernet, altså en teamleder, en saksbehandler og en veileder.

På grunnlag av empirien vi har innhentet mener vi at vi har tilstrekkelig med data til å kunne få et innblikk i hvordan man tilrettelegger for et godt samarbeid med foreldre. Vi stiller derav problemstillingen; Hva vektlegges i samarbeidet med foreldre under foreldreveiledning?

For å svare på problemstillingen har vi formulert tre forskningsspørsmål som vil bidra til å spisse forskningsprosjektet. Disse tre forskningsspørsmålene tar utgangspunkt i tre ulike faktorer som vil kunne påvirke samarbeidet med foreldreveiledning i barnevernet. Det første aspektet vi har valgt å inkludere er relasjon. En stor del av arbeidet med foreldreveiledning

foregår gjennom relasjon. Vi ønsker å finne ut mer om hvordan dette arbeidet foregår i praksis og stiller derfor spørsmålet: Hva vektlegges i arbeidet med relasjon?

Et annet aspekt vi ønsker å se nærmere på er foreldrenes tillit til barnevernet i arbeidet med foreldreveiledning, det andre forskningsspørsmålet av den grunn formulert slik; Hva vektlegges i arbeidet med tillit?

Det siste aspektet vi ønsker å inkludere er medvirkning, da dette er noe som er lovpålagt og er med på å fremme myndiggjøring. Dette leder oss til det tredje forskningsspørsmålet som er: Hva vektlegges i arbeidet med medvirkning?

Underveis i prosessen ble det naturlig å legge til et fjerde forskningsspørsmål som omhandler det mer generelle rundt foreldreveiledning, det siste forskningsspørsmålet er av den grunn; Hva innebærer foreldreveiledning?

Bakgrunn

Barnevernets formål

I henhold til Lov om barnevern §1-1 (Barnevernloven, 1992) skal man alltid jobbe for å sikre barn og unge som lever under omsorgssvikt best mulig. Det er barnevernets ansvar å sikre at de får nødvendig hjelp, omsorg og beskyttelse til rett tid. Videre skal loven sikre at barn og unge får gode og trygge oppvekstvilkår hvor de blir møtt med kjærlighet og forståelse. I arbeid med foreldreveiledning vil man ikke alltid være i direkte kontakt med barna, men en skal uansett alltid jobbe for å sikre barnas beste.

Hjelpetiltak

Hjelpetiltak for barn og barnefamilier er regulert i barnevernloven § 4-4 (1992).

Barneverntjenesten skal bidra til å gi det enkelte barn gode levekår og utviklingsmuligheter gjennom råd, veiledning og hjelpetiltak. Det er i hovedsak tre mål man ønsker å oppnå ved å sette inn hjelpetiltak, de skal bidra til trygge oppvekstvilkår for barn og unge, hindre problemutvikling og redusere antall omsorgsovertakelser (Bunkholdt & Kvaran, 2021, s. 180). Hjelpetiltak skal alltid ha som formål å bidra til positiv endring hos barnet eller i familien, og bistå familiene å løse problemene sine i nærmiljøet.

Den overordnede oppgaven i barnevernet er å sikre at barn og unge som vokser opp i Norge har en god omsorgssituasjon. Som barnevernsarbeider kan arbeidsoppgavene bestå av alt i fra å følge opp en bekymringsmelding, og til å gi veiledning til foreldre. Barnevernet har flere hjelpetiltak og flesteparten er frivillige. Det er også barnevernets oppgave å vurdere når bekymringen ovenfor omsorgssituasjonen er av slik grad at de må sette inn tvangsvedtak for å sikre barnets beste (Berg, Ellingsen, Levin, & Kleppe, 2015, s. 22).

Barnevernet skal tilføre barnet hjelp og støtte, men barnevernets mandat innebærer også at de skal gi hjelp og støtte til foreldre, så vel som mulighet for kontroll og inngrep. Barnevernet i

dag konsentrerer seg om å støtte barnets utvikling mens de bor sammen med sine foreldre. Dette gjør de gjennom å finne løsninger som er til hjelp for barnet og familien. Støtten barnevernet gir kan ses på som en sosial investering i deres liv (Kojan & Christiansen, 2016, s. 20).

Barnevernssystemet i Norge kan defineres som et familieorientert system. Hovedprinsippet er at barn og deres familie som trenger hjelp skal få velferdstjenester som for eksempel barnehage, råd og veiledning, samt økonomisk støtte. Tiltakene blir satt inn slik at barnets behov skal bli ivaretatt (Læret & Skivenes, 2016, s. 34).

Mange assosierer barnevernet og beslutningene de fatter med tvangsinngrep i familien, og barnevernet har mandat til å vedta slike beslutninger. Hjelpetiltakenes hensikt er å rette opp mangler ved omsorg, levekår og utvikling (Christiansen & Kojan, 2016, s. 93). Ifølge Statistisk sentralbyrå (2021) utgjør hjelpetiltakene den klart største delen av barnevernets tiltak. Hele 60% av barna mottar hjelpetiltak i hjemmet (Christiansen & Kojan, 2016, ss. 92-93). Hvordan foreldre og barn får medvirke i prosessen med valg av hjelpetiltak vil ifølge Bunkholdt og Kvaran (2021, s. 207) kunne være avgjørende for om tiltakene vil virke etter sin hensikt.

Foreldreveiledning

Foreldreveiledning er det mest brukte foreldrestøttene tiltaket i barnevernet. Tiltaket tilbys til foreldre som opplever utfordringer med det å ha barn, men tilbys også som et forebyggende tiltak til foreldre som ikke opplever slike vansker. Foreldreveiledning som tiltak er i de aller fleste tilfeller frivillige, men i enkelte tilfeller kan det være nødvendig å pålegge foreldrene foreldreveiledning, noe som avgjøres av fylkesnemnda (Bunkholdt & Kvaran, 2021, s. 215). Noen av de vanligste hjelpetiltakene for å styrke foreldreferdighetene er: råd og veiledning, hjemmekonsulent/miljøarbeider i hjemmet og hjemmebaserte tiltak. Andre tiltak for å styrke foreldreferdighetene kan være: MST, PMTO, FFT, ICDP, Marte Meo og Senter for foreldre og barn (Christiansen & Kojan, 2016, s. 98).

Når foreldre mottar foreldreveiledning, er foreldrenes rolle og medvirkning som regel ivaretatt og kan dermed virke mindre truende og stigmatiserende (Bunkholdt & Kvaran, 2021, s. 207). På samme tid er det viktig å være bevisst på at det å skulle ta imot hjelp fra barnevernet kan være forbundet med usikkerhet og mindreverdsfølelse. Hvordan ansatte i barnevernet møter disse foreldrene vil kunne være avgjørende for hvordan hjelpeprosessen vil utvikle seg. Aspekter som tillit, medvirkning og relasjon vil kunne være viktige elementer i møte med foreldre som mottar foreldreveiledning.

Teori

Relasjon

I følge Biesteck (Aamodt, 2001, s. 25) er relasjonen mellom ansatte i barnevernet og foreldre «en dynamisk samhandling som består av holdninger og følelser, og har som mål å hjelpe

klienten til en bedre tilpassing i sitt miljø». Foreldreveiledning handler om å støtte foreldrene gjennom veiledning til å skape et godt oppvekstmiljø for barna. Biesteck (Aamodt, 2001, s. 25) hevder videre at en slik relasjon krever aktiv deltakelse fra begge parter, men det er den ene parten som skal forandre seg i denne konteksten (foreldre), og den andre parten som skal skape endring (barnevernet). Payne (Aamodt, 2001, s. 26) legger til at relasjonen mellom barnevernet og foreldrene anses som et viktig verktøy for selve hjelpeprosessen.

Som ansatt i barnevernet vil man alltid arbeide i relasjoner, det vil av den grunn være nødvendig å fokusere på barnevernsansattes relasjonskompetanse. Spurkeland (2020, s. 19) definerer relasjonskompetanse slik; ferdigheter, evner, kunnskaper og holdninger som etablerer, utvikler, vedlikeholder og reparerer relasjoner mellom mennesker. Ifølge Røkenes og Hanssen (2012, s. 9), handler relasjonskompetanse om å forstå og samhandle med de brukerne man møter på en god og hensiktsmessig måte. Som ansatt i barnevernet kreves det at man mestrer å kommunisere slik at man ivaretar den overordnede hensikten med samhandlingen, samtidig som man ikke krenker den andre parten.

Kontaktforløpet med bruker kan deles inn i tre faser. Første fasen handler om å etablere en relasjon til brukeren, den andre fasen handler om å vedlikeholde relasjonen da den ansatte må mestre å stå i relasjonen over en lengre periode. Den siste fasen tar for seg hvordan man skal avslutte profesjonelle relasjoner på en god måte. Røkenes og Hanssen (2012, s. 10), nevner situasjonsforståelse, kulturell sensitivitet, selvinnsikt og en empatisk holdning hos den ansatte som avgjørende forutsetninger for god relasjonskompetanse. Levin og Ellingsen (2015, s. 123) poengterer viktigheten av å ha et kritisk blikk på seg selv i relasjonen med brukere, med dette tenker de på hvilket menneskesyn man har, og hvordan våre verbale og non-verbale kommunikasjonsferdigheter kan påvirke relasjonen.

Tillit

Foreldrenes behov for tillit til barnevernet vil kunne variere ut ifra problemets omfang, behov for hjelp og hvilke tiltak som må iverksettes. Ifølge Kojan og Christiansen (2016, s. 28) vil tillit til barnevernet være en viktig faktor for endringsarbeidet. Fellesorganisasjonens yrkesetiske grunnlagsdokument legger vekt på at sosialfaglig arbeid skal baseres på tillit mellom profesjonsutøveren og foreldrene. Gjennom åpen kommunikasjon, forståelig informasjon, tydelige begrunnelser og ivaretagelse av konfidensialitet kan ansatte i barnevernet bidra til at tillit oppstår (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 5).

Tillit og åpenhet er blant verdiene som blir satt høyt i etablering av en etisk og faglig basert relasjon mellom foreldre og barnevernet (Eide & Oltedal, 2015, s. 93). Å skape tillit er et sentralt mål i bli kjent-fasen med foreldrene. I enkelte tilfeller vil tilliten være der i utgangspunktet, da vil ikke barnevernsansatte behøve å legge så mye tid i denne fasen som en må med foreldre som har manglende tillit til hjelpeapparatet. I tilfeller hvor foreldrene ikke ønsker hjelp av barnevernet, ser Levin og Ellingsen (2015, s. 115) en sammenheng med at foreldrene ikke har tillit til barnevernet. Røkenes og Hanssen (2012, s. 28), hevder at ansatte i barnevernet som ikke oppnår gjensidig tillit og respekt i relasjonen, som regel har «tapt» på forhånd. Særlig i møte med minoritetsforeldre vil det å fokusere på å bygge tillit kunne være

ressurskrevende da flere har en frykt og mistillit til barnevernet som system. Bunkholdt og Kvaran (2021, s. 233) hevder dette kan skyldes at tjenesten ikke er tilpasset minoritetenes ønsker og behov, et eksempel på dette er at informasjon som regel blir gitt på norsk.

Medvirkning

I henhold til Helsedirektoratet (Weele & Karlsen, 2021, s. 165), vil brukervedvirkning kunne gi foreldrene mulighet til å påvirke omgivelsene gjennom egne valg og ressurser, og dermed styrke deres selvbilde og motivasjon. Dersom man ikke lykkes med å sikre brukervedvirkning vil dette kunne være med å forsterke hjelpeløsheten mange foreldre kan føle på i møte med barnevernet. Økt medvirkning fra foreldre og barn har vært prioritert i barnevernet i lengre tid. Formelle rammer med krav til vedtak, tiltaksplaner og evaluering er redskaper barnevernet benytter for å nå dette målet. For å bedre samarbeidet ytterligere kan barnevernet etterspørre foreldrenes, barnas og ungdommens erfaringer og vurderinger enda mer, da det kan bidra til å styrke beslutningene når hjelpetiltak skal vurderes, iverksettes og følges opp (Christiansen & Kojan, 2016, s. 107). I følge Weele og Karlsen (2021, s. 166), kan brukervedvirkning i barnevernet være en utfordring da man i enkelte tilfeller skal samarbeide med foreldre som i utgangspunktet ikke ønsker kontakt.

I de relasjonene hvor brukervedvirkning er satt høyt vil asymmetrien mellom barnevernet og foreldrene minske, da foreldrene blir ansett som mer selvstendige aktører, og ikke som passive mottakere av hjelp. Røkenes og Hanssen (2012, s. 255) skriver at i slike tilfeller flyttes fokuset fra å arbeide med foreldrene til å samarbeide med dem. I arbeid hvor hjelp til selvhjelp er noe som settes høyt, vil det være nødvendig å sikre at foreldrene får medvirke i sin sak. Røkenes og Hanssen (2012, s. 255) poengterer likevel betydningen av å sørge for at ansatte i barnevernet ikke skyver fra seg medansvaret i medvirkningen, slik at foreldrene ikke får den hjelpen de trenger. Målet er at foreldrene selv skal forvalte sitt liv, slik at deres krefter, ressurser, interesser og behov blir ivaretatt. Måten foreldrene skal medvirke på må tilpasses deres situasjon og funksjonsnivå.

Makten i den asymmetriske relasjonen

I følge Thornquist (2009, s. 29) kjennetegnes asymmetriske relasjoner ved at den ene parten har mer makt og myndighet enn den andre. I samarbeidet mellom barnevern og foreldre kan det oppstå slike asymmetriske relasjoner, da ansatte i barnevernet og foreldre ikke sitter med samme kompetanse og myndighet. Selv om asymmetriske forhold er kjennetegnet av ulikt maktforhold mellom partene i relasjonen er det ikke uvanlig at slike relasjoner også er preget av likeverd og gjensidig anerkjennelse (Thornquist, 2009, ss. 29-30).

Thornquist (2009, s. 30) hevder at den som sitter med makten i den asymmetriske relasjonen, i dette tilfelle barnevernsansatte, er den som sitter med størst ansvar for relasjonen. Det vil også være vesentlig å legge til at mye i relasjonen skjer gjennom gjensidige forhandlinger mellom foreldrene og barnevernet. Den barnevernsansatte må dele sin forståelse av situasjonen og problemet med foreldrene, men samtidig være ydmyk og anerkjenne at det er foreldrene som

best kjenner sin livssituasjon, og sine problem og ressurser (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 11).

Som barnevernsansatt innebærer et mandat til å utøve makt, myndighet og sosial kontroll, noe som kan oppleves som skremmende for enkelte. Vurderingene og beslutningene den barnevernsansatte foretar kan få store konsekvenser for familiene sitt liv. Tiltakene som blir satt er ikke nødvendigvis etter foreldrenes ønske. De som jobber i barnevernet, forvalter ressurser og styres av et regelverk som kan føre til at foreldrene kommer i et avhengighetsforhold (Fellesorganisasjonen, 2019, s. 11). Mange foreldre kan ikke velge bort hjelpen fra hjelpeapparatet, da lovverket gir sosialarbeideren mandat til å gripe inn, eller fordi de ikke kan klare seg uten hjelpen (Levin, 2015, s. 42).

Oppsummering

I henhold til teorien som blir belyst i dette kapitlet, kan man forstå det slik at elementene relasjon, tillit og medvirkning er tre element som vil være vesentlige for å fremme et godt samarbeid mellom barnevern og foreldre i foreldreveiledning. Man kan tolke påstanden til Weele og Karlsen (2021, s. 166) om at brukermedvirkning kan være utfordrende i møte med foreldre, som ikke ønsker kontakt, dit hen at en god relasjon vil være et fundament for å sikre brukermedvirkningen. Videre kan man forstå det slik at en relasjon preget av tillit, vil kunne forsterke en positiv fremgang i endringsarbeidet. Som en utfordrer til disse tre elementene ser vi at asymmetrien som er i relasjonen mellom foreldre og barnevern kan påvirke dette. Det kreves derfor at ansatte i barnevernet er bevisst på denne maktforskjellen, og prøver å skape en maktbalanse slik at foreldrene opplever en trygg relasjon, hvor de selv får medvirke og at de kan stole på at barnevernet ønsker å hjelpe dem.

Forskning på feltet

Ifølge Langsrud, Fauske og Lichtwarck (2017, s. 135) kan man forstå foreldreveiledningsprogrammer som en type disiplinering av sårbare familier, hvor man ønsker at foreldrene skal utøve omsorg ut ifra hva barnevernet anser som korrekt, selv om det ikke er forskning som indikerer at tiltak som dette er hensiktsmessige. Videre legger Langsrud et al (2017, s. 136) til at i kartleggingen av familiens utfordringer skal man samtidig bedømme om disse havner innenfor barnevernets definisjon av «gode nok foreldre», og at dette vil kunne være med å forme foreldrenes identitet i møte med barnevernet. Med bakgrunn i dette kan man trekke paralleller til Jensen (2016, ss. 306-307) som viser til studier som hevder at ansatte i barnevernet i enkelte tilfeller kan konkludere med at det er foreldrene det er noe galt med, dersom hjelpetiltakene ikke gir ønsket resultat. Barnevernet argumenterer da ofte med at foreldrene mangler motivasjon og vilje til å samarbeide.

Fylkesnes og Netland (2012, s. 221) hevder at foreldrenes relasjon til ansatte i barnevernet har en sentral betydning for foreldrenes helhetsvurdering av hjelpen de mottar. Videre poengterer de at kvaliteten på relasjonen mellom barnevernet og foreldrene er viktigere for endring, enn hvilke tiltak som blir iverksatt. Studien viser at dersom barnevernet og foreldrene har

motstridende mål, uklare retningslinjer og begrensede ressurser kan dette føre til at relasjonsarbeidet blir utfordrende for den ansatte (Fylkesnes & Netland, 2012, s. 222).

Språk er i flere tilfeller en faktor som kan utfordre relasjonen. I Fylkesnes og Netland (2012, s. 222) blir mangel av eller bruk av tolk tematisert. Det kommer frem at i tilfeller hvor det ikke ble satt inn tolk i møtet mellom foreldre og barnevernet kunne resultere i at foreldrene følte seg lurte da de ikke forsto hensikten med tiltakene som ble iverksatt. De hevder også at ansatte i barnevernet kan oppleve bruk av tolk som et hinder for å etablere gode relasjoner, da man mister den naturlige flyten i samtalen. Det kommer på samme tid frem at dersom man benytter samme tolk over en lengre periode i møte med foreldrene, har det som regel god effekt, da dette kan være med å styrke tilliten mellom foreldre og barnevernet (Fylkesnes & Netland, 2012, s. 232).

Slettebø (2012, s. 152) hevder at i enkelte tilfeller viser foreldrene tillit til barnevernet fordi de har sanksjonsmuligheter som de kan bruke overfor barnevernet dersom de opplever et brudd på tilliten. Et eksempel på dette kan være foreldre som trekker seg fra foreldreveiledning fordi de ikke opplever tillit til barnevernet. På den andre siden, ser man også at foreldre som opplever at de har få sanksjonsmuligheter ved tillitsbrudd, fortsatt velger å gjennomføre tiltaket i frykt for at barnevernet skal komme med strengere sanksjoner, altså en form for frivillig tvang. Fylkesnes og Netland (2012, s. 231) hevder at dersom barnevernet prioriterer å informere foreldrene, bruke tid på å etablere en god relasjon og sette seg inn i familiens virkelighet, vil tillit oftere forekomme i relasjonen mellom foreldre og barnevernet.

Askheim (2020, s. 170) studerer hvordan brukermedvirkning blir erfart blant bakkebyråkrater som arbeider i spenningen mellom å ivareta brukernes ønsker, samtidig som de skal utføre arbeidet ut fra profesjonelle og etiske standarder. Askheim (2020, s. 181) påpeker særlig et forhold som gjør det utfordrende å realisere medvirkning, nemlig spenningen mellom hva brukerne ønsker, og hva fagpersonene vurderer er til det beste for dem.

Oppsummering

Forskningen vi har valgt å basere dette kapittelet på tar for seg de tre elementene og hvilke konsekvenser disse kan føre med seg. Noe som kommer frem i kapittelet er hvordan foreldreveiledning kan oppfattes som en disiplinering av foreldre hvor barnevernet sitter med fasiten (Langsrud, Fauske, & Lichtwarck, 2017, s. 135) og at dersom foreldreveiledning ikke lykkes, blir det sett i sammenheng med mangel på motivasjon hos foreldrene (Jensen, 2016, ss. 306-307). Når slike påstander finnes der ute, vil det kunne være av betydning at man prioriterer å arbeide med relasjon, tillit og medvirkning for å fremme det egentlige formålet bak foreldreveiledning, som er å bidra til positiv endring i barnet og familien, og bistå dem til å løse sine utfordringer.

Metode

For å få en bedre innsikt i hva som vektlegges i samarbeidet under foreldreveiledning i barnevernet er dette forskningsprosjektet basert på en kvalitativ forskningsmetode, hvor det er

utført tre dybdeintervju. I denne delen vil vi gå gjennom prosessen vi har hatt for å samle inn empiri til prosjektet.

Valg av metode

Dette forskningsprosjektet er basert på en kvalitativ studie. Ved å benytte seg av en kvalitativ metode vil forskningen være preget av nærheten man har til informantene, da man har en åpen interaksjon mellom forsker og informant (Tjora, 2017, s. 24) Ifølge Tjora (2017, s. 113) er målet med dybdeintervju å ha en relativt fri samtale som kretser rundt noen bestemte temaer som forskeren har bestemt på forhånd, situasjonen skal legge til rette for at informanten har rom til å reflektere over egne erfaringer og meninger knyttet til temaet. I henhold til dette og vårt ønske om å høre ansatte i barnevernets perspektiv på de ulike aspektene rundt foreldreveiledning, valgte vi å gå for dybdeintervju i innsamlingen av empirien.

Utvalg og intervju

Vi ønsket å utforske nyansene i erfaringer i arbeidet med foreldreveiledning, og valgte å intervju tre informanter med ulike roller på et barnevernskontor. Valget falt da på en teamleder, en saksbehandler og en veileder. Alle informantene er ansatt ved samme barnevernskontor, og har til sammen 34 års erfaring med arbeid på barnevernskontor. Med tanke på informantenes barnevernsfaglige utdanning og lang arbeidserfaring i feltet, anser vi de som gode referanser for forskningsprosjektet.

Informanter	Utdanning	Dato	Lengde
Teamleder	Barnevernspedagog	09.03.22	54 minutt
Saksbehandler	Barnevernspedagog	10.03.22	56 minutt
Veileder	Barnevernspedagog	21.03.22	55 minutt
Totalt			165 minutt

Med bakgrunn i at vi hadde et ønske om å studere de ansattes meninger, holdninger og erfaringer knyttet til tema, så valgte vi dybdeintervju som metode. Ifølge Tjora (2017, s. 114) er dybdeintervju basert på et fenomenologisk perspektiv, hvor målet er å forstå informantens opplevelser og hvordan vedkommende reflekterer over dette. Nettopp informantenes ulike perspektiver sett ut ifra deres rolle, deres ulike erfaringer og refleksjoner rundt dette, bidro til nyttig og interessant informasjon som vi kunne jobbe videre med i vår studie etter datainnsamlingen. I forkant av intervjuene utformet vi en intervjuguide (Vedlegg A) som tok for seg forskningsspørsmålene og litt generelt om arbeidet de gjør. Vi valgte å stille åpne spørsmål da vi ønsket at samtalen skulle ha en naturlig flyt. Ifølge Halvorsen (2008, s. 142) gir bruk av åpne spørsmål informantene mulighet til å bruke sine egne ord og formuleringer, samt mulighet for å avdekke misforståelser. Ved at informantene fikk åpne spørsmål gir vi de frihet til å komme med alternative svar, samt at de kan uttrykke ambivalens rundt spørsmålene (Halvorsen, 2008). Dette tenker vi er til vår fordel da sosialt arbeid sjeldent har konkrete svar. Ifølge Halvorsen (2008, s. 142) så krever intervju med åpne spørsmål mer engasjement fra

intervjuobjektets side, hvor en konsekvens kan være manglende svar. For å løse denne problemstillingen stilte vi oppfølgingsspørsmål dersom det var behov for å få mer utfyllende svar. Dette ga vi beskjed om i forkant av intervjuet. Ved oppfølgingsspørsmål var vi bevisst på måten vi formulerte oss på, da vi ikke ønsket å påvirke informantens svar.

Alle intervjuene ble holdt i barnevernets lokaler, og hadde ca. en varighet på ca. 1 time hver, noe som resulterte i 3 timer med innsamlet materiale. I tillegg til å notere tok vi lydopptak for å sikre oss at vi fikk med all informasjonen fra intervjuene, noe informantene samtykket i. Ifølge Tjora (2017, s. 166) vil bruk av lydopptak gi rom for at man kan rette all konsentrasjon mot informantene, som resulterer i god kommunikasjon og flyt i intervjuet. I tillegg deltok vi begge på intervjuene, og rollefordelingen var slik at en intervjuet, og den andre noterte og observerte kroppsspråk. Dette fikk informantene informasjon om på forhånd.

Transkripsjon og analyse

Alle intervjuene ble fullstendig transkribert i etterkant. Vi valgte å benytte oss av Word til transkriberingen, da vi følte dette resulterte i et effektivt og oversiktlig resultat. For å beskytte anonymiteten til informantene valgte vi å normalisere språket, da det ifølge Tjora (2017, s. 174) vil sikre dette. I analyseprosessen av innsamlet data valgte vi å skrive ut transkriberingen og fargekode dette for hånd. Med utgangspunkt i forskningsspørsmålene så vi etter element i materialet som ga oss informasjon knyttet til foreldreveiledning, relasjon, tillit og medvirkning. For å få et overblikk over hvor de ulike elementene var nevnt markerte vi med oransje for foreldreveiledning, blå for relasjon, rosa for tillit og lilla for medvirkning. Dette gjorde vi med alle fire transkripsjonene, før vi samlet alle kodene i de nevnte kategoriene. Det ble til sammen 97 koder, hvor vi hadde 22 koder på foreldreveiledning, 30 koder på medvirkning, 27 på relasjon og 18 på tillit. Analysen er i hovedsak preget av en induktiv forståelse, da vi har benyttet empirien for å forstå det i sammenheng med teori. Det vil være vesentlig å nevne at teori har hatt en betydning under hele prosessen, av den grunn vil analysen være preget av en abduktiv tilnærming.

Etikk

Som forsker har en ifølge Tjora (2017, s. 46) ansvar for at aspekter som tillit, konfidensialitet, respekt og gjensidighet preger relasjonen man har med informantene. Ifølge Dalland (2020, s. 168) er det viktig å være klar over at ønske om å vinne ny kunnskap og innsikt ikke må komme på bekostning av informantenes integritet. Det er derfor nødvendig at man poengterer at deltakelse i prosjektet er frivillig og at deltakerne vil bli anonymisert. For å ivareta informantenes anonymitet har vi ikke oppgitt navnet på barnevernskontoret eller på informantene. Vi har derfor valgt å omtale informantene som teamleder, saksbehandler og veileder. Tjora (2017, s. 47) legger til at det vil være viktig å informere om at informantene har rett til å avbryte sin deltakelse når som helst, uten at dette skal få negative sanksjoner for dem. I dette forskningsprosjektet er datainnsamlingen i samsvar med tillatelse fra NSD med referansekode 367626. Alle informantene skrev under på samtykkeskjema, hvor de også godkjente bruk av lydopptak. Når vi henvendte oss til informantene beskrev vi prosjektet slik at de ble godt informert om hva de takket ja til. I møte med informantene var det viktig for oss

å fremstå som profesjonelle og høflige da vi ønsket å gi et godt inntrykk. Vi informerte om taushetsplikt og rett til å avbryte dersom de ønsket dette både før og etter intervju. Før vi startet intervjuet ga vi dem intervjuguiden, og gikk raskt gjennom de ulike temaene vi ønsket å snakke om i løpet av intervjuet. Dette gjorde vi for å informere om prosessen, men også for å gi dem muligheten til å komme med innspill dersom det var noe var uklart.

Kvalitet

For at forskningen skal formidle troverdig kunnskap, stilles det krav til validitet og reliabilitet (Dalland, 2020, s. 43), dette vurderer vi at funnene våre har. Validitet omhandler forskningens gyldighet, og at det som forskes på er relevant og gyldig for undersøkelsen. For å sikre prosjektets validitet var vi bevisst på å stille spørsmål som samsvarte med problemstillingen og forskningsspørsmålene, men som på samme tid var formulert for å legge til rette for åpne svar som representerte informantenes erfaringer og opplevelse av det vi studerer. Når det er snakk om reliabilitet viser man til at forskningen er pålitelig, hvor målingene må utføres korrekt, og presentere eventuelle feilmarginer (Dalland, 2020, s. 43). Som argument for at vår studie fremstår som pålitelig viser vi i funn-delen til likheter i empirien, men også til avvik dersom informantene svarte ulikt. Vi har gjennom analysen hatt fokus på å få frem både mønstrene, men også avvikene, og anser av den grunn forskningen som pålitelig.

Funn

For å få svar på problemstillingen søker vi kunnskap om hvordan man arbeider med foreldreveiledning med fokus på aspektene medvirkning, relasjon og tillit. Funnene er av den grunn organisert etter forskningsspørsmålene i dette kapittelet.

Foreldreveiledning

Ett av områdene vi undersøkte for å få et bedre innblikk i hvordan man samarbeider med foreldre i foreldreveiledning, var hvem foreldre var og hvilke utfordringer som kan oppstå knyttet til dette. Informantene er samstemte i at familiene er veldig forskjellige. Teamleder forteller at fellesnevneren er at de kvalifiserer til tiltak fra barnevernstjenesten:

En kan ikke se på gata hvem foreldrene som får hjelp er, det er rett å slett mennesker som har kommet i en situasjon der det har gått litt skjærings

Veileder forteller at det ikke er noen åpenbare fellesnevnerne, at det er ganske store variasjoner i både grad av utfordringer og hvem foreldrene er.

Saksbehandler og teamleder trekker fram språk som en utfordring i veiledningen. Teamleder forteller at veiledning med tolk er utfordrende. Språk, dårlige tolker og feiltolkninger er eksempel på hindringer som oppstår, da dynamikken i møtet ofte blir svekket da en må vente på at tolken skal oversette det som blir sagt. Videre forteller teamleder at veiledning med foreldre fra andre land kan være krevende da en også må ta den kulturelle biten inn i veiledningen. Mistillit til barnevernet er også mer vanlig hos minoritetene.

Ressurssterke foreldre er også trukket fram som noe som kan være utfordrende:

Det å være ressurssterk er gjerne å tenke på seg selv som et oppegående menneske, så da oppleves det enda verre når noen kommer og pirker på hvordan du er med barna dine, og at de ikke har det så bra. Det kan være vanskelig å svelge. Det kan være lettere å spille inn dersom det er åpenbart at noe må skje - teamleder

Ett annet aspekt vi har undersøkt er om informantene opplever at foreldreveiledning fungerer.

Noen gang prøver man det ene og det andre av veiledning, men ikke lykkes. Noen gang tenker vi at det er foreldre som ikke klarer bedre. Dette er så godt de klarer – teamleder

Det kommer også frem at det kan være svikt i selve veiledningen som er årsaken:

Noen ganger sitter vi som veiledere og sier at foreldrene ikke er «veiledbare». Det er lettventd å si. Men man må snu på det å se på seg selv. Det er kanskje ikke foreldrene som er problemet her. Kanskje veileder jeg feil? Her må en være ydmyk. Jeg tenker at det er et teit begrep å si at noen ikke er «veiledbare», det er vårt ansvar – veileder

For å skape endring i situasjonen drøfter de med kollegaer, og prøver å finne andre former for veiledning som kanskje passer bedre for foreldrene.

Det er flere faktorer som er med på å påvirke arbeidet med foreldreveiledning, men informantene trekker særlig frem medvirkning, tillit og relasjon i kombinasjon med god teoretisk kompetanse som viktige forutsetninger. Dette leder oss inn på forskningsspørsmålene våre som omhandler nettopp dette.

Oppsummering

Som en ser så er det ett stort spenn på hvem familiene er og hvilke utfordringer de har. Foreldrenes ulike ressurser og egenskaper påvirker samarbeidet med de ansatte i barnevernet på godt og vondt. Ressurssterke foreldre, bruk av tolk og kulturforskjeller trekkes særlig fram som utfordringer.

Relasjon

Alle informantene er samstemte i påstanden om at en god relasjon er en forutsetning for arbeidet med foreldreveiledning.

Vi jobber i relasjonen. Det er håndverket vårt. Hvis vi ikke får til en god relasjon med foreldrene får vi som regel ikke til noe – teamleder

Veileder understreker betydningen av en god relasjon, men hevder at motivasjonen bak en god relasjon kan defineres som kynisk:

Skal man være veldig kynisk så er relasjon bare et verktøy for å få til et samarbeid. En god relasjon lager et godt fundament for å kunne utfordre i veiledningen og ta opp vanskelige tema.

For at man skal nå målene med foreldreveiledning forutsetter det at man har en god relasjon som er preget av trygghet og tillit, og dette ansvaret ligger hos barnevernet.

Hva som skal til for å skape en god relasjon til foreldrene vil variere fra situasjon til situasjon, veileder hevder at en god relasjon i hovedsak handler om kjemi, og det er det ingen oppskrift på. Videre legger informantene til at foreldrene må oppleve relasjonen som troverdig og at barnevernet faktisk ønsker å hjelpe. Det krever at man må være strukturert, men også et godt menneske. Både veileder og saksbehandler understrekte at det er viktig å by litt på seg selv i relasjonen. I den sammenheng refererte saksbehandleren til Forandringsfabrikken:

Hvorfor skal jeg betro meg til deg, når jeg ikke vet noe om deg (...), man må være selektiv på hva en deler, men det er viktig å kunne by på seg selv.

Videre blir egenskaper som å lytte, være åpen og ærlig trukket frem som vesentlige forutsetninger for å skape en god relasjon.

Du kan vise mye omsorg selv om du bringer en dårlig beskjed – saksbehandler

I dette ligger det at hvordan man henvender seg til foreldrene har mye å si for hvordan de opplever relasjonen, dersom man opptrer som et medmenneske kontra en streng barnevernsarbeider har mye å si for hvordan de tolker budskapet.

Veileder belyser at konteksten for relasjonen kan være utfordrende for samarbeidet med foreldrene med følgende sitat:

Tvungent bekjentskap i denne settingen, kan nesten være et dårlig utgangspunkt for en god relasjon

Med tvungent bekjentskap, henviser veileder til at relasjonen mellom foreldrene og barnevernet har oppstått da det er utfordringer knyttet til foreldrerollen som gjør at de trenger veiledning. Selv om flere foreldre oppsøker barnevernet på eget initiativ, er det viktig å huske på at foreldrene kan havne i en sårbar posisjon i relasjonen. Dette samsvarer med hva teamleder uttrykte om det ulike maktforholdet som er til stede i relasjonen mellom ansatte i barnevernet og foreldrene:

Det er viktig at man er observant på det ulike maktforholdet som er mellom barnevernet og foreldrene, da dette kan ødelegge relasjonen.

Oppsummering

Informantene vektlegger betydningen en god relasjon har for arbeidet med foreldreveiledning. Det er viktig at de ansatte mestrer balansen mellom å være strukturerte, men samtidig dele av seg selv og det å være et medmenneske.

Tillit

Teamleder og saksbehandler forteller at tillit er sentralt for å bygge en god relasjon til foreldrene.

Foreldrene er ofte ikke mottagelige for veiledning dersom de ikke har tillit, dette er noe jeg bruker mye tid på – saksbehandler

Hva informantene la i ordet tillit var trygghet, det at foreldrene kan stole på dem, at de tenker at barnevernet ønsker dem vel og at det de gjør er med intensjon om å hjelpe. Saksbehandleren uttrykker nødvendigheten av gjensidig tillit, og at det er noe av det de jobber aller mest med. Dette innebærer å spille med åpne kort slik at selv dårlige beskjeder ikke skal komme som en overraskelse.

Veileder understreker at det ofte er underkommunisert at barnevernet hovedsakelig er en hjelpeinstans, og at hjelpen som regel blir gitt i form av frivillige hjelpetiltak. Teamleder uttrykker at det er vesentlig at man er bevisst på at den makten barnevernet besitter kan oppfattes som skremmende for utenforstående:

Makten barnevernet besitter kan skape mistillit mellom foreldrene og veilederen. Makten kan oppleves som skremmende for foreldrene.

Det kan være flere årsaker til at foreldre har denne opplevelsen, men informantene uttrykker at noe av dette kan skyldes måten barnevernet blir omtalt i media:

Medias påvirkning svekker tillit, og at oppfatningen er at barnevernet tar barna fra folk.

Ifølge veilederen er grunnsteinen til å bygge tillit med foreldrene når en merker at det har oppstått mistillit, at veiledningen foregår på foreldrenes premisser. Gjennom dialog med foreldrene kan en vise at en er her for å hjelpe. «Tålmodighet er alt» hevder saksbehandleren, en må bruke tid, lytte og vise forståelse.

Teamleder forteller at det varierer veldig hvor mye de må jobbe for å opparbeide tillit.

Noen ønsker hjelp, da trenger vi ikke jobbe like mye for det. Andre er veldig skeptiske – teamleder

Informantene understreker betydningen tillit har for relasjonen og samarbeidet med foreldrene:

Dersom foreldrene er skeptiske til barnevernet kan det være et dårlig grunnlag for en tillitsbasert relasjon – veileder

Det kommer også frem at informantene opplever at dersom foreldre har tillit til barnevernet, vil de også tåle mer i relasjonen. Dette handler om at foreldrene stoler på at barnevernet gjør det som må til for å sikre barnets beste.

Oppsummering

Det kommer frem at tillit er en viktig forutsetning for en god relasjon. Barnevernet kan oppleves skremmende for foreldrene, og dersom en opplever at foreldrene har mistillit, er dette noe en må prioritere å jobbe med for at foreldreveiledningen skal lykkes.

Medvirkning

Ifølge saksbehandler er foreldreveiledning noe som blir til i møte med foreldrene. Veileder hevder at veiledning kun er vellykket dersom det skjer i samarbeid, et aktivt samarbeid, hvor foreldrene er deltakende. En annen forutsetning for å sikre medvirkning, er foreldrenes motivasjon. Dersom dette ikke er til stede uttrykker informantene at veiledningen har liten effekt:

I slike tilfeller kan veiledningen gjøre mer skade enn nytte da det kan oppleves provoserende for foreldrene dersom de ikke ønsker veiledningen – veileder

Det vil da være vesentlig at man som ansatt i barnevernet jobber aktivt med å motivere foreldrene. Informantene forteller at når fokuset blir lagt over på barnet, og ikke svakhetene til foreldrene, endrer ofte motivasjonen seg da de aller fleste foreldre ønsker at barna skal ha det bra. Dette ser en ofte i tilfeller hvor foreldrene kun har takket ja til tiltaket da de frykter at fylkesnemnda skal pålegge det dersom de ikke takker ja av fri vilje.

Selv om medvirkning er noe som blir prioritert høyt i arbeidet med foreldreveiledning forteller informantene at i enkelte tilfeller blir medvirkningen svekket. Teamleder uttrykte det slik:

Foreldrene skal få medvirke i alt vi gjør, men det er ikke alltid at foreldre tørr å si hva de mener, eller være uenig. Dette utfordrer medvirkningen.

I sammenheng med dette uttrykte informantene at det er en vesentlig forutsetning for å styrke medvirkningen at det legges til rette for et samspill hvor det føles trygt å uttale seg.

I arbeidet med foreldreveiledning, skal veilederen og foreldrene sammen komme fram til løsninger. Ifølge teamleder ser man tendenser til at enkelte foreldre forventer en fasit fra barnevernet:

Når foreldre tenker at vi skal komme med svaret blir det ikke akkurat veiledning. Problemløsingen skal skje sammen med veilederen.

Dersom foreldrene ikke er delaktig i prosessen med å komme frem til løsninger, kan dette få negative konsekvenser, da det kan skje at barnevernet og foreldrene ikke har samme problemforståelse eller forståelse av hjelpebehov.

Når det gjelder prosedyrer og rutiner for å ivareta foreldrenes medvirkning er tiltaksplan noe som går igjen hos alle informantene. Veileder understreker betydningen tiltaksplaner har for selve arbeidet med foreldrene:

Det er ikke bare en byråkratisk plikt, men et redskap for å sikre at veiledningen skjer etter foreldrene sine ønsker og behov.

Evaluerings er også noe de må gjennomføre i samarbeid med foreldrene, hvor foreldrene får mulighet til å komme med tilbakemeldinger. Teamleder understreker at det er viktig å få frem stemmen til den det gjelder i evalueringen, ikke bare barnevernets vurdering, da dette er vesentlig for å sikre reell medvirkning, og ikke bare en form for overfladisk medvirkning.

Veilederen forklarte at ved å avslutte veiledningstimen med å spørre foreldrene om deres opplevelse av timen og om det ga mening for dem, var med på å styrke medvirkningen da de fikk mulighet til å komme med tilbakemelding der og da. Videre la informanten til at dersom man forsøker «å tre noe over hodet» på foreldrene, som de ikke ønsker å være med på, vil man oppdage det på samspillet mellom veileder og foreldrene.

Oppsummering

Kort oppsummert kan en si at medvirkning er med på å påvirke om veiledningen lykkes. Det er viktig å legge til rette slik at foreldrene faktisk får medvirke, og at samhandlingen blir et aktivt samarbeid.

Diskusjon

For å få svar på problemstillingen har vi formulert fire forskningsspørsmål, disse omhandler temaene relasjon, tillit, medvirkning og foreldreveiledning. Dette kapittelet er strukturert etter forskningsspørsmålene, hvor vi vil drøfte empirien fra hvert forskningsspørsmål opp mot kunnskapsgrunnlaget for oppgaven.

Foreldreveiledning

Det å skulle samarbeide med barnevernet kan nok i flere sammenhenger oppleves som noe negativt da det gjerne er et stigma knyttet til hvem som mottar foreldreveiledning, mens det i realiteten kan være hvem som helst. Det kan være et stort spenn både på utfordringene de har, samt hvordan de er som personer. Ressurssterke foreldre blir trukket frem som en utfordring da det kan være utfordrende å påpeke noens mangler. Dersom det er åpenbare «feil», og det er tydelig at noe må skje, kan dette være en enklere prosess. Langsrud et al (2017, s. 135) hevder at foreldreveiledning kan oppleves som en form for disiplinering av foreldre, med ønske om at foreldrene skal utøve omsorgen etter hva barnevernet definerer som korrekt. Dersom foreldre sitter med opplevelsen av at de blir «passasjerer i eget liv», og må føye seg etter det barnevernet anser som riktig, er det ikke usannsynlig å anta at samarbeidet mellom foreldre og barnevern vil svekkes. På den andre siden vil det i enkelte tilfeller være slik at det er barnevernet som vet hva som er best for barnet. Det vil da være viktig at man er bevisst på hvordan man møter foreldrene, og at man får dem til å være delaktig i prosessen.

I arbeidet med mennesker vil det alltid kunne oppstå utfordringer. Når man skal studere hvilke utfordringer som kan oppstå i foreldreveiledning, vil det være vesentlig at man som ansatt i barnevernet er selvkritiske og reflekterer over hvordan foreldreveiledningen kan oppleves av foreldrene. I empirien kommer det frem at begrepet «ikke veiled-bare» foreldre er noe som blir benyttet som en forklaring på hvorfor man ikke lykkes med foreldreveiledningen. Dette samsvarer med Jensen (2016, ss. 306-307) som viser til at barnevernet kan legge skylden på foreldrene dersom veiledningen ikke lykkes. I enkelte tilfeller kan dette kanskje stemme, men det er viktig at man reflekterer over eget arbeid i tilfeller hvor veiledningen mislykkes.

Brukergruppen er blant annet representert av ressurssterke foreldre, minoritetsfamilier og foreldre med kognitive utfordringer. Det vil av den grunn ikke være et fasitsvar på hvordan man skal tilnærme seg foreldrene, da de vil ha ulike behov.

Språk er en utfordring som blir trukket frem i funn-delen, og informantene hevder at dette kan ødelegge dynamikken mellom barnevernet og foreldrene. Dårlige tolker og feiltolkninger blir trukket fram som eksempel på utfordringer. Fylkesnes og Netland (2012, s. 232), hevder også at mangelen på tolk i samtaler med barnevernet kan utfordre samarbeidet da foreldrene kan føle seg lurte, og at de blir snakket over hodet på. På den andre siden kan bruk av tolk svekke samarbeidet da en mister den gode flyten i samtalen. Når tolk er til stede kan foreldreveiledningen oppleves som mer formell, da man mister mulighet for den naturlige småprat, som vil kunne være viktig for å bli kjent med foreldrene. Likevel vil det kunne svekke samarbeidet mer dersom de ikke forstår hva samtalen dreier seg om.

Delkonklusjon

Det finnes ingen fellesnevner for hvem foreldrene som mottar foreldreveiledning er, noe som gjør at utfordringene en kan møte på vil variere. For at samarbeidet skal lykkes ser man at det vil være vesentlig at man håndterer utfordringene man møter på en god måte, da dette vil ha stor innvirkning på relasjonen mellom foreldre og barnevern. Vi anser det som nødvendig at de ansatte i barnevernet mestrer å tilrettelegge på en måte som er gjennomførbar for det mangfoldet av foreldre man møter.

Relasjon

Hvilken betydning har relasjon for samarbeidet med foreldreveiledning? Fra funn-delen blir det uttrykt at relasjon er det viktigste verktøyet man har i barnevernet for å lykkes med foreldreveiledning. Dette er noe vi vil se nærmere på i dette del-kapittelet. Vi vil også gå nærmere inn på betydningen relasjonen har for foreldreveiledning, hvilke konsekvenser dette kan få for samarbeidet med foreldrene, samt Biestecks (Aamodt, 2001) påstand om at relasjonen mellom foreldre og barnevernsansatte er avhengig av gjensidig deltakelse.

At foreldreveiledningen og bistanden barnevernet tilbyr foreldrene oppleves som genuint, er viktig for at man skal lykkes med relasjonsarbeidet. Dette samsvarer med Fylkesnes og Netlands (2012, s. 221) påstand om at relasjonen mellom barnevern og foreldre har stor betydning for foreldrenes opplevelse av hjelpen de mottar. Med bakgrunn i at relasjon blir beskrevet som et kynisk verktøy av informantene, vil det være svært viktig at man er konsekvent på dette, slik at relasjonen ikke oppleves som falsk. Det vil av den grunn kunne være vesentlig at foreldrene ikke opplever at barnevernet behandler dem som et «oppdrag», men faktisk ser personen i situasjonen. At barnevernsansatte tar seg tid og lytter til foreldrene, er små grep som kan sikre opplevelsen av en god relasjon.

Å bygge en god relasjon til foreldrene er i hovedsak barnevernets ansvar ifølge empirien. For å kunne oppnå en bærekraftig relasjon må den ansatte i barnevernet mestre å jobbe strukturert, men samtidig tørre å by litt på seg selv, uten å være for privat. Det er vesentlig at foreldrene får et inntrykk av at den ansatte i barnevernet er et godt medmenneske som lytter, er åpen, men også er ærlig med foreldrene om barnevernets prosesser og hvordan foreldrenes utvikling og utfordringer i endringsarbeidet er. I lys av Biesteck (Aamodt, 2001, ss. 25-26) krever relasjon i en slik sammenheng aktiv deltagelse fra begge parter for å kunne skape endring, dette samsvarer med Payne som hevder at relasjonen mellom ansatte i barnevernet og foreldre

er selve nøkkelen for å kunne oppnå endring i hjelpeprosessen. Relasjonen er ifølge Fylkesnes og Netland (2012, s. 221) avgjørende for foreldrenes opplevelse av hjelpen de mottar, og har større betydning for utvikling enn hvilket tiltak som iverksettes. Dersom begge parter har en opplevelse av at de jobber mot samme mål, som følge av et godt relasjonsarbeid fra barnevernets side, kan man unngå at foreldrene føler seg krenket og det kan resultere i et bedre samarbeid. Levin og Ellingsen (2015, s. 123) hevder at ved å ha et kritisk blikk på seg selv i relasjonen med foreldre, kan man forhindre at foreldre opplever barnevernet som krenkende.

Fra funn-delen fikk vi også et innblikk i at relasjonen mellom barnevernsansatte og foreldre som mottar foreldreveiledning kan sees på som et tvungent bekjentskap, noe som relasjonen bærer preg av. Selv om foreldreveiledning i de fleste tilfeller er et frivillig hjelpetiltak, forutsetter dette at man mestrer å være ydmyk og anerkjenne at det kan være krevende for foreldrene at en ikke mestrer foreldrerollen på egenhånd.

Delkonklusjon

Man kan tenke seg at dersom ansatte i barnevernet engasjerer seg i relasjonen til foreldrene, vil foreldrene kunne oppleve dette som motiverende, og noe som kan ha positiv effekt for veiledningen. På den andre siden vil det være vesentlig at man husker på konteksten man er i, at det er en profesjonell relasjon som skal fremme gode oppvekstmiljø for barna, og ikke en relasjon hvor man har som mål å bli venner med foreldrene.

Tillit

Informantene opplever at tillit er selve grunnlaget for veiledningen, og at det handler om å skape trygghet for foreldrene, og at foreldrene skal kunne stole på at barnevernet helt og fullt jobber sammen med dem for å hjelpe. Ifølge Kojan og Christiansen (2016, s. 28) vil foreldrene ha ulikt behov for oppfølging ut ifra hjelpebehov, og hvilke tiltak som blir iverksatt. Tillit til barnevernet som system, samt de ansatte i barnevernet blir viktig for endringsarbeidet foreldrene skal igjennom. I dette delkapittelet skal vi derfor se nærmere på hvordan barnevernet arbeider for å opparbeide tillit til foreldrene, samt hva som kan utfordre tilliten foreldrene har til barnevernet.

I funn-delen ser vi at det varierer hvor mye tillit foreldrene har til barnevernet. Dette forutsetter også at det vil være stor variasjon i hvor mye tid den ansatte må bruke på å vinne foreldrenes tillit før de kan starte endringsarbeidet. Levin og Ellingsen (2015, s. 115) ser en sammenheng med at foreldre som ikke ønsker hjelp fra barnevernet, som regel har lavere tillit enn de som ønsker hjelp. Tillit og respekt er moment som har stor betydning for relasjonen. Røkenes og Hanssen (2012, s. 28) går så langt som å si at dersom ansatte i barnevernet ikke oppnår dette, har en allerede «tapt» før endringsarbeidet har begynt. Minoritetsforeldre trekkes fram som ekstra krevende å vinne tilliten til, da de ofte kan frykte barnevernet, og har mistillit til barnevernet som system. Dette mener Bunkholdt og Kvaran (2021, s. 233) kan skyldes at tjenestene barnevernet tilbyr ikke er godt nok tilpasset denne gruppen. Videre ser vi i funn-delen at medias framstilling av barnevernet kan bidra til at barnevernets hovedoppgave blir underkommunisert. Mange foreldre leser de mest ekstreme tilfellene i media der barnevernet

har gjort en feil, og dermed assosierer de barnevernet med noen som tar fra deg barnene dine. I realiteten er barnevernet hovedsakelig en hjelpeinstans, hvor hjelpen som regel blir gitt gjennom frivillige hjelpetiltak. Likevel er det viktig å forstå at barnevernets makt og mandat kan oppleves skremmende for foreldrene.

Hva skal til for å sikre at foreldrene har tillit til barnevernet? I funn-delen kommer det fram at det er vesentlig at de ansatte i barnevernet spiller med åpne kort og er ærlig med foreldrene, selv med utfordringene foreldrene har. På den ene siden fører åpenhet til at foreldrene hele tiden vet hva barnevernet tenker og vurderer, slik at de slipper å undre seg over om det er noe barnevernet ikke forteller. På den andre siden kan tilbakemeldingene oppleves som kritikk dersom relasjonen og tilliten mellom foreldrene ikke er til stede. Fylkesnes og Netland (2012, s. 231) understreker at dersom barnevernet prioriterer relasjonsbygging, evner å sette seg inn i foreldrenes situasjon og bruker tid på å forklare og informere foreldrene vil tillit oftere forekomme som et resultat av innsatsen de legger inn. Fellesorganisasjonen (2019, s. 5) legger til at informasjonen barnevernet formidler til foreldrene må være forståelig og tydelig. Barnevernsansattes oppgave blir dermed å tilpasse kommunikasjonsformen og ordvalg ut ifra foreldrenes kognitive nivå, forkunnskap og språk, slik at en unngår misforståelser som kan svekke tilliten. Gjennom funn-delen kommer det også fram at det er hensiktsmessig for tillitsbyggingen dersom veiledningen tar sted hvor foreldrene føler seg trygge. Ved at de får medvirke på tid og sted for når møtene skal gjennomføres kan de bli mer mottagelige for veiledningen, og maktbalansen mellom partene kan oppleves mindre for foreldrene. Hjemmebesøk blir særlig trukket fram. Likevel må en ha i bakhodet at barnevernet er under tidspress, dermed er det ikke alltid at individuell tilrettelegging er mulig.

Delkonklusjon

I foreldreveiledning ser vi at tillit er en forutsetning for å oppnå et godt samarbeid mellom foreldre og barnevernet. Det vil variere hvor mye man må jobbe for å opparbeide tillit, da foreldrenes tillit til barnevernet vil variere ut ifra momenter som egne erfaringer og barnevernets omdømme. At man tilrettelegger for at foreldre skal føle seg trygge i relasjonen er en vesentlig forutsetning for at samarbeidet skal være preget av gjensidig tillit.

Medvirkning

Siste forskningsspørsmål tar for seg hvordan barnevernet legger til rette for å sikre at foreldrene får medvirke i foreldreveiledning. Medvirkning er et viktig redskap for at foreldrenes ønsker og behov skal bli ivaretatt, og er en byråkratisk plikt fra barnevernets side. I dette delkapitlet skal vi derfor se nærmere på faktorer som fremmer og hemmer foreldrenes rett til medvirkning i praksis.

Foreldreveiledning er i hovedsak et frivillig hjelpetilbud for foreldrene, men i funn-delen kommer det fram at foreldrenes opplevelse kan være noe annet. Når barnevernet kommer inn i bildet er barnevernets opplevelse at foreldrene noen gang takker ja til tiltak i frykt for at Fylkesnemnda skal pålegge tiltak dersom de takker nei, eller at å takke nei vil vise lite selvinnsikt fra foreldrenes side. I slike tilfeller kan foreldreveiledningen oppleves som en form for «frivillig tvang». Helsedirektoratet (Weele & Karlsen, 2021, s. 165) understreker at

dersom barnevernet ikke lykkes i å sikre medvirkning kan dette være med på å svekke deres selvbilde og motivasjon, noe som kan forsterke håpløsheten enkelte foreldre kjenner på i møte med barnevernet. Det er av den grunn vesentlig å sørge for at foreldrene blir gitt muligheten til å påvirke omgivelsene, noe som kan sikres gjennom foreldrenes egne ressurser og å la de ta selvstendige valg. Tiltaksplaner og evaluering benyttes av barnevernet, samt formelle rammer med krav til vedtak. Medvirkning er et høyt prioritert mål for barnevernet. Selv om en understreker betydningen av medvirkning, er det på den andre siden barnevernets oppgave å sikre at foreldrene får tilstrekkelig hjelp. Barnevernet må ifølge Røkenes og Hanssen (2012, s. 255), ikke skyve fra seg sitt medansvar i medvirkningen, og heller tilpasse medvirkningen ut ifra foreldrenes funksjonsnivå og situasjon. Ifølge Askheim (2020, s. 170), må barnevernets arbeid være utført etter profesjonelle og etiske standarder, samtidig som de ivaretar foreldrenes ønsker. Dette kan være med på å utfordre å realisere medvirkning i praksis, da foreldrenes og barnevernets vurdering om hva som er det beste for dem kan være motstridene.

For at foreldreveiledning skal fungere viser funnene at det må være et aktivt samarbeid mellom foreldrene og barnevernet. Røkenes og Hanssen (2012, s. 255) understreker at i relasjoner hvor foreldrene får mulighet til å medvirke, og blir ansett som selvstendige aktører, kan opplevelsen av asymmetrien i relasjonen også minske. Målet for barnevernet blir å flytte fokuset fra at det er en «hjelperelasjon» til et aktivt samarbeid mellom partene. For å nå dette målet kommer det fram i funn-delen at motivasjon er en viktig faktor for å sikre medvirkning. Dersom foreldrene ikke har motivasjon, og ikke selv ser hensikten med veiledningen kan konsekvensen være at veiledningen får en negativ effekt og oppleves provoserende for foreldrene. Dette er særlig en risiko i møte med foreldre som ikke ønsker veiledning i utgangspunktet. Her vil det bli viktig å fokusere på foreldrenes styrker, samt å legge fokuset over på barnet, da det egentlige formålet er å sikre barnas beste. Røkenes og Hanssen (2012, s. 255) fremhever betydningen medvirkning har for å forhindre at foreldrene blir passive mottakere for hjelp. I funn-delen blir vi kjent med problemstillingen om at barnevernet opplever i enkelte tilfeller at foreldrene ikke utnytter sin rett til medvirkning. Noen foreldre er tydelige på hva de vil og ønsker, mens andre tørr ikke si hva de ønsker, eller å være uenig med barnevernet. Dersom en opplever at foreldrene ikke tørr å bruke medvirkningen sin må en ofte ta et skritt tilbake og se på relasjonen og tilliten de har til hverandre, da det skal oppleves trygt å ytre sine meninger og ønsker. Det blir også poengtert at barnevernet opplever at utfordringene ikke blir løst sammen med foreldre i tilfeller hvor foreldrene venter på at veilederen skal komme med en slags fasit. Konsekvensen av dette er at foreldrene fort kan bli passive mottakere for hjelp som en ser Røkenes og Hanssen (2012, s. 255) problematiserte tidligere.

Delkonklusjon

Å sikre medvirkning er et viktig verktøy for å minske asymmetrien i relasjonen mellom barnevern og foreldre. Det er vesentlig at barnevernet og foreldre har lik forståelse av hva medvirkning innebærer, og at de jobber mot samme mål. Det vil være av betydning at ansatte i barnevernet jobber mot at foreldre skal tørre å medvirke, og ikke føle på at de er der som følge av en frivillig tvang.

Konklusjon

I dette forskningsprosjektet har vi forsket på hva som skal til for å svare på problemstillingen: Hva vektlegges i samarbeidet med foreldre under foreldreveiledning? I løpet av prosjektet har vi fått bekreftet betydningen de tre aspektene relasjon, tillit og medvirkning har for samarbeidet til foreldre, og ikke minst hvordan disse tre aspektene påvirker hverandre. Samtidig som vi ser at selv om man jobber aktivt for å sikre disse, kan det oppstå flere utfordringer på veien.

På bakgrunn av at brukergruppen som får foreldreveiledning er et mangfold av ulike mennesker med ulike behov, kan man ikke ha en konkret fasit på hva som skal til for å sikre et godt samarbeid mellom barnevern og foreldre. Det vil imidlertid være viktig at man som ansatt i barnevernet terper på sine relasjonsferdigheter, mestrer å skape tillit og har et fokus på å sikre medvirkning.

At man tar ansvaret for å legge til rette for en relasjon hvor det føles trygt å dele sine tanker på godt og vondt, og hvor foreldre opplever å bli sett og hørt ser vi kan ha en motiverende effekt hos foreldrene. Dette kan resultere i at man i større grad lykkes med foreldreveiledning. Det er vesentlig at man som ansatt i barnevernet kjenner sin egen grense mellom personlig og privat, da en gjensidig relasjon ofte krever at man gir av seg selv, uten at dette belaster foreldrene.

Gjennom å sikre medvirkning vil foreldrene kunne oppleve at barnevernet spiller på samme lag som dem, som kan resultere i økt tillit mellom partene. At foreldrene opplever barnevernet som genuint interesserte i deres tanker og preferanser, er faktorer som igjen kan styrke tilliten.

Det vi anser som noe av det viktigste aspektet ved problemstillingen er at barnevernsansatte forsikrer seg om at foreldrene ikke takker ja til foreldreveiledning, fordi de føler på en frivillig tvang. Dersom de opplever dette vil gjerne ikke foreldreveiledningen oppnå ønsket effekt, da motivasjonen ofte ikke er til stede. I slike tilfeller vil det imidlertid være viktig at man jobber for å snu dette, slik at foreldre opplever at de er med på å påvirke egen sak.

Det vi imidlertid ikke vet, er foreldrene sitt perspektiv på samarbeidet med barnevernet. Ved en senere anledning vil dette kunne være et perspektiv som kan være spennende å inkludere, da man ser at barnevernet og foreldrene kan ha ulik forståelse av en og samme situasjon.

Bibliografi

- Aamodt, L. G. (2001). Den gode relasjonen: støtte, omsorg, eller anerkjennelse? Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Askheim, O. P. (2020). Brukermidvirkning – fra politikk til praksis: Hvordan implementeres de politiske målsettingene på bakkenivå? Tidsskrift for velferdsforskning, ss. 170-186.
- Barnevernloven. (1992). Lov om barneverntjenester (LOV-1992-07-17-100). Hentet fra <https://lovdata.no/lov/1992-07-17-100>
- Berg, B., Ellingsen, I. T., Levin, I., & Kleppe, L. C. (2015). Hva er sosialt arbeid? I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe (Red.), Sosialt arbeid: en grunnbok (ss. 19-35). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bufdir. (2015). Hjelpetiltak i hjemmet. Hentet fra Bufdir: https://www.bufdir.no/barnevern/tiltak_i_barnevernet/hjelpetiltak_i_hjemmet/

- Bufdir. (2020). Omsorgsovertakelser. Hentet fra Bufdir:
https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Barnevern/barn_med_tvangsvedtak/omsorgsovertakelser/
- Bufdir. (2022). Foreldrestøtte sentralt i arbeid med forebygging og tidlig innsats. Hentet fra Bufdir:
<https://ny.bufdir.no/barnevern/fagstotte/barnevernsreformen/foreldrestotte-sentralt-i-arbeid-med-forebygging-og-tidlig-innsats/>
- Bunkholdt, V., & Kvaran, I. (2021). Kunnskap og kompetanse i barnevernsarbeid (2. utgave. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Christiansen, Ø., & Kojan, B. H. (2016). Beslutninger om hjelpetiltak i hjemmet. I Ø. Christiansen, & B. H. Kojan (Red.), *Beslutninger i barnevernet* (ss. 92-107). Oslo: Universitetsforlaget.
- Dalland, O. (2020). Metode og oppgaveskriving (7. utgave. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Eide, S. B., & Oltedal, S. (2015). Verdiens betydning for vår forståelse og vår handling. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: en grunnbok* (ss. 80-96). Oslo: Universitetsforlaget.
- Fellesorganisasjonen. (2019). Yrkesetisk grunnlagsdokument for for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere. Hentet fra FO:
<https://www.fo.no/getfile.php/1324847-1580893260/Bilder/FO%20mener/Brosjyrer/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument.pdf>
- Fylkesnes, M. K., & Netland, M. (2012). God praksis i møte med etniske minoritetsfamilier i barnevernet: saksbehandlers og foreldres erfaringer. *Tidsskriftet Norges Barnevern*(89), ss. 221-235.
- Halvorsen, K. (2008). Å forske på samfunnet: en innføring i samsunnsvitenskapelig metode (5. utgave. utg.). Oslo: Cappelen Akademisk.
- Jensen, G. (2016). Brukermedvirkning og maktutøvelse - ungdom som medspiller og motspiller i barnevernet. *Tidsskriftet Norges Barnevern*(92), ss. 304-320.
- Johannesdottir, H. (2015). Barnevernets utfordringer i møte med media. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: en grunnbok* (ss. 259-271). Oslo: Universitetsforlaget.
- Kojan, B. H., & Christiansen, Ø. (2016). Å fatte beslutninger i barnevernet. I Ø. Christiansen, & B. H. Kojan (Red.), *Beslutninger i barnevernet* (ss. 19-33). Oslo: Universitetsforlaget.
- Langsrud, E., Fauske, H., & Lichtwarck, W. (2017). Et maktperspektiv på "gode nok foreldre" i barnevernets kontekst. *Tidsskriftet Norges Barnevern*(94), ss. 126-138.
- Læret, O. K., & Skivenes, M. (2016). Kvalitet og legitimitet i barnevernets beslutninger. I Ø. Christiansen, & B. H. Kojan (Red.), *Beslutninger i barnevernet* (ss. 34-47). Oslo: Universitetsforlaget.
- Levin, I. (2015). Sosialt arbeid som spenningsfelt. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: en grunnbok* (ss. 36-46). Oslo: Universitetsforlaget.
- Levin, I., & Ellingsen, I. T. (2015). Relasjoner i sosialt arbeid. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe (Red.), *Sosialt arbeid: en grunnbok* (ss. 112-124). Oslo: Universitetsforlaget.
- Røkenes, O. H., & Hanssen, P.-H. (2012). Bære eller briste- Kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sentio Research. (2019). Befolkningens holdninger til barnevernet. Hentet fra Bufdir:
https://bufdir.no/globalassets/global/nbbf/barnevern/befolkningens_holdninger_til_barnevernet_november_2019.pdf
- Slettebø, Å. (2012). En fenomenologisk inngang til profesjonsetikken - Tillit i praksis forutsetning eller fortjeneste? *Nordisk Sygeplejeforskning*(2), ss. 148-155.
- Spurkeland, J. (2020). Relasjonskompetanse: Resultater gjennom samhandling (3. utgave. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Statistisk sentralbyrå. (2021). Barnevern. Hentet fra ssb: <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/barne-og-familievern/statistikk/barnevern>
- Thornquist, E. (2009). Kommunikasjon: teoretiske perspektiver på praksis i helsetjenesten. Oslo : Gyldendal Akademisk.
- Tjora, A. (2017). Kvalitative forskningsmetode i praksis (3. utgave. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Weele, J. v., & Karlsen, K. (2021). Analyse i komplekse barnevernssaker: Fra magesfølelse til kritisk tenkning. Oslo: Gyldendal.

Westby, L. C. (2021). Sårbare barnefamiliers erfaringer fra møter med norsk barnevern: En narrativ studie. Ph.d.-avhandling I Barn og Unges Deltakelse Og Kompetanseutvikling. Hentet fra <https://brage.inn.no/innxmlui/bitstream/handle/11250/2729575/Digital%20versjon%20A4%20Westby%202021.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Redaktør | Roar Stokken
Utgjevar | Høgskulen i Volda
År | 2022
Serie | Rapport
ISBN | 978-82-7661-370-4 (digital utgave)
ISSN | 1891-5981
Sats | Roar Stokken
Fagleg vurdering | Randi Bergem
Forsidebilete | Merete Rotevatn

